

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Переяслав–Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 40

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40>

Заснований у 2006 році
Видається чотири рази на рік

Переяслав-Хмельницький
2019

ББК 65.9(4)
УДК 330.658.114
18Е

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань національної економіки України, розвитку підприємництва, аграрної економіки, функціонування фінансової системи та соціальної сфери.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур.

Редакційна рада: Мармоль Л. О., докт. екон. наук (головний редактор);

Алексєєв І. В., докт. екон. наук; Гордей О. Д., докт. екон. наук; Горошкова Л. А., докт. екон. наук; Ігнатенко М. М., докт. екон. наук; Калюга Є. В., докт. екон. наук; Кириленко О. П., докт. екон. наук; Кужелєв М. О., докт. екон. наук; Лисецький А. С., докт. екон. наук; Лук'яненко І. Г., докт. екон. наук; Навальна М. І., докт. філол. наук; Оболенська Т. Є., докт. екон. наук; Петрук О. М., докт. екон. наук; Тропіна В. Б., докт. екон. наук; Череп А. В., докт. екон. наук; Чугунов І. Я., докт. екон. наук; Леваєва Л. Ю., канд. екон. наук; Макаруч І. М., канд. екон. наук; Малишко В. В., канд. екон. наук; Паламарчук О. М., канд. екон. наук; Рибаків Т. О., канд. екон. наук; Чабан Г. В., канд. екон. наук; Кучеренко С. Ю., канд. екон. наук (відп. секретар).

Міжнародна редакційна рада: В. Воронов докт. соц. наук (Латвія); А. Ігнаськ-Шульц докт. екон. наук (Польща); О. Ванкевич докт. екон. наук (Республіка Білорусь); О. Доріна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); А. Левітська докт. екон. наук (Республіка Молдова); В. Меньшиков докт. соц. наук (Латвія); С. Полоник докт. екон. наук (Республіка Білорусь); М. Хітов докт. економіки (Болгарія); Т. Сорокіна докт. екон. наук (Республіка Білорусь); Т. Тетеринець канд. екон. наук (Республіка Білорусь).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди». Протокол № 6 від 28 лютого 2019 року.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Адреса редакційної колегії:

08400, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, к. 107.

Засновник та видавець: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди».

Художник обкладинки: Попенко О.В.

Коректор: Навальна М.І.

Верстка: Сердюк А.В.

Підписано до друку 1 березня, 2019 року. Формат 60х84/8.

Папір офсет. №1.

Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Ум. др. арк. 22,44.

Обл.-вид. арк. 22,29. Наклад 100 примірників.

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди.

08400, обл. Київська, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи

(реєстрація: серія КВ, №12268-1152 Р від 01.02.2007; перереєстрація: серія КВ, №21383-11183 ПР від 17.06.2015.)

Тел./факс +38 (04567) 5–66–71; 5–63–94; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com>

Періодичне наукове видання «Економічний вісник університету»

зареєстроване в міжнародній базі даних періодичних видань:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomіchnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело, Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.ru

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Directory of Open Access Journals (DOAJ), Російський індекс наукового цитування (РИНЦ), Ulrich's Periodicals Directory (CША), International Scientific Indexing (ISI, UAE), Cite Factor, Google Scholar, Research Bible, Open Academic Journals Index (OAJI), CyberLeninka (Росія), Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

© ПХДПУ, 2019.

Министерство образования и науки Украины
ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 40

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40>

Основан в 2006 году
Издается четыре раза в год

Переяслав-Хмельницкий
2019

ББК 65.9 (4)
УДК 330.658.114
18Е

В сборнике опубликованы научные статьи по актуальным вопросам национальной экономики Украины, развития предпринимательства, аграрной экономики, функционирования финансовой системы и социальной сферы.

Для научных работников, преподавателей, студентов экономических специальностей, работников финансово-кредитных учреждений и предпринимательских структур.

Редакционный совет: Мармуль Л. А. докт. экон. наук (главный редактор);

Алексеев И. В., докт. экон. наук; Гордей О. Д., докт. экон. наук; Горошкова Л. А., докт. экон. наук; Игнатенко Н. Н., докт. экон. наук; Калюга Е. В., докт. экон. наук; Кириленко О. П., докт. экон. наук; Кужелев М. А., докт. экон. наук; Лисецкий А. С., докт. экон. наук; Лукьяненко И. Г., докт. экон. наук; Навальная М. И., докт. филол. наук; Оболенская Т. Е., докт. экон. наук; Петрук А. М., докт. экон. наук; Тропина В. Б., докт. экон. наук; Череп А. В., докт. экон. наук; Чугунов И. Я., докт. экон. наук; Леваева Л. Ю., канд. экон. наук; Макарьчук И. Н., канд. экон. наук; Малышко В. В., канд. экон. наук; Паламарчук О. Н., канд. экон. наук; Рыбакова Т. А., канд. экон. наук; Чабан Г. В., канд. экон. наук, Кучеренко С. Ю., канд. экон. наук (отв. секретарь).

Международный редакционный совет: В. Воронов докт. соц. наук (Латвия), А. Игнасьяк-Шульц докт. экон. наук (Польша), Е. Ванкевич докт. экон. наук (Республика Беларусь), Е. Дорина докт. экон. наук (Республика Беларусь); А. Левитская докт. экон. наук (Республика Молдова), В. Меньшиков докт. соц. наук (Латвия), С. Полоник докт. экон. наук (Республика Беларусь), М. Хитов докт. экономики (Болгария), Т. Сорокина докт. экон. наук (Республика Беларусь), Т. Тетеринец канд. экон. наук (Республика Беларусь).

Рекомендован к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды». Протокол № 6 от 28 февраля 2019 г.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1021 от 7 октября 2015 г. в соответствии с решением Государственной аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 29 сентября 2015 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» перерегистрирован как профессиональное научное издание Украины, в котором могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Адрес редакционной коллегии:

08401, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30, к. 107.

Учредитель и издатель: Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды».

Художник обложки: Попенко А.В.

Корректор: Навальная М.И.

Верстка: Сердюк А.В.

Подписан к печати 1 марта 2019. Формат 60х84/8.

Бумага офсет. № 1.

Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Ум. п.л. 22,44.

Обл.-изд. л. 22,29. Тираж 100 экземпляров.

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды.

08400, Киевская обл., г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30.

Свидетельство о внесении в Государственный реестр субъектов издательского дела

(регистрация: серия KB, № 12268-1152 Р от 01.02.2007; перерегистрация: серия KB, №21383-11183 ПР от 17.06.2015.)

Тел. / Факс +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94, e-mail: ekon.dek@ukr.net

Сайт сборника научных трудов: <https://economic-bulletin.com>

Периодическое научное издание «Экономический вестник университета»
зарегистрировано в международной базе данных периодических изданий:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: *Ekonomičnij visnik universitetu*

Abbreviated key title: *Ekon. visn. univ.*

Индексирование и реферирование: «Украиника Наукова», «Джерело», Научная электронная библиотека eLIBRARY.ru

Международные информационные и наукометрические базы данных: Directory of Open Access Journals (DOAJ), Российский индекс научного цитирования (РИНЦ), Ulrich's Periodicals Directory (CША), International Scientific Indexing (ISI, UAE), Cite Factor, Google Scholar, Research Bible, Open Academic Journals Index (OAJI), CyberLeninka (Россия), Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского, Украинские научные журналы.

©ПХДПУ, 2019.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 40

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40>

Established in 2006
Issued four per year

Pereiaslav-Khmelnytskyi
2019

ББК 65.9(4)
УДК 330.658.114
18Е

The collection contains the scientific articles on the actual issues of the national economy of Ukraine, development of entrepreneurship, agricultural economy, functioning of financial system and social sphere.

For scientists, teachers, students of economic specialties, employees of financial and credit institutions and entrepreneurs.

Editorial Board: L. O. Marmul, Doctor of Economics (chief editor);

I. V. Alekseyev, Doctor of Economics; O. D. Hordei Doctor of Economics; L. A. Goroshkova Doctor of Economics; M. M. Ignatenko, Doctor of Economics; Y. V. Kaliuga, Doctor of Economics; O. P. Kyrylenko, Doctor of Economics; M. O. Kuzheliev, Doctor of Economics; A. S. Lisetsky, Doctor of Economics; I. G. Lukianenko, Doctor of Economics; M. I. Navalna, Doctor of Philology; T. Y. Obolenska, Doctor of Economics; O. M. Petruk, Doctor of Economics; V. B. Tropina, Doctor of Economics; A. V. Cherep, Doctor of Economics; I. Y. Chugunov, Doctor of Economics; L. Y. Levaieva, Candidate of Economics; V. V. Malyshko, Candidate of Economics; I. M. Makarchuk, Candidate of Economics, O. M. Palamarchuk, Candidate of Economics; T. O. Rybakova, Candidate of Economics; G. V. Chaban, Candidate of Economics, S. Y. Kucherenko, Candidate of Economics (Secretary).

International Editorial Board: V. Voronov, Doctor of Sociology (Latvia); A. Ignasiak-Szulc, Doctor of Economics (Poland); O. Vankevych, Doctor of Economics (Republic of Belarus); O. Dorina, Doctor of Economics (Republic of Belarus); A. Levitska, Doctor of Economics (Republic of Moldova); V. Menshikov, Doctor of Sociology (Latvia); S. Polonyk, Doctor of Economics (Republic of Belarus); M. Khitov, Doctor of Economics (Bulgaria); T. Sorokina, Doctor of Economics (Republic of Belarus); T. Teterynets, Candidate of Economics (Republic of Belarus).

Recommended by the Academic Council of Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University. Protocol No 6 dated February 28, 2019.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

Address of Editorial Board:

08400, Pereiaslav-Khmelnytskyi, Sukhomlynskogo Str., 30, office 107.

Founder and issuer: Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University.

Cover page designer: O.V. Popenko

Corrector: M.I. Navalna

Layout: A.V. Serdyuk

Signed for print on March 1, 2019. Format 60x84/8.

Offset paper №1.

Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet. 22,44.

Issued sheets 22,29. 100 copies.

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University.

08400, Kyiv Region, Pereiaslav-Khmelnytskyi, Sukhomlynskogo Str., 30.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register

(registration: series KB, No 12268-1152 P dated 01.02.2007; re-registration: series KB, No 21383-11183 PR dated 17.06.2015).

Tel./fax +38 (04567) 5–66–71; 5–63–94; e-mail: ekon.dek@ukr.net

Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com>

Serial publication «University Economic Bulletin»,

Registered in the international database of serial publications:

ISSN 2306-546X (print)

ISSN 2414-3774 (online)

Key title: Ekonomičnij visnik universitetu

Abbreviated key title: Ekon. visn. univ.

Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzherelo, Scientific Electronic Library eLIBRARY.ru

International information and scientometric data base: Directory of Open Access Journals (DOAJ), Russian Science Citation Index (RISC), Ulrich's Periodicals Directory (USA), International Scientific Indexing (ISI, UAE), Cite Factor, Google Scholar, Research Bible, Open Academic Journals Index (OAJI), CyberLeninka (Russia), Index Copernicus International (ICI), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

©ПХДПУ, 2019.

УДК: 657

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-07-13>

ЧИННИКИ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО І ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФЕРМЕРСЬКИХ ТА ОСОБИСТИХ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ Й УПРАВЛІННЯ ЙОГО РОЗВИТКОМ

Ігнатенко М. М.

Предметом дослідження є процеси формування та використання трудового й виробничого потенціалу фермерських і особистих господарств населення, управління його удосконаленням і розвитком.

Метою роботи є виявлення чинників формування і рівня та використання трудового й виробничого потенціалу фермерських та особистих господарств населення, а також обґрунтування на цій основі напрямів його удосконалення й управління розвитком на перспективу.

Методологічною основою статті стали як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання. У сукупності перших – це абстрактно-логічний, діалектичний, монографічний, системно-структурного аналізу і синтезу. Серед спеціальних методів були використані статистико-економічні методи (абсолютних і відносних величин, групування, порівняння), економіко-математичні (індексний), опитування, моделювання.

Результати роботи. Обґрунтовано пріоритетне значення трудового й виробничого потенціалу у розвитку фермерських та особистих господарств населення. Визначено стан їх забезпечення матеріально-технічними засобами. Виявлено рівень використання трудових ресурсів. Обґрунтовано чинники формування складових ресурсного потенціалу фермерських і особистих господарств. Визначено проблеми й тенденції розвитку трудового й виробничого потенціалу на рівні вказаних малих форм аграрного господарювання та управління ним. Розроблено напрями та джерела його удосконалення на перспективу.

Галузь застосування результатів. Теоретичні висновки та результати дослідження можуть бути застосовані при викладанні економічних дисциплін в університетах при підготовці фахівців з організації виробництва, менеджменту, економіки та управління. Практичні пропозиції доцільно використовувати в удосконаленні матеріально-технічного й трудових ресурсного забезпечення фермерських та особистих господарств населення, в організації та розвитку сільських територій.

Висновки. У сучасному селі жителі працюють у фермерських та особистих селянських господарствах для забезпечення продовольчих потреб власної родини й додаткових грошових доходів. Для підвищення їх продуктивності необхідним вважаємо удосконалення виробничого й трудового потенціалу. Також велике значення має підтримка та розвиток соціальної та виробничої інфраструктури, альтернативних видів зайнятості, сільських територій загалом. Цьому сприяє діяльність сільських територіальних громад, інших заходів адміністративно-територіальної реформи на селі.

Ключові слова: фермерські й особисті селянські господарства, виробничий і трудовий потенціал, чинники, формування, використання, ефективність, управління, розвиток.

ФАКТОРЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВОГО И ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА ФЕРМЕРСКИХ И ЛИЧНЫХ ХОЗЯЙСТВ НАСЕЛЕНИЯ И УПРАВЛЕНИЕ ЕГО РАЗВИТИЕМ

Игнатенко Н. Н.

Предметом исследования являются процессы формирования и использования трудового и производственного потенциала фермерских и личных хозяйств населения, управления его совершенствованием и развитием.

Целью работы является выявление факторов формирования и уровня и использования трудового и производственного потенциала фермерских и личных хозяйств населения, а также обоснование на этой основе направлений его совершенствования и управления развитием на перспективу.

Методологической основой статьи стали как общенаучные, так и специальные методы научного познания. В совокупности первых – это абстрактно-логический, диалектический, монографический, системно-структурного анализа и синтеза. Среди специальных методов были использованы статистико-экономические методы (абсолютных и относительных величин, группировки, сравнения), экономико-математические (индексный), опрос, моделирование.

Результаты работы. Обоснованно приоритетное значение трудового и производственного потенциала в развитии фермерских и личных хозяйств населения. Определено состояние их обеспечения материально-техническими средствами. Выявлен уровень использования трудовых ресурсов. Обоснованно факторы формирования составляющих ресурсного потенциала фермерских и личных хозяйств. Определены проблемы и тенденции развития трудового и производственного потенциала на уровне указанных малых форм аграрного хозяйствования и управления им. Разработаны направления и источники его совершенствования на перспективу.

Область применения результатов. Теоретические выводы и результаты исследования могут быть применены при преподавании экономических дисциплин в университетах при подготовке специалистов по организации производства, менеджмента, экономики и управления. Практические предложения целесообразно использовать в совершенствовании материально-технического и трудоворесурсного обеспечения фермерских и личных хозяйств населения, в организации и развития сельских территорий.

Выводы. В современном селе жители работают в фермерских и личных крестьянских хозяйствах для обеспечения продовольственных нужд собственной семьи и дополнительных денежных доходов. Для повышения их производительности необходимым считаем усовершенствования производственного и трудового потенциала. Также большое значение имеет поддержка и развитие социальной и производственной инфраструктуры, альтернативных видов занятости, сельских территорий в целом. Этому способствует деятельность сельских территориальных общин, других мер административно-территориальной реформы на селе.

Ключевые слова: фермерские и личные крестьянские хозяйства, производственный и трудовой потенциал, факторы, формирования, использования, эффективность, управление, развитие.

FACTORS OF THE USE OF LABOUR AND PRODUCTION POTENTIAL OF FARMS AND PRIVATE HOUSEHOLDS AND MANAGEMENT OF ITS DEVELOPMENT

Ignatenko M. M.

The subject of the research is the processes of formation and use of labor and production potential of farm and private households of the population, management of its improvement and development.

The purpose of the work is to identify the factors of formation and level and use of labor and production potential of farmers and private households of the population, as well as the justification on this basis of directions for its improvement and development management for the future.

Methodological basis of the article became as general scientific, and special methods of scientific knowledge. In the aggregate of the first – it is abstract-logical, dialectical, monographic, system-structural analysis and synthesis. Among the special methods were used statistical and economic methods (absolute and relative values, grouping, comparison), economic-mathematical (index), survey, modeling.

Results of work. The priority value of labor and production potential in the development of farmers' and private households is substantiated. The state of their provision by material and technical means is determined. The level of use of labor resources is revealed. The factors of formation of components of resource potential of farms and private farms are substantiated. The problems and tendencies of development of labor and production potential at the level of the mentioned small forms of agrarian management and management are determined. Directions and sources of its improvement for the future are developed.

The field of application of results. Theoretical conclusions and research results can be applied at the teaching of economic disciplines at universities in the training of specialists in the organization of production, management, economics and management. It is advisable to use practical proposals in improving the material and technical and labor supply of farm and private households, in the organization and development of rural areas.

Conclusions. In a modern village, residents work in farmers' and private farms to meet the food needs of their own family and additional cash incomes. To improve their productivity, we consider it necessary to improve the

production and labor potential. Support and development of social and industrial infrastructure, alternative types of employment, and rural areas as a whole are also of great importance. This is facilitated by the activities of rural communities, other measures of administrative and territorial reform in the countryside.

Key words: farm and personal peasant farms, production and labor potential, factors, formation, use, efficiency, management, development.

JEL Classification: L23, J21, J43

Постановка проблеми. Розвиток фермерських та особистих господарств населення має виняткове значення у виробництві продуктів харчування, є основою формування середнього класу на селі, підтримки сільського способу життя й сільських територій. Тому створення та використання їх трудового й виробничого потенціалу, а також дослідження цих процесів є актуальним, має теоретичне і практичне значення. Крім того, соціально-трудові відносини й відносини власності, що ґрунтуються на демонополізації та приватизації аграрної економіки, забезпечують для сільського населення свободу вибору у сфері зайнятості, самостійне визначення видів і форм трудової діяльності.

Логічним продовженням вказаної тенденції є масштабне вивільнення сільських працівників на тлі безпрецедентного посилення ролі соціально-психологічних чинників зайнятості, забезпечення виробництва сучасними технічними засобами. Отже, досягнення продуктивної зайнятості населення як фундаменту і, водночас, важливого показника соціальної орієнтованості сучасного ринкового аграрного господарства є можливим за умови здійснення соціальної відповідальності, використання засобів малої механізації, що має виробничо-економічне, соціально-культурне і морально-етичне значення для розвитку фермерських та особистих господарств населення.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Вагомий науковий внесок у вивчення використання трудових ресурсів, проблем зайнятості сільського населення, сільського способу життя, підвищення ефективності праці зробили такі відомі науковці: О. А. Бугуцький, В. С. Дієсперов, Г. І. Купалова, Е. М. Лібанова, В. І. Лишиленко, М. П. Поліщук, І. А. Романюк, К. І. Якуба та ін. Особливості аграрного виробництва, функціонування фермерських і особистих селянських господарств досліджували С. Ю. Кучеренко, Л. Ю. Леваєва, Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, Л. О. Мармоль, В. С. Петренко, Н. В. Рунчева, Р. М. Шмідт та інші науковці. У їх роботах вагоме значення надається обґрунтуванню й розробці механізмів функціонування фермерських і особистих господарств населення, визначенню рівня їх розвитку, спеціалізації й розміщення виробництва, управління ним. Однак встановлення ресурсного потенціалу їх функціонування й розвитку потребує поглиблених досліджень.

Мета статті. Метою статті є виявлення чинників формування і рівня та використання трудового й виробничого потенціалу фермерських та особистих господарств населення, а також обґрунтування на цій основі напрямів його удосконалення й управління розвитком на перспективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Земельна реформа відкрила шлях до радикальних змін у системі соціально-економічних відносин на селі. А саме, дала змогу селянам приєднувати земельні паї до своїх земельних ділянок з метою формування фермерських та збільшення потенціалу особистих селянських господарств. За результатами опитування 81,4% респондентів – сільських жителів є власниками земельного паю. Але, не дивлячись на те, що більшість селян отримали земельні паї, обробити їх вони не в змозі, оскільки розпакування землі значно випередило паювання майна колективних сільськогосподарських підприємств.

Тому переважна більшість нових землевласників виявилася без сільськогосподарської техніки, не згадуючи вже про інші засоби виробництва, без яких неможливо розпочати самостійне господарювання. Залишається одне – здавати землю в оренду. Так, у ході здійсненого обстеження фермерських і особистих господарств населення у Херсонській області (обсяг вибірки – 320 господарств у 6 населених пунктах з кількістю 500,0-1000,0 дворів) з'ясувалось, що 74,9% респондентів здали свої земельні паї в оренду і лише від 2,7% до 10,0% приєднали земельні ділянки до особистого господарства і обробляють їх самостійно [1]. Необхідно відмітити, що більшість селян здали свої паї підприємству, де вони працюють або працювали (84,4%), а селянському (фермерському) господарству й іншому господарю, - лише від 3,1 до 11,7%.

Як показують дослідження, на сьогодні значна частина селян не має можливості організувати юридичні суб'єкти власного господарювання, що зумовлено рядом об'єктивних і суб'єктивних чинників. Так, згідно обстеження станом на 1 січня 2019 р. один трактор мала кожна 7 сім'я; вантажний автомобіль – кожна 18; легковий автомобіль – кожна 2; мотоцикл – кожна 3; мотоблок – кожна 15. Це не дає змогу сільським мешканцям здійснювати широку підприємницьку діяльність, тому спонукає селян займатись особистим господарством перш за все для одержання додаткових доходів, зверх основної їх діяльності на стороні, без створення юридичної особи. Отже, виробничі ресурси ОСГ мають значні резерви й мотиви для покращення.

Як відомо, основним джерелом нарощування виробництва сільськогосподарської продукції є ефективне використання землі [2, с. 24]. Тому заслуговує позитивної оцінки бажання власників особистих селянських господарств підвищувати родючість ґрунту у своєму господарстві. Так, за даними анкетного опитування, лише 14,6% респондентів оцінюють рівень родючості ґрунту своєї земельної ділянки як високий і вище середнього, 73,6% – середній, 10,3% – нижче середнього і 1,5% – дуже низький, земля виснажена. Важливо, що 50,0% респондентів бажають в повній мірі, а 49,0% – частково відновлювати родючість ґрунту в своєму господарстві, використовуючи власні органічні добрива (79,4% респондентів), при додатковому придбанні і внесенні в ґрунт мінеральних добрив (17,8%), дотримуючись необхідних агротехнічних прийомів (17,6-20,1%).

Однак особливості даної форми господарювання, її параметри, вплив зовнішнього середовища формують передумови та створюють специфічні проблеми, властиві саме такому типу господарств. У результаті проведеного нами опитування були виявлені фактори, що обмежують розмір землекористування особистих селянських господарств. Серед основних причин респонденти виділяють такі: використання ручної праці – 50,0%, мала забезпеченість засобами механізації – 36,6% і не вистачає робочої сили – 28,1%. Інші варіанти відповідей не набрали відчутної кількості голосів.

Не дивлячись на розвиток науково-технічного прогресу, низький рівень матеріально-технічної бази в аналізованих господарствах призводить до великих трудових затрат, а це, в свою чергу, не дозволяє населенню значно розширювати посівні площі. Для зайнятих в особистих селянських господарствах характерний високий рівень самоексплуатації при виробництві трудомісткої сільськогосподарської продукції [3, с. 114]. Селяни організують діяльність у своїх особистих господарствах в основному на ручній праці членів сім'ї. А з розширенням площ обробітку землі цих господарств трудонавантаження на членів сімей відповідно ще зросло, при обмежених ресурсах їх ручної праці.

Тому, як показують дослідження, у більшій частині особистих селянських господарств обмежуючим фактором розвитку виробництва виступає робоча сила, яка при винятково низькому рівні механізації виробничих процесів, служить головною складовою ресурсного потенціалу. Звідси, однією з першочергових задач, яка суттєво впливає на темпи розвитку фермерських і особистих селянських господарств, є зниження трудовитрат при виконанні сільськогосподарських робіт.

Однак, фермерські й особисті селянські господарства мають потребу не тільки в засобах масової механізації для обробітку своїх присадибних ділянок, а й в широкому наборі технічних засобів для тваринництва і рослинництва, кормо-виробництва і переробки продукції. Існує велика потреба в налагодженні виробництва засобів малої механізації, у збільшенні випуску і поліпшенні якості простих знарядь праці. Це обумовлено тим, що основна маса робіт в особистих господарствах ведеться саме із застосуванням звичайних знарядь ручної праці, яких також не вистачає. Відсутність сучасних технічних засобів не тільки заважає полегшенню праці, але і її продуктивності, що тягне за собою негативне ставлення до цього виду праці як до неprestижної, нецікавої в частині сільського населення і, насамперед, у молоді [4, с. 209].

Отже, широке використання засобів малої механізації має велике виробничо-економічне, соціально-культурне і морально-психологічне значення. Воно дає можливість підвищити продуктивність і культуру праці, зменшити її тривалість і важкість (особливо для жінок і пенсіонерів), справедливо й раціонально розподіляти трудові навантаження між членами сім'ї.

Не зважаючи на виявлені проблеми, сьогодні фермерські й особисті селянські господарства є основними виробниками продукції тваринництва рослинництва, особливо нішевого. Результати дослідження показали, що основними причинами, що спонукали збільшення поголів'я худоби, були: низька зарплата, затримка її виплат або взагалі безробіття – 37,0%; необхідність розв'язання проблеми забезпечення продуктами харчування – 38,3%; це стало тепер більш вигідною справою, ніж раніше – 33,6%; доступність кормових ресурсів – 17,6%.

Серед причин, які перешкоджають збільшенню поголів'я тварин, сільські жителі особливо виділяють такі: важка щоденна робота – 54,7%; відсутність кормів і труднощі з їхнім придбанням (36,9%); велика частка ручної праці (32,9%); труднощі із забезпеченням теплими спеціалізованими приміщеннями (11,1%) та інші. Безумовно, рівень затрат праці і працемісткість виконання робіт по обслуговуванню худоби залежать від забезпеченості особистих селянських господарств необхідними засобами механізації.

На жаль, лише 2,5% селянських господарств із загальної кількості опитаних мають мотоблоки, 0,8% – апарат для доїння і 42,2% – засоби малої механізації (зернодробарка, корморізка, січкарня). А це не дозволяє більшості з них механізувати роботи по заготівлі кормів, підготовці їх до згодовування і роздачі, доїнню корів, видаленню гною і водозабезпеченню. Проведене дослідження допомогло, певною мірою, також виявити проблеми, які виникають у селян при веденні особистого селянського господарства.

Серед комплексу чинників на перше місце респонденти ставлять постачання кормів (58,0%), на друге – оранку городу (31,9%), на третє – придбання молодняка (20,6%), потім надання техніки для перевезення вантажів (15,8%), придбання садового матеріалу (12,8%) і хімічних препаратів захисту рослин (12,8%), придбання мінеральних добрив (11,3%). Слід відмітити, що допомоги в оранці земельного паю, що приєднаний до особистого господарства потребують 1,3% опитаних, а взагалі ніякої допомоги не потребують при веденні особистого господарства лише 6,0% сільських жителів.

Як бачимо, однією з основних проблем діяльності особистих селянських господарств, що стримує не тільки ріст поголів'я худоби й домашньої птиці, але і підвищення їхньої продуктивності, є труднощі щодо забезпечення худоби кормами. Особисті селянські господарства відчують потребу в закріпленні за ними сінокосів і пасовищ з урахуванням поголів'я індивідуальної худоби, у розширенні практики укладання договорів про відвід земель для заготівель кормів у тимчасове користування (на декілька років) населенню у непридатних для вирощування культурних рослин місцях, з умовою приведення їх у порядок – розчищення від чагарників, каменів, піску і т.д. [5].

Станом справ у фермерських та особистих селянських господарствах мають постійно цікавитися агрономи, зоотехніки, ветеринарні працівники. Це вони повинні правильно вибрати сорти, забезпечити їхню найвищу врожайність з урахуванням складу ґрунту й інших можливостей ділянки, визначити види і кількість необхідних добрив,

оптимальні терміни для їхнього внесення в ґрунт, поради, як скласти раціони годівлі в інтересах кращого засвоєння худобою і птицею поживних речовин. Вищевказані проблеми знижують трудову підприємницьку активність власників особистих селянських господарств, однак продовольчі й економічні труднощі стимулюють їх розвиток.

Отже, це спонукає створення й діяльність дорадчих служб і надання ними відповідних послуг. Рівень доходів та якість життя населення сільської місцевості безпосередньо залежать від також від стану культурно-освітнього комплексу. Він відіграє важливу роль у формуванні світогляду, піднесенні інтелектуального рівня та професійно-кваліфікаційних характеристик працівників [6, с. 203]. Проблеми культурного дозвілля та відпочинку сільських жителів традиційно вирішуються через мережу клубних закладів, бібліотек, кіноустановок. Проте в сучасних умовах дигіталізації всіх сфер життєдіяльності все більшого значення набувають віртуальні соціальні мережі; сучасні торгово-розважальні й оздоровчі комплекси, яких через різні причини на селі вкрай недостатньо.

Також дефіцит фінансово-інвестиційних ресурсів негативно позначається на обслуговуванні, утриманні та розвитку об'єктів соціокультурної сфери. Так, у Херсонській області через скорочення капітальних вкладень будівництво середніх навчальних, дошкільних, лікарняних закладів та будинків культури практично призупинено. У значній частині сіл відсутня найпростіша медико-санітарна допомога. Сільські мешканці іноді не мають змоги задовольнити мінімум своїх соціальних і культурно-освітніх потреб, що зумовлює погіршення загальних умов їх проживання [7, с. 48].

Дослідженнями Л. Мармуть, І. Романюк встановлено, що у сільській місцевості особливо незадовільною є організація медичного, культурного і побутового обслуговування населення. Тому через низький рівень розвитку соціальної сфери на селі дуже мало робочих місць поза аграрним сектором. Вивільненим людям просто нікуди дітися. До того ж мобільність їх, на відміну від міських жителів, низька. Запитуючи респондентів, чи задовольняють їх умови праці, було встановлено, що в основному ними задоволені лише 32,9% людей, а частково – 35,9% [8, с. 167].

Серед усіх опитаних незначна частка осіб, яких повністю задовольняє робота соціальної інфраструктури. В основному задовольняють житлові умови 41,7% респондентів, рівень та якість навчання у школі – 42,5%. Переважна більшість опитаних відповіла, що її зовсім не задовольняє служба побуту (57,1%) й умови відпочинку (48,7%). Торговим обслуговуванням задоволені в основному лише 32,9% опитаних респондентів. Щодо медичного обслуговування думки сільських жителів розділились: 43,2% вважають його зовсім незадовільним, а 39,7% – частково задовільним.

Крім того, 58,3% опитаних респондентів вважають, що можливість оздоровлення є не задовільною. Робота дошкільних закладів хвилює трохи менше половини опитаних, але їхні голоси щодо оцінки роботи дитячих дошкільних закладів розділились майже рівномірно за варіантами відповідей. Залишається не досить високим рівень благоустрою більшості сіл. Особливо це стосується забезпечення водою (23,6% респондентів зовсім незадоволені забезпеченням нею). Приблизно аналогічно оцінюють рівень розвитку соціальної сфери на селі і в досліджуваних районах області.

Таким чином, діюча мережа соціально-культурних закладів, що покликана фізично, духовно і морально формувати життєве середовище сільських мешканців, за своєю потужністю не спроможна виконувати ці функції в той час як від ефективності роботи соціальної інфраструктури залежить якість трудового потенціалу. Трудовий потенціал працівників вищої якості має кращу результативність праці, більш конкурентоспроможний на аграрному ринку. Крім того, розвиток соціальної інфраструктури для сільського населення – це збільшення кількості робочих місць, покращення умов праці та відпочинку селян, умова закріплення трудових ресурсів на селі і забезпечення ними сільського господарства.

Тому про соціальне відродження села має піклуватися все суспільство. Особливо це стосується великих агрохолдингів та агрокорпорацій. Вони є найбільшими користувачами ресурсів, виробниками продовольства, отримувачами доходів та власниками фінансово-інвестиційних джерел. У попередніх дослідженнях нами визначено, що найбільшою мірою вирішенню цього завдання відповідає концепція, механізми та інструменти соціальної відповідальності, державно-приватного партнерства на селі, соціального менеджменту [9, 10].

Опитування власників особистих селянських господарств показало, що життєвий рівень селян знаходиться за межею бідності і потребує з боку держави законодавчо-методичного та фінансового коригування. Так, відповіді на питання „Яка з оцінок характеризує Ваші доходи?“ розподілились наступним чином: грошей достатньо, щоб ні в чому собі не відмовляти – 4,0% респондентів, грошей достатньо для придбання необхідних продуктів і одягу – 57,8%, грошей вистачає лише на продукти харчування – 26,1%, грошей не вистачає навіть на харчування – 12,1%.

Висновки. У сучасному селі жителі працюють у фермерських та особистих селянських господарствах для забезпечення продовольчих потреб власної родини й додаткових грошових доходів. Для підвищення їх продуктивності необхідним вважаємо удосконалення виробничого й трудового потенціалу. Також велике значення має підтримка та розвиток соціальної та виробничої інфраструктури, альтернативних видів зайнятості, сільських територій загалом. Цьому сприяє діяльність сільських територіальних громад, інших заходів адміністративно-територіальної реформи на селі.

Список використаних джерел:

1. Статистичний збірник «Сільськогосподарська діяльність населення у Херсонській області у 2018 р.» / Головне управління статистики у Херсонській області. – Херсон, 2019. – 62с.

2. Вазинський Ф. Перспективні напрямки використання трудового потенціалу сільських територій Тернопільської області : науково-аналітична записка. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України», 2016. 45 с.
3. Клокар О. О. Підвищення ефективності відтворення трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств. Економіка АПК. 2011. № 10. С. 112-115.
4. Шарко А. І. Методологічні підходи щодо оцінювання трудового потенціалу підприємства. Держава та регіони. 2011. № 2. С. 206-213.
5. Шмідт Р. М. Коментар до Закону України «Про особисте селянське господарство». Сільський час. 2010. 13 червня. С.7
6. Шестакова А. В. Відтворення трудового потенціалу сільського населення на основі концепції «флексік'юриті». Вісн. Житомир. нац. агроек. ун-ту. 2015. № 2 (51), т. 2. С. 198-207.
7. Яворська А. В. Особливості зайнятості та відродження трудового потенціалу. Україна: аспекти праці. 2014. № 6. С. 46–51.
8. Мармоль Л. О., Романюк І. А. Ринок праці та зайнятість населення сільських територій: теорія і практика регулювання: монографія. Херсон: Айлант, 2015. – 266 с.
9. Ігнатенко М. М. Стратегії та механізми управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки: монографія. Херсон: Айлант, 2015. 470 с.
10. Ігнатенко М. М. Проблеми та перспективи підвищення зайнятості сільського населення на засадах соціальної відповідальності агробізнесу. Ефективна економіка. № 12. 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2015>.

References

1. Holovne upravlinnya statystyky u Khersons'kii oblasti (2019). Statystychnyy zbirnyk «Sil's'kohospodars'ka diyal'nist' naselennya u Khersons'kii oblasti u 2018 r.» [Statistical collection «Agricultural activity of the population in Kherson oblast in 2018»]. Kherson (in Ukr.).
2. Vazhyns'kyi, F. (2016). Perspektivni napryamky vykorystannya trudovoho potentsialu sil's'kykh terytoriy Ternopil's'koyi oblasti : naukovo-analitychna zapyska [The perspective directions of employment potential of rural territories of the Ternopil region: scientific and analytical note]. L'viv : DU «Instytut rehional'nykh doslidzhen' im. M.I. Dolishn'oho NAN Ukrayiny» (in Ukr.).
3. Klokar, O. O. (2011). Pidvyshchennya efektyvnosti vidtvorennya trudovykh resursiv sil's'kohospodars'kykh pidpryyemstv [Improving the efficiency of reproduction of labor resources of agricultural enterprises]. Ekonomika APK, 10, 112-115(in Ukr.).
4. Sharko, A. I. (2011). Metodolohichni pidkhody shchodo otsinyuvannya trudovoho potentsialu pidpryyemstva [Methodological approaches to the estimation of the labor potential of the enterprise]. Derzhava ta rehiony, 2, 206-213 (in Ukr.).
5. Shmidt, R. M. (2010). Komentar do Zakonu Ukrayiny «Pro osobyste selyans'ke hospodarstvo» [Commentary on the Law of Ukraine «On a Private Peasant Farm»]. Sil's'kyy chas, 7 (in Ukr.).
6. Shestakova, A. V. (2015). Vidtvorennya trudovoho potentsialu sil's'koho naselennya na osnovi kontseptsii «fleksik'yuriti» [Restoration of the labor potential of the rural population on the basis of the concept of «flexiurite»]. Visn. Zhytomyr. nats. ahroekol. un-tu, 2 (51), 2, 198–207 (in Ukr.).
7. Yavors'ka, A. V. (2014). Osoblyvosti zaynyatosti ta vidrodzhennya trudovoho potentsialu [Peculiarities of Employment and Revival of Labor Potential]. Ukrayina: aspekty pratsi, 6, 46–51 (in Ukr.).
8. Marmul', L. O. & Romanyuk, I. A. (2015). Rynok pratsi ta zaynyatist' naselennya sil's'kykh terytoriy: teoriya i praktyka rehulyuvannya [Labor market and rural population employment: theory and practice of regulation]. Kherson: Aylant (in Ukr.).
9. Ihnatenko, M. M. (2015). Stratehiyi ta mekhanizmy upravlinnya rozvytkom sotsial'noyi vidpovidal'nosti sub'yektiv hospodaryuvannya ahraryoi sfery ekonomiky [Strategies and mechanisms for managing the development of social responsibility of economic entities of the agrarian sector of the economy]. Kherson: Aylant (in Ukr.).
10. Ihnatenko, M. M. (2015). Problemy ta perspektyvy pidvyshchennya zaynyatosti sil's'koho naselennya na zasadakh sotsial'noyi vidpovidal'nosti ahrobiznesu [Problems and prospects of increasing employment of rural population on the basis of social responsibility of agribusiness]. Efektyvna ekonomika, 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=12&y=2015> (in Ukr.).

ДАНИ ПРО АВТОРА

Ігнатенко Микола Миколайович, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна
e-mail: professorignatenko@ukr.net
orcid.org/0000-0002-5713-7951

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Игнатенко Николай Николаевич, доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономики ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»

DATA ABOUT THE AUTHOR

Ignatenko Nikolay Nikolaevich, Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economics Pereiaslav-Khmelnytsky Hrygorii Skovoroda State Pedagogical University
str. Sukhomlinsky 30, Pereiaslav-Khmelnytsky, 08401, Ukraine
e-mail: professorignatenko@ukr.net

УДК 331.522.4:631.15

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-13-20>

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Ковтун В. А.

Предметом дослідження є сукупність організаційних особливостей формування та використання робочої сили аграрних підприємств.

Метою роботи є вивчення особливостей організації формування та використання робочої сили аграрних підприємств в умовах ринкової економіки та визначення місця і її ролі в реалізації стратегії інноваційного розвитку економіки сільського господарства України.

Методологічною основою статті стали статистико-математичні методи з'ясування чинників особливостей організації робочої сили в аграрних підприємствах, які здійснюються як у процесі її формування, так і в процесі використання.

Результати роботи. У статті визначається організаційні особливості формування та використання робочої сили аграрних підприємств, неминучість масштабних змін у структурі та якості робочої сили, що пов'язані зі специфікою аграрного виробництва. Аналізуються організаційні засади формування та використання робочої сили в умовах становлення інноваційних технологічних змін. Значну увагу приділено аналізу природно-економічних та соціальних умов, що вимагають відповідної якості робочої сили та її загальної компетентності, соціально-демографічним характеристикам, які визначають попит та пропозицію на неї.

Галузь застосування результатів, що можуть бути використані у діяльності аграрних підприємств з метою формування робочої сили в умовах оснащення новітньою технікою та підвищення рівня механізації, електрифікації й автоматизації основних трудових процесів, а також зі зміною трудомісткості виробництва аграрної продукції, що супроводжується підвищенням попитом на робочу силу, аніж на засоби виробництва

Висновки. Формування ефективного робочого потенціалу в аграрних підприємствах передбачає організаційні та соціально-економічні особливості, які передбачають ефективне їх використання, застосування матеріальних стимулів та соціально орієнтованих мотиваційних механізмів, які дозволять підвищити показники продуктивності використання робочої сили. Найефективніший шлях підвищення рівня використання робочої сили та показників продуктивності праці є дійова підтримка розвитку високопродуктивного аграрного виробництва і бізнесу, а також коригування структур економіки у напрямі розширення споживчих галузей та сфери послуг. Ця проблема є комплексною і вимагає впровадження на рівні держави та здійснення цілісної системи заходів правового, економічного, соціального, медичного, освітнього, культурного, організаційного та природоохоронного характеру.

Ключові слова: організація, сільське господарство, аграрні підприємства, робоча сила, особливості формування та використання робочої сили.

ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РАБОЧЕЙ СИЛЫ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Ковтун В. А.

Предметом исследования является совокупность организационных особенностей формирования и использования рабочей силы аграрных предприятий.

Целью работы является изучение особенностей организации формирования и использования рабочей силы сельскохозяйственных предприятий в условиях рыночной экономики и определение места и ее роли в реализации стратегии инновационного развития экономики сельского хозяйства Украины.

Методологической основой статьи стали статистико-математические методы выявления факторов особенностей организации рабочей силы в аграрных предприятиях, осуществляется как в процессе ее формирования, так и в процессе использования.

Результаты работы. В статье определяется организационные особенности формирования и использования рабочей силы аграрных предприятий, неизбежность масштабных изменений в структуре и качестве рабочей силы, связанные со спецификой аграрного производства.

Анализируются организационные принципы формирования и использования рабочей силы в условиях становления инновационных технологических изменений. Значительное внимание уделено анализу природно-экономических и социальных условий, требующих соответствующего качества рабочей силы и ее общей компетентности, социально-демографическим характеристикам, которые определяют спрос и предложение на нее.

Область применения результатов, которые могут быть использованы в деятельности аграрных предприятий с целью формирования рабочей силы в условиях оснащения новейшей техникой и повышения уровня механизации, электрификации и автоматизации основных трудовых процессов, а также с изменением трудоемкости производства аграрной продукции, что сопровождается повышенным спросом на рабочую силу, чем на средства производства

Выводы. Формирование эффективного рабочего потенциала в аграрных предприятиях предусматривает организационные и социально-экономические особенности, которые предусматривают эффективное их использование, применение материальных стимулов и социально ориентированных мотивационных механизмов, которые позволят повысить показатели производительности использования рабочей силы. Наиболее эффективный путь повышения уровня использования рабочей силы и показателей производительности труда является действенная поддержка развития высокопродуктивного аграрного производства и бизнеса, а также корректировки структуры экономики в направлении расширения потребительских отраслей и сферы услуг. Эта проблема является комплексной и требует внедрения на уровне государства и осуществления целостной системы мер правового, экономического, социального, медицинского, образовательного, культурного, организационного и природоохранного характера.

Ключевые слова: организация, сельское хозяйство, аграрные предприятия, рабочая сила, особенности формирования и использования рабочей силы.

ORGANIZATIONAL FEATURES OF FORMATION AND USE OF LABOUR FORCE AGRICULTURAL ENTERPRISES

Kovtun V. A.

The subject of the study is a set of organizational features of the formation and use of labor of agricultural enterprises.

The aim of the work is to study the features of the organization of the formation and use of labor of agricultural enterprises in a market economy and determine the place and its role in the implementation of the strategy of innovative development of the agricultural economy of Ukraine.

The methodological basis of the article is statistical and mathematical methods of clarifying the factors of labor organization in agricultural enterprises, carried out both in the process of its formation and in the process of use.

Result of work. The article defines the organizational features of the formation and use of labor of agricultural enterprises, the inevitability of large-scale changes in the structure and quality of the labor force associated with the specifics of agricultural production. The organizational principles of formation and use of labor force in the conditions of formation of innovative technological changes are analyzed. Considerable attention is paid to the analysis of natural, economic and social conditions that require the appropriate quality of the labor force and its General competence, socio-demographic characteristics that determine the supply and demand for it.

Scope of application of the results that can be used in the activities of agricultural enterprises in order to form a labor force in terms of equipping with the latest technology and increasing the level of mechanization, electrification and automation of basic labor processes, as well as changes in the complexity of agricultural production, which is accompanied by increased demand for labor than the means of production.

Summary. The formation of effective working capacity in agricultural enterprises provides organizational and socio-economic features that provide for their effective use, the use of material incentives and socially oriented motivational mechanisms that will improve the productivity of labor. The most effective way to increase the level of labor use and labor productivity indicators is to effectively support the development of highly productive agricultural production and business, as well as adjusting the structure of the economy in the direction of expanding consumer industries and services. This problem is complex and requires the introduction at the state level and the implementation of an integrated system of legal, economic, social, medical, educational, cultural, organizational and environmental measures.

Keywords: organization, agriculture, agricultural enterprises, labor force, especially the formation and use of labor.

JEL Classification: L23, J21, J43

Постановка проблеми. Жива праця в процесі виробництва створює нову вартість і організація оптимального забезпечення аграрних підприємств робочою силою та її раціональне використання є одним із вирішальних факторів ефективного функціонування аграрного сектору економіки. Актуальність цієї проблеми посилюється необхідністю зменшення безробіття селян, стабілізацією ринку праці, збереження сільських територій

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем особливостей організації робочої сили аграрних підприємств і визначення її ролі в економічному розвитку сільського господарства зробили такі вітчизняні вчені: Анненкова О. В., Бажан І. І., Балого І. І., Бутко М. П., Варецька О. С., Ващенко К. О., Галаз Л. В., Геєць В. М., Данилишин Б. М., Крушельницька О. В., Качан Є. П., Осовська

Г. В., Шиловцева Н. В., Шушпанов Д. Г., тощо. Незважаючи на значну кількість досліджень, проблеми у сфері ефективної організації робочої сили аграрних підприємств і надалі залишаються актуальними і потребують подальшого вивчення особливо в умовах інноваційного розвитку.

Метою статті є вивчення особливостей організації формування та використання робочої сили аграрних підприємств в умовах ринкової економіки та визначення місця і її ролі в реалізації стратегії інноваційного розвитку економіки сільського господарства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор економіки є однією з важливих сфер матеріального виробництва, в якій здійснюється виробництво продуктів харчування для населення та сировини для промислової переробки. За характером продукції галузь сільського господарства відноситься до другого підрозділу суспільного виробництва предметів споживання. Окрім виробництва продукції та сировини також створюються і засоби виробництва: насіння, посадковий матеріал, продуктивна і робоча худоба, багаторічні насадження, органічні та зелені добрива, тощо. Сільське господарство відіграє важливу роль у розширеному відтворенні народногосподарського комплексу України.

Характерними властивостями робочої сили є: здатність відповідати вимогам конкурентного ринку, забезпечення задоволення власних потреб і потреб роботодавця, достатній рівень доходів, мобільність у межах національної та світової економіки. Важливим питанням формування інноваційної моделі розвитку України є створення системи організації робочої сили на підставі визначення її змісту та чинників формування [1].

Робоча сила – складна соціально – економічна категорія. Соціальну природу визначає робоча сила, що реально функціонує в процесі виробництва, це основна частина трудових ресурсів, решта є потенційною робочою силою. Економічну природу визначає робочий час, необхідний для суспільно корисної праці. Ціна робочої сили має суб'єктивне визначення та враховує позицію споживача робочої сили. Відмінністю її від інших товарів є здатність до самовдосконалення і те, що виробник та носій робочої сили втілюється в одній особі.

Однією з основних проблем подальшого розвитку сільського господарства є зменшення кількості трудових ресурсів. Чинниками цього є: високий рівень тіньової зайнятості; високий рівень економічно неактивного населення працездатного віку (37,9%); низький рівень зайнятих у співвідношенні до всього населення; відставання якості робочої сили від потреб економіки; дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили за всіма групами професій; суттєвий рівень безробіття серед молоді. Кількість зареєстрованих безробітних на червень 2018 року становила 1, 6 млн. осіб (8,9%). Суттєвий рівень безробіття серед молоді: за I півріччя 2018 року становив 27,8% економічно активного населення [2].

Інноваційна економіка змінює систему виробничого відтворення, модифікацію потреб особи. Серед них переважають нематеріальні потреби: реалізація творчого потенціалу людини; всебічний розвиток; знання, інформація перетворюються на продуктивну силу. Орієнтація на активізацію інноваційного процесу у виробництві потребує збільшення державної підтримки фундаментальної і прикладної науки. Для економіки України характерна незначна частка державного фінансування і наукоємності ВВП. Обсяг фінансування Академії наук України в 2018 році складав 3 млрд. 758,6 млн. грн. за рахунок коштів загального фонду держбюджету, що на 1 млрд. 39,8 млн. грн., або на 38,2%, більше за показник 2017 року [3].

В Україні існують значні труднощі у формуванні конкурентного середовища на ринку праці, що пов'язано з демографічною ситуацією, станом здоров'я населення, його освітньо-професійним потенціалом та соціально-мотиваційною складовою. Рівень смертності вдвічі перевищує народжуваність. За січень-квітень 2018 року скорочення населення становило 8 тис. осіб. У 2018 році середня тривалість життя як для жінок, так і для чоловіків дорівнювала 68,8 років. Цей показник не тільки набагато нижчий, ніж у західноєвропейських країнах, а ще й менший за середню тривалість життя у світі (за даними ООН, він становить 71 рік) [4].

Трудовий потенціал людини праці складається в залежності від трьох основних чинників: якості робочої сили, нормативної величини робочого дня і творчих можливостей індивіда. Якість робочої сили відображає рівень фізичного і інтелектуального розвитку працівника, загальноосвітнього, спеціальної і професійної підготовки, придбаних їм трудових умінь і навиків. Нормативна величина робочого дня характеризує єдину міру суспільної оцінки різних видів праці або міру участі працівника в суспільно організованій праці. Творчі можливості виражаються у вигляді здібностей до праці через виявлення особистих можливостей в перевищенні середніх показників продуктивності праці і якості роботи, а також у відношенні до праці, готовності до творчого пошуку шляхів підвищення її ефективності [5].

Різні природно-кліматичні зони України нерівномірно забезпечені робочою силою. Майже 40% аграрних підприємств відчувають нестачу кваліфікованих робочих кадрів. Ступінь забезпеченості аграрних підприємств робочою силою визначають порівнянням їх наявності з потребами, або забезпеченістю площі сільськогосподарських угідь в розрахунку на одного працівника. Частка сільського населення України в загальній чисельності мала стабільну тенденцію до зменшення: в 1913 році вона становила 80,7%; у 1939 - 66,4; у 1960 - 53,2, з кінця 80-х років XX ст. і до сьогодні вона знаходиться на рівні 33-31 %. За питомою вагою селян у загальній чисельності населення в розрізі адміністративно-територіальних одиниць найбільше проживає в Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській (50-60%), а найменше – у Донецькій, Луганській та Дніпропетровській областях (10-15%). За абсолютною чисельністю перше місце займає Львівська область (до 1 млн. осіб.); Вінницька, Одеська, Івано-Франківська області (по 0,8-0,9 млн. осіб). Найменше селян проживає в Луганській, Миколаївській, Кіровоградській, Сумській, Запорізькій, Донецькій областях (по 0,3-0,4 млн. осіб.) [6].

Специфіка робочої сили, в порівнянні з іншими факторами економічного розвитку, полягає в тому, що люди не тільки працюють і виробляють матеріальні та духовні цінності, але і потребують їх; життя людини складається не тільки із трудової діяльності; інтелектуальний потенціал та інші особисті якості працівників формуються роками і розкриваються людиною тільки у сприятливих умовах.

Ступінь забезпеченості робочою силою впливає на процеси виробництва. Від забезпеченості аграрного підприємства персоналом та ефективності його використання залежать: обсяг і вчасне виконання всіх технологічних робіт; ступінь використання устаткування, машин, механізмів; обсяг виробництва продукції, її собівартість, прибуток та інші економічні показники. Продуктивність праці в сільському господарстві характеризується системою прямих і непрямих показників у вартісному і натуральному виразі [7].

Організація формування та використання робочої сили у сільському господарстві має певні особливості, які визначаються специфікою аграрної сфери. Це зумовлено технологією і умовами виробництва, рівнем технічної оснащеності та економічною необхідністю ведення особистого селянського господарства працівниками аграрних підприємств. Ці особливості мають різне походження і впливають на характер зайнятості в аграрних підприємствах (рис. 1).

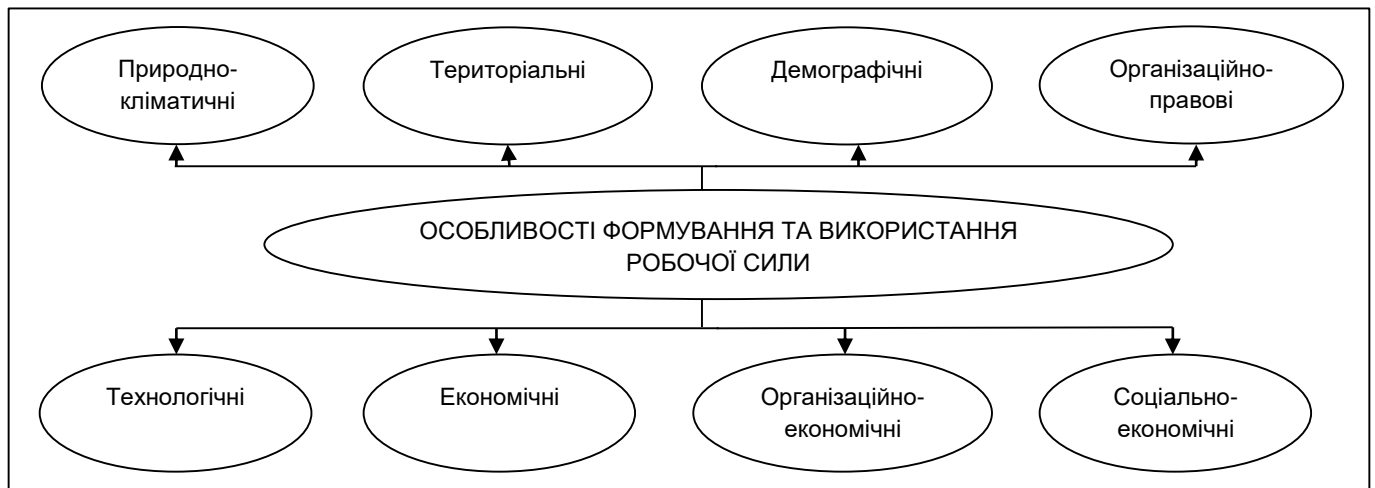

Рисунок 1. Організаційні особливості формування та використання робочої сили аграрних підприємств
Джерело: розроблено автором

Природно-кліматичні – земля є основним фактором виробництва, ґрунтові різновиди мають різну щільність ґрунту, а отже і неоднакові норми виробітку на аналогічні трудові процеси;; предмети праці – живі організми, які в різних кліматичних умовах мають відмінний потенціал продуктивності, як рослин так і тварин. Переплетіння економічного процесу відтворення з природними визначають виробничу діяльність трудових ресурсів у сільському господарстві. так як земля є основним і незамінним засобом виробництва.

Територіальні – просторова зосередженість аграрного виробництва на великій земельній площі; природно-кліматичні особливості вимагають зрошення на півдні України, отже аграрне виробництво потребує додаткових трудових і матеріальних витрат. По зонах України рівень забезпеченості аграрних підприємств робочою силою зменшується з заходу на схід та з півночі на південь.

Демографічні – зменшення чисельності населення, сільське населення скорочується інтенсивніше міського, кваліфікаційні характеристики робочої сили аграрних підприємств значно нижчі інших галузей виробництва, старіння сільського населення, зниження народжуваності, висока вартість вищої освіти, перехід висококваліфікованих працівників на більш високооплачувану роботу в місті, не престижність праці аграрних виробників Демографічна криза сільського населення переростає в демографічну катастрофу.

Організаційно-правові – різноманітність форм власності – індивідуальні, фермерські, колективні, державні, приватні, комунальні, спільні, акціонерні, кооперативні підприємства Суттєвою відмінністю у формуванні та використанні робочої сили аграрних підприємств є те, що сільське господарство через свою організаційно-правову специфіку не лише залежить від її ринку, але й впливає на його стан.

Технологічні – звичайні, ресурсозберігаючі та ІТ технології передбачають різні витрати робочої сили, як у галузі рослинництва так і у галузі тваринництва. Темпи науково-технічного прогресу; рівень асигнувань на НДДКР свідчать про слабку державну підтримку досліджень в галузі сільського господарства. Скорочення технологічних процесів призводить до підвищення питомої ваги наукоємних виробництв та продукції, Слабкий розвиток вітчизняного виробництва сільськогосподарської техніки, засобів захисту рослин, виведення нових сортів та порід тварин зменшує продуктивність як сільськогосподарських угідь так і тварин.

Економічні – ризикове землеробство, особливо в південних областях України; нерівномірність отримання продукції; постійні витрати праці; низька купівельна спроможність населення, зростання цін на енергоносії. все це впливає на формування та використання робочої сили на селі. Праця в аграрних підприємствах не гарантує отримання очікуваних результатів, на які впливають природно-кліматичні,

соціально-економічні умови та територіальне розміщення підприємств. Предметами праці є живі організми, які розвиваються за специфічними біологічними законами. Зменшення кількості працюючих в аграрному секторі призвело до того, що в деяких підприємствах окремих регіонів вибуття робочої сили перевищило можливості її компенсації засобами механізації та електрифікації виробництва. Це спричинило виникнення дефіциту робочої сили, а у багатьох регіонах відчутний її надлишок і тому в цих агропідприємствах постає питання зайнятості та ефективного використання робочої сили.

Організаційно-економічні - поліпшення форм і методів організації праці та управління; методи організації робочої сили – спеціалізація, концентрація, комбінування, інтеграція, кооперування; врахування фактору часу. Галузева спеціалізація впливає на визначення зайнятості робочої сили. Специфічні умови у аграрному виробництві створюють територіальні обмеження для концентрації виробництва і його розмірів, а земельні, матеріальні і трудові чинники стримують вузьку спеціалізацію. Концентрація і комбінування виробництва застосовують на основі технологічно однорідної продукції, спеціалізації робочих місць та робочих функцій процесу виробництва. Галузева спеціалізація є як фактором скорочення так і розширеного відтворення робочої сили.

Соціально-економічні – перш за все враховується фактор часу: найм робочої сили; зональність та сезонність її використання; вибуття її через інтенсивне впровадження механізації, автоматизації та ІТ технологій, мотиваційні основи зростання заробітної плати та підвищення продуктивності праці. При нестачі працівників підприємство повинно запланувати найм робочої сили відповідної кваліфікації і в потрібній кількості. У сільському господарстві період виробництва не співпадає з робочим періодом, це зумовлює сезонність використання робочої сили, що призводить до негативних економічних і соціальних наслідків. Значне невикористання робочої сили спричиняє зниження рівня оплати праці постійних працівників, що є одним з головних чинників плінності кадрів. Аграрні підприємства недоотримують значних обсягів продукції; а це породжує труднощі, пов'язані з наймом тимчасових працівників.

Тенденції використання робочої сили у сільському господарстві визначаються зміною земельних, майнових, виробничих, соціально-трудових відносин спричинили загострення кон'юнктури ринку аграрної праці. В результаті реформування аграрної галузі виникли нові види аграрних підприємств, набули розвитку фермерські та особисті господарства. Важливу роль у пошуку шляхів ефективного використання робочої сили відіграло започаткування власної справи і розширення самозайнятості на селі. Особисті селянські господарства наразі відіграють суттєву роль у зменшенні робочої сили аграрної сфери та перехід її в інші галузі економіки [8].

Особливості використання робочої сили у аграрних підприємствах: скорочення в структурі посівних площ частки трудомістких культур, що збільшує сезонність і погіршує використання аграрної праці; збільшення поголів'я худоби в індивідуальному секторі спричинило зростання площ посіву під високоприбутковими малотрудомісткими зерновими, технічними та кормовими культурами; слабка матеріально-технічна база індивідуального сектору зумовила зростання його частки у структурі виробництва трудомістких видів продукції та збільшення кількості зайнятих в цьому секторі; подрібнення аграрних підприємств, скорочення їх виробництва, відсутність належного мотиваційного механізму оплати праці призвели до скорочення чисельності працівників і росту рівня безробіття.

Спонукальним мотивом до ефективної праці для індивідуального сектору стало запровадження приватної власності; Велике навантаження на членів особистих господарств, спричинене поєднанням ведення особистого господарства з одночасною зайнятістю в інших видах діяльності аграрних підприємств; Необхідно зміцнювати існуючі особисті селянські господарства і формувати оптимальне середовище для поступової трансформації їх у більш ефективні агроформування (фермерські, кооперативні тощо). Поряд з цим на формування ринку робочої сили суттєво впливає сезонність і проблема зайнятості, яка особливо загострюється в періоди міжсезонного виробництва [9].

Організаційна форма виробництва аграрної продукції шляхом формування кооперативного ведення господарства є одним із факторів покращення використання робочої сили у сільському господарстві. Науковцями встановлено, що в аграрних підприємствах, де діяльність здійснюється за схемою: виробництво – переробка – зберігання – торгівля – послуги – підсобні промисли, навіть за умов неврегульованості цінових паритетів для аграрного виробника, є прибутковою. Інтегроване виробництво сприяє комплексному багатопрофільному розвитку села, створенню нових робочих місць і підвищенню рівня життя сільського населення.

Зниження сезонності та підвищення рівномірності зайнятості протягом року має важливе економічне і соціальне значення. Сезонність праці знижує її продуктивність та оплату, що стримує збільшення життєвого рівня селян, підвищує інтенсивність міграції сільського населення до міст і загострює проблему забезпеченості сільського господарства робочою силою. Поєднання аграрного виробництва з промисловою переробкою аграрної продукції, розвиток різних промислів сприятиме зменшенню сезонності використання робочої сили, створенню додаткових робочих місць, активному залученню молоді в сільське господарство та ефективній зайнятості її у період міжсезонного виробництва. Важливим для формування і ефективного використання робочої сили залишається розвиток малого підприємництва [10].

Малі підприємства відіграють велику роль, а їх розвиток впливає на прискорення науково-технічного прогресу, насичення ринку товарами необхідної якості, створення додаткових робочих місць, що вирішує численні актуальні економічні, соціальні та інші проблеми. Основними методами державного регулювання підприємницької діяльності є адміністративні, економічні та інституційні. Адміністративні методи регулювання

включають такий основний елемент, як правове поле. Держава виступає гарантом у забезпеченні правових норм поведінки бізнесу, держави та суспільства в ринковому середовищі. Державою встановлюються та регулюються «правила гри» на ринку, створюється необхідна правова база. Економічні методи державного регулювання не мають обмеження свободи у підприємницькому виборі. Економічні методи регулювання мають існувати в сукупності з природою ринку. Вони прямо мають впливати на розвиток ринку і, відповідно, на виробників і споживачів. Інституційні методи державного регулювання спрямовані на організацію діяльності і засновані на створенні та контролі суб'єктів й об'єктів інституційної інфраструктури. Суб'єктами є аграрні підприємства всіх форм власності та банки, а об'єктами – господарські відносини [11].

Ефективність використання робочої сили в аграрному секторі носять нестабільний характер. Отримання чистого доходу на одного працівника, на 100 га сільськогосподарських угідь та на 100 грн. основних фондів скоротилося майже на 5%. Але основний показник ефективності аграрного виробництва – рівень рентабельності за рахунок підвищення реалізаційних цін підвищився на 8,8 пп. Найефективніший шлях підвищення рівня зайнятості населення та рівня продуктивності праці є дійова підтримка розвитку високопродуктивного аграрного виробництва, а також коригування структур економіки у напрямі розширення споживчих галузей та сфери послуг. Ця проблема є комплексною і вимагає впровадження на рівні держави та здійснення цілісної системи заходів правового, економічного, соціального, медичного, освітнього, культурного, організаційного та природоохоронного характеру. Роль робочої сили залишається визначною для розвитку сільського господарства, оскільки його оснащення новітньою технікою та підвищення рівня механізації, електрифікації й автоматизації основних трудових процесів відбувається повільними темпами. Така ситуація вимагає все більшого застосування праці, оскільки зростає трудомісткість виробництва аграрної продукції, що супроводжується підвищенням попитом на робочу силу, аніж на засоби виробництва [12].

За останнє десятиріччя докорінно змінилася та продовжує змінювати діяльність багатьох аграрних підприємств завдяки ІТ технологіям. Аграрний бізнес залежить від таких чинників: природних та метеорологічних умов, використання габаритної дорогої техніки, великого штату працівників, потреби в оптимізації логістики та складуванні, необхідності моніторингу стану рослин та тварин – це зумовлює особливі потреби в послугах ІТ компаній. Інтелектуальні технологічні рішення допомагають виробникам аграрної продукції збільшувати ефективніше використовувати наявні матеріальні та трудові ресурси та відповідати сучасним потребам ринку. У рослинництві це: раціональне використання земельних ресурсів, прогнозування врожаю, якісне вдосконалення селекційної і сортовипробувальної роботи, розробка й реалізація інтенсивних технологій вирощування різних культур. Фірма «Массей-Фергюсон» (Massey Ferguson) – перша компанія, що стала робити комбайни із пристроєм для створення та використання карт урожаю. Комбайни обладнані глобальними позиційними та географічною інформаційною системами, мають зв'язок із супутниками через приймач-антену, а також устаткування для ведення моніторингу врожайності. Подібне устаткування випускають компанії «Джон Дір», «Клаас», «Нью Холланд», на Україні - «Агрікон» та інші. Ефективність використання робочої сили аграрних підприємств дозволяє визначити автоматизоване управління персоналом на основі ключових показників ефективності. Спеціалізовані CRM та HRM системи спрощують процес управління взаємовідносинами з персоналом, клієнтами, партнерами. Вони дають можливість в онлайн режимі видавати інструкції працівникам та реагувати на їх запити, а працівники аграрних підприємств можуть формувати польові звіти із прикріпленням фото- чи відео-матеріалів; також є можливість відстежувати діяльність та ефективність роботи кожного працівника; впроваджувати ефективні програми лояльності для мотивації підвищення продуктивності праці. Сучасні технології потребують постійного вдосконалення знань, умінь, компетенцій, професійної мобільності та конкурентної спроможності робочої сили [13].

Висновки. Виділені недосліджені частини загальної проблеми організаційних особливостей формування та використання робочої сили аграрного виробництва з точки зору природно-кліматичних, соціальних, технологічних, економічних, територіальних та організаційно-правових факторів. Підвищення рівня вимог до якості робочої сили під час розвитку сучасних технологій потребує постійного вдосконалення її знань, умінь, компетенцій, професійної мобільності та конкурентної спроможності. Виникає необхідність систематичної перепідготовки працівників, підвищення їхньої кваліфікації в рамках кожного рівня професійної освіти. Стратегія реалізації щодо підвищення якості робочої сили в Україні потребує врахування таких чинників як: розвиток усіх складників її потреби та використання; подальше вдосконалення системи управління зайнятістю, що передбачає також урахування інституційних чинників, техніко-економічних умов, що пред'являють вимоги до якості робочої сили та її загальної компетентності, соціально-демографічного стану, що визначає попит та пропозицію робочої сили.

Список використаних джерел

1. Ковтун В. А. Важелі та принципи організаційно-економічного підходу функціонування аграрних підприємств *Економіка та суспільство*. 2018. №17. С.251-257. URL: <http://economyandsociety.in.ua>
2. Економічний дискусійний клуб. Безробіття в Україні та світі. І квартал 2018 р. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/bezrobittya-v-ukrayini-ta-sviti-i-kvartal-2018-roku> (дата звернення: 19.10.2018).
3. Щодо бюджетного фінансування НАН України у 2018 р. / Національна Академія наук України. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=3687>
4. Сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

5. Осовська Г. В., Крушельницька О. В. *Управління трудовими ресурсами: Навч. посібник*. Житомир : ЖІТІ, 2006. 304 с.
6. Шиловцева Н. В. Чинники формування конкурентоспроможності робочої сили в умовах становлення інноваційної моделі економіки України. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. Випуск 5 (17). С. 9-12.
7. Галаз Л. В. Трудовий потенціал як фактор економічного зростання. *Вісник Національного ун-ту «Львів. політехніка»*. 2007. №582. С. 19-23. (Сер.: Проблеми економіки та управління).
8. Романюк І. А., Леваєва Л. Ю. Проблеми і перспективи використання трудових ресурсів потенціалу аграрних підприємств. *Економічний вісник університету, Збірник наукових праць учених та аспірантів*. Випуск 39. Переяслав-Хмельницький, 2018. С. 44-51.
9. Варецька О. *Управління людськими ресурсами: проблеми теорії та практики*. Україна: аспекти праці. 2007. №4. С. 50-51.
10. Качан Є. П., Шушпанов Д. Г. *Управління трудовими ресурсами: Навч. посібник*. Київ : Вид. Дім «Юридична книга», 2003. 37 с.
11. Голомб В. В., Трошина Г. В. Державне регулювання розвитку малого бізнесу в Україні. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії економіки*. 2018. Випуск № 5 (17). С.157-160.
12. Балога І. І., Кесарук Г. С. Теоретичні підходи до аналізу форм активізації трудового потенціалу. *Науковий вісник Ужгородського ун-ту*. Ужгород, 2009. Спец. вип. 28, ч.1. С. 129-132. (Сер.: Економіка).
13. Ковтун В. А. Роль інтелектуальних рішень для ефективного використання ресурсів сільського господарства. *Східна Європа: економіка, бізнес і управління*. 2019. № 1 (18). URL: <http://www.easterneurope-bm.in.ua/18-2019-ukr>

References

1. Kovtun V. A. (2018). Vazheli ta pryntsypy orhanizatsiino-ekonomichnoho pidkhodu funktsionuvannya ahrarnykh pidpriemstv [Levers and principles of organizational and economic approach to the functioning of agricultural enterprises] *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 17, 251-257. URL: <http://economyandsociety.in.ua>
2. Ekonomichniy diskusiiy klub. Bezrobittia v Ukraini ta sviti. I kvartal 2018 [Economic discussion club. Unemployment in Ukraine and the world. The first quarter of 2018] URL: <http://edclub.com.ua/analitika/bezrobittya-v-ukrayini-ta-sviti-i-kvartal-2018-roku>.
3. Shchodo biudzhethnoho finansuvannya NAN Ukrainy u 2018 [Relative to the budget funding of the NAS of Ukraine to 2018] *Natsionalna Akademiia nauk Ukrainy - The national Academy of Sciences of Ukraine* URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=3687>
4. Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky [Website of The state statistics service] URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Osovska H. V. & Krushelnyska O. V (2006). *Upravlinnia trudovymy resursamy: Navchalnyi posibnyk [Human resource management: Textbook]*. Zhytomyr : ZSTU, 304.
6. Shylovtseva N. V. (2018). Chynnyky formuvannya konkurentospromozhnosti robochoi syly v umovakh stanovlennia innovatsiinoi modeli ekonomiky Ukrainy [Factors of formation of competitiveness of labor force in the conditions of formation of innovative model of economy of Ukraine] *Ekonomichniy visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii - Economic Bulletin of Zaporizhzhya state engineering Academy*, 5 (17), 9-12.
7. Halaz L. V. (2007). Trudovi potentsial yak faktor ekonomichnoho zrostantia [Labor potential as a factor of economic growth] *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lviv. Politehnika» - Bulletin Of the national University «Lviv. Poly»*, 582, 19-23.
8. Romaniuk I. A. & Levaieva L. Yu. (2018). Problemy i perspektivy vykorystannia trudoresurnoho potentsialu ahrarnykh pidpriemstv [Problems and prospects of using labor resource potential of agricultural enterprises] *Pereiaslav-Khmelnyskyi: Ekonomichniy visnyk universytetu. - Economic Bulletin of the University*, 39, 44-51.
9. Varetska O. (2007). *Upravlinnia liudskymy resursamy: problemy teorii ta praktyky [Human resource management: problems of theory and practice]* *Ukraina: aspekty pratsi - Ukraine: labour aspects*, 4, 50-51.
10. Качан Ye. P. & Shushpanov D. H. (2003). *Upravlinnia trudovymy resursamy: Navchalnyi posibnyk [Human resource management: Textbook]* *Vydavnychiy dim «Iurydychna knyha» - Publishing house «Legal book»*, 37.
11. Holomb V. V. & Troshyna H. V. (2018). *Derzhavne rehuliuвання rozvytku maloho biznesu v Ukraini [State regulation of small business development in Ukraine]* *Ekonomichniy visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii - Economic Bulletin of Zaporizhzhya state engineering Academy*, 5 (17), 157-160.
12. Baloha I. I. (2009). *Teoretychni pidkhody do analizu form aktyvizatsii trudovoho potentsialu [Theoretical approaches to the analysis of forms of labor potential activation]* *Uzhhorod: Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhgorod University, special issue 28, part 1*, 129-132.
13. Kovtun V. A. (2019) *Rol intelektualnykh risheń dla efektyvnoho vykorystannia resursiv silskoho hospodarstva [The role of intelligent solutions for efficient use of agricultural resources]* *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes i upravlinnia - Eastern Europe: economy, business and governance*, 1 (18). URL: <http://www.easterneurope-bm.in.ua/18-2019-ukr>

ДАНІ ПРО АВТОРА

Ковтун Валентина Андріївна, кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри економіки та фінансів ДВНЗ «Херсонський державний аграрний університет»

вул. Стрітенська, 23 м. Херсон, 73006, Україна
e-mail: vak2901@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Ковтун Валентина Андреевна, кандидат сельскохозяйственных наук, доцент кафедры экономики и финансов

ГБУЗ «Херсонский государственный аграрный университет»
ул. Стритенская, 23, г. Херсон, 73006, Украина
e-mail: vak2901@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kovtun Valentyna Andriivna, Ph.D. in Agricultural Sciences, Associate Professor
Kherson State Agrarian University
23, Stretenska street, Kherson, 73006, Ukraine
e-mail: vak2901@ukr.net

УДК 657.2: 334.732:631

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-20-25>

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ АНАЛІТИЧНОГО ОБЛІКУ ПАЙОВОГО КАПІТАЛУ

Кучеренко М. А.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і організаційних аспектів обліку пайового капіталу в сільськогосподарських виробничих кооперативах.

Метою роботи є обґрунтування методичних засад здійснення обліку пайового капіталу, виявлення його особливостей, розробка пропозицій щодо удосконалення.

Методологічною основою статті стали загальнонаукові та спеціальні економічні й облікові методи наукового пізнання: монографічний, узагальнення, системно-структурного аналізу й синтезу, групувань, графічний, бухгалтерських рахунків, подвійного запису, фінансової звітності.

Результати роботи. У статті обґрунтовано нормативно-правове та організаційне забезпечення діяльності сільськогосподарських кооперативів, методик обліку їх діяльності та особливості відображення за міжнародними стандартами фінансової звітності. Розглянуто найбільш типові операції, які і визначають особливості обліку кооперативної форми господарювання. Запропоновано можливі шляхи поліпшення облікової роботи підприємства шляхом вдосконалення організації аналітичного обліку пайового капіталу.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути використані при здійсненні обліку діяльності сільськогосподарських виробничих кооперативів. Також вони є необхідною умовою розробки стратегій їх розвитку та управління.

Висновки. Зміст та особливості методики бухгалтерського обліку в кооперативних утвореннях визначаються особливостями формування і змін окремих складових їх власного капіталу, зокрема, пайового капіталу та нерозподіленого прибутку (непокритих збитків), а також виникненням нових об'єктів обліку і господарських відносин.

Пайовий капітал є економічною основою існування кооперативу. Тому нами запропонований власний варіант аналітичного обліку пайового капіталу і внесків членів кооперативу. Формат «Книги обліку паїв», що застосовують більшість досліджуваних сільськогосподарських кооперативів, не в повній мірі відповідає інформаційним потребам користувачів. Тому запропоновано вдосконалити цю форму регістру аналітичного обліку. Для організації аналітичного обліку земельної власності також слід використовувати окремі книги обліку земельних ділянок, що забезпечить керівництво і членів кооперативу детальною інформацією про обсяг і динаміку земельної власності загалом по господарству і у розрізі співвласників.

Ключові слова: бухгалтерський облік, сільськогосподарські кооперативи, пайовий капітал, формування капіталу, нерозподілений прибуток, вилучений капітал, пайові внески.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ АНАЛИТИЧЕСКОГО УЧЕТА ПАЕВОГО КАПИТАЛА

Кучеренко Н. А.

Предметом исследования является совокупность теоретических, методических и организационных аспектов учета паевого капитала в сельскохозяйственных производственных кооперативах.

Целью работы является обоснование методических основ осуществления учета паевого капитала, выявление его особенностей, разработка предложений по совершенствованию.

Методологической основой статьи стали общенаучные и специальные экономические и учетные методы научного познания: монографический, обобщения, системно-структурного анализа и синтеза, группировки, графический, бухгалтерских счетов, двойной записи, финансовой отчетности.

Результаты работы. В статье обоснована нормативно-правовое и организационное обеспечение деятельности сельскохозяйственных кооперативов, методика учета их деятельности и особенности отражения по международным стандартам финансовой отчетности. Рассмотрены наиболее типичные операции, которые и определяют особенности учета кооперативной формы хозяйствования. Предложены возможные пути улучшения учетной работы предприятия путем совершенствования организации аналитического учета паевого капитала.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть использованы при осуществлении учета и контроля деятельности сельскохозяйственных производственных кооперативов. Также они являются необходимым условием разработки стратегий их развития и управления.

Выводы. Содержание и особенности методики бухгалтерского учета в кооперативных образованиях определяются особенностями формирования и изменений отдельных составляющих их собственного капитала, в частности, паевого капитала и нераспределенной прибыли (непокрытого убытка), а также возникновением новых объектов учета и хозяйственных отношений.

Паевой капитал является экономической основой существования кооператива. Поэтому нами предложен собственный вариант аналитического учета паевого капитала и взносов членов кооператива. Формат «Книги учета паев», что применяют большинство исследуемых сельскохозяйственных кооперативов, не в полной мере соответствует информационным потребностям пользователей. Поэтому предложено усовершенствовать эту форму регистра аналитического учета. Для организации аналитического учета земельной собственности также следует использовать отдельные книги учета земельных участков, что обеспечит руководство и членов кооператива подробной информацией об объеме и динамике земельной собственности в целом по хозяйству и в разрезе совладельцев.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, сельскохозяйственные кооперативы, паевой капитал, формирование капитала, нераспределенная прибыль, изъятый капитал, паевые взносы.

IMPROVING THE ORGANIZATION OF SHARE CAPITAL ANALYTICAL ACCOUNTING

Kucherenko M. A.

The research subject is a set of theoretical, methodological and organizational aspects of share capital accounting in agricultural production cooperatives.

The aim of the work is to substantiate the methodological basis for share capital accounting, to identify its features, to develop proposals for its improvement.

The methodological basis of the article are the general scientific and special economic and accounting methods of scientific knowledge: monographic, generalization, system and structural analysis and synthesis, grouping, graphic, accounting records, double entry, financial reporting.

The results of the work. In the article the regulatory legal and organizational support of agricultural cooperatives activities, the methodology of their activities accounting and the specific features of reflection in accordance with the International Financial Reporting Standards are substantiated. The most typical operations that determine the characteristics of accounting for the cooperative form of management are considered. The possible ways of the enterprise accounting improvement by improving the organization of share capital analytical accounting are proposed.

The field of application of results. The results of the study can be used for accounting and control of agricultural production cooperatives activities. They are also a prerequisite for designing strategies of their development and management.

Conclusions according to the article. The content and features of the accounting methodology in cooperative entities are determined by the features of formation and changes of individual components of their equity, in particular share capital and retained earnings (uncovered loss), as well as by the emergence of new objects of accounting and economic relations.

Share capital is the economic basis for cooperatives the existence. Therefore, we have proposed our own version of analytical accounting of share capital and cooperative members' contributions. The format of «Share Accounting Book» used by most of the agricultural cooperatives investigated, does not fully correspond to the information needs of users. Therefore, it was proposed to improve this form of analytical accounting register. To organize the analytical accounting of land ownership, one should use the separate books for land registration. That will provide cooperative management and members with the detailed information on the land ownership volume and dynamics for the whole business and in relation to its co-owners.

Key words: accounting, agricultural cooperatives, share capital, capital formation, retained earnings, withdrawn capital, shares.

JEL Classification: Q13, M41, M42

Постановка проблеми. Сільськогосподарські кооперативи займають важливе місце у здійсненні виробництва й реалізації продуктів харчування, їх обслуговуванні, формуванні зайнятості на селі, забезпеченні розвитку сільських територій. Особливе значення їх функціонування має для малих і середніх товаровиробників, адже допомагає акумулювати необхідну техніку, інші матеріально-технічні засоби, технології, трудові ресурси, грошові кошти, необхідні обсяги продукції для реалізації.

Також кооперація відіграє важливу роль в організації виробництва й управлінні ним, забезпечуючи дотримання учасниками необхідних стандартів якості та відповідності, сприяє вирішенню соціальних й екологічних проблем сільських територій. Тому вирішення проблем методологічного й методичного забезпечення обліку діяльності виробничих кооперативів є актуальним та своєчасним у системі бухгалтерського обліку загалом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно зазначити, що проблеми обліку виробничої діяльності підприємств та сільськогосподарських у їх складі завжди знаходилися у полі зору відомих вітчизняних науковців з обліку, аналізу, контролю й оподаткування. Зокрема, слід назвати роботи Бутинця Ф., Коцупатрого М., Маренич Т., Огійчука М., Собка В., Сука Л., Ткаченко Н., інших провідних науковців. Проте питання організації обліку діяльності виробничих сільськогосподарських кооперативів висвітлені не достатньо. Серед фундаментальних праць, присвячених вказаній проблематиці, слід назвати науково-навчальне видання авторського колективу у складі Т. Камінської, Л. Мармуть, В. Пласієнка та ін. авторів, що пройшло вже навіть перевидання. Проте і внутрішнє, і зовнішнє середовище господарювання постійно змінюються, що потребує врахування й поглиблення досліджень.

Метою статті є обґрунтування методичних засад здійснення обліку пайового капіталу, виявлення його особливостей, розробка пропозицій щодо удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», сільськогосподарський кооператив – юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами – виробниками сільськогосподарської продукції, що добровільно об'єдналися на основі членства для провадження спільної господарської та іншої діяльності, пов'язаної з виробництвом, переробкою, зберіганням, збутом, продажем продукції рослинництва, тваринництва, лісівництва чи рибництва, постачанням засобів виробництва та матеріально-технічних ресурсів членам цього кооперативу, наданням їм послуг з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування [1].

Перебудова механізму господарювання і відносин власності передбачає оптимальне використання майна власників, гарантією збереженості і примноження якого є правове оформлення, належне відображення в обліку та контроль за його використанням. У зв'язку з цим виникла потреба створення такої системи обліку і контролю, яка б задовольняла запити всіх користувачів облікової інформації, в першу чергу власників підприємств, зокрема сільськогосподарських виробничих кооперативів.

В процесі господарської діяльності сільськогосподарського виробничого кооперативу величина та структура пайового капіталу зазнають систематичних змін. Пайовий капітал може збільшуватись за рахунок:

- вступу до кооперативу нових членів як на умовах повного, так і асоційованого членства;
- збільшення розміру паїв внаслідок спрямування частини прибутку в процесі його розподілу на поповнення пайового капіталу у вигляді реінвестування;
- додаткових внесків членів кооперативу;
- додаткового капіталу.

Зменшення розміру пайового капіталу відбувається внаслідок:

- виходу члена з кооперативу та вилучення пайового внеску за виключенням суми вступного внеску до неподільного фонду;
- зменшення розміру паїв внаслідок покриття збитків за рахунок пайового капіталу за відсутності резервного капіталу.

Крім того, можуть відбуватись структурні зміни у складі пайового капіталу внаслідок: зміни складу членів кооперативу при успадкуванні паю; зміни статусу членів виробничого кооперативу.

Облік руху пайового капіталу повинен забезпечувати власників та всіх зацікавлених користувачів інформацією про джерела його формування, про зміни у складі та структурі. Дослідження науковцями практики обліку внесків членів кооперативу і пайового капіталу в сільськогосподарських виробничих кооперативах свідчить, що єдина методика відсутня. Варіанти аналітичного обліку пайового капіталу подані на рис. 1.

Недоліком першого підходу є те, що для обліку вступних внесків використовують рахунок «Статутний капітал», що не відповідає суті пайового капіталу і суперечить вимогам нормативних актів. Разом з тим до певної міри спостерігається розпорошення інформації про пайові внески кожного конкретного члена кооперативу, використовуючи для цього різні субрахунки. Однак при цьому створюються умови для отримання інформації та аналізу динаміки приросту паїв членів з різним статусом за рахунок реінвестування прибутку.

Другий варіант зменшує кількість регістрів для ведення аналітичного обліку пайових внесків (вся інформація зосереджена в одній книзі), що в деякій мірі спрощує роботу бухгалтера. Але форма Книги обліку пайового капіталу дещо ускладнена, так як в одному регістрі враховуються всі види внесків членів кооперативу незалежно від їх статусу.

У третьому варіанті на субрахунку 402 обліковуються пайові внески членів кооперативу та асоційованих членів, на субрахунку 403 – вартість майнових паїв, власники яких відмовились від членства в кооперативі і передали їх господарству, на субрахунку 404 – вартість майнових паїв, власники яких не прийняли жодного рішення щодо розпорядження ними. Такий порядок обліку призводить до завищення суми пайового капіталу, оскільки для обліку вартості безкоштовно отриманого майна (необоротних активів) призначено рахунок 42 «Додатковий капітал», а безоплатно отримані оборотні активи, які є у складі майнових паїв слід визнавати доходами. Зазначимо, що у разі, якщо майно, виділене під невitreбувані паї, обліковується на балансі

кооперативу, то вартість цих паїв доцільно відображати в складі зобов'язань виробничого кооперативу, і тільки при прийнятті рішення власниками цих паїв про вступ до складу членів кооперативу, включати до пайового капіталу.

Тому нами запропонований власний варіант аналітичного обліку пайового капіталу і внесків членів кооперативу, що дозволяє уникнути зазначених недоліків.

Пайовий капітал є економічною основою існування кооперативу. Він формується згідно положень, де засновники передбачають його розміри, терміни і порядок внесення майна, оцінку, а також відповідальність їх та нових членів кооперативу за порушення статутних вимог. Джерелами формування пайового капіталу кооперативу є грошові і майнові внески, а для сільськогосподарського кооперативу – внесені його членами земельні ділянки.

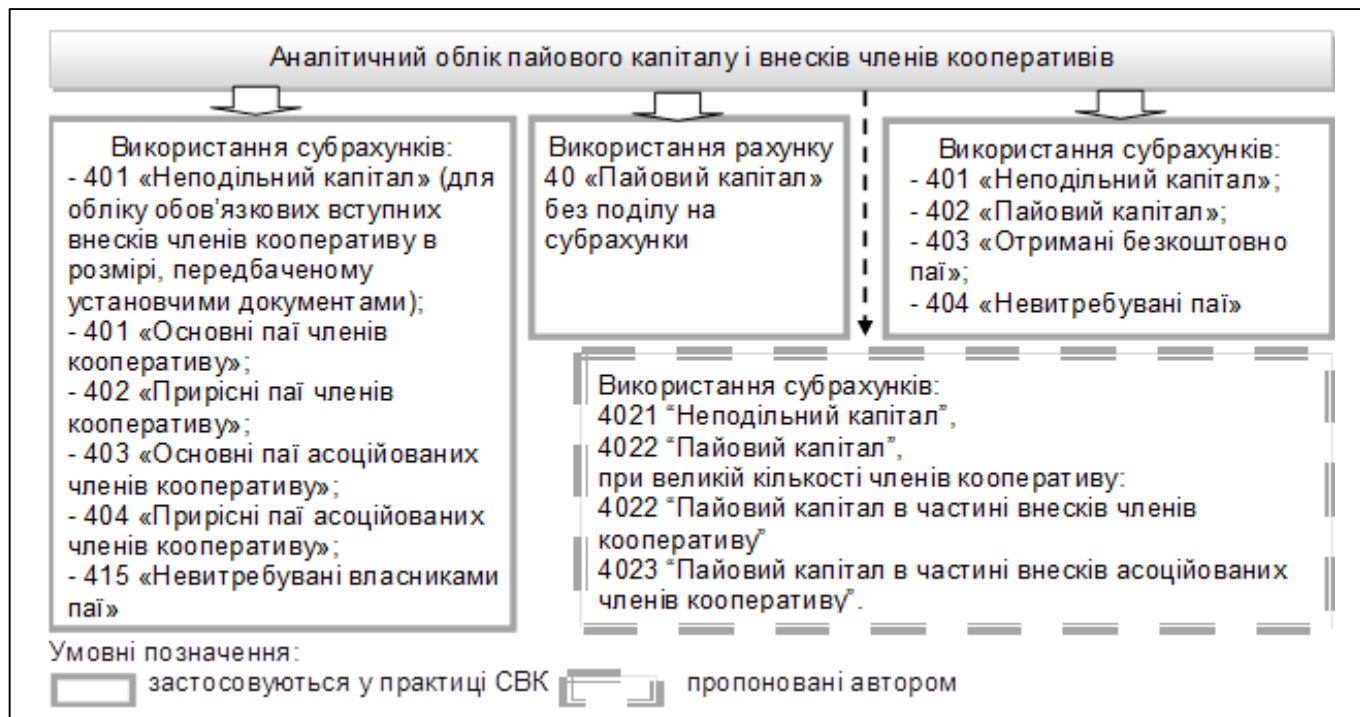

Рисунок 1. Варіанти аналітичного обліку пайового капіталу і внесків членів СВК

Систематизовано автором

До особливостей обліку пайового капіталу слід віднести ще й те, що зміни його розміру не вимагають державної перереєстрації та внесення змін в установчі документи. Підставою для коригування і послідовного відображення в бухгалтерському обліку і звітності величини пайового капіталу можуть бути тільки належним чином оформлені документи, що дасть можливість об'єктивно і своєчасно фіксувати всі зміни в пайовому капіталі для ефективного управління фінансовими ресурсами кооперативу.

При оформленні внесків членів кооперативу у пайовий капітал застосовують різні первинні документи залежно від виду активів, які вносяться в рахунок пайових внесків (табл. 1).

Таблиця 1. Первинні документи залежно від виду активів, які вносяться до пайового капіталу

Внесення активів в рахунок пайового внеску	Шифр форми первинного документа	Назва первинного документа
Передача об'єктів основних засобів	М-15	Акт про приймання устаткування
	ОЗ-1	Акт приймання-передачі (внутрішнього переміщення) основних засобів
		Накладна
Передача об'єктів нематеріальних активів		Акт приймання-передачі об'єктів нематеріальних активів
Передача в рахунок внеску виробничих запасів	М-4	Прибутковий ордер
	М-7	Акт про приймання матеріалів
	М-20	Накладна на відпуск товарно-матеріальних цінностей
Внесення готівки	КО-1	Прибутковий касовий ордер
Внесення грошових коштів на рахунок в банку		Виписка банку

По кредиту субрахунку 402 «Пайовий капітал» відображаються внески до пайового капіталу в кореспонденції з дебетом рахунків, на які зараховується майно. Відповідно, по кредиту субрахунку 402 «Пайовий капітал» обліковується фактично внесена сума пайового капіталу. В аналітичному обліку інформація узагальнюється в розрізі кожного члена кооперативу з зазначенням розміру внеску. Дані аналітичного обліку доцільно групувати в розрізі субрахунків, де мають відображатись окремо паї членів кооперативу та асоційованих членів, що викликано відмінностями у їх статусі: 402 «Пайовий капітал, сформований за рахунок внесків членів кооперативу» та 403 «Пайовий капітал, сформований за рахунок внесків асоційованих членів кооперативу».

Забезпечення прав членів кооперативу щодо розміру їх паїв досягається шляхом ведення «Книги обліку паїв» [2, с. 54], де міститься інформація про:

- назву та юридичну адресу сільськогосподарського виробничого кооперативу;
- розмір пайового капіталу на певну дату;
- розмір вступних і пайових внесків всіх членів кооперативу, їх види та зміни (перерахунок розміру пайового внеску за результатами діяльності);
- статус членів кооперативу;
- зміни у членстві.

Книга обліку паїв відкривається при створенні кооперативу і ведеться протягом всього терміну його функціонування. Доцільно зауважити, що кооператив повинен забезпечити постійне зберігання цього реєстру.

Для організації аналітичного обліку земельної власності у сільськогосподарських кооперативах слід використовувати окремі книги обліку земельних ділянок, що забезпечуватимуть керівництво і членів кооперативу деталізованою інформацією про обсяг і динаміку земельної власності загалом по господарству і у розрізі співвласників.

При поверненні земельного паю виділяється в натурі (на місцевості) належна власнику земельна ділянка або видається ділянка в іншому масиві (за погодженням сторін). Складається акт приймання-передачі, в якому зазначаються основні характеристики ділянки (місцезнаходження, родючість ґрунту тощо).

За користування земельними ділянками, наданими в користування кооперативу його членами, кооператив справляє плату. Практично всі сільськогосподарські підприємства такі виплати здійснюють в натуральній формі.

Розмір паю на момент подачі заяви про вихід зі складу членів виробничого кооперативу повинен визначатись за даними бухгалтерського обліку. І тут важливу роль відіграє належна організація аналітичного обліку по рахунку пайового капіталу та порядок документального оформлення цих операцій.

При виявленні наміру члена виробничого кооперативу про вихід слід, по-перше - уточнити розмір його паю у відповідності до того, які фінансові результати були отримані кооперативом на протязі перебування конкретного члена в кооперативі та які рішення щодо розподілу результатів приймалися загальними зборами; по-друге, в узгодженні вартості і складу активів, що будуть видані в рахунок повернення паю.

Майновий внесок може бути виданий у вигляді будь-яких активів кооперативу з урахуванням їх структури або за узгодженням сторін одним із видів активів. Однак слід визнати, що пріоритетними тут повинні бути такі інтереси кооперативу, як збереженість цілісності майнового комплексу, запасів посадкового матеріалу, елітного зерна, елітних порід великої рогатої худоби та ін. Такі активи як дебіторська заборгованість, залишок незавершеного виробництва тощо, не можуть бути видані, тобто склад виданих активів не повинен істотно впливати на діяльність сільськогосподарського виробничого кооперативу.

Отже, член сільськогосподарського виробничого кооперативу, що припинив членство, може висловити своє побажання, а кооператив може його врахувати, однак остаточне рішення приймають загальні збори.

На нашу думку, у виробничих кооперативах різницю між собівартістю виданих активів та їх оцінкою за рішенням загальних зборів слід включати до складу додаткового капіталу. Для цього в складі рахунку 45 «Вилучений капітал» необхідно використовувати субрахунок 452 «Вилучені вклади та паї», де слід вести облік операцій з вилучення пайового капіталу. Передача активів в рахунок паю оформляється актом приймання-передачі.

Отже, у випадку видачі майнового паю при виході зі складу кооперативу не відбувається перехід права власності на це майно, оскільки власник паю – конкретна фізична особа – член кооперативу – не змінюється. Змінюється тільки форма власності на пай: із кооперативної пайової (колективної) на приватну.

Висновки. Пайовий капітал є економічною основою існування кооперативу. Тому нами запропонований власний варіант аналітичного обліку пайового капіталу і внесків членів кооперативу. Формат «Книги обліку паїв», що застосовують більшість досліджуваних сільськогосподарських кооперативів, не в повній мірі відповідає інформаційним потребам користувачів. Тому запропоновано вдосконалити цю форму реєстру аналітичного обліку. Для організації аналітичного обліку земельної власності також слід використовувати окремі книги обліку земельних ділянок, що забезпечить керівництво і членів кооперативу детальною інформацією про обсяг і динаміку земельної власності загалом по господарству і у розрізі співвласників.

Список використаних джерел

1. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 19.01.2013 р. №469/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/469/97-вр>
2. Пласкєнко В. Я., Мармоль Л. О., Маренич Т. Г. та ін. Бухгалтерський облік у виробничих та агросервісних кооперативах. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 448 с.

3. Ігнатенко М. М., Новак Н. П. Нові вимоги нормативно-законодавчого забезпечення обліку, оцінки та оподаткування використання земельних ресурсів. *Економіка та держава: наук. жур.* № 2. 2018. С. 4-6.
4. Уланчук В. С., Оляднічук Н. В. Удосконалення первинного обліку в аграрних підприємствах – вимога сьогодення. *Облік і фінанси АПК.* 2006. №1. С. 120-124.
5. Яременко М. І. Організаційно-методологічні аспекти обліку формування і руху пайового капіталу сільськогосподарських виробничих кооперативів. URL : ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/1212/1/Yaremenko.pdf

References

1. Pro silskohospodarsku kooperatsiiu: Zakon Ukrainy vid 19.01.2013 r. №469/97-VR. [On Agricultural Cooperation : Law of Ukraine dated January 19, 2013 No469/97-BP]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/469/97-vr> (in Ukr.).
2. Plaksienko, V. Ya., Marmul', L. O., Marenych, T. H. & in. (2014). *Bukhhalterskyi oblik u vyrobnychkykh ta ahroservisnykh kooperatyvakh* [Accounting in production and agro-service cooperatives]. Kyiv : Tsentru uchbovoi literatury, 448 s. (in Ukr.).
3. Ihnatenko, M. M. & Novak, N. P. (2018). *Novi vymohy normatyvno-zakonodavchoho zabezpechennia obliku, otsinky ta opodatkuvannia vykorystannia zemelnykh resursiv.* [New requirements of normative and legislative support of accounting, estimation and taxation of land use]. *Ekonomika ta derzhava: nauk. Zhur - Journal «Ekonomika ta derzhava» a special journal in Ukraine on economics*, 2. 4-6. (in Ukr.).
4. Ulanчук, V. S. & Oliadnichuk, N. V. (2006). *Udoskonalennia pervynnoho obliku v ahrarnykh pidpriemstvakh – vymoha sohodennia* [Improvement of primary accounting in agrarian enterprises is a requirement of the present]. *Oblik i finansy APK - Accounting and Finance Agroindustrial complex*, 1. 120-124. (in Ukr.).
5. Yaremenko, M. I. (2010). *Orhanizatsiino-metodolohichni aspekty obliku formuvannia i rukhu paiovoho kapitalu silskohospodarskykh vyrobnychkykh kooperatyviv* [Organizational and methodological aspects of accounting for the formation and movement of share capital of agricultural production cooperatives]. URL : ir.kneu.edu.ua/bitstream/2010/1212/1/Yaremenko.pdf

ДАНИ ПРО АВТОРА

Кучеренко Микола Анатолійович, старший викладач кафедри обліку та оподаткування ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна
e-mail: mak24.75@meta.ua
orcid.org/0000-0002-7840-0755

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Кучеренко Николай Анатольевич, старший преподаватель кафедры учета и налогообложения ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина
e-mail: mak24.75@meta.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kucherenko Mykola, senior lecturer of the Department of Accounting and Taxation
Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
Sukhomlynsky Str., 30, Pereiaslav-Khmelnysky, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: mak24.75@meta.ua

УДК 351:332.1

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-25-31>

ПРИНЦИПИ ТА МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ Й РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Мармуль Л. О.

Предметом дослідження є процеси формування і використання трудових ресурсів аграрних підприємств, управління їх розвитком й удосконаленням та регулювання й підтримка зайнятості населення сільських територій.

Метою роботи є виявлення проблеми формування й використання трудових ресурсів аграрних підприємств та визначити принципи й обґрунтувати механізми їх удосконалення й розвитку, державної підтримки і регулювання із залученням новітніх концепцій соціальної відповідальності, державно-приватного партнерства, соціального менеджменту.

Методологічною основою статті стали як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання. Були використані методи: діалектичний, монографічний, історичний, системно-структурного аналізу й синтезу, проблемно- та програмно-цільового підходів.

Результати роботи. У статті розглянуті проблеми та запропоновані принципи й механізми раціонального використання трудових ресурсів в аграрних підприємствах, інструменти державного

регулювання та підтримки зайнятості сільського населення. Особливе значення має обґрунтування раціонального використання трудових ресурсів в аграрних підприємствах як основних місцях прикладання праці на селі. З цією метою у статті виявлені чинники зайнятості сільського населення в агробізнесі, встановлені принципи та механізми управління нею. Визначені ризики формування трудових ресурсів та відповідні засоби їх подолання.

Розроблені заходи державного регулювання й підтримки трудових ресурсів аграрних підприємств. Особлива увага приділена обґрунтуванню та розробці програм зайнятості, удосконалення й розвитку трудових ресурсів на рівні аграрних підприємств, сільських територій, регіонів, країни. Це забезпечує комплексний програмно-цільовий підхід до вирішення вказаної проблеми з урахуванням різних векторів глобальних впливів та залученням сучасних концепцій соціологізації ринкової економіки агросфери - соціальної відповідальності, державно-приватного партнерства, соціального менеджменту та ін.

Галузь застосування результатів. Висновки й результати статті можуть бути використані у навчально-науковому процесі економічних факультетів вищих навчальних закладів. Їх доцільно передати для практичного використання в управлінні трудовими ресурсами аграрним підприємствам, сільським громадам, відповідним підрозділам районних та обласних державних адміністрацій.

Висновки. Функціонування аграрних підприємств як найбільш поширених суб'єктів господарювання на селі сприяє повному включенню та ефективній дії ринкових механізмів, які об'єктивно, через вільне коливання цін і заробітків, урівноважують попит і пропозицію на робочу силу в аграрному секторі економіки. Варто також сконцентрувати увагу на координації діяльності у сфері зайнятості з іншими напрямками економічної й соціальної політики на селі на основі загальнодержавних і регіональних програм зайнятості. Це один із важливих принципів, що забезпечує ефективність приватних та державних заходів у сфері аграрної праці на всій території країни.

Наведені принципи управління трудовими ресурсами й регулювання зайнятості на селі слід доповнити, на нашу думку, ще одним не менш важливим – принципом випередження. Його сутність полягає в прогнозуванні розвитку процесів на ринку аграрної праці, зміни його кон'юнктури і визначенні на цій основі конкретних рішень у сфері формування й використання трудових ресурсів аграрних підприємств. Це забезпечить максимальну ефективність управління їх розвитком на перспективу. Під час розробки відповідних механізмів треба спиратись на всі наведені принципи у взаємодії, інакше кажучи, розглядати їх як взаємозалежну сукупність.

Ключові слова: трудові ресурси, аграрні підприємства, сільське населення, зайнятість, принципи, управління, механізми, державне регулювання, ринок праці, розвиток, удосконалення, програми.

ПРИНЦИПЫ И МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ И РЕГУЛИРОВАНИЯ РАЗВИТИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Мармуль Л. А.

Предметом исследования являются процессы формирования и использования трудовых ресурсов аграрных предприятий, управления их развитием и совершенствованием и регулирования и поддержка занятости населения сельских территорий.

Целью работы является выявление проблемы формирования и использования трудовых ресурсов аграрных предприятий и определить принципы и обосновать механизмы их совершенствования и развития, государственной поддержки и регулирования с привлечением новейших концепций социальной ответственности, государственно-частного партнерства, социального менеджмента.

Методологической основой статьи стали как общенаучные, так и специальные методы научного познания. Были использованы методы: диалектический, монографический, исторический, системно-структурного анализа и синтеза, проблемно и программно-целевого подходов.

Результаты работы. В статье рассмотрены проблемы и предложены принципы и механизмы рационального использования трудовых ресурсов в аграрных предприятиях, инструменты государственного регулирования и поддержки занятости сельского населения. Особое значение имеет обоснование рационального использования трудовых ресурсов в аграрных предприятиях как основных мест приложения труда на селе. С этой целью в статье обнаружены факторы занятости сельского населения в агробізнесе, установленные принципы и механизмы управления ею. Определены риски формирования трудовых ресурсов и соответствующие способы их преодоления.

Разработанные меры государственного регулирования и поддержки трудовых ресурсов аграрных предприятий. Особое внимание уделено обоснованию и разработке программ занятости, совершенствование и развития трудовых ресурсов на уровне аграрных предприятий, сельских территорий, регионов, страны. Это обеспечивает комплексный программно-целевой подход к решению указанной проблемы с учетом различных векторов глобальных воздействий и привлечением современных концепций социологизации рыночной экономики агросферы – социальной ответственности, государственно-частного партнерства, социального менеджмента и др.

Область применения результатов. Выводы и результаты статьи могут быть использованы в учебно-научном процессе экономических факультетов высших учебных заведений. Их целесообразно передать для практического использования в управлении трудовыми ресурсами аграрным

предприятиям, сельским общинам, соответствующим подразделениям районных и областных государственных администраций.

Выводы. Функционирование аграрных предприятий как наиболее распространенных субъектов хозяйствования на селе способствует полному включению и эффективной действия рыночных механизмов, которые объективно, через свободное колебание цен и заработков, уравнивают спрос и предложение на рабочую силу в аграрном секторе экономики. Стоит также сконцентрировать внимание на координации деятельности в сфере занятости с другими направлениями экономической и социальной политики на селе на основе общегосударственных и региональных программ занятости. Это один из важных принципов, обеспечивает эффективность частных и государственных мероприятий в сфере аграрной труда на всей территории страны.

Приведенные принципы управления трудовыми ресурсами и регулирования занятости на селе следует дополнить, по нашему мнению, еще одним не менее важным – принципом опережение. Его сущность заключается в прогнозировании развития процессов на рынке аграрной труда, изменения его конъюнктуры и определении на этой основе конкретных решений в сфере формирования и использования трудовых ресурсов аграрных предприятий. Это обеспечит максимальную эффективность управления их развитием на перспективу. При разработке соответствующих механизмов надо опираться на все приведенные принципы во взаимодействии, иначе говоря, рассматривать их как взаимосвязанную совокупность.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, аграрные предприятия, сельское население, занятость, принципы, управления, механизмы, государственное регулирование, рынок труда, развитие, совершенствование, программы.

PRINCIPLES AND MECHANISMS OF MANAGEMENT AND REGULATION OF AGRICULTURAL ENTERPRISES LABOUR RESOURCES DEVELOPMENT

Marmul L. O.

The subject of the research is the processes of formation and use of labor resources of agrarian enterprises, management of their development and improvement, regulation and support of employment of the population of rural territories.

The purpose of the work is to identify the problem of the formation and use of labor resources of agrarian enterprises and to define the principles and substantiate the mechanisms of their improvement and development, state support and regulation with the involvement of the latest concepts of social responsibility, public-private partnership, social management.

Methodological basis of the article became as general scientific, and special methods of scientific knowledge. Were used methods: dialectical, monographic, historical, system-structural analysis and synthesis, problem and program-target approaches.

Results of work. The article deals with the problems and proposed principles and mechanisms of rational use of labor resources in agrarian enterprises, instruments of state regulation and support of employment of rural population. Of particular importance is the rationale for rational use of labor resources in agrarian enterprises as the main places of application of labor in the countryside. To this end, the article identifies the factors of employment of rural population in agribusiness, establishes the principles and mechanisms for managing it. The identified risks of the formation of labor resources and appropriate means of overcoming them.

Measures of state regulation and support of labor resources of agrarian enterprises are developed. Particular attention is paid to the substantiation and development of employment programs, improvement and development of labor resources at the level of agrarian enterprises, rural territories, regions, countries. This provides a comprehensive program-targeted approach to solving this problem, taking into account the different vectors of global influences and involving modern concepts of sociologization of the market economy of the agrosphere - social responsibility, public-private partnership, social management, etc.

The field of application of results. Conclusions and results of the article can be used in the educational-scientific process of the economic faculties of higher educational institutions. It is expedient to transfer them for practical use in the management of labor resources to agrarian enterprises, rural communities, relevant departments of rayon and regional state administrations.

Conclusions. The functioning of agrarian enterprises as the most common rural businesses contributes to the full inclusion and effective functioning of market mechanisms that, objectively, through the free fluctuation of prices and earnings, balance the supply and demand for labor in the agrarian sector of the economy. It is also worth focusing on the coordination of employment activities with other areas of economic and social policy in the countryside on the basis of national and regional employment programs. This is one of the important principles that ensures the effectiveness of private and state measures in the field of agrarian labor throughout the country.

The presented principles of management of labor resources and regulation of employment in the countryside should be supplemented, in our opinion, another not less important – the principle of advance. Its essence is to predict the development of processes in the market of agrarian labor, changes in its conditions and the definition of concrete decisions in the field of formation and use of labor resources of agrarian enterprises on this basis. This will ensure the best management of their development in the future. In developing the appropriate

mechanisms one must rely on all the above principles in interaction, in other words, consider them as interdependent aggregate.

Key words: labor resources, agrarian enterprises, rural population, employment, principles, management, mechanisms, state regulation, labor market, development, improvement, programs.

JEL Classification: L23, J21, J43

Постановка проблеми. Ефективний вплив на механізми регулювання зайнятості забезпечується державою на мікрорівні – під час формування і реалізації аграрними підприємствами власної та державної політики у сфері зайнятості. Конструктивні особливості механізмів управління трудовими ресурсами аграрних підприємств, як і вплив держави на цей процес, значною мірою визначаються: розробленням інструментів регулювання зайнятості населення, що відповідали б чинним міжнародним нормам соціального розвитку, соціальної політики й зайнятості. Вони зафіксовані в міжнародних та європейських документах, обґрунтовуються удосконаленням чинних і розробкою нових законодавчих й нормативних актів України з питань соціальної політики та політики зайнятості населення, соціальної відповідальності агробізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема управління трудовими ресурсами, зайнятості в аграрних підприємствах, ринку праці на селі постійно перебуває в полі зору вітчизняних науковців. Її різні аспекти досліджували О. Бородіна, О. Булавка, М. Ігнатенко, В. Куценко, С. Кучеренко, Е. Лібанова, Л. Леваєва, І. Романюк, О. Шкільов та ін. Серед зарубіжних учених ці питання вивчали Д. Рікардо, В. Савченко, Ж. Сей, А. Сміт, Л. Харріс, А. Філіпс Ф. Хайек та інші. Проте, незважаючи на цінність проведених досліджень, окремі аспекти формування механізмів зайнятості в аграрних підприємствах, її державного регулювання потребують поглиблених розробок.

Мета статті – виявити проблеми формування й використання трудових ресурсів аграрних підприємств та визначити принципи й обґрунтувати механізми їх удосконалення й розвитку, державної підтримки і регулювання із залученням новітніх концепцій соціальної відповідальності, державно-приватного партнерства, соціального менеджменту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідно зазначити, що в останні роки масштабне вивільнення працівників аграрних підприємств практично припинилося. Проте зайнятість на селі залишається на дуже низькому рівні. Як наслідок, серед сільського населення спостерігається значне скорочення працівників, безробіття, бідність, зневіра у майбутньому, поглиблюється соціальна нерівність. У пошуках роботи люди продовжують покидати село. Тому перед аграрними підприємствами стоїть важливе завдання розвитку й диверсифікації виробництва й збільшення зайнятості, а перед сільськими громадами, місцевою і державною владою, - розвиток нетрадиційних видів діяльності, туристичного бізнесу, фермерських та особистих господарств.

Це зумовлює необхідність розробки принципів та дієвих механізмів і важелів управління на рівні підприємств, інструментів державного регулювання зайнятості. При цьому їх ефективність пропонується визначати сприянням формуванню умов і ресурсів для досягнення повної, продуктивної та вільно обраної зайнятості. Зазначимо, що соціальне спрямування макро- і мікро-економічної політики є головним принципом, що зумовлює потребу активної участі держави в регулюванні зайнятості населення і ринку праці на селі, визначення основ соціальної відповідальності й державно-приватного партнерства з цією метою.

Принципи державного регулювання зайнятості населення викладено у Законі України «Про зайнятість населення» [1]. По-перше, це принцип забезпечення рівних можливостей усім громадянам (незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, віку, політичних переконань тощо) у реалізації права на вільний вибір виду діяльності відповідно до здібностей і професійної підготовки з урахуванням особистих інтересів і суспільних потреб. У сфері трудових відносин держава зобов'язана забезпечити надійний захист прав кожної людини на самовизначення й самоствердження з питань праці.

Важливим принципом управління трудовими ресурсами на рівні аграрних підприємств є забезпечення ефективної зайнятості, запобігання безробіттю, створення робочих місць. Умовам економічної ефективності й соціальної справедливості відповідає забезпечення ними продуктивної зайнятості, високого і стабільного її рівня. Врахування принципів, пріоритетів, а також стану соціально-економічного розвитку суспільства дає змогу обґрунтувати основні заходи щодо управління і регулювання зайнятості, які спрямовані на сприяння оптимізації її рівня та структури; запобігання масовому безробіттю; регулювання ринку праці; соціальний захист безробітних і підтримка малозабезпечених сільських жителів.

Реалізація визначених заходів, які тісно пов'язані, можлива лише за умови стабілізації й подальшого розвитку підприємств аграрної сфери економіки. В основу заходів державного регулювання зайнятості населення має бути покладено заохочення їх економічного зростання, підвищення ефективності аграрного виробництва, продуктивності праці, що розглядаються як найважливіші умови підтримки і створення додаткової зайнятості. Як зазначає М. Ігнатенко, комплекс перелічених підходів із управління трудовими ресурсами і регулювання зайнятості потребує ефективної й економічно доцільної системи соціального захисту суб'єктів ринку праці, соціальної відповідальності агробізнесу загалом [2, с. 297].

Ефективне управління трудовими ресурсами аграрних підприємств неможливо здійснювати без відповідних нормативно-правових механізмів та інструментів. Це, передовсім, стосується удосконалення соціального законодавства, розроблення нових і доповнення існуючих законодавчих й нормативних актів про працю, заробітну плату, соціальний захист, соціальне партнерство, соціальне страхування та ін. Це робиться з метою встановлення,

перегляду соціальних гарантій, прямого забезпечення державної частини цих гарантій, визначення конкретної компетенції органів державного регулювання різних рівнів у реалізації політики зайнятості.

Зазначимо, що державні інститути зайнятості й суб'єкти агробізнесу не мають нині достатньо узгоджених організаційно-правових механізмів реалізації окремих напрямів. Це зумовлює потребу побудови цілісної системи трудового законодавства України, що регулюватиме трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від їх форми власності, виду діяльності й галузевої приналежності. З ухваленням основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також Закону «Про обов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [3] особливої актуальності набуває процес внесення змін і доповнень до чинних законодавчих, нормативних актів. Виникає потреба перегляду і скасування міністерствами та відомствами, органами центральної виконавчої влади їх нормативних актів, що суперечать Закону України «Про обов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

Інформаційне забезпечення управління трудовими ресурсами аграрних є підприємств і регулювання зайнятості є, водночас, умовою і елементом механізму їх реалізації, оскільки воно дає змогу простежити структурні зрушення в зайнятості, динаміку трудових процесів, зміни кількісних і якісних показників рівня життя сільського населення [4, с. 278]. До системи інформаційного забезпечення мають входити дані державної статистики, обліково-фінансові звіти аграрних підприємств, матеріали соціологічних обстежень, що дають змогу оцінити результати використання організаційно-економічних механізмів управління трудовими ресурсами й інструментів регулювання та підтримки зайнятості на селі, за потреби коригувати її та робити обґрунтовані прогнози розвитку на перспективу. Основою розробки такої системи мають бути показники та індикатори, відсутність яких призводить до неконтрольованого ухвалення виробничих, економічних і соціальних рішень.

І. Романюк вважає, що важливою складовою організаційно-економічного механізму регулювання зайнятості є розроблення на державному, регіональному й місцевому рівнях програм зайнятості сільського населення на коротко- і довгостроковий період та координування основних показників цих програм з основними показниками державних програм економічного й соціального розвитку відповідного рівня [5, с. 46]. З-поміж багатьох складових механізму управління трудовими ресурсами й інструментів регулювання зайнятості важлива роль належить соціально-економічним важелям, що торкаються інтересів учасників виробництва і впливають на їх соціально-економічний стан.

За допомогою цих важелів можна управляти галузевою, професійною, територіальною мобільністю робочої сили. Система заходів економічного механізму спрямована на формування матеріальної бази функціонування приватних і державних гарантій у сфері зайнятості. Вона передбачає: запровадження сприятливої інвестиційної політики; розвиток ринкової інфраструктури; стабілізацію й цільове спрямування фінансування сфери зайнятості; подальше реформування відносин власності, роздержавлення й приватизацію; надання пільг у кредитуванні та оподаткуванні суб'єктам господарювання, що забезпечують розширення виробництва і створення нових робочих місць [6, с. 114]. Однією із ключових ланок сучасного адміністративно-територіального реформування, що безпосередньо впливає на рівень й структуру зайнятості, соціальне забезпечення сільських жителів.

Загальні показники зайнятості сільського населення перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності з показниками інвестицій, процентних ставок, обсягів виробництва, доходів, податків, що виконують роль дійових важелів макроекономічного регулювання. Активно впливаючи на них, держава може змінювати рівень і структуру трудових ресурсів і зайнятості [7, с. 175]. Головним засобом їх управління й макроекономічного регулювання є інвестиційна діяльність, оскільки вона відіграє вирішальну роль у перехідних процесах, структурній перебудові аграрної економіки, реалізації соціальних програм.

З переходом до ринку в результаті децентралізації основних джерел економічного, науково-технічного й соціального розвитку частина централізованих інвестицій у загальній структурі капіталовкладень значно скоротилася, що вимагає ефективного їх розподілу та використання [8, с. 32]. Особливе місце у системі управління зайнятстю на мікрорівні займає регулювання оплати праці, що тісно пов'язано з політикою ціноутворення, оподаткування, працевлаштування, соціального забезпечення.

Система економічних заходів аграрних підприємств, як і система державного регулювання зайнятості сільського населення загалом, має відповідати принципам функціонування економіки як цілісної складноорганізованої й відкритої системи [9, с. 47]. При цьому вони мають враховувати ризики й виклики місцевого, національного й глобального характеру, які впливають на формування й використання та розвиток трудових ресурсів аграрних підприємств.

Висновки. Функціонування аграрних підприємств як найбільш поширених суб'єктів господарювання на селі сприяє повному включенню та ефективній дії ринкових механізмів, які об'єктивно, через вільне коливання цін і заробітків, урівноважують попит і пропозицію на робочу силу в аграрному секторі економіки. Варто також сконцентрувати увагу на координації діяльності у сфері зайнятості з іншими напрямками економічної й соціальної політики на селі на основі загальнодержавних і регіональних програм зайнятості. Це один із важливих принципів, що забезпечує ефективність приватних та державних заходів у сфері аграрної праці на всій території країни.

Наведені принципи управління трудовими ресурсами й регулювання зайнятості на селі слід доповнити, на нашу думку, ще одним не менш важливим – принципом випередження. Його сутність полягає в прогнозуванні

розвитку процесів на ринку аграрної праці, зміни його кон'юнктури і визначенні на цій основі конкретних рішень у сфері формування й використання трудових ресурсів аграрних підприємств. Це забезпечить максимальну ефективність управління їх розвитком на перспективу. Під час розробки відповідних механізмів треба спиратись на всі наведені принципи у взаємодії, інакше кажучи, розглядати їх як взаємозалежну сукупність.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про зайнятість населення». Відомості Верховної Ради. 1991. № 14. С. 170.
2. Ігнатенко М. М. Стратегії та механізми управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрної сфери економіки: монографія. Херсон: Айлант, 2015. 470 с.
3. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття». Уряд. кур'єр. 2000. № 72. 19 квіт.
4. Шпак Н. А. Розвиток людського потенціалу, як фактор економічного зростання. Вісник Чернігівського державного технологічного університету, серія «Економічні науки». № 2 (58). 2012. С. 275–280.
5. Мармуть Л. О., Романюк І. А. Ринок праці та зайнятість населення сільських територій: теорія і практика регулювання: монографія. Херсон: Айлант, 2015. – 266 с.
6. Перебийніс В. І., Житник Т. П. Управління використанням трудових ресурсів на підприємствах : монографія. Полтава : ПУСКУ, 2008. 332 с.
7. Бендасюк О. О. Особливості розвитку трудового потенціалу України в умовах переходу до інноваційної моделі економіки. Регіональна економіка. 2010. №1. Т. I. С. 172–177.
8. Давидюк Т. В. Трудові ресурси, трудовий потенціал, робоча сила, людський капітал: взаємозв'язок категорій. Вісник ЖДТУ. № 1. 2010. С. 30–35.
9. Романюк І. А., Леваєва Л. Ю. Проблеми й перспективи використання трудових ресурсів потенціалу аграрних підприємств. Економічний вісник університету. Вип. 39. 2018. С. 44-51.

References

1. Vidomosti Verkhovnoyi Rady (1991). Zakon Ukrayiny «Pro zaynyatist' naselennya». [Law of Ukraine «On Employment of the Population»]. 14. 170 (in Ukr.).
2. Ihnatenko, M. M. (2015). Stratehiyi ta mekhanizmy upravlinnya rozvytkom sotsial'noyi vidpovidal'nosti sub'yektiv hospodaryuvannya ahrarnoyi sfery ekonomiky [Strategies and mechanisms for managing the development of social responsibility of economic entities of the agrarian sector of the economy]. Kherson: Aylant (in Ukr.).
3. Zakon Ukrayiny (2000). «Pro zahal'noobov'yazkove derzhavne sotsial'ne strakhuvannya na vypadok bezrobittya» [Law of Ukraine «On Compulsory State Social Insurance against Unemployment»]. Uryad. kur'yer, 72, 19 kvit. (in Ukr.).
4. Shpak, N. A. (2012). Rozvytok lyuds'koho potentsialu, yak faktor ekonomichnoho zrostannya [Development of human potential as a factor of economic growth]. Visnyk Chernihivs'koho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu, seriya «Ekonomichni nauky». 2 (58), 275–280 (in Ukr.).
5. Marmul', L. O. & Romanyuk, I. A. (2015). Rynok pratsi ta zaynyatist' naselennya sil's'kykh terytoriy: teoriya i praktyka rehulyuvannya [Labor market and rural population employment: theory and practice of regulation]. Kherson: Aylant (in Ukr.).
6. Perebyynis, V. I. & Zhytnyk, T. P. (2008). Upravlinnya vykorystanniam trudovykh resursiv na pidpryyemstvakh [Management of the use of labor resources at enterprises]. Poltava: PUSKU (in Ukr.).
7. Bendasyuk, O. O. (2010). Osoblyvosti rozvytku trudovoho potentsialu Ukrayiny v umovakh perekhodu do innovatsiyanoi modeli ekonomiky [Features of Ukraine's labor potential development in the transition to an innovative model of the economy]. Rehional'na ekonomika. 1, 172–177 (in Ukr.).
8. Davydyuk, T. V. (2010). Trudovi resursy, trudovyy potentsial, robocha syl, lyuds'kyy kapital: vzayemozv'yazok katehoriy [Labor resources, labor potential, labor force, human capital: interconnection of categories]. Visnyk ZHDTU, 1, S. 30–35 (in Ukr.).
9. Romanyuk, I. A. & Levayeva, L. Yu. (2018). Problemy y perspektyvy vykorystannya trudoresursnoho potentsialu ahrarnykh pidpryyemstv [Problems and prospects of labor resource potential of agrarian enterprises]. Ekonomichnyy visnyk universytetu. 39, 44-51 (in Ukr.).

ДАНИ ПРО АВТОРА

Мармуть Лариса Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна
e-mail: marmul61@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5589-9338>

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Мармуть Лариса Александровна, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры экономики ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина
e-mail: marmul61@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Marmul Larisa Aleksandrovna, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Economics Department
 Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
 Str. Sukhomlinsky 30, Pereiaslav-Khmelnitsky, 08401, Ukraine
 e-mail: marmul61@ukr.net

УДК 37.035:316.46(1-22)

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-31-40>

ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДІ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

Слюсар С. Т.
 Морозюк Н. В.

Предметом дослідження є система формування та реалізації лідерського потенціалу молоді об'єднаних територіальних громад України.

Методи, що були використані в процесі дослідження. У процесі дослідження використовувався комплекс загальнонаукових методів і прийомів, а саме: порівняльного аналізу та синтезу, абстрагування, метод індукції та дедукції, ідеалізації, узагальнення, аналогії, моделювання, а також спеціальних – експертного опитування, групування, прогнозування.

Результати дослідження. В статті представлено результати дослідження механізму активізації лідерського потенціалу молоді, який би задіяв усі зацікавлені сторони (органи державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу, громадськості, вузів) заради добробуту і процвітання об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Досліджено умови і проблеми формування та реалізації лідерського потенціалу молоді територіальних громад України та країн ЄС; вивчено наукові бази вітчизняного та зарубіжного досвіду стосовно ролі та місця молоді у розвитку територіальних громад; теоретично обґрунтовано систему формування та реалізації лідерського потенціалу ОТГ; визначено чинники формування та ефективної реалізації лідерського потенціалу молоді ОТГ у різних сферах.

Галузь застосування результатів: територіальні громади України, які будуть використовувати рекомендації щодо формування лідерського потенціалу молоді, розроблені на основі визначеного психологічного портрета лідера, необхідного українському суспільству в умовах реформування.

Висновки. В умовах складних політичних, соціальних та економічних умов розвитку України, які значно ускладнилися протягом останніх років, посилюються всі найслабкіші сторони життя в Україні. Особливо гостро постала дилема майбутнього нашої держави, докорінної зміни існуючої системи суспільних відносин як запоруки виходу із кризового становища та повноцінного розвитку держави.

Серед усіх нагальних проблем почало виникати питання на якій основі будувати майбутнє України, хто має бути основним «фундаментом» будівництва якісно нової держави. В цьому контексті, на нашу думку, головний акцент на національному рівні має бути зосереджений на розробці системи формування та реалізації лідерського потенціалу молоді об'єднаних територіальних громад (ОТГ) України.

Ключові слова: лідерство, лідер, лідерський потенціал, молодь, об'єднана територіальна громада, психологічний портрет лідера, соціальні послуги, сільська територія.

ФОРМИРОВАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ ЛИДЕРСКОГО ПОТЕНЦИАЛА МОЛОДЕЖИ ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ УКРАИНЫ

Слюсар С. Т.
 Морозюк Н. В.

Предметом исследования является система формирования и реализации лидерского потенциала молодежи объединенных территориальных общин Украины.

Методы, которые были использованы в процессе исследования. В процессе исследования использовался комплекс общенаучных методов и приемов, а именно: сравнительного анализа и синтеза, абстрагирования, метод индукции и дедукции, идеализации, обобщения, аналогии, моделирования, а также специальных - экспертного опроса, группировки, прогнозирования.

Результаты исследования. В статье представлены результаты исследования механизма активизации лидерского потенциала молодежи, который бы задействовал все заинтересованные стороны (органы государственной власти, местного самоуправления, бизнеса, общественности, вузов) ради благополучия и процветания объединенных территориальных общин (ОТО). Исследованы условия и проблемы формирования и реализации лидерского потенциала молодежи территориальных общин Украины и стран ЕС; изучены научные базы отечественного и зарубежного опыта по роли и места молодежи в развитии территориальных общин; теоретически обосновано систему формирования и реализации лидерского потенциала ОТО; определены факторы формирования и эффективной реализации лидерского потенциала молодежи ОТО в различных сферах.

Область применения результатов: территориальные общины Украины, которые будут использовать рекомендации по формированию лидерского потенциала молодежи, разработанные на основе определенного психологического портрета лидера, необходимого украинскому обществу в условиях реформирования.

Выводы. В условиях сложных политических, социальных и экономических условий развития Украины, значительно усложнились в последние годы, усилились все слабые стороны жизни в Украине. Особенно остро встала дилемма будущего нашего государства, коренного изменения существующей системы общественных отношений как залог выхода из кризисного положения и полноценного развития государства.

Среди всех насущных проблем стало возникать вопрос на какой основе строить будущее Украины, кто должен быть основным «фундаментом» строительства качественно нового государства. В этом контексте, по нашему мнению, главный акцент на национальном уровне должен быть сосредоточен на разработке системы формирования тп реализации лидерского потенциала молодежи объединенных территориальных общин (ОТО) Украины.

Ключевые слова: лидерство, лидер, лидерский потенциал, молодежь, объединенная территориальная община, психологический портрет лидера, социальные услуги, сельская территория.

FORMATION AND REALIZATION OF LEADER POTENTIAL OF YOUTH OF THE JOINT TERRITORIAL COMMUNITIES OF UKRAINE

Slusar S. T.
Moroziuk N. V.

Object of research is the system of formation and realization of leader potential of youth of joint territorial communities of Ukraine.

Methods which were used in the course of the research. In the course of the research the complex of general scientific methods and receptions was used, namely: comparative analysis and synthesis, abstraction, a method of induction and deduction, idealization, generalization, analogy, modeling and also special - expert poll, group, forecasting.

Results of a research. Results of a research of the mechanism of activization of leader potential of youth which would involve all interested parties (public authorities, local self-government, business, the public, higher education institutions) for the sake of wellbeing and prosperity of the joint territorial communities (JTC) are presented in article. Conditions and problems of formation and realization of leader potential of youth of territorial communities of Ukraine and EU countries are investigated; it is studied scientific bases of domestic and foreign experiment on a role and places of youth in development of territorial communities; it is theoretically proved the system of formation and realization of leader potential of JTC; factors of formation and effective realization of leader potential of youth of JTC in various spheres are defined.

Range of application of results: territorial communities of Ukraine which will use the recommendations about formation of leader potential of youth developed on the basis of a certain psychological portrait of the leader necessary for the Ukrainian society in the conditions of reforming.

Conclusions. In the conditions of difficult political, social and economic conditions of development of Ukraine, considerably became complicated in recent years, all weaknesses of life in Ukraine amplified. Especially sharply there was a dilemma of future our state, basic change of the existing system of the public relations as pledge of an exit from a crisis situation and full development of the state.

Among all pressing problems began to arise a question on what basis to build the future of Ukraine who has to be main «base» of construction of qualitatively new state. In this context, according to us, the main emphasis at the national level has to be concentrated on development of the system of formation mn realization of leader potential of youth of the joint territorial communities (JTC) of Ukraine.

Key words: leadership, leader, leader potential, youth, joint territorial community, psychological portrait of the leader, social services, rural territory.

JEL Classification: J13, O15, R12

Актуальність дослідження. У процесі реалізації реформи децентралізації, стала очевидною залежність успіху ОТГ від наявності молодих лідерів, які готові брати на себе зобов'язання і відповідальність за майбутнє громади. В Україні утворені більше ніж 700 об'єднаних територіальних громад, які відчувають лідерський та кадровий голод. До 50% управлінців у органах місцевого самоврядування – це люди старші 45 років, і лише третина – молодь.

Спостерігається низька лідерська активність серед депутатського корпусу, особливо в сільській місцевості. За даними Міністерства молоді і спорту України, лише 10 % молоді готові балатуватися на виборні посади, у тому числі у своїх ОТГ. Не бажаючи приймати активну участь у політичних процесах молодь бажає спрямувати власні зусилля на облаштування життєвого простору своїх ОТГ шляхом реалізації власних проектів та бізнес ідей.

Проте в Україні намітилось цілий ряд тенденцій, які можуть негативно вплинути на лідерський потенціал української молоді. Так, природне скорочення населення, низька народжуваність призвела до того, що, якщо у 1990 р. кількість дітей у віці до 18 років становила 13,3 млн осіб, то у 2017 р. 7,6 млн осіб або 57,1% рівня

1990 р. Щороку у середньому кількість дітей скорочується на 335 тис осіб. Таким чином, за існуючих умов протягом найближчого десятиліття слід очікувати природне зменшення даної вікової категорії населення тільки від природних чинників ще на 3-3,5 млн осіб (не враховуючи міграції). Слід також звернути увагу, що за останні 30 років рівень смертності у віковій групі від 25 до 34 років зріс майже у 2 рази.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх зарубіжних публікацій формування та реалізації лідерського потенціалу можемо виділити таких авторів: Б. Басс, Е. Бернейс, Є. Боргатт, Р. Вуд, М. Гантер, С. Грин, Д. Ілджен, Л. Калб, Б. Кармел, Кетс де Вріс, К. Левін, Д. Марч, Дж. Пейдж, Е. Роуз, Г. Саймон, Р. Такер, Ч. Хенді, К. Хоманс. Вартими уваги праці вітчизняних вчених та науковців ближнього зарубіжжя, зокрема: Г. Ашина, Б. Паригін, А. Петровський, Л. Уманський, В. Фролова, Н. Шахназарян.

Мета дослідження полягає в розробці системи формування та реалізації лідерського потенціалу молоді, яка відповідатиме потребам об'єднаних територіальних громад та враховуватиме особливості професійної діяльності молодих лідерів.

Виклад основного матеріалу. В умовах суспільних трансформацій, які наразі відбуваються в Україні, пріоритетним завданням соціальної політики є розвиток соціальної активності молоді. Одним із її різновидів є лідерство – здатність особистості впливати на оточуючих, бути ініціатором та учасником суспільних змін.

Невід'ємною складовою кожної об'єднаної територіальної громади (далі ОТГ) є молодь, яка має можливість самостійно приймати рішення, нести за них відповідальність, висувати та реалізовувати соціальні ініціативи, розвиваючи лідерський потенціал. Саме тому, з метою створення лідерів нової генерації, набуває актуальності проблема розвитку лідерського потенціалу молоді ОТГ.

Роль та місце молодих лідерів у розбудові об'єднаних територіальних громад попри намагання на практиці їх виявити та залучити до вирішення проблем розвитку сільських територій, ґрунтовні наукові дослідження відсутні. Так, наукові праці, присвячені сільській молоді з'явилися ще наприкінці ХХ ст. – початку ХХІ ст. і наведені в них пропозиції для розвитку для розвитку лідерського потенціалу в умовах аграрних перетворень [2]. З початком реформування системи місцевого самоврядування увага дослідників зосереджена на кадровому забезпеченні органів місцевої влади в Україні, проте лідерство в інших сферах життєдіяльності новостворених громад у науковій літературі не розглядається.

Немає єдиного підходу до розуміння «хто такий лідер». Він розглядається у науковій літературі як: формальний керівник, неформальний керівник, авторитет, провідник, організатор, генератор ідей, особа з найвищим статусом, носій групових цінностей, соціальна роль, суб'єкт лідерства.

Нами було вивчено підходи до розуміння сутності лідера, висвітлені у дослідженнях сучасних українських та зарубіжних вчених (рис.1).

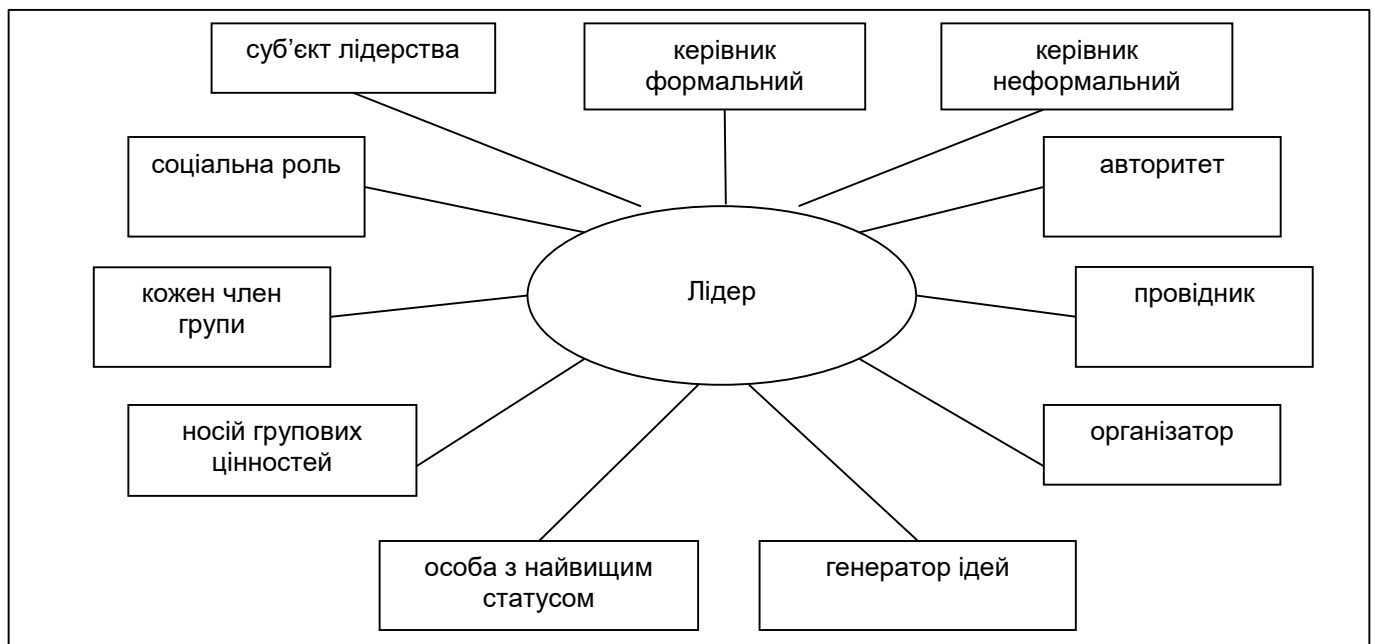

Рисунок 1. Узагальнення підходів до розуміння поняття «лідер»

Примітка. Авторська розробка.

Незважаючи на те, що інтерес вітчизняних науковців та управлінців до лідерства та лідерського потенціалу молоді на даний час досить високий, немає єдиного універсального підходу до визначення цих понять. Їх тлумачення багато в чому залежить від сфери діяльності дослідника [1;4]. Так, лідерство розглядається як: влада індивіда, людська діяльність, здатність впливати, характеристика поведінки, якість особистості, процес стимулювання, засіб самоорганізації групи, взаємодія лідера і послідовника, положення у суспільстві, суспільний феномен (рис. 2).

В практиці управління в ОТГ є один формальний лідер, який є її головною посадовою особою – голова. Як правило, успішні керівники ОТГ є «діловими лідерами», які організовують життєдіяльність її мешканців та налагоджують потрібні ділові взаємозв'язки з органами державної влади, бізнесовими структурами, громадськими організаціями та політичними партіями [6]. В меншій мірі голови ОТГ є «інформаційними лідерами», хоч рівень їх поінформованість є вищим, ніж пересічних жителів.

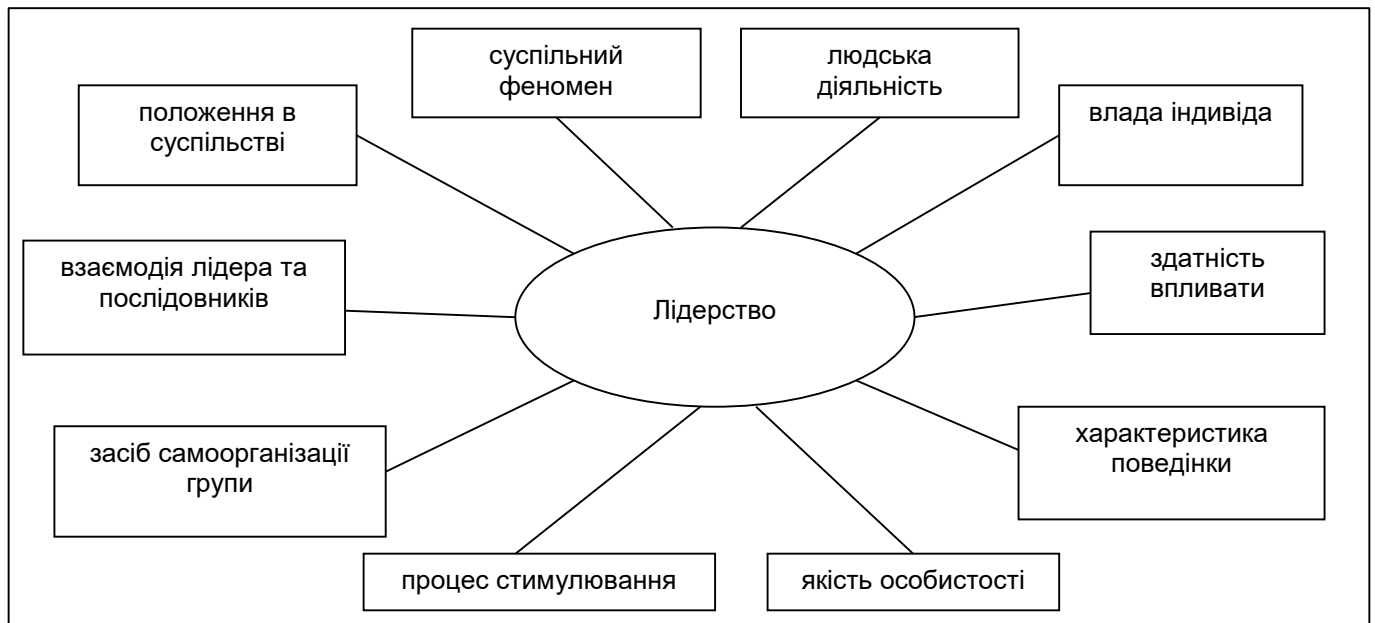

Рисунок 2. Узагальнення підходів до розуміння поняття «лідерство»

Примітка. Авторська розробка

Проте голова громади, не завжди є авторитетом для жителів громади та виразником їх групових інтересів. Також вони, в переважній більшості, не здатні через свою консервативність швидко та адекватно реагувати на суспільні зміни [3]. Проте в XXI ст. для лідера вже недостатньо вміння організовувати діяльність інших людей та володіти інформацією, а необхідно вміти генерувати нові ідеї та бути провідником у їх втіленні. Цей тип лідерства, як свідчить досвід розвинених країн світу, може успішно втілювати в життя тільки талановита молодь, яка не знайома з стереотипами минулого, а народилася і виховувалася в умовах інформаційного суспільства.

Загальне лідерство в групі складається із таких компонентів: емоційного, ділового, інформаційного. «Серце групи» – емоційний лідер, до якого кожен член групи може звернутися за співчуттям, «поплакати в жилетку». «Руки групи» – діловий лідер, з ним добре працюється, він може організувати справу, налагодити потрібні ділові взаємозв'язки, забезпечити успіх підприємства. «Мозок гурту» – інформаційний лідер, до нього всі звертаються з питаннями, тому що він ерудит, все знає, може пояснити і допомогти знайти потрібну інформацію. Найкращим буде універсальний лідер, що поєднує всі три компоненти, але такий лідер зустрічається рідко.

Рівень лідерського потенціалу визначається ступенем розвитку його індивідуальної (здібності, особистісні риси, цінності) та універсальної (досвід, навички, стилі лідерства, рольовий репертуар) складових. Лідерський потенціал також являє собою сукупність внутрішніх потреб, можливостей, засобів, ціннісного ставлення, які сприяють досягненню такого рівня інтеграції компетентності, відповідальності, активності і комунікабельності, що забезпечує провідний вплив на членів групи при спільному вирішенні завдань у різних видах життєдіяльності та задає позитивну спрямованість процесу професійного становлення.

Під поняттям «лідерського потенціалу молоді об'єднаних територіальних громад» розуміється сукупність лідерських якостей молоді, на основі яких формується їх здатність генерувати нові знання і ідеї з метою використання їх для створення і впровадження інновацій у всі сфери життєдіяльності територіальних громад. Рівень лідерського потенціалу молоді ОТГ визначається ступенем розвитку його індивідуальної (здібності, особистісні риси, цінності) та універсальної (досвід, навички, стилі лідерства, рольовий репертуар) складових.

Крім того управлінці повинні працювати над собою для того, щоб розвивати свої власні лідерські властивості. Важливо пам'ятати, що стиль управління та манера поведінки першої особи, як правило, копіюється безпосередніми підлеглими. Тому, демонструючи відкритість, стриманість, відповідальність, доброзичливість, керівник викликає відповідну реакцію у підлеглих.

Розвиток громади багато в чому визначається рівнем участі громадян у вирішенні соціальних проблем. Головним і найбільш дієвим методом вирішення проблем успішної діяльності у будь-якій сфері діяльності виступає розвиток лідерства. Розвиток ефективного лідерства має реалізовуватися за схемою: лідерство індивідуальне, лідерство групи людей та лідерство громади.

В Україні намітився цілий ряд негативних тенденцій, які можуть негативно вплинути на лідерський потенціал української молоді:

Природне скорочення населення, низька народжуваність призвела до того, що, якщо у 1990 р. кількість дітей у віці до 18 років становила 13,3 млн осіб, то у 2017 р. вже 7,6 млн осіб або 57,1 % рівня 1990 р. Щороку у середньому кількість дітей скорочується на 335 тис. осіб. Таким чином за існуючих умов протягом найближчого десятиліття слід очікувати природне зменшення цієї вікової категорії населення тільки від природних чинників ще на 3 – 3,5 млн осіб (не враховуючи міграції). Слід також звернути увагу, що за останні 30 років рівень смертності у віковій групі від 25 до 34 років зріс майже у 2 рази.

Міграція: не маючи змоги реалізуватися в Україні молодь змушена покидати її. Більше половини молодих людей у віці від 14 до 34 роки мають намір покинути Україну та виїхати за кордон, кожен третій українець розглядає таку можливість прямо зараз. Наразі за даними країн ЄС (які були озвучені на економічному форумі в Жешуві) – на їх території офіційно працює або навчається 4 млн українців, половина з них в Польщі. При цьому для європейських країн є бажаною міграція українців, насамперед високоосвічених, для цього вони мають наміри створювати необхідні сприятливі умови.

Негативні зміни, які відбуваються у вищій освіті. З 2003 р. кількість студентів, які навчаються у вузах України зменшилася на 34 %. Динаміка кількості вищих навчальних закладів за останні 15 років має тенденцію до скорочення: кількість закладів III-IV рівня акредитації скоротилася на 50 од., I-II рівня акредитації наполовину.

За даними Міністерства освіти і науки України, у 2015/2016 н.р. – 66,7 тис. молодих українців навчалися за кордоном, причому їх кількість за останні 5 зросла на 176%. Дві третини цього приросту склали студенти, які навчаються в польських університетах. В Польщі з'явилися вузи, які повністю орієнтуються на український ринок та мають 70-90% студентів-українців [13].

Тому Україні життєво важливо виробити такий механізм активізації лідерського потенціалу молоді, який би задіяв усі зацікавлені сторони (органи державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу, громадськості, вузів) заради добробуту і процвітання ОТГ.

Третина домогосподарств в Україні незадоволені своїми житловими умовами. Кожна п'ята молода сім'я не має власного окремого житла. Загалом у перенаселених житлових приміщеннях проживає 54 % населення України.

Низькою є якість цих житлових приміщень, які в більшості випадків потребують капітального ремонту – майже кожне п'яте домогосподарство проживає у житлі, збудованому до 1960 р., після 1991 р. – 12% домогосподарств. Централізованим газопостачанням користуються 78% домогосподарств, балонним газом – 12%. Газову колонку у своєму житлі мають 15%, гаряче водопостачання – 40% домогосподарств. Водопроводом і каналізацією обладнано житло 80% домогосподарств, ванну або душ мають 76% домогосподарств. При цьому в сільській місцевості ці показники істотно нижчі.

Основною проблемою для старшої групи молоді, що знаходиться у віці 25-35 років, є співвідношення доходів від праці та вартості життя (зокрема, житла). Процес виходу молодих подружніх пар з батьківських сімей є повільним та вельми складним, через невирішеність житлових проблем, нездатність більшості населення купувати або орендувати житло та через загальний дисбаланс між цінами на ринку житла та реальними доходами як молодих, так і літніх людей. Невирішені проблеми з житлом є одним з основних чинників затримки шлюбу та дітонародження.

Для реалізації лідерського потенціалу молоді є доступність соціальних послуг. Щодо доступності медичних послуг для молоді ОТГ, то ситуація у результаті реформування первинної ланки системи охорони здоров'я та спрямування державних коштів на її розбудову може значно поліпшитися [11]. Стосовно дозвілля молоді, то його намагаються активно обговорювати і законодавчо врегулювати.

Норм трудового законодавства, щодо захисту цієї вікової групи не дотримуються. Це вже в найближчому майбутньому може мати негативні наслідки як для держави, так і окремих роботодавців. Так, відомо, що для успішного функціонування підприємства важливо дотримуватися балансу – кількість молодих людей та осіб передпенсійного віку повина бути більш менш рівною. У цьому випадку відбувається передача досвіду, в іншому цей процес порушується.

Порівняно із середнім рівнем безробіття серед молоді в країнах ЄС, що становить близько 23%, а в деяких країнах він досягає відмітки 50 %, рівень життя в Україні не є високим.

У процесі проведення нами емпіричних досліджень, зокрема круглого столу «Як громаді активізувати молодих лідерів?» було з'ясовано, що для успішної реалізації свого потенціалу, молодь ОТГ серед усього різноманіття соціально-економічних чинників виділяє три, які є на її думку, ключовими [10]:

- зайнятість за місцем проживання;
- належні житлово-побутові умови;
- доступність до якісних соціальних послуг (медичних, освітніх, культурних тощо).

Висновки зроблені у результаті круглого столу повністю корелюються з висновками експертів Ради Європи, які вказують на те, що середня або «нормальна» група до якої належить велика кількість звичайної молоді стикається в Україні з такими проблемами, як відсутність гідних робочих місць, відсутність інфраструктури для молодіжних заходів та відсутність можливостей в їхній місцевості, а також відсутність доступу до якісного медичного обслуговування [16].

Основною причиною, яка є визначальною при прийнятті рішення про неповернення в свою ОТГ після навчання та міграцію є відсутність робочих місць. Так, рівень зареєстрованого безробіття найвищий серед молоді – у віці 15-24 роки – 23% та 25-29 років – 11,7% [13]. Крім того, серед цієї вікової категорії є поширеною неформальна зайнятість, у сільській місцевості її рівень досягає 40% (рис. 3).

Як наслідок, складної ситуації на ринку праці, серед домогосподарств, які мають доходи нижче прожиткового мінімуму, третина зайняті. При цьому слід наголосити на тому, що в Україні ризиком зниження рівня матеріального добробуту сім'ї є народження дитини, що змушує майже дві третини жінок працювати поєднуючи материнство з роботою.

Ускладнює ситуацію на українському ринку праці існуюча дискримінація за віком, що підтверджують статистичні дані.

Нова українська школа складається з таких компонентів:

1. Новий зміст освіти, заснований на формуванні компетентностей, потрібних для успішної самореалізації в суспільстві;

2. Педагогіка, що ґрунтується на партнерстві між учнями, учителем і батьками;

3. Умотивований учитель, який має свободу творчості і розвивається професійно;

4. Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитино центризм;

5. Наскрізний процес виховання, який формує цінності;

6. Нова структура школи, яка дає змогу добре засвоїти новий зміст і набути компетентності для життя;

7. Децентралізація та ефективне управління, що надасть школі реальну автономію;

8. Справедливий розподіл публічних коштів, який забезпечує рівний доступ усіх дітей до якісної освіти;

9. Сучасне освітнє середовище, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, освітян, батьків не лише в приміщенні навчального закладу.

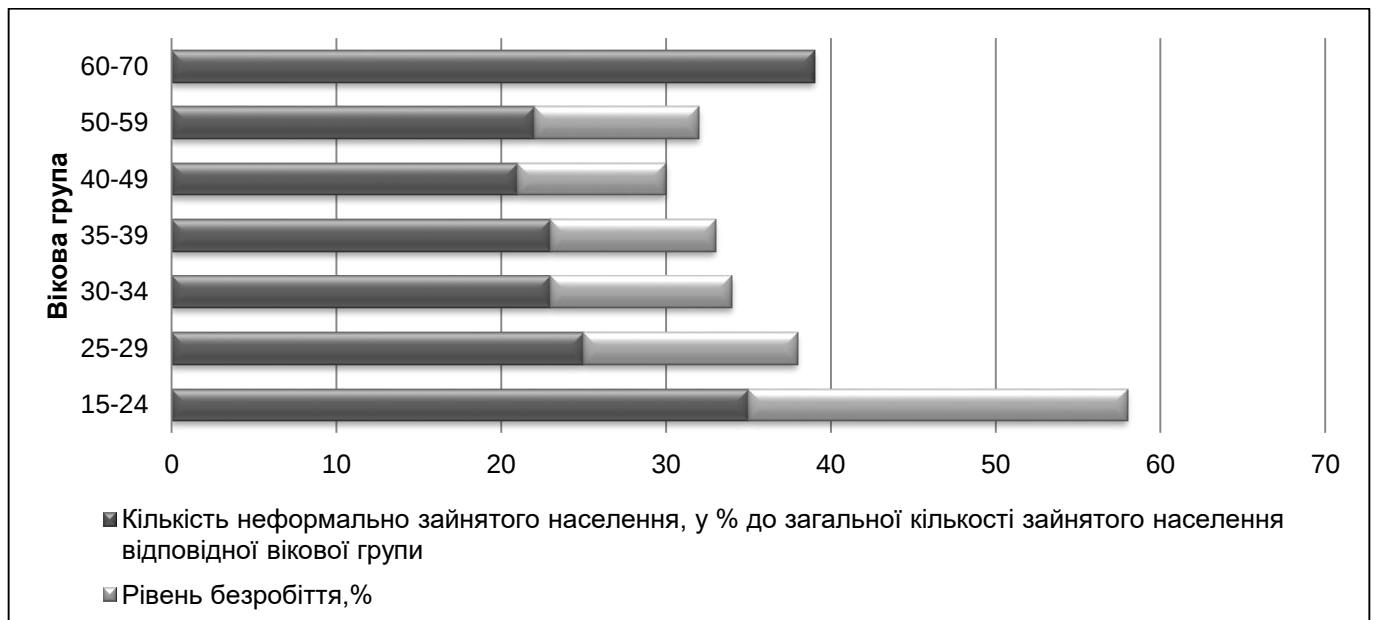

Рисунок 3. Рівень неформальної зайнятості та рівень безробіття різних вікових груп населення України у 2016 р., %

Примітка. Розраховано за даними Державної служби статистики України

Ключова зміна для учнів стосується підходів до навчання та змісту освіти. Замість запам'ятовування фактів та визначень понять, учні набувають компетентностей. Це – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей інших особистих якостей визначає здатність особи успішно соціалізуватися, проводити подальшу професійну навчальну діяльність [14]. Тобто формується ядро знань, на яке накладаються уміння цими знаннями користуватися, цінності та навички, що знадобляться випускникам української школи в професійному та особистому житті.

Список компетентностей, яких набуватимуть учні уже закріплено Законом України «Про освіту».

1. Вільне володіння державною мовою;

2. Здатність спілкуватися рідною (вразі відмінності від державної) та іноземними мовами;

3. Математична компетентність;

4. Компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;

5. Інноваційність;

6. Екологічна компетентність;

7. Інформаційно-комунікаційна компетентність;

8. Навчання впродовж життя;

9. Громадянські та соціальні компетентності пов'язані з ідеєю демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, усвідомленням рівних прав і можливостей;

10. Культурна компетентність;

11. Підприємливість та фінансова грамотність.

Також Державні стандарти можуть розширювати цей список.

Спільними для всіх компетентностей є так звані назкрізьні вміння: читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, змінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність працювати з іншими людьми.

Щоб набути компетентностей, школярі навчаються за діяльним методом – тобто частіше щось робитимуть, замість сидіння за партами. Також Концепція Нової української школи пропонує впроваджувати інтегроване та проектне навчання. Такий спосіб сприяє тому, що учні отримуватимуть цілісне уявлення про світ – адже вивчають явища з точки зору різних наук та навчають вирішувати реальні проблеми за допомогою знань з різних дисциплін.

Проте як свідчать дані табл. 1 в галузі освіти спостерігається ряд негативних тенденцій. Так, кількість учнів за останні 27 років скоротилася на 45%, в той час як мережа загальноосвітніх закладів на 25,7%, а кількість вчителів на 19,1% [13]. Якщо в 1990/1991 н.р. кількість учнів у розрахунку на 1 вчителя становила 13 осіб, то вже у 2017/2018 н.р. 9 осіб.

Таблиця 1. Основні показники галузі освіти України, на початок навчального року, тис.

Показник	1990/1991	2013/2014	2017/2018	2017/2018 до 1990/1991, %
Кількість загальноосвітніх навчальних закладів	21,8	19,3	16,2	74,3
Кількість учителів	537	508	440	81,9
Кількість учнів, усього	7132	4204	3922	55,0
Кількість учнів у розрахунку, осіб:				
на 1 заклад	327	218	242	74,0
на 1 вчителя	13	8	9	69,2
Кількість закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації, од.	149	325	289	194,0
Кількість випускників школи загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступенів, усього	406	304	203	50,0
У розрахунку на 1 заклад вищої освіти III-IV рівнів акредитації, осіб	2725	936	703	25,8

Примітка. Розраховано за даними Державної служби статистики України та Міністерства освіти і науки України

Це призводить до неефективного використання коштів, що відчули на собі ОТГ, які перебрали на себе управління освітніми закладами. Органи місцевого самоврядування, як і мешканці громад почали усвідомлювати необхідність оптимізації мережі освітніх закладів, які знаходяться на їх території, та перегляду штатів педагогічних працівників.

Слід відмітити, що ситуація з кількісними показниками в освітній галузі найближчими роками не покращиться, хоч і рівень народжуваності в Україні зріс. А це в свою чергу призведе до негативних наслідків у вищій освіті. Так, кількість випускників у 2018 р. порівняно з 1991 р. скоротилася вдвічі, водночас кількість закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації збільшилася майже вдвічі. Якщо у 1991 р. середня кількість випускників у розрахунку на 1 такий заклад становила 2725 осіб, то у 2018 р. вже 703 особи, що становить 25% від рівня 1990 р. Якщо врахувати кількість осіб, які не здають ЗНО або не подолали мінімальний поріг, необхідний для вступу у заклади вищої освіти, то цей показник можна скоротити ще на 25-30%.

Проблема, з якою зіштовхнулися заклади вищої освіти України в останнє десятиліття, є міграція потенційних абітурієнтів. Так, 55 % молодих людей у віці від 18-29 років мають намір покинути Україну, кожен третій українець розглядає можливість виїхати з країни прямо зараз. 34,5 % жителів малих містечок, 26 % сільських жителів, 25 % жителів селищ готові покинути свої місця проживання в Україні і мігрувати в інші країни.

З 2003 р. кількість студентів, які навчаються у вузах України зменшилася на 33%. Динаміка кількості вищих навчальних закладів за останні 15 років має тенденцію до спаду: кількість закладів III-IV рівня акредитації скоротилася на 50 од., рівня I-II рівня акредитації на половину. За даними Міністерства освіти і науки України у 2015/2016 н.р. – 66,7 тис. молодих українців навчалися за кордоном, причому їх кількість за останні 5 років зросла. Дві третини цього приросту склали студенти, які навчаються в університетах.

Серед найбільш бажаних для навчання країн, як і раніше, залишаються Німеччина, Росія, Канада, Італія, Чехія, США, Іспанія, Австралія, Франція та Угорщина. Динаміка зростання з 2009 по 2016 рр. складала 176 %. Якщо порівнювати два останні роки, то приріст складає майже 20 %. Причому 2/3 цього приросту склали саме українці, які навчаються в польських університетах [18]. Вони показали найбільш стрімке збільшення, як в абсолютному, так і відносному показниках, – з 22833 до 30041 особи (майже 32 %). Також значний відносний та абсолютний приріст українських громадян на студіях демонстрували канадські, словацькі та італійські університети (рис. 4).

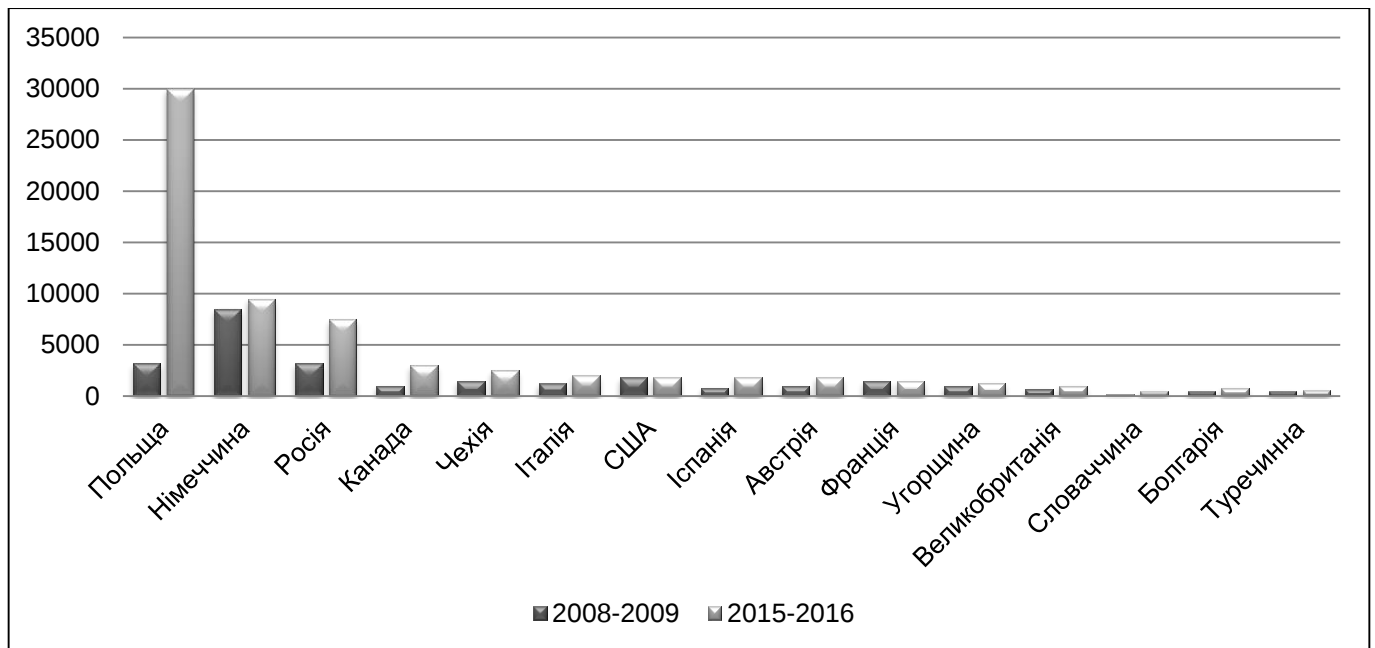

Рисунок 4. Кількість українських студентів за кордоном на денній формі навчання за окремими країнами
Примітка. За даними Міністерства освіти і науки України. Доповідна записка «Про міграцію українських студентів на навчання до закордонних університетів» Колегії Міністерства освіти і науки України

Станом на 2015/2016 н.р. більшість українських студентів, які навчаються у закордонних університетах, обирає суспільні та гуманітарні спеціальності. У Польщі на програмах, які можна віднести до цих широких галузей знань, навчається 56% та 13% відповідно. У Німеччині 36% та 23% відповідно. В Італії 31% та 39% відповідно. В Австрії – 47% та 26% відповідно. В Іспанії 48% та 14% відповідно [17].

Тож, попри поширене уявлення, найчастіше українці платять за своє навчання за кордоном зі своєї кишені. Загалом за найбільш оптимістичними розрахунками безкоштовно за кордоном навчається не більше чверті українських громадян. У такій ситуації передовсім втрачають українські університети, які недоотримують кошти від студентів, які могли би бути їх контрактиками.

В той же час в умовах реформи децентралізації в Україні утворені більш ніж 700 ОТГ відчувають лідерський та кадровий голод. Найбільше не вистачає кваліфікованих українців з новим проектним баченням розвитку громади. Понад 40 % фахівців, задіяних в управлінні ОТГ – це люди старше 45 років, лише третина молодих людей. Також спостерігається низька лідерська активність серед депутатського корпусу, особливо в сільській місцевості.

З однієї сторони економічна нестабільність, безробіття та війна не сприяють благополучній реалізації молодих фахівців в Україні. Це посилює загальне переконання про те, що ті, хто вважає виїхати на навчання закордон, навряд чи прагнуть повернутися до України. Однак з іншої сторони, ті, хто після навчання намагається залишитися за кордоном, часто зустрічають певні труднощі з працевлаштуванням. Адже деякі країни сприяють виходу на ринок праці іноземних студентів, а деякі навіть стримують його.

За інформацією Європейської міграційної мережі, здебільшого країни ЄС досить лояльно ставляться до роботи іноземних студентів під час навчання. Для працевлаштування не вимагають отримувати спеціальний дозвіл на роботу, достатньо вже наявного дозволу на проживання з метою навчання. Проте, майже скрізь діє певне обмеження по часу зайнятості. У Австрії, Угорщині та Іспанії іноземні студенти можуть працювати половину робочого дня під час семестрів навчання, а під час канікул повний робочий день. Німеччина, Італія та Франція дозволяють працювати лише половину робочого дня, Франція 60 % незалежно від пори року. У Польщі, починаючи з 2015 р. іноземним студентам можна працювати під час навчання без обмежень.

Важливо пам'ятати, що стиль управління та манера поведінки першої особи, як правило, копіюється безпосередніми підлеглими. Тому, демонструючи відкритість, стриманість, відповідальність, доброзичливість, керівник викликає відповідну реакцію у підлеглих.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Лідер майбутнього – це той хто вільно приймає рішення та бере на себе відповідальність, проявляє якості лідера, включаючи природний талант мотивації та переконання свого оточення, має здібності до запобігання конфліктам.

Руйнування старих стереотипів – одне з найвідповідальніших завдань підготовки молоді нового типу, але воно найменше розроблено як у науковому, так і в практичному плані.

Умови для формування та стимулювання лідерських рис характеру в молоді повинні створюватися вже з дитинства. Необхідно давати дітям та молоді можливість приймати на себе відповідальність, діяти творчо та незалежно, але в межах певних правил для цього доцільно розробити програми щодо послідовного розвитку позитивних управлінських якостей у них. Адже лідерські якості включають у себе повсякденну культуру спілкування

з оточенням, що буде в пригоді й просто для будь-якої людини. Такі риси характеру можна виявляти за допомогою тестувань, рольових ігор та безпосередньої бесіди в колективі чи індивідуально.

Список використаних джерел

1. Адаир Д. Психология лидерства. Москва : Эксмо, 2005. 327 с.
2. Академічний тлумачний словник. URL : <http://sum.in.ua/s/pokaznyk>.
3. Децентралізація дає можливості. URL : <http://decentralization.gov.ua/gromada/1331>.
4. Калашникова С. А. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій : дис. доктора пед. наук : 13.00.06. К., 2011. 462 с.
5. Карпінський Б. Формування і розвиток лідерських основ в умовах глобальних фінансових викликів. Науковий вісник НЛТУ України. 2010. № 20. С. 327–335.
6. Козловська С. Г. Емоційна компетентність та лідерство. Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія. Економіка і менеджмент. 2013. № 1. С. 130–140.
7. Наулік Н. С. Місцеве самоврядування і управління в зарубіжних країнах. Юридичний вісник Національного авіаційного університету. 2010. № 3. С. 69–73.
8. Новаченко Т. В. Сучасна сутність керівника-лідера в контексті його авторитету. Право та державне управління. 2013. № 2. С. 98–102.
9. Пірен М. І. Лідерство: сутність та реалізація в українському суспільстві: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Університет «Україна», 2012. 231 с.
10. Пометун, О. І. Молодь обирає дію : Соціальне проектування – новий підхід до виховання молоді. Метод проектів: традиції, перспективи, життєві результати : практико-орієнтований збірник. Київ : Департамент, 2003. С. 327–333.
11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL : <http://www.rada.gov.ua>.
12. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: Монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ. 2008. С.197.
13. Сайт державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
14. Тереняк Л. В. Місце самоорганізації населення в управлінні сільськими територіями. Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва. 2013. № 4. С. 121–128.
15. Толкованов В. Українським реформам потрібні лідери. І ми їх готуємо. Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні. 2013. № 2. С. 45–47.
16. Blanchard K. Great leaders grow: becoming a leader for life. K. Blanchard, M. Miller. Berrett-Koehler Publishers, 2012. 144 p.
17. Osborne L. Sticky teams: keeping your leadership team and staff on the same page. Larry Osborne. Zondervan, 2010. 224 p.
18. Sinek S. Start with why: how great leaders inspire everyone to take action. Simon Sinek. Portfolio Hardcover, 2009. 256 p.

References

1. Adair, D. (2005). *Psykhologhiya lyderstva* [Leadership psychology]. Moscow : Eksmo, 327 p. [In Rus.].
2. Akademichniy tлумachnyi slovnyk [Academy explanatory dictionary]. URL: <http://sum.in.ua/s/pokaznyk> [In Ukr.].
3. Detsentralizatsiia daie mozhlyvosti [Decentralization allows]. URL: <http://decentralization.gov.ua/gromada/1331> [In Ukr.].
4. Kalashnikova, S. A. (2011). *Teoretyko-metodolohichni zasady profesiinoi pidhotovky upravlintsiv-lideriv v umovakh suchasnykh suspilnykh transformatsii* [Theoretical bases of vocational training of leading managers in the conditions of modern public transformations]: yew. doctors sciences: 13.00.06. 462 p. [In Ukr.].
5. Karpinsky, B. (2010). *Formuvannia i rozvytok liderskykh osnov v umovakh hlobalnykh finansovykh vyklykiv*. [Formation and development of leader bases in the conditions of global financial challenges]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – scientific bulletin of NLTU of Ukraine*, 20. 327-335 [In Ukr.].
6. Kozlovskaya, S. G. (2013). *Emotsiina kompetentnist ta liderstvo* [Emotional competence and leadership]. *Visnyk Skhidnoieuropeiskoho universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Serii. Ekonomika i menedzhment - Bulletin of the East European university of economy and management. Series. Economy and management*, 1. 130-140 [In Ukr.].
7. Naulik, N. S. (2010). *Mistseve samovriaduvannia i upravlinnia v zarubizhnykh krainakh*. [Local self-government and management in foreign countries]. *Yurydychnyi visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu - Legal bulletin of the National aviation university*, 3. 69-73 [In Ukr.].
8. Novachenko, T. V. (2013). *Suchasna sutnist kerivnyka-lidera v konteksti yoho avtorytetu*. [Modern essence of the leading head in the context of his authority]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Right and public administration*, 2. 98-102 [In Ukr.].
9. Pyrene, M. I. (2012). *Liderstvo: sutnist ta realizatsiia v ukrainskomu suspilstvi: navch. posib. dla stud. vyshch. navch. zakl.* [Leadership: essence and realization in the Ukrainian society: studies. grant. for student. studies]. Kyiv : Ukraine university, 231 p. [In Ukr.].
10. Pomietong, A. I. (2003). *Molod obyraie diiu : Sotsialne proektuvannia – novyi pidkhid do vykhovannia molodi. Metod proektiv: tradytsii, perspektyvy, zhyttievi rezultaty : praktyko-zoriientovanyi zbirnyk* [Molodezh chooses

action: Social design - new approach to education of youth. Method of projects: traditions, prospects, vital results: the praktiko-focused collection]. Kyiv : Department, pp. 327-333 [In Ukr.].

11. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 r. № 280/97-VR [About local self-government in Ukraine: Law of Ukraine from 21.05.1997. No. 280/97]. URL: <http://www.rada.gov.ua> [In Ukr.].

12. Savchin, M. V. (2008). Psykholohiia vidpovidalnoi povedinky: Monohrafiia. [Psikhologiya's luminescence of responsible behavior: Monograph]. Ivano-Frankivsk City of NV. p. 197 [In Ukr.].

13. Sait derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Website of public service of statistics of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukr.].

14. Terenyak, L. V. (2013). Mistse samoorhanizatsii naseleennia v upravlinni silskymy terytoriiamy [The place of self-organization of the population in management of rural territories] Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu im. V.V. Dokuchaieva - Bulletin of the Kharkiv national agricultural university of V.V. Dokuchayev, 4. pp. 121-128 [In Ukr.].

15. Tolkovanov, V. (2013). Ukrainskym reformam potribni lidery. I my yikh hotuiemo.. [Ukrainskaya reforms need leaders. And we them prepare]. Mistseve samovriaduvannia ta rehionalnyi rozvytok v Ukraini - Local self-government and regional growth in Ukraine, 2. pp. 45-47 [In Ukr.].

16. Blanchard, K. (2012). Great leaders grow: becoming a leader for life. K. Blanchard, M. Miller. Berrett-Koehler Publishers, 144 p. [In Eng.].

17. Osborne, L. (2010). Sticky teams: keeping your leadership team and staff on the same page. Larry Osborne. Zondervan, 224 p. [In Eng.].

18. Sinek, S. (2009). Start with why: how great leaders inspire everyone to take action. Simon Sinek. Portfolio Hardcover, 256 p. [In Eng.].

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Слюсар Світлана Тимофіївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
e-mail: devko89@ukr.net

Морозюк Наталія Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки праці та соціального розвитку

Національний університет біоресурсів і природокористування України
e-mail: natasha14140505@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Слюсар Светлана Тимофеевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры учета и налогообложения ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
e-mail: devko89@ukr.net

Морозюк Наталья Владимировна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики труда и социального развития

Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
e-mail: natasha14140505@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Svitlana Sliusar, PhD (Economics), associate professor of account and taxation
Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
e-mail: devko89@ukr.net

Natalya Moroziuk, PhD (Economics), associate professor of labor economics and social development
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
e-mail: natasha14140505@gmail.com

УДК 336.36:338.2

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-41-54>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙ В ОСВІТУ

Козарезенко Л. В.

Предметом дослідження є методологія обчислення ефективності інвестицій у сферу освіти на державному та приватному рівнях.

Метою є дослідження та узагальнення теоретико-методологічних аспектів дослідження ефективності інвестицій в освіту на державному та приватному рівнях.

Методи, що були використані в процесі дослідження: метод порівняльного аналізу, узагальнення, статистичний та інші методи дослідження.

Результати роботи. В методиці оцінки ефективності інвестицій в освіту має бути врахований факт, що ефективність освіти є комплексною категорією, структура і зміст якої може відображатися різними формами прояву, а саме: 1) за сферою: економічні і соціальні, 2) за рівнем на якому реалізуються: мікро-, макроекономічні та міжнародні; 3) за суб'єктами, що отримують вигоди: внутрішні (для безпосередніх учасників освітнього процесу) та зовнішні (для «третіх осіб»). Разом з тим, ефективність функціонування освітньої сфери визначається різноплановими чинниками, а саме: 1) соціальні: рівень доходів, демографічна ситуація, державна політика зайнятості; 2) економічні: система оподаткування, модель фінансування освіти (співвідношення державних і приватних витрат), інвестиційна політика уряду в освітній сфері, цінова політика в освітній сфері; 3) політико-правові: рівень корупції, політична ситуація в країні, національні особливості системи освіти. Аналіз особливостей функціонування освітньої сфери України показав стримуючий характер її розвитку, що, передусім, пов'язано із недоліками в процесі державного регулювання сфери освітніх послуг, саме тому врахування сучасних тенденцій розвитку освіти має бути покладено в основу нової сучасної методики оцінки ефективності капіталовкладень в освіту.

Галузь застосування результатів: Міністерство освіти і науки України, Міністерство фінансів України, Міністерство економічного розвитку та торгівлі України.

Висновки. Виявлені переваги та недоліки існуючих методик і відсутність загальноприйнятої методики визначення ефективності освіти, а також суттєво відмінні результати оцінок, одержаних раніше різними авторами та зроблені ними висновки потребують вдосконалення існуючих або розробки сучасної методології обчислення ефективності освіти, що і є предметом наших подальших досліджень.

Ключові слова: людський розвиток, інвестиції, фінансове забезпечення, фінансове регулювання, ефективність, сфера освіти.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ В ОБРАЗОВАНИЕ

Козарезенко Л. В.

Предметом исследования является методология вычисления эффективности инвестиций в сферу образования на государственном и частном уровнях.

Целью исследования является обобщение теоретико-методологических аспектов исследования эффективности инвестиций в образование на государственном и частном уровнях.

Методы, использованы в процессе исследования: метод сравнительного анализа, обобщения, статистический и другие методы исследования.

Результаты работы. В методике оценки эффективности инвестиций в образование должен быть учтен факт, что эффективность образования является комплексной категорией, структура и содержание которой может отображаться различными формами проявления, а именно: 1) по сфере: экономические и социальные, 2) по уровню на котором реализуются: микро -, макроэкономические и международные; 3) по субъектам, получают выгоды: внутренние (для непосредственных участников образовательного процесса) и внешние (для «третьих лиц»). Вместе с тем, эффективность функционирования образовательной сферы определяется разноплановыми факторами, а именно: 1) социальные: уровень доходов, демографическая ситуация, государственная политика занятости; 2) экономические: система налогообложения, модель финансирования образования (соотношение государственных и частных расходов), инвестиционная политика правительства в сфере образования, ценовая политика в образовательной сфере; 3) политико-правовые: уровень коррупции, политическая ситуация в стране, национальные особенности системы образования. Анализ особенностей функционирования образовательной сферы Украины показал сдерживающий характер ее развития, что, прежде всего, связано с недостатками в процессе государственного регулирования сферы образовательных услуг, поэтому учет современных тенденций развития образования должен быть положен в основу новой современной методики оценки эффективности капиталовложений в образование.

Область применения результатов: Министерство образования и науки Украины, Министерство финансов Украины, Министерство экономического развития и торговли Украины.

Выводы. Выявленные преимущества и недостатки существующих методик и отсутствие общепринятой методики определения эффективности образования, а также существенно отличные результаты оценок, полученных ранее разными авторами и сделанные ими выводы нуждаются в совершенствовании существующих или разработки современной методологии исчисления эффективности образования, что и является предметом наших дальнейших исследований.

Ключевые слова: развитие общества, инвестиции, финансовое обеспечение, финансовое регулирование, эффективность, сфера образования.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASICS OF THE STUDY OF THE EFFECTIVENESS OF INVESTMENT IN EDUCATION

Kozarezenko L. V.

The subject of research is the methodology for calculating the effectiveness of investment in education at the public and private levels.

The aim of the study is to summarize the theoretical and methodological aspects of the study of the effectiveness of investment in education at the public and private levels.

Methods that were used in the research process: the method of comparative analysis, generalization, statistical and other research methods.

Study results. The methodology for assessing the effectiveness of investment in education should take into account the fact that education efficiency is a complex category, the structure and content of which can be displayed by various forms of manifestation, namely: 1) in the area of: economic and social, 2) in terms of the level at which they are implemented: micro -, macroeconomic and international; 3) by subjects, receive benefits: internal (for direct participants in the educational process) and external (for «third parties»). At the same time, the effectiveness of the functioning of the educational sphere is determined by diverse factors, namely: 1) social: income level, demographic situation, state employment policy; 2) economic: taxation system, model of education financing (the ratio of public and private expenditures), government investment policy in the field of education, pricing policy in the field of education; 3) political and legal: the level of corruption, the political situation in the country, the national characteristics of the education system. The analysis of the features of the functioning of the educational sphere of Ukraine showed the restraining nature of its development, which, first of all, is associated with shortcomings in the process of state regulation of the sphere of educational services, therefore, taking into account the modern trends in the development of education should be the basis for a new modern methodology for assessing the effectiveness of investment in education.

Application of results. The Ministry of Education and Science of Ukraine, The Ministry of Finance of Ukraine, The Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine.

Conclusions. The revealed advantages and disadvantages of existing methods and the lack of a generally accepted method for determining educational efficiency, as well as significantly excellent results of assessments obtained earlier by different authors and conclusions made by them, need to be improved existing or the development of a modern methodology for calculating the effectiveness of education, which is the subject of our further research.

Keywords: human development, investment, financial security, financial regulation, efficiency, education.

JEL Classification: A22, H52, H75, I22

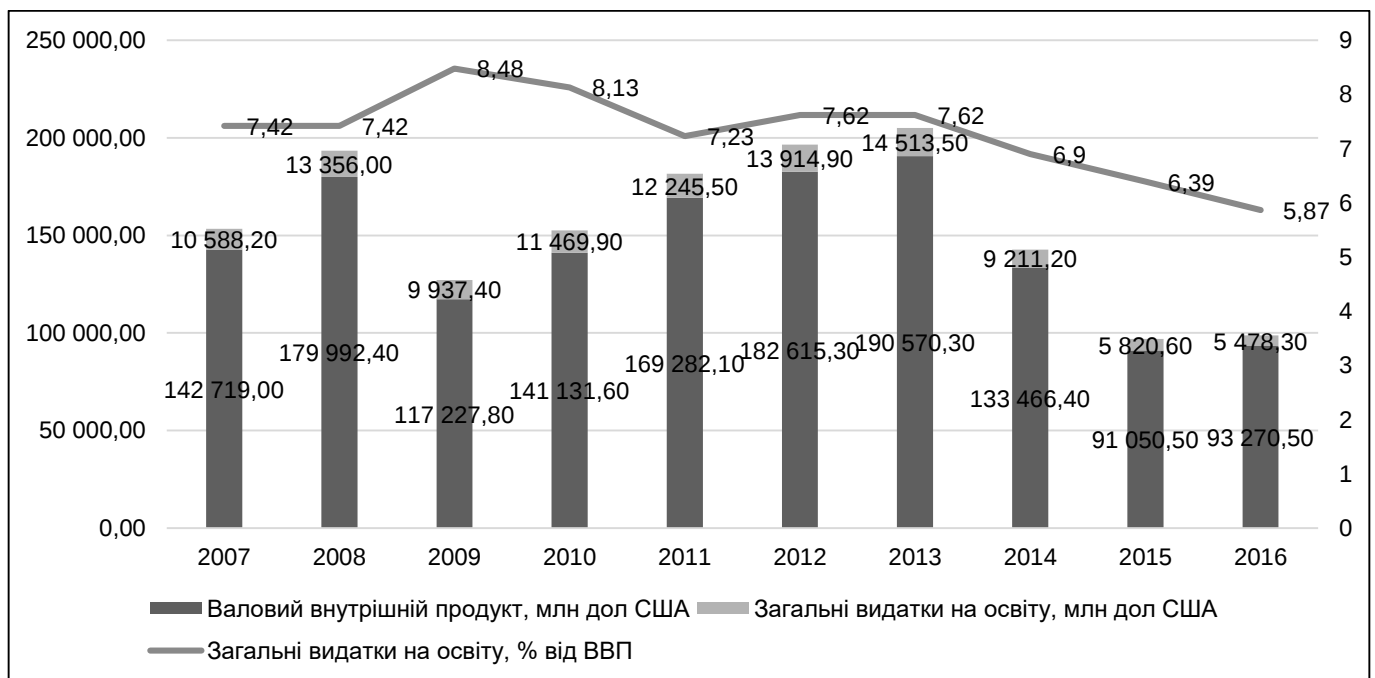
Постановка проблеми. Місце України у світовому рейтингу Індексу людського розвитку (ІЛР) протягом 1991-2016 років змінилося суттєво. Якщо в 1991 р. країна перебувала на 45-му місці, то вже в 2000 р. – на 80-му, в 2016 р. – на 90-му, а за прогнозами науковців складові та сам показник ІЛР України до 2020 року продовжать знижуватися [20, 21, 22].

Це може бути спричинено передусім відносним суттєвим зниженням, порівняно з іншими країнами, показника тривалості здорового життя та невисокими темпами зростання ВВП на душу населення (за ПКС). Разом з тим, зниження показників ІЛР є також результатом поглиблення кризових явищ у переважній більшості сфер суспільного життя в Україні. Військові дії на сході країни, системна політична криза, стрімке зниження рівня життя населення призвели, насамперед, до необхідності перегляду пріоритетних напрямів державних видатків. В першу суттєво за останні п'ять років знизилась частка державних та приватних видатків на соціальну сферу, зокрема на освіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Внесок у теоретико-методологічні аспекти формування системи державного регулювання людського розвитку здійснено зарубіжними та вітчизняними науковцями. Зарубіжні вчені, а саме: В. Кемпбелл [1], Н. Хікс [2], Р. Лукас [3], Ф. Махлуп [4], Г. Манків, Д. Ромер, Д. Вейл [5], С. Мехротра [6], К. Мерфі, А. Шлейфер, Р. Вішні [7] досліджували ефективність впливу видатків на складові людського розвитку на державному та приватному рівнях, а В. Попов [8], А. Сен [9], Д. Уілер [10], Дж. Стігліц [11], В. Колесов [12] вивчали залежність темпів соціально-економічного розвитку від ефективності фінансового регулювання та фінансового забезпечення освіти, охорони здоров'я та інших сфер економіки. Праці вітчизняних вчених, а саме: І. Чугунова [13], Е. Лібанової [14], О. Стефанишин [15], І. Бобух [16], Т. Боголіб [17], Л. Тарангул [18], В. Геєця [19] присвячені дослідженню процесу фінансового регулювання окремих складових людського розвитку, а саме освіти, охорони здоров'я та оцінці впливу ефективності механізму фінансового забезпечення та фінансового регулювання на рівень людського розвитку. Разом з тим, у вищевказаних працях науковців відсутнє цілісне представлення теоретико-методологічних засад дослідження ефективності інвестицій людський розвиток, в тому числі у сферу освітніх послуг, що і визначило мету статті та її основний зміст.

Виклад основного матеріалу. Абсолютні показники обсягів фінансування освіти в Україні є значно нижчими, порівняно із відповідними показниками переважної більшості країн-членів Європейського союзу. Крім того, в Україні залишається низькою частка приватних джерел фінансування освіти, що пояснюється невисоким рівнем доходів населення та гарантуванням державою надання переважної більшості освітніх послуг для населення безоплатно. Разом з тим, відносні показники обсягів фінансування освіти в Україні цілком відповідають показникам країн-членів ЄС, тоді як абсолютні їх значення, як було раніше зазначено, в рази нижчі і мають переважно негативну динаміку. Доведеним є факт, що зниження обсягів фінансування освіти потенційно має негативні наслідки для соціально-економічного розвитку країни.

Динаміку обсягу загальних видатків на освіту представлено на рисунку 1.

Рисунки 1 та 2. Обсяг загальних (державні + приватні) видатків на освіту (млн. доларів США) та у відношенні до обсягу ВВП (%) в Україні в 2007-2016 роках

Як свідчать дані рисунку 1, в Україні незначною є частка приватних видатків на освіту, крім того, з цей показник продовжує знижуватися. Якщо в 2007 році частка приватних видатків становила в загальному обсязі видатків 24,6 %, то в 2016 році вона становила 1,8 %.

то вже в 2014 році – лише 14,9 %, а в 2016 році - 12,5 %. Крім того, незначним, в структурі приватних джерел фінансування освіти, є обсяг фінансування підприємствами процесу підготовки кадрів. Наприклад, видатки підприємств становили за досліджуваний період лише близько 5 % обсягу приватних видатків на освіту.

З метою вивчення та узагальнення ролі і значення належного рівня фінансового забезпечення освіти виникає потреба у дослідженні методології аналізу ефективності інвестицій в освіту.

Існуючі в економічній науці методики оцінки ефективності капіталовкладень в освітню сферу умовно можна розподілити на дві групи:

1) за внеском у темпи економічного зростання, або за часткою освіти в зростанні обсягів валового внутрішнього продукту (національного доходу);

2) за прибутковістю капіталовкладень в освіту на державному та приватному рівнях.

Водночас згадані методики можна розрізнати за використовуваними в методиках обчислення показниках, а саме:

- тривалість здобуття освіти (кількість років навчання);
- вартість здобуття освіти;
- джерело фінансування освіти.

У вивченні впливу освіти на економічне зростання, що, насамперед, характеризується зростанням обсягу валового внутрішнього продукту, методики можливо розподілити на чотири групи:

- 1) методи з використанням простих кореляційних рівнянь;
- 2) методи пофакторного аналізу;
- 3) методи прямого обчислення ефективності освіти (розрахунок коефіцієнтів складності праці);
- 4) методи обчислення прибутковості капіталовкладень в освіту.

До першої групи методів належить вимірювання зв'язку між величинами, які відображають загальний рівень освіти, і показниками, що характеризують динаміку розвитку національної економіки шляхом побудови простих кореляційних рівнянь. Йдеться про оцінювання щільності зв'язку між показниками, які характеризують економічний потенціал країни (ВВП, ВНД), з одного боку, та індикаторами функціонування й розвитку освіти (часткою осіб певного освітнього рівня в загальній чисельності населення, віковою групою, що відповідає даному освітньому рівню, витратами на кожний освітній рівень тощо) – з іншого. Такі порівняння відображають залежності між економічним потенціалом країни та рівнем розвитку освіти.

Кореляційно-регресійний метод має як позитивні моменти, так і обмеження. Позитивним є його простота у використанні, але він дає змогу виявити лише ступінь зв'язку між досліджуваними явищами, адже важливо також з'ясувати причинно-наслідковий характер зв'язку між освітою та економікою. Зокрема, висока кореляція між величиною доходів на душу населення та рівнем освіти не доводить того, що здобуття освіти населенням впливає на економічне зростання. До того ж, кореляція між економічним зростанням у країні та рівнем освіти в ній може означати два типи причинно-наслідкових зв'язків: по-перше, освіта може зумовлювати економічне зростання, по-друге, навпаки, швидке економічне зростання може сприяти більшому інвестуванню в освіту.

Друга група методів пофакторного аналізу зростання національного доходу (продуктивності праці) передбачає використання виробничої функції. Тут економічну ефективність освіти, зазвичай, відображає величина, яку одержують після віднімання приросту продукції (ефекту), отриманого в результаті дії інших факторів виробництва. Отже, йдеться про залишковий метод оцінки.

Численні дослідження економістів показали, що приріст національного доходу (продукту) щонайменше пов'язаний зі зростанням капіталу. Так, Р. Солоу шляхом факторного аналізу пояснив лише 12% збільшення обсягу кінцевого продукту зростанням обсягів фізичного капіталу, решту ж – підвищенням освітнього рівня найманих працівників [25, с. 316].

Методика Е. Денісона з визначення ролі фактору освіти у створенні національного доходу передбачала кілька етапів. Основою розрахунків була таблиця, яка відображала динаміку рівня освіти найманих працівників в роках навчання за досліджуваний період. Для кожної групи працівників за освітнім рівнем розраховувався загальний розмір доходів. В одержані результати вносили поправку на зміну тривалості навчального року. Загальний результат підрахунку відображав збільшення заробітків осіб за рахунок підвищення рівня освіти. Потім дані переводили в індексну форму і на основі подекадних даних обчислювали річні темпи приросту. Отриманий відсоток зростання «темлів приросту економічно-активного населення» множили на частку «фактору праці» у створенні національного доходу. У такий спосіб визначали частку освіти у збільшенні національного доходу.

З метою дослідження впливу освіти на економічного зростання Е. Денісон побудував виробничу функцію, пов'язану з рівнями освіти економічно-активного населення (табл. 1).

Отже, Е. Денісон вплив освіти на національний дохід визначає множенням темлів приросту витрат на кожний рівень освіти на частку участі у створенні національного доходу робочої сили з однаковими рівнями освіти. Дослідник вважає, що поліпшення якісного стану робочої сили не є єдиним результатом впливу освіти на зростання національного доходу. Крім того, Е. Денісон виходить з того, що національний дохід є сукупністю доходів окремих факторів виробництва. В основі виділення факторів економічного зростання лежить порівняння темлів приросту національного доходу в цілому з темпами зростання окремих факторів. Кожний відсоток щорічного зростання доходів того чи іншого фактора, таким чином, переноситься у відсотковий показник росту національного доходу і займає в його структурі відповідне місце як одне з джерел [23, с. 14–15].

Таблиця 1. Методика Е. Денісона з визначення ролі фактору освіти у створенні національного доходу

Сутність	Розрахунок	Показники
1. Виробнича функція залежності темпів економічного зростання від якісного складу економічно-активного населення	$y = f(L_p, L_s, L_h, K)$	де L_p, L_s, L_h – економічно-активне населення відповідно з початковою, загальною середньою та вищою освітою.
2. Розрахунок темпів приросту національного доходу	$G_y = kfK + \sum_i G_i S_i$	де G_y – темп зростання національного доходу; i – всі рівні освіти економічно-активного населення; k – коефіцієнт капіталомісткості; fK – гранична продуктивність капіталу; G_i – темп приросту економічно-активного населення; S_i – темп підвищення продуктивності праці.
3. Розрахунок безпосереднього внеску освіти у приріст національного доходу	$E = G_p S_p + G_s S_s + G_h S_h$	де E – внесок освіти у приріст національного доходу; $G_p S_p, G_s S_s, G_h S_h$ – економічна ефективність відповідно початкової, середньої та вищої освіти.

Джерело: складено автором.

Інший дослідник цієї проблематики Т. Шульц стверджував, що економічне зростання неможливо пояснити стандартними факторами, а головним його внеском у теорію є висновок про те, що освіта – це незалежне від живої праці джерело економічного зростання [24, с. 336–337].

Загалом, Т. Шульц використовує три варіанти «норми прибутку» на освіту, підрахованих за єдиним принципом – порівняння різниці у середніх доходах осіб з різними рівнями освіти та повних середніх витрат на освіту відповідного рівня.

В основі розрахунків Т. Шульця лежить концепція витрат на освіту, як різновиду звичайних вкладень капіталу з метою одержання прибутку (табл. 2).

Третя група методів прямого обчислення ефективності освіти передбачає застосування коефіцієнтів складності праці. Вважається, що підвищення рівня освіти та кваліфікації працівників сприяє зростанню продуктивності праці та збільшенню показників національного доходу. Йдеться, насамперед, про підвищення складності праці, одиниця якої створює за одиницю часу більшу величину вартості.

Залежно від використовуваних в розрахунках економічних показників, методи із застосуванням коефіцієнтів складності праці можна згрупувати таким чином:

- методи з урахуванням різниці в оплаті праці;
- методи із застосуванням різниці в тривалості навчання;
- методи із застосуванням різниці у витратах на навчання працівників.

Незважаючи на велику кількість методів, у кожній групі як алгоритм розрахунків, так і показники є схожими. Тому слід зосередити увагу на тих методах, які найчастіше згадуються в економічній літературі та за допомогою яких здійснювалися практичні розрахунки економічної ефективності освіти.

Таблиця 2. Методика Т. Шульця визначення впливу освіти на економічне зростання

Сутність	Розрахунок	Показники
1. Обчислення впливу капіталовкладень в освіту на темпи економічного зростання	$G_y = kfK + G_L S_L$	де G_y – темпи зростання національного доходу; k – коефіцієнт капіталомісткості; fK – гранична продуктивність капіталу; G_L – темпи приросту робочої сили; S_L – частка праці в національному доході.
2. Якщо величину k поділити на вкладення у фізичний капітал та освіту, рівняння можна презентувати у такому вигляді	$G_y = \frac{I_m}{Y} r_m + \frac{I_n}{Y} r_n + G_L S_L$	де I_m – інвестиції у фізичний капітал; I_n – інвестиції в освіту; Y – національний дохід; r_m – норма ефективності фізичного капіталу; r_n – норма ефективності освіти.
2.1. Прямий внесок освіти в економічне зростання дорівнює частці національного доходу, вкладеного в освіту у даному році ($\frac{I_n}{Y}$), помноженій на норму соціальної ефективності вкладень у цю сферу (r_n).		
3. Загальна величина впливу освіти на економічне зростання зводиться до внеску окремого рівня освіти в збільшення національного доходу	$\frac{I_n}{Y} r_n = \frac{I_p}{Y} r_p + \frac{I_s}{Y} r_s + \frac{I_h}{Y} r_h$	де r_p, r_s, r_h – норми ефективності капіталовкладень відповідно у початкову, середню та вищу освіту.

Джерело: складено автором.

Вперше в економічній науці методологію обчислення рентабельності отримання освіти та підвищення кваліфікації запропоновано усередині ХХ ст. [31], а ефективність освіти оцінювалася її внеском у зростання національного доходу, а саме:

$$\Delta YE = \frac{\Delta LE_t}{\Delta LE_t + \Delta LP_t + \Delta MF_t} \Delta Y_t, \quad (1)$$

де ΔYE – частка приросту національного доходу за рахунок освіти, %;

ΔLE_t – відносний приріст умовної чисельності робочої сили, що характеризується підвищенням кваліфікації в році t , %;

ΔLP_t – відносний приріст чисельності робочої сили в році t , %;

ΔMF_t – відносний приріст основних виробничих фондів в році t , %;

ΔY_t – частка приросту національного доходу в році t , %.

Тобто, автором запропоновано три чинники зростання:

- збільшення кількості працівників матеріального виробництва;
- підвищення рівня їх кваліфікації за рахунок освіти;
- зростання фондоозброєності праці.

Вважаючи зазначені фактори рівноцінними у впливі на національний дохід, він припустив, що вклад освіти у його приріст є пропорційним частці умовного приросту чисельності робочої сили, що характеризується підвищенням кваліфікації в році t . Розрахунки автора свідчать, що на кожні 100 грошових одиниць заробітної плати найманих працівників створювалося не менше 88 грошових одиниць доданої вартості. При цьому підкреслювалося, що визначаючи ефективність освіти та рентабельність капіталовкладень в неї, необхідно аналізувати ту частину доданої вартості, яка збільшується за рахунок підвищення кваліфікації працівників. На наше переконання, запропонований метод має певні обмеження:

1) фактори навряд чи є рівнозначними за їхнім впливом на зростання національного доходу (продукту), тому досить проблематично точно визначити вплив їх на темпи приросту національного доходу за принципом пропорційності;

2) на приріст національного доходу впливає не лише зростання рівня освіченості за аналізований період, а й вплив раніше отриманої освіти;

3) метод не дає змогу врахувати особливості (тенденції) розвитку освіти на різних етапах.

Наступна методика обчислення ефективності капіталовкладень в освіту ґрунтується на застосуванні коефіцієнта складності праці, що обчислюється шляхом зіставлення рівнів середньої тарифної ставки працівників найнижчого розряду та середніх тарифних ставок і посадових окладів інших категорій персоналу [28].

Коефіцієнти складності праці обчислювалися для окремих галузей та на їх основі виводився середній показник коефіцієнта складності для національної економіки. Процес розрахунку середнього коефіцієнта складності для національної економіки умовно можна поділити на такі етапи. За одиницю простої праці приймається праця робітника першого (найнижчого) розряду тарифної сітки. Методика розрахунку представлена в таблиці 3.

За розрахунками авторів методики в 1964 р. показник складності праці національної економіки (K_z) становив 1,42. Тобто рівень кваліфікації працівників забезпечував зростання національного доходу на 42%. Частка середньорічного зростання фізичного обсягу національного доходу за 1960 – 1964 рр., зумовленого підвищенням кваліфікаційного рівня працівників, становила 30,3% [31, с. 186–189].

Крім коефіцієнта складності праці автором [28, с. 3111–3113] запропоновано додаткові показники, які відображають економічну ефективність освіти:

- загальний коефіцієнт ефективності (E_z);
- коефіцієнт загального приросту (Π_z).

Показник ефективності, що виражає співвідношення між загальною сумою витрат на освіту та зумовлене нею зростання національного доходу, є коефіцієнтом загальної ефективності (E_z). Він характеризує витрати на кожну грошову одиницю приросту національного доходу, тобто витратомісткість приросту національного доходу. Оберненим до показника загальної ефективності є коефіцієнт загального приросту (Π_z), який характеризує величину приросту національного доходу на 1 грошову одиницю витрат на освіту.

Обчислюючи економічну ефективність освіти, приріст національного доходу пропонується вважати результатом підвищення кваліфікації працівників, зумовленої як отриманням вищого освітнього рівня, так і збільшенням досвіду роботи. Автори методики (В. Жамін і Г. Єгіазарян) зазначали, що точно розрахувати безпосередній вплив освіти на національний дохід досить складно, оскільки даний фактор впливає на зростання національного доходу не прямо, а опосередковано – через підвищення кваліфікації працівників. Остання, як відомо, залежить як від освітнього рівня, так і від досвіду роботи, природних умінь і навиків і т. д.

На нашу думку, розрахунок коефіцієнтів складності праці із застосуванням різниці в рівнях фактичної та тарифної заробітної плати є досить умовним, тому що внаслідок отримання працівником додаткових матеріальних заохочень (доплати за працю у шкідливих умовах, престижність професії, місце розташування роботи) відмінності у розмірі заробітної плати не відповідають різниці витрат простої та кваліфікованої праці. Виміряти реальний розмір заробітної плати в Україні також доволі проблематично через виплати «у конвертах», залучення робочої сили без офіційного працевлаштування тощо. Головним обмеженням методу є те, що з розвитком технологій з'являються галузі і сфери застосування знань, умінь і навичок, щодо яких тарифні сітки використати неможливо.

Таблиця 3. Методика обчислення частки середньорічного зростання обсягу національного доходу, внаслідок підвищення кваліфікації працівників

Сутність	Розрахунок	Показники
1. Розрахунок середньозваженого тарифного коефіцієнта (TKs):	$TKs = \frac{\sum_{i=1}^n HP_i \times TK}{100},$	де TKs – середньозважений тарифний коефіцієнт; n – кількість розрядів тарифної сітки; HP _i – частка працівників i-го розряду в загальній кількості працівників, %; TK – тарифний коефіцієнт.
2. Розрахунок середньомісячної тарифної ставки працівників i-го розряду	$TC_i = \frac{ZP_c \times TC_h}{TK_s \times 100},$	де TC _i – середньомісячна тарифна ставка працівників i-го розряду; ZP _c – середньомісячна заробітна плата працівників i-го розряду; TC _h – частка тарифної ставки в заробітній платі, %; TK _s – середньозважений тарифний коефіцієнт.
3. Визначення коефіцієнта складності праці	$K_i = \frac{TC_c}{TC_n},$	де TC _c – середньомісячна тарифна ставка працівників першого розряду; TC _n – середньомісячна тарифна ставка інших категорій персоналу
4. Розрахунок коефіцієнта складності праці для галузі:	$K_g = \frac{\sum K_i}{m},$	де K _g – коефіцієнт складності праці галузі відповідної національної економіки; K _i – коефіцієнт складності праці окремої категорії персоналу; m – кількість категорій персоналу.
5. Розрахунок коефіцієнта складності праці національної економіки:	$K_z = \frac{\sum K_g}{n},$	де K _z – коефіцієнт складності праці національної економіки; K _g – коефіцієнт складності праці галузі національної економіки; n – кількість галузей, які залучено до розрахунку.
6. Додатковий обсяг національного доходу, створеного в національній економіці кваліфікованою працею	$H_t = HD_t \left(\frac{K_z - 1}{K_z} \right),$	де H _t – додатковий обсяг національного доходу, створеного кваліфікованою працею; HD _t – розмір національного доходу в періоді t; K _z – коефіцієнт складності праці національної економіки.
7. Середньорічний приріст обсягу національного доходу, створеного в національній економіці кваліфікованою працею	$\Delta H = \frac{H_t - H_{t-1}}{n},$	де ΔH – середньорічний приріст обсягу національного доходу, створеного в національній економіці кваліфікованою працею; H _t – додатковий обсяг національного доходу, створеного в національній економіці кваліфікованою працею в році t; H _{t-1} – додатковий обсяг національного доходу, створеного в національній економіці кваліфікованою працею в попередньому до t році; n – кількість років.
8. Частка середньорічного зростання обсягу національного доходу, внаслідок підвищення кваліфікації працівників	$\Delta H_t = \frac{\Delta H}{\Delta H_s},$	де ΔH _t – частка середньорічного зростання фізичного обсягу національного доходу, зумовленого підвищенням кваліфікації працівників; ΔH – середньорічний приріст обсягу національного доходу, створеного в національній економіці кваліфікованою працею; ΔH _s – загальний середньорічний приріст обсягу національного доходу.

Джерело: складено автором.

Існує метод обчислення складності праці із застосуванням рівнів (тривалості отримання в роках) загальної та спеціальної освіти, що є базою для здобуття кваліфікації працівником. Коефіцієнт складності визначається шляхом обчислення різниці у рівнях (кількості років) освіти окремих груп працівників. На основі одержаних показників визначають частку праці підвищеної кваліфікації у загальній величині праці та у зростанні національного доходу взагалі. Цей метод обчислення коефіцієнта складності праці запропоновано Е. Капустиним на противагу методу з використанням різниці у витратах на навчання. Процес обчислення коефіцієнта складності праці поділяється на чотири етапи:

1) розрахунок часу, необхідного для набуття певного рівня кваліфікації (сума часу навчання в загальноосвітній школі, отримання спеціальних професійних умінь і навичок, навчання у ПТНЗ, технікумі, ВНЗ, навчання на виробництві);

- 2) обчислення різниці у часі, витраченому на підготовку кваліфікованих і низькокваліфікованих працівників;
 3) обчислення різниці у кваліфікації працівника «складної» праці по відношенню до працівника «простої» праці (B_{KB}):

$$B_{KB} = \frac{P_{HP}}{B_K - B_{KB}}, \quad (2)$$

де B_{KB} – різниця у кваліфікації працівника «складної» праці по відношенню до працівника «простої» праці;

P_{HP} – різниця у часі, витраченому на підготовку кваліфікованих і низькокваліфікованих працівників;

B_K – вік працівника на момент закінчення трудової діяльності;

B_{KB} – вік працівника на момент отримання кваліфікації.

- 4) обчислення коефіцієнта складності праці:

$$P_{KB} = \frac{H_Z \times K_1 + H_C \times K_2 + \dots + H_{PP} - H \times K_1}{B_K - B_{KB}}, \quad (3)$$

де $K_1 K_2 K_3 K_n$ – коефіцієнт вартості здобуття 1, 2, 3... n освітніх рівнів (середня, професійно-технічна, вища і т.д.) для особи [29, с. 56–57].

Єдиним обмеженням методу із застосуванням «тривалості здобуття освіти» є неврахування при визначенні якості отриманої освіти як чинника зростання продуктивності праці. Наприклад, економічно розвинені країни, усвідомивши пріоритетну роль якості освіти, приділяють їй підвищенню особливу увагу.

Розраховуючи на основі попереднього методу коефіцієнти складності сукупної робочої сили, зайнятої у виробництві в 1960, 1970, та 1979 рр., С. Костянян за одиницю простої праці приймав працю осіб, які мають початкову та незакінчену семирічну освіту (1,0). Для працівників, що мають освіту, вищу від цього рівня, були визначені такі коефіцієнти складності:

- для 7- річної – 1,2;
- для 8-9-річної – 1,3;
- для середньої загальної – 1,6;
- для середньої спеціальної і незакінченої вищої – 1,9;
- для закінченої вищої – 2,3.

Середній коефіцієнт складності для всіх працівників у 1960 р. становив 1,34, у 1970 р. – 1,44, 1975 р. – 1,5 та у 1979 р. – 1,56. Тобто додаткова кількість праці, що витрачалася на отримання необхідної величини національного доходу, становила для 1960 р. – 34%, 1970 р. – 44%, 1974 р. – 50%, 1979 р. – 56%. Частка праці підвищеної кваліфікації (семирічна – закінчена вища освіта) у загальній кількості праці використаної у сфері виробництва, дорівнювала в 1960 р. – 19,3%, у 1970 р. – 27,5%, у 1975 р. – 30%.

Освітній рівень і кваліфікація працівників є одними з багатьох факторів підвищення продуктивності праці, що враховується при обчисленні рівня зростання національного доходу. Визначено, що 91,7% приросту національного доходу протягом 1970–1979 рр. було отримано за рахунок підвищення продуктивності праці. Частка приросту кваліфікації та освітнього рівня працівників становила 46,1% від загальної величини національного доходу [34, с. 287–289].

У запропонованому цим дослідником методі визначення складності праці застосовується різниця в рівні суспільних витрат на підготовку висококваліфікованих та таких, що отримують низьку кваліфікацію, працівників. Коефіцієнти складності, розраховані у такий спосіб, дають можливість визначити приріст середньої складності праці та доданої вартості у відсотках. Співвідношення між відсотковим приростом середньої складності праці та національного доходу, що розраховується за певний період, саме і характеризує економічний ефект підвищення освітнього та кваліфікаційного рівнів. За розрахунками, співвідношення витрат на навчання працівників різних кваліфікацій характеризувалося наступними коефіцієнтами складності:

- некваліфіковані працівники – 1,0;
- напівкваліфіковані працівники – 1,01;
- кваліфіковані працівники – 1,30;
- спеціалісти із середньою спеціальною освітою – 1,39;
- спеціалісти з вищою освітою – 2,07.

Середньозважений коефіцієнт складності для робочої сили матеріального виробництва обчислювався множенням коефіцієнтів складності на частку працівників (у відсотках) відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня. Наприклад, у 1965 р. середньозважений коефіцієнт складності праці дорівнював 1,24, в 1970 р. – 1,26. На основі розрахунків коефіцієнта складності праці обчислювався загальний вплив освіти на національний дохід [34, с. 299–300].

На думку В. Марцинкевича, складність праці є її об'єктивною властивістю, якої не стосуються ні індивідуальні відмінності у рівнях і способах підготовки працівників, ні індивідуальні здібності окремих працівників. Саме тому складність праці повинна вимірюватися не на основі середніх індивідуальних витрат на отримання кваліфікації у минулому, а за оптимальними витратами на загальну або спеціальну освіту на сучасному етапі [30, с. 177–178].

Складність застосування методу розрахунку коефіцієнтів складності праці з використанням відмінностей у витратах на здобуття освіти полягає у відсутності комплексної вартісної оцінки самих витрат. Згаданими авторами не враховуються, по-перше, витрати на самоосвіту працівників. По-друге, дослідниками враховуються лише витрати державних підприємств, колективних господарств на освіту працівників,

величина яких не відображає їх реального рівня. На нашу думку, до витрат на освіту працівників слід включати втрачені заробітки під час навчання тощо.

Привертає увагу той факт, що проаналізовані нами методики, які створені і застосовувалися майже в один і той самий період різними вченими, дають істотно відмінні результати. Наприклад, приріст національного доходу, зумовлений підвищенням кваліфікації працівників, становить 42%, а В. Комаров стверджує, що лише 22% величини національного доходу є результатом підвищення кваліфікації працівників. Велика різниця у показниках економічної ефективності й інші раніше згадані обмеження приводять до думки про умовність отриманих розрахунків.

Четверта група – методи обчислення прибутковості капіталовкладень в освіту умовно може бути поділена на два напрями:

- аналіз витрат і вигід (віддачі);
- FDH-аналіз (непараметричний метод дослідження кривих виробничих можливостей).

Одним із методів, що застосовується для оцінки ефективності освіти, є метод аналізу «витрати-віддача».

Аналіз на основі порівняння витрат і вигід – це систематичне порівняння в універсальній грошовій формі величин витрат і прибутків від певних форм інвестицій з метою визначення їх економічної прибутковості й оцінювання майбутніх вигод з точки зору витрат, що мають бути здійснені сьогодні [35, с. 306–307]. Цей метод має детально розроблений інструментарій, що дозволяє здійснити порівняння величини витрат та очікуваних вигід з метою прийняття інвестиційного рішення. Розрахунок ефективності освіти у такий спосіб зазвичай передбачає у три етапи:

- узагальнення вигід і їх вартісна оцінка, враховуючи фактор часу;
- узагальнення витрат, їх вартісна оцінка з урахуванням фактора часу;
- порівняння приведених до одного моменту часу величин витрат і вигід (віддачі) освіти.

При порівнянні вигід і витрат використовуються узагальнюючі статистичні характеристики, на основі яких здійснюється розрахунок низки показників: індекс прибутковості, чистий приведений дохід та внутрішня норма віддачі – річні відсоткові ставки, що забезпечують рівність приведеної величини майбутніх вигід від інвестицій і приведеної вартості витрат.

Норма віддачі являє собою таку норму процента, при якій приведена величина майбутніх вигід від освіти дорівнює приведений величині витрат на її отримання [33, с. 125], тобто чим вищою є норма віддачі, тим більш прибутковими є інвестиції в освіту.

Показникам норми віддачі відводиться провідне місце у визначенні ефективності освіти. Їх обчислюють аналогічно нормі прибутку з можливістю визначити ефективність капіталовкладень в освіту, як і у фізичний капітал. Дані показники дозволяють також визначити ступінь окупності інвестицій в освіту, подібно до того, як норма прибутку відображає ступінь рентабельності вкладень у фізичний капітал. На відміну від показників абсолютної ефективності, що характеризують величину економічного результату на кожний даний момент часу, норма віддачі дає змогу виміряти відносний показник економічної ефективності.

Розрізняють суспільну і приватну норми віддачі інвестицій в освіту. Суспільна норма відображає співвідношення між усіма витратами суспільства на освіту і тими вигодами, які воно отримує в результаті інвестування в неї. При обчисленні суспільної норми віддачі приріст доходів за рахунок освіти обчислюється до відрахувань прямих податків, а у витрати включаються всі джерела, включно з державними та приватними.

Приватна норма віддачі вимірює співвідношення між витратами окремих індивідів на свою освіту і тими вигодами, що вони отримують у майбутньому. Ця норма враховує приріст доходів за рахунок освіти після відрахування прямих податків, а витрати на освіту включають в себе лише особисті витрати особи, що навчається, з урахуванням недоотриманих заробітків.

Як приватна, так і суспільна норми віддачі інвестицій в освіту є важливими показниками ефективності освіти. Проте слід врахувати такі особливості інвестицій в освіту:

- існує часовий лаг у 15–20 років, після якого починається віддача в економіці від витрат на освіту. Саме тому інвестиції в освіту потребують не лише вільних коштів, а й правильних управлінських рішень, спрямованих на тривалу перспективу;

- величина віддачі від інвестицій в освіту зумовлена вільним вибором виду та сфери професійної діяльності освіченої людини, тому прямої залежності витрат на освіту та якісних змін у суспільстві не існує.

Досить часто розрахунки віддачі від витрат на отримання різних рівнів освіти (наприклад вищої) здійснюються зіставленням життєвих заробітків за увесь період життя осіб, що мають вищу освіту, з доходами осіб, що мають, наприклад, середню освіту. Різниця у доходах розглядається як результат капіталовкладень у вищу освіту. Від отриманої різниці віднімають вартість здобуття вищої освіти, а кінцеве значення буде приведеною величиною чистого доходу від вищої освіти, отриманого за весь працездатний період життя особи.

Величини доходів і витрат, приведених до одного часового проміжку, порівнюють за допомогою дисконтування, після процедури визначення витрат на освіту і вигід від її отримання. Різниця між дисконтованими величинами доходів і витрат дає у підсумку чисту приведену віддачу отримання освіти

У процесі розрахунків необхідно враховувати, що величина наведеної вартості заробітків протягом життя повністю залежить від вибраного коефіцієнта (норми) дисконтування. Існує два способи визначення норми дисконту. Одним із них є порівняння поточного й майбутнього споживання з позиції споживачів товарів і послуг, інший – сфокусований на тому, як приватні інвестиції заміщуються суспільними.

Авторами [27, с. 81–82] запропоновано враховувати віддачу від здобуття вищої освіти в розмірі реально отримуваної сьогодні заробітної плати працівника, що відмовився від продовження навчання і розпочав трудову діяльність. Реальну віддачу у вигляді зростання заробітної плати працівник отримає через деякий часовий проміжок. Як наслідок, теперішню величину додаткових освітніх доходів або упущених заробітків приводять до майбутньої величини збільшеної заробітної плати, або грошових доходів майбутніх періодів

У процесі аналізу впливу освіти на величину доходів, незалежно від застосовуваних методів, більшість дослідників приходять лише до одного висновку: у світі (як у розвинених, так і в країнах, що розвиваються) для всіх вікових груп чим вищою є освіта працівників, тим вищі є їхні доходи.

Саме взаємозв'язок між рівнем освіти і заробітною платою є індикатором ефективності систем освіти всіх країн світу. В багатьох країнах ОЕСР повна середня освіта є тією межею, після якої кожний додатковий рівень освіти приносить значне зростання рівня доходів. У всіх країнах випускники вищих навчальних закладів заробляють значно більше, ніж випускники з повною середньою освітою. Різниця в рівнях заробітної плати є більшою між вищим і повним середнім рівнями освіти або ж із нижчими її рівнями. Доходи осіб з освітою нижче повного середнього рівня становлять приблизно 60 – 90% доходів осіб, що мають повну середню освіту.

Обмеження методу обчислення ефективності освіти на основі різниці у величині заробітної плати осіб з різними рівнями освітньої підготовки, на нашу думку, є такими:

- складність об'єктивного визначення чистого (прямого) ефекту освіти (частки освіти у зростанні ВВП);
- поява принципово нових видів економічної діяльності, для яких результати праці не набувають матеріально-речової форми;
- вузька сфера застосування існуючих методів оцінки, що найчастіше використовуються всередині окремо взятої групи працівників або галузі;
- складність або неможливість врахування відмінностей у системах освіти та її показниках для різних країн світу.

FDH-аналіз (непараметричний метод дослідження кривих виробничих можливостей) дає можливість обчислити ефективність витрат на здійснення певної діяльності, наприклад, провести аналіз ефективності фінансування системи освіти. Вперше цей аналіз застосували Д. Депринс та Л. Симар для вивчення відносної ефективності діяльності поштових відділень. Згодом його почали використовувати багато дослідників. Зокрема, на підставі цього методу С. Гупта та К. Хондж досліджували ефективність державних витрат на освіту й охорону здоров'я у 38 африканських країнах за період з 1984 по 1995 р. Б. Клементс вивчав ефективність витрат на освіту в Португалії.

Суть FDH-аналізу полягає в розрахунку коефіцієнтів ефективності та їх зіставленні з кривою виробничих можливостей. Коефіцієнти ефективності обчислюють за витратами і результатами. Розрахунок коефіцієнта ефективності за витратами передбачає таку послідовність:

- обирається виробник X – система освіти регіону, а в ній один навчальний заклад і визначаються виробники (навчальні заклади цього ж регіону), що є ефективнішими за нього (виробляють більше послуг за найменших витрат);
- для всіх пар виробників, включаючи X та найефективніших виробників у регіоні, розраховується коефіцієнт ефективності (як відношення використаних ресурсів одного виробника до використаних ресурсів виробника X) і будується матриця розміром $(m \times n)$, де m – види витрат, n – виробники, ефективніші ніж X ;
- у кожній колонці матриці обирається один коефіцієнт для кожного більш ефективного за X виробника;
- для кожного ефективного за X виробника обирається фактор, найближчий до кривої виробничих можливостей, і отримуємо вектор $(n \times 1)$ коефіцієнтів ефективності;
- обирається коефіцієнт для найефективнішого виробника (найменше значення вектора $(n \times 1)$), а отримане число розглядається як коефіцієнт ефективності за витратами.

У формалізованому вигляді коефіцієнт відносної ефективності за витратами має вигляд:

$$\text{MINNMAX}_i(x_i(N)/x_i(X), \quad (4)$$

де $x_i(N)$ – витрати i -го типу, здійснені виробником N .

Аналогічно розраховується коефіцієнт ефективності за результатами, а показник виглядає так:

$$\text{MINNMAX}_i(y_i(X)/y_i(N), \quad (5)$$

де $y_i(N)$ – виробництво освітніх послуг i -го типу виробником N .

При аналізі кількох видів витрат і результатів FDH-аналіз здійснюється не за допомогою суми витрат або результатів для отримання єдиного індикатора ефективності, а обранням того коефіцієнта, що знаходиться найближче на вісі координат до кривої виробничих можливостей.

Перевагою FDH-аналізу є можливість використання мультифакторного підходу без застосування середньозважених коефіцієнтів витрат, а недоліком – складність точного і повного врахування витрат на виробництво певного виду товарів або послуг. У разі застосування аналізу в дослідженні освітньої сфери можуть виникнути неточності, пов'язані з практикою змішаного фінансування, коли у навчальному закладі державної форми власності освітні послуги отримують і на платній основі.

Проаналізовані методи оцінки ефективності сфери освітніх послуг можна подати у вигляді табл. 4.

Виявлені нами переваги та недоліки існуючих методик і відсутність загальноприйнятої методики визначення ефективності освіти, а також суттєво відмінні результати оцінок, одержаних раніше різними

авторами та зроблені ними висновки потребують вдосконалення існуючих або розробки сучасної методології обчислення ефективності освіти.

Висновки. Вважаємо, що методика оцінки ефективності повинна враховувати факт, що ефективність освіти є комплексною категорією, структура і зміст якої може відображатися різними формами прояву, а саме: 1) за сферою: економічні і соціальні, 2) за рівнем на якому реалізуються: мікро-, макроекономічні та міжнародні; 3) за суб'єктами, що отримують вигоди: внутрішні (для безпосередніх учасників освітнього процесу) та зовнішні (для «третіх осіб»).

Таблиця 4. Порівняння методик оцінки ефективності функціонування сфери освітніх послуг

Методика оцінки ефективності освіти	Чинники впливу	Інструментарій аналізу	Прояви ефективності
1	2	3	4
Різниця в оплаті праці	Заробітна плата, тривалість навчання, витрати на навчання, кількість років навчання, продуктивність праці, кількість економічно-активного населення	Обчислення коефіцієнтів складності праці	Зростання ВВП, ВНД
Різниця в тривалості навчання			
Різниця у витратах на навчання			
Факторний аналіз загального впливу освіти на ВВП	Частка освіченого населення, кількість років навчання, продуктивність праці, рівень економічного розвитку країни	Побудова простих кореляційних рівнянь	
Факторний аналіз впливу окремих рівнів освіти на ВВП		Побудова виробничої функції	
Аналіз впливу освіти на індивідуальні доходи	Кількість років навчання, рівень освіти, рівень доходів,	Обчислення коефіцієнту еластичності	Зростання рівня індивідуальних доходів
		Обчислення коефіцієнту детермінації	
Аналіз витрат і віддачі інвестицій в освіту на приватному рівні	Рівень витрат на освіту громадянами, рівень економічного розвитку	Обчислення приватної норми віддачі	
Аналіз витрат і віддачі інвестицій в освіту на суспільному рівні	Рівень державного фінансування сфери освіти, рівень відсоткової ставки в країні, рівень економічного розвитку	Обчислення суспільної норми віддачі	Зростання ВВП, ВНД
Аналіз ефективності державних витрат на освіту (FDH - аналіз)		Обчислення коефіцієнтів ефективності за витратами за результатами	

Джерело: складено автором

Разом з тим, ефективність функціонування освітньої сфери визначається різноплановими чинниками, а саме: 1) соціальні: рівень доходів, демографічна ситуація, державна політика зайнятості; 2) економічні: система оподаткування, модель фінансування освіти (співвідношення державних і приватних витрат), інвестиційна політика уряду в освітній сфері, цінова політика в освітній сфері; 3) політико-правові: рівень корупції, політична ситуація в країні, національні особливості системи освіти. Макроекономічний аналіз вищезгаданих чинників та особливостей функціонування освітньої сфери України показав стримуючий характер зв'язку, що, передусім, пов'язано із недоліками в процесі державного регулювання сфери освітніх послуг, саме тому врахування сучасних тенденцій розвитку освіти має бути покладено в основу нової сучасної методики оцінки ефективності капіталовкладень в освіту, що і є предметом наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Campbell J. *Restoring Rational Choice: The Challenge of Consumer Financial Regulation*. American Economic Review, American Economic Association. 2016. No. 106(5). P. 1-30.
2. Hicks N. *Economic Growth and Human Resources*. World Bank Staff Working Paper. 1980. No. 408. – URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/178991468739490287/Economic-growth-and-human-resources>
3. Lucas R. *On the Mechanics of Economic Development*. Journal of Monetary Economics. 1988. No.22. P. 3–42.
4. Machlup F. *The Economics of Information and Human Capital*. Princeton, N. J.: Princeton University Press. 1984. 644 p.
5. Mankiw G., Romer D., Weil D. *A Contribution to the Empirics of Economic Growth*. Quarterly Journal of Economics. 1992. No. 107. P. 407–438.
6. Mehrotra S., Jolly R. *Development with a Human Face: Experiences in Social Achievement and Economic Growth*. Oxford. 1997. 512 p.
7. Murphy K., Shleifer A., Vishny R. *The Allocation of Talent: Implications for Growth*. Quarterly Journal of Economics. 1991. No.106. P. 503–530.

8. Попов В. В. Стратегии экономического развития. Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. Дом Высшей школы экономики, 2011. 336 с.
9. Sen A. Development as Capability Expansion. *Journal of Development Planning*. 1989. No.19. P. 41–58.
10. Wheeler D. Human Resource Development and Economic Growth in Developing Countries: A Simultaneous Model. *World Bank Staff Working Paper*. 1980. No. 407. 129 p.
11. Стиглиц Дж. Е. Крутое пике: Америка и новый экономический порядок после глобального кризиса ; [пер. с англ. В. Лопатка]. Москва : Эксмо, 2011. 512 с.
12. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса : подбщ. ред. проф. В. П. Колесова. 2-е изд., дополн. и перераб. Москва : Права человека, 2008. 636 с.
13. Чугунов І. Я., Козарезенко Л. В. Державне фінансове регулювання розвитку людського потенціалу. *Вісник КНТЕУ*. 2017. №3. С. 116–132.
14. Лібанова Е. М. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. *Економіка України*. 2014. № 3. С. 4-19.
15. Стефанишин О. Людський потенціал економіки України [Текст]. Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2006. 316 с.
16. Бобух І. М. Тенденції параметрів формування людського потенціалу України у міжнародному контексті. *Актуальні проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 334–341.
17. Боголіб Т. М. Бюджетна політика як інструмент макроекономічної стабільності. *Економічний часопис - XXI*. 2015. № 3-4(1). С. 84-87.
18. Бюджетна підтримка та податкове стимулювання національної економіки України : монографія / за заг. Ред. Л.Л. Тарангул; Нац. унів-т ДПС України. Ірпінь, Київ : Фенікс. 2012. 532 с.
19. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. НАН України; Ін-т екон. та прогноз. НАН України. Київ : 2009. 864 с.
20. Human Development Report 1990. Concept and Measurement of Human Development. N. Y., Oxford : Oxford University Press, 1990. 141 p.
21. Human Development Report 2015: Work for Human Development. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report_0.pdf.
22. Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update. United Nations Development Programme. New York, NY 10017 USA. 123 p.
23. Denison E. The Sources of Economic Growth in the United States and Alternative Before Us. N.Y.: Committee for Economic Development. 1962. 297 p.171
24. Schultz Th. Resources for Higher Education: An Economist's View. *The Journal of Political Economy*. 1968. No. 76. P. 327. 193
25. Solow R. Technical Change and the Aggregate Production Function. *Review of Economics and Statistics*. 1957. No. 39. P. 312–320. 195
26. Галаган А. И. Сравнительный анализ эффективности современных систем образования. *Социально-гуманитарные знания*. 2006. № 5. С. 216–232. 15
27. Дятлов С. А. Теория человеческого капитала: учеб. пособ. СПб.: Изд-во СПбУЭФ, 1994. 160 с. 27
28. Жамин В. А. Экономика образования (вопросы теории и практики). Москва: «Просвещение». 1969. 335 с. 32
29. Жамин В. А., Егизарян Г. А. Эффективность квалифицированного труда. Москва: «Экономика». 1968. 231 с. 33
30. Марцинкевич В. И. США: человеческий фактор и эффективность экономики. Москва: «Наука». 1991. 240 с. 78
31. Струмилин С. Г. Избранные произведения. Москва: Изд-во «Наука». В 5-ти томах. Т. 3: Проблемы экономики труда. 1964. 528 с. 142
32. Сумарокова Е. В. Инвестиции в человеческий капитал: проблемы и решения. Москва: Советский спорт, 2001. 144 с. 144
33. Фитц-енц Як. Рентабельность инвестиций в персонал. Измерение экономической ценности персонала. [пер. с англ. М. С. Меньшикова. Ю. П. Леонова]. Москва: Вершина, 2009. 319 с. 156
34. Экономика народного образования: учеб. для студ. пединститут. / [В. А. Жамин, С. Л. Костянян, В. К. Розов, В. Н. Усанов] – [2-е изд. перераб. и доп.]. Москва: «Просвещение», 1986. 336 с. 163
35. Якобсон Л. И. Государственный сектор экономики: экономическая теория и политика: учеб. для вузов. Москва: ГУВШЭ, 2000. 367 с. 165

References

1. Campbell J. (2016). Restoring Rational Choice: The Challenge of Consumer Financial Regulation. *American Economic Review*, American Economic Association. No. 106(5). P. 1-30.
2. Hicks N. Economic Growth and Human Resources. *World Bank Staff Working Paper*. 1980. No. 408. – URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/178991468739490287/Economic-growth-and-human-resources>
3. Lucas R. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*. No.22. P. 3–42.
4. Machlup F. (1984). *The Economics of Information and Human Capital*. Princeton, N. J. : Princeton University Press. 644 p.

5. Mankiw G., Romer D., Weil D. (1992). A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*. No. 107. P. 407–438.
6. Mehrotra S., Jolly R. (1997). *Development with a Human Face: Experiences in Social Achievement and Economic Growth*. Oxford. 512 p.
7. Murphy K., Shleifer A., Vishny R. (1991). The Allocation of Talent: Implications for Growth. *Quarterly Journal of Economics*. No.106. P. 503–530.
8. Popov V. V. (2011). *Strategii jekonomicheskogo razvitija [Economic Development Strategies]*. Moscow: Izd. Dom Vysshej shkoly jekonomiki. 336 s.
9. Sen A. (1989). Development as Capability Expansion. *Journal of Development Planning*. No.19. P. 41–58.
10. Wheeler D. (1980). Human Resource Development and Economic Growth in Developing Countries: A Simultaneous Model. *World Bank Staff Working Paper*. No. 407. 129 p.
11. Stiglic Dzh. E. (2011). *Krutoe pike: Amerika i novyj jekonomicheskij porjadok posle global'nogo krizisa [Steep dive: America and the new economic order after the global crisis]*. Moscow: Jeksmo. 512 s.
12. Kolesov V. P. (2008). *Chelovecheskoe razvitie: novoe izmerenie social'no-jekonomicheskogo progressa [Human development: a new dimension of socio-economic progress]*. Moscow: Prava cheloveka. 636 s.
13. Chuhunov I. Ia., Kozarezenko L.V. (2017). Derzhavne finansove rehuljuvannia rozvytku liudskoho potentsialu [State financial regulation of human potential development]. *Visnyk KNTEU: zhurnal*. №3. S. 116–132.
14. Libanova E. M. (2014). Nerivnist v ukrainskomu suspilstvi: vytoky ta suchasnist [Inequality in Ukrainian society: origins and modernity]. *Ekonomika Ukrainy: zhurnal*. - № 3. - S. 4-19.
15. Stefanyshyn O. (2006). *Liudskyi potentsial ekonomiky Ukrainy [Human potential of Ukraine's economy]*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka. 316 s.
16. Bobukh I. M. (2014). Tendentsii parametriv formuvannia liudskoho potentsialu Ukrainy u mizhnarodnomu konteksti [Trends in the parameters of formation of human potential of Ukraine in the international context]. *Aktualni problemy ekonomiky: zhurnal*. № 3. S. 334–341.
17. Boholib T. M. (2015). Biudzhetna polityka yak instrument makroekonomichnoi stabilnosti [Budget policy as an instrument of macroeconomic stability]. *Ekonomichniy chasopys - XXI: zhurnal*. - № 3-4(1). - S. 84-87.
18. Taranhul L. L. (2012). *Biudzhetna pidtrymka ta podatkovye stymuljuvannia natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Budget support and tax incentives for the national economy of Ukraine]*. Irpin, Kyiv.: Feniks. 532 s.
19. Heiets V. M. (2009). *Suspilstvo, derzhava, ekonomika: fenomenolohiia vzaïemodii ta rozvytku [Society, state, economics: phenomenology of interaction and development]*. Kyiv: In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy. 864 s.
20. Human Development Report 1990 (1990). *Concept and Measurement of Human Development*. N. Y., Oxford : Oxford University Press. 141 p.
21. Human Development Report 2015: *Work for Human Development* (2015). - Access mode: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report_0.pdf.
22. Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update (2018). *United Nations Development Programme*. New York, NY 10017 USA. 123 p.
23. Denison E. (1962). *The Sources of Economic Growth in the United States and Alternative Before Us*. N.Y.: Committee for Economic Development. 297 p.
24. Schultz Th. (1968). Resources for Higher Education: An Economist's View. *The Journal of Political Economy*. No. 76. P. 327.
25. Solow R. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. *Review of Economics and Statistics*. No. 39. P. 312–320.
26. Galagan A. I. (2006). *Sravnitel'nyj analiz jeffektivnosti sovremennyh sistem obrazovaniya [Comparative analysis of the effectiveness of modern education systems]*. *Social'no-gumanitarnye znaniya: zhurnal*. № 5. S. 216–232.
27. Djatlov S. A. (1994). *Teoriya chelovecheskogo kapitala [Human Capital Theory]* ucheb. posob. St. Petersburg: Izd-vo SPbUJeF. 160 s.
28. Zhamin V. A. (1969). *Jekonomika obrazovaniya (voprosy teorii i praktiki) [Economics of education (theory and practice)]*. Moscow: «Prosveshhenie». 335 s.
29. Zhamin V. A., Egiazarjan G. A. (1968). *Jefferektivnost' kvalificirovannogo truda [The effectiveness of skilled labor]*. Moscow: «Jekonomika». 231 s.
30. Marcinkevich V. I. (1991). *SShA: chelovecheskij faktor i jefferektivnost' jekonomiki [USA: the human factor and economic efficiency]*. Moscow: «Nauka». 240 s.
31. Strumilin S. G. (1964). *Izbrannye proizvedeniya [Selected Works]*. Moscow: Izd-vo «Nauka». V 5-ti tomah. T. 3: *Problemy jekonomiki truda [Problems of labor economics]*. 528 s.
32. Sumarokova E. V. (2001). *Investicii v chelovecheskij kapital: problemy i resheniya [Investment in human capital: problems and solutions]*. Moscow.: Sovetskij sport. 144 s.
33. Fitc-enc Jak. (2009). *Rentabel'nost' investicij v personal. Izmerenie jekonomicheskoy cennosti personala [Return on investment in staff. Measuring the economic value of staff]* [per. s angl. M. S. Men'shikova. Ju. P. Leonova]. Moscow: Vershina. 319 s.
34. Zhamin V. A., Kostanjan S. L. (1986). *Jekonomika narodnogo obrazovaniya: ucheb. dlja stud. Pedinstitutov [Economics of public education: a textbook for students of pedagogical institutes]*. Moscow: «Prosveshhenie». 336 s.

35. Jakobson L. I. (2000). *Gosudarstvennyj sektor jekonomiki: jekonomicheskaja teorija i politika: ucheb. dlja vuzov* [Public sector of the economy: economic theory and politics: studies for universities]. Moscow: GUVShJe. 367 s.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Козарезенко Людмила Володимирівна, доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ, Україна
e-mail: ljudmila.kozarezenko@gmail.com
Scopus: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=36069310500>
Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/C-4531-2018>
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1349-680>

ДАНИЕ ОБ АВТОРЕ

Козарезенко Людмила Владимировна, доктор экономических наук, профессор кафедры финансов, Киевский национальный торгово-экономический университет, г. Киев, Украина.
e-mail: ljudmila.kozarezenko@gmail.com

DATA ABOUT AUTHOR

Liudmyla Kozarezenko, D.Sc., Professor,
Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine
e-mail: ljudmila.kozarezenko@gmail.com

УДК 330.3:347.7

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-54-64>

ПОТЕНЦІАЛ СФЕРИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНИ: СТАН ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Семененко О. Г.

Предмет дослідження. Рівень економіки будь-якої країни залежить від її науково-технічного, інноваційного потенціалу. Він визначає місце країни у світовій економіці, конкурентоспроможність галузей та підприємств. Одним із важливих чинників інноваційного зростання економіки країни є розвиток сфери інтелектуальної власності. Предметом дослідження є аналіз основних показників національної системи інтелектуальної власності України та вивчення основних тенденцій її розвитку.

Метою статті є вивчення економічних, ринкових, правових аспектів функціонування сфери інтелектуальної власності, що формують її потенціал, розроблення та наукове обґрунтування напрямів розвитку національної системи інтелектуальної власності України.

Методологія дослідження. Застосовано системний підхід та методології економічного, статистичного, економіко-математичного аналізу для вивчення тенденцій основних факторів, що впливають на потенціал та розвиток системи інтелектуальної власності України.

Результати роботи. В статті розглянуто динаміку основних показників функціонування сфери інтелектуальної власності, рейтинги країни в міжнародній системі захисту прав інтелектуальної власності. Визначено, що ефективність такої системи залежить від багатьох чинників, основним з яких є: відповідність нормативно-правової бази; розвиток інфраструктури національної й міжнародної систем правової охорони інтелектуальної власності; ефективність підготовки та підвищення кваліфікації фахівців; рівень фінансового забезпечення її діяльності.

Область застосування результатів дослідження основних тенденцій світового та національного ринку інновацій та національної системи інтелектуальної власності дозволить більш точно коригувати напрями та стратегію розвитку сфери та визначити найбільш проблемні питання для зближення вітчизняного законодавства до положень угоди про асоціацію з Європейським союзом.

Висновки. Ефективна структура захисту прав інтелектуальної власності становить міцний фундамент інноваційної моделі розвитку України, її модернізації і глобальної конкурентоспроможності. Проведене дослідження виявило з одного боку, значний потенціал зростання в сфері інтелектуальної власності, з іншого, недостатній рівень досягнень, у порівнянні з провідними країнами світу. Ключові стримуючі фактори для розвитку інновацій в Україні - політичне і бізнес середовище, а також слабка інфраструктура ринку інновацій та творчої праці. Преп'являються наступні напрямки стратегії розвитку сфери інтелектуальної власності України: наукове і технологічне розвиток суспільства; імплементація європейських стандартів у сфері інтелектуальної власності з національним законодавством; усунення та систематизація наявних протиріч. Результати проведеного дослідження свідчать, що проблема використання потенціалу інтелектуального капіталу у формуванні інноваційної моделі розвитку має значний науковий інтерес і вимагає подальшого дослідження.

Ключові слова: інтелектуальна власність, потенціал, розвиток, правова система захисту, тенденції.

ПОТЕНЦИАЛ СФЕРЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ УКРАИНЫ: СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ

Семененко Е. Г.

Предмет исследования. Уровень экономики любой страны зависит от ее научно-технического, инновационного потенциала. Он определяет место страны в мировой экономике, конкурентоспособность отраслей и предприятий. Одним из важных факторов инновационного роста экономики страны является развитие сферы интеллектуальной собственности. Предметом исследования является анализ основных показателей национальной системы интеллектуальной собственности Украины и изучение основных тенденции ее развития.

Целью статьи является изучение экономических, рыночных, правовых аспектов функционирования сферы интеллектуальной собственности которые формируют ее потенциал, разработка и научное обоснование направлений развития национальной системы интеллектуальной собственности Украины.

Методология исследования. Применен системный подход и методологии экономического, статистического, экономико-математического анализа для изучения тенденций основных факторов, влияющих на потенциал и развитие системы интеллектуальной собственности Украины.

Результаты работы. В статье рассмотрена динамика основных показателей функционирования сферы интеллектуальной собственности, рейтинги страны в международной системе защиты прав интеллектуальной собственности. Определено, что эффективность такой системы зависит от многих факторов, основным из которых являются: соответствие нормативно-правовой базы; развитие инфраструктуры национальной и международной систем правовой охраны интеллектуальной собственности; эффективность подготовки и повышения квалификации специалистов; уровень финансового обеспечения ее деятельности.

Область применения результатов исследования основных тенденций мирового, национального рынка инноваций и национальной системы интеллектуальной собственности позволит более точно корректировать направления и стратегию развития сферы и так же определить наиболее проблемные вопросы для сближения отечественного законодательства с положениями соглашения об ассоциации с Европейским союзом.

Выводы. Эффективная структура защиты прав интеллектуальной собственности составляет прочный фундамент инновационной модели развития Украины, ее модернизации и глобальной конкурентоспособности. Проведенное исследование выявило с одной стороны значительный потенциал роста в сфере интеллектуальной собственности, с другой, недостаточный уровень достижений, по сравнению с ведущими странами мира. Ключевые сдерживающие факторы для развития инноваций в Украине - политическое и бизнес среда, а также слабая инфраструктура рынка инноваций и творческого труда. Предлагаются следующие направления стратегии развития сферы интеллектуальной собственности Украины: научное и технологическое развитие общества; имплементация европейских стандартов в сфере интеллектуальной собственности с национальным законодательством; устранения и систематизация имеющихся противоречий. Результаты проведенного исследования свидетельствуют, что проблема использования потенциала интеллектуального капитала в формировании инновационной модели развития имеет значительный научный интерес и требует дальнейшего исследования.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, потенциал, развитие, правовая система защиты, тенденции.

POTENTIAL OF THE SPHERE OF INTELLECTUAL PROPERTY OF UKRAINE: CONDITION AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT

Semenenko O. G.

The subject of the research. The level of the economy of any country depends on its scientific, technical, innovative potential. It determines the country's place in the global economy, the competitiveness of industries and enterprises. One of the important factors of innovative growth of the country's economy is the development of the field of intellectual property. The subject of the research is the analysis of the main indicators of the national intellectual property system of Ukraine and the study of the main trends of its development.

The purpose of the article is to study the economic, market, legal aspects of the functioning of the field of intellectual property that form its potential, development and scientific substantiation of the directions of development of the national intellectual property system of Ukraine.

The methodology of the work. A systematic approach and methodologies of economic, statistical, economic and mathematical analysis are used to study the trends of the main factors influencing the potential and development of the intellectual property system of Ukraine.

The results of the work. The article describes the dynamics of the main indicators of the functioning of the intellectual property sphere, the country's ratings in the international system for the protection of intellectual property rights. It has been determined that the effectiveness of such a system depends on many factors, the

main of which are: compliance of the regulatory framework; development of the infrastructure of national and international systems of intellectual property legal protection; effectiveness of training and advanced training of specialists; level of financial support for its activities.

The field of application of the results of the study of the main trends in the global, national innovation market and the national intellectual property system will allow for a more accurate adjustment of the direction and strategy of the development of the sphere and also identify the most problematic issues to bring the domestic legislation closer to the provisions of the association agreement with the European Union.

Conclusions. An effective structure for the protection of intellectual property rights is a solid foundation for the innovative development model of Ukraine, its modernization and global competitiveness. The study revealed, on the one hand, a significant growth potential in the field of intellectual property, on the other hand, an insufficient level of growth compared with the leading countries of the world. The key constraints for the development of innovation in Ukraine are the political and business environment, as well as the weak infrastructure of the market for innovation and creative work. The following are the next areas of development strategy for the field of intellectual property of Ukraine: the scientific and technological development of society; the implementation of European standards in the field of intellectual property with national legislation; elimination and systematization of existing contradictions. The results of the study indicate that the problem of using the potential of intellectual capital in the formation of an innovative development model has considerable scientific interest and requires further research.

Keywords: intellectual property, potential, development, legal protection system, trends.

JEL Classification: O31, O34, K11, C22

Постановка проблеми. Під сферою інтелектуальної власності ми розуміємо середовище, в якому здійснюється сукупність різноманітних видів творчої, інтелектуальної діяльності людини, що охоплюють різні сфери економічного та суспільного життя, унаслідок чого створюються об'єкти інтелектуальної власності, права на які охороняються чинним законодавством і за своєю природою є нематеріальними. Вивчення потенціалу сфери інтелектуальної власності дозволяє стратегічно спрямувати матеріальні та соціальні ресурси країни на підвищенні конкурентоздатності інноваційного розвитку та правової захищеності об'єктів сфери.

Аналіз досліджень та публікацій. Аналіз наявних наукових публікацій, аналітичних досліджень з вивчення специфіки, напрямів розвитку та вдосконалення системи захисту прав інтелектуальної власності зокрема: Г. Андрощука, В. Дроб'язка, Ю. Капіци, А. Українець, С. Ступак, О. Штефан, А. Горнісевич, О. Теньової, І. Костенко, І. Берчій, М. Шенкаренко, О. Кадетової, Н. Бочарової та інших, показує, що в науці не існує єдиної, науково обґрунтованої і підкріпленої практикою точки зору стосовно економіки та потенціалу сфери інтелектуальної власності. Тому залишається актуальною і недостатньо вирішеною проблема визначення найвагоміших складових інтелектуального потенціалу та умов забезпечення розвитку сфери інтелектуальної власності.

Метою статті є вивчення економічних, ринкових, правових аспектів функціонування сфери інтелектуальної власності, що формують потенціал, вивчення та наукове обґрунтування стратегічних напрямів розвитку національної системи інтелектуальної власності України.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуальна власність – це володіння ексклюзивним правом, яке визначає виключення або обмеження доступу, передачі, контролю та відповідальності щодо об'єкта інтелектуальної власності. Об'єктом інтелектуальної власності називають новітні технології, а загалом до об'єктів належать наукові відкриття, винаходи, виробничий, управлінський, або інший досвід, ноу-хау, дослідні зразки апаратури, часток, техніки, техн. документація, способи виробництва.

Розглядаючи потенціал системи інтелектуальної власності України ми дослідимо тенденції та стан розвитку об'єктів інтелектуальної власності, що включають: 1) титули промислової власності (патенти та винаходи, свідоцтва на корисні моделі, свідоцтва на товарні знаки, фірмові найменування); 2) авторські права (наукові публікації, дисертації, монографії, літературно-драматичні, сценарні та інші твори, твори архітектури, фотографічні твори, програми для ЕОМ); 3) ноу-хау [11] та стан та перспективи системи захисту прав інтелектуальної власності.

Україна має значний потенціал зростання у сфері інтелектуальної власності (Табл.1) [10].

У 2018 році міжнародний індекс прав власності України (110) збільшився на 0,858 до 4,282, зайнявши 23-є місце в регіоні Центральної і Східної Європи і Центральної Азії і 110-е в світі. Всесвітній банк класифікує Україну як країну з рівнем доходу нижче середнього. Юридичний і політичний субіндекс України збільшився на 0,208 до 2,685 з оцінками 2,246 в незалежності суддів, 3,469 у верховенстві закону, 1,706 в політичній стабільності і 3,318 в боротьбі з корупцією. Субіндекс прав на фізичну власність в Україні збільшився на 2,348 до 5,726 з оцінками 3,804 в сприйнятті захисту прав власності, 9,406 в реєстрації власності і 3,968 в полегшенні доступу до кредитів.

Субіндекс прав інтелектуальної власності в Україні збільшився на 0,017 до 4,436 з оцінками 3,759 в сприйнятті захисту інтелектуальної власності, 7,75 у захисті патентів і 1,8 в захисті авторських прав [сайт Всесвітнього банку].

Проаналізувавши позиції України в міжнародних рейтингах, що стосуються сфери інтелектуальної власності можна спостерігати наступні тенденції: [1, 2]

Найкращі результати щодо індексу прав інтелектуальної власності у 2017-2018 роках показують Країни Західної Європи. У верхній десятці місць також Сінгапур і Канада. Україна знаходиться на 110-ій позиції серед 125 країн, а її індекс прав інтелектуальної власності становить 4,3.

Таблиця 1. Деякі міжнародні рейтингові позиції у 2018 році [1, 2, 10]

Країни	міжнародний індекс прав власності					глобальний інноваційний індекс				міжнародний індекс верховенства права	
	Місце країни за індексом ЗПІВ	Загальний	Юридичний	Фізичний	Інтелектуальний	Місце країни за індексом ГП	Глобальний інноваційний індекс	Коефіцієнт ефективності інновацій	Інноваційний субіндекс	Місце країни за індексом верховенства права	Індекс верховенства права (0-1)
Фінляндія	(1)	8,7	8,8	8,4	8,8	(7)	59,6	0,76	67,9	(3)	0,87
Швеція	(6)	8,4	8,5	8,3	8,3	(3)	63,1	0,91	69,2	(4)	0,86
Сінгапур	(5)	8,4	8,4	8,7	8,1	(5)	59,8	0,82	74,2	(12)	0,8
Швейцарія	(3)	8,6	8,7	8,4	8,7	(1)	68,4	0,96	69,7	(2)	0,88
Норвегія	(4)	8,5	8,8	8,5	8,8	(19)	52,6	0,9	64,2	(1)	0,89
Японія	(11)	8,2	7,8	8,3	8,5	(13)	55	0,68	65,4	(14)	0,79
США	(14)	8,1	7,4	8,3	8,7	(6)	59,8	0,76	67,8	(19)	0,73
Естонія	(24)	7,2	7,3	7,6	6,7	(24)	50,5	0,82	55,6	(13)	0,8
Угорщина	(46)	6,1	5,4	6,2	6,7	(33)	44,9	0,84	48,9	(50)	0,55
Польща	(47)	6,1	5,7	6,5	6,1	(39)	41,7	0,69	49,3	(26)	0,67
Китай	(52)	5,9	4,7	7,1	5,9	(17)	53,1	0,92	55,1	(77)	0,5
Україна	(110)	4,3	2,7	5,7	4,4	(43)	38,5	0,9	40,5	(72)	0,5

Розглянувши глобальний інноваційний індекс можна відзначити більш вагомі досягнення, крім країн Західної Європи, показники США та Сінгапуру. Україна за цим рейтингом має найкращі позиції, особливо по субіндексу ефективності інновацій (43 місце з 125).

Дослідники відмічають, що ключові стримуючі фактори для розвитку інновацій в Україні є політичне і бізнес середовище, а також слабка інфраструктура ринку інновацій та творчої праці [6]. Середній індекс верховенства права нашої країни у 2018 році дорівнює 0,5, що є низьким показником, але на такому ж рівні знаходиться система захисту прав власності Угорщини та Китаю. На основі даних табл. 1 нами побудовано багатокутник конкурентоспроможності сфери інтелектуальної власності різних країн світу, на основі розглянути вище показників (див. рис. 1).

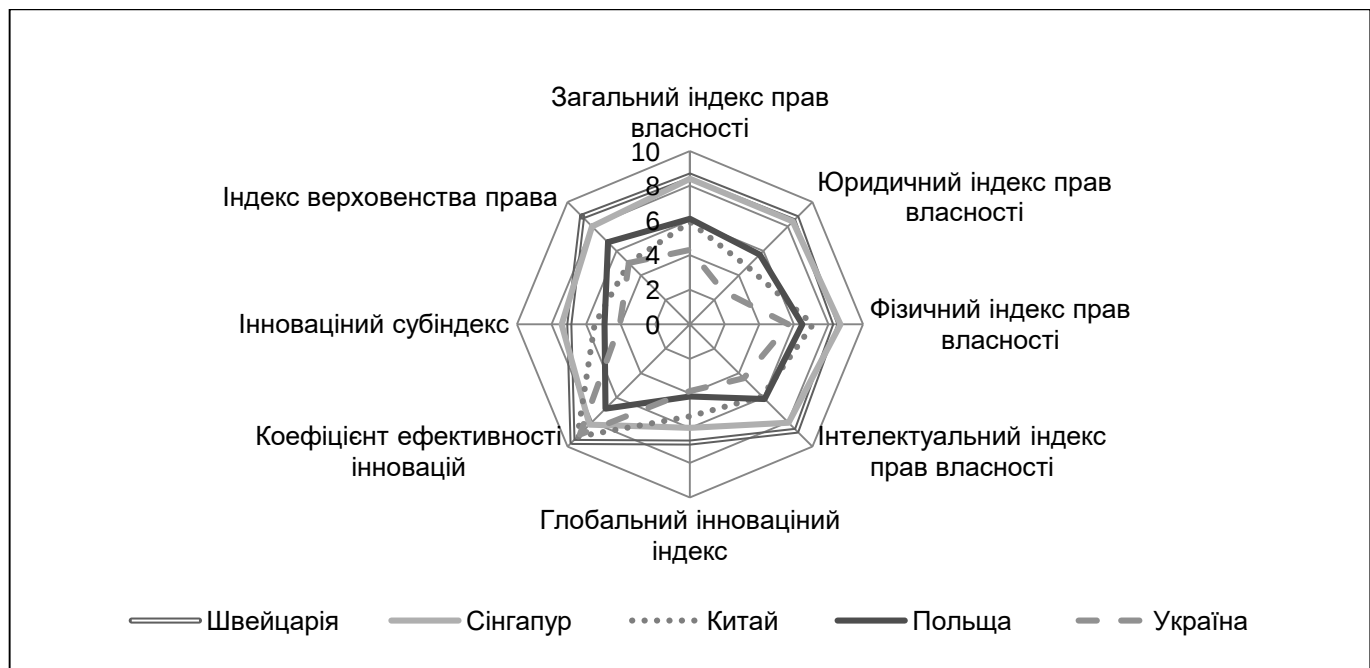

Рисунок 1. Багатокутники конкурентоспроможності сфери інтелектуальної власності [1, 10].

Він демонструє слабе конкурентне поле України у порівнянні із іншими країнами Східної Європи та світу. Щоб продемонструвати, хто є ключові гравці на ринку інтелектуальної власності, необхідно розглянути основні показники сфери інтелектуальної власності, які наведені у таблиці 2.

Таблиця 2. Показники ринку інтелектуальної власності провідних країн світу у 2017-2018 роках [2, 5, 10]

Країни	Рейтинг інноваційної діяльності	Кількість патентів	Кількість корисних моделей	Кількість торгових марок	Кількість промислових зразків	Рівень технологічного розвитку	Рівень бізнес культури	Доля науковців у науково-дослідних роботах; (на 1 млн. населення)	Валові витрати на НДДКР GERD: Валові витрати на НДДКР (% ВВП) 2015
Фінляндія	22	12624	21674	157771	22641	16	14	681677	2,93
Швеція	15	23395	44751	338720	46887	5	6	702188	3,28
Сінгапур	22	6950	4084	53993	4690	14	18	665850	2,20
Швейцарія	14	44424	158549	486871	162862	2	1	448107	2,97
Норвегія	12	5946	7560	75645	8142	11	12	591560	1,93
Японія	3	460660	113951	767433	138389	15	3	523072	3,49
США	2	524835	330139	1650723	353707	6	2	423199	2,80
Естонія	73	285	6097	37036	6365	20	45	318919	1,48
Угорщина	45	1257	6424	64770	7341	36	83	256884	1,39
Польща	17	6120	121411	318037	121411	47	57	213910	1,01
Китай	1	1306019	610817	6381512	857753	73	33	117658	2,09
Україна	25	2791	5771	66335	10713	81	90	100600	0,62

Число патентних заявок, поданих мешканцями Сполучених Штатів є істотно більшим, у порівнянні з іншими країнами і дорівнює приблизно 524 тис. Японія стає провідною країною, з огляду на кількість мешканців, які бажають запатентувати свої винаходи (46 тис.), але з іншого боку, Китай демонструє значне зростання патентної активності.

Кількість патентів у лідерів інноваційної діяльності Китаю у 2018 році порівняно з 2017 роком збільшилася з 3125100 до 1306019 (на 3,2%). Кількість корисних моделей в цих країнах навпаки зменшилася у 2018 році порівняно з 2017 роком в середньому на 0,2-0,5%. Кількість торгових марок в цей період Китаю збільшилася з 3697731 до 5739823 (на 55%) В США цей показник збільшився з 545279 до 613921 (на 12,6%) [2, 9].

Японія, Фінляндія і США є лідерами за таким показником, як науково-технічні витрати у відсотках від ВВП; для цих країн він становить близько 3%. В Україні відсоток ВВП, витрачений на науково-дослідницькі роботи, протягом останніх десяти років залишається стабільно низьким і становить менше 1% [2, 5, 9].

Для аналізу потенціалу сфери інтелектуальної власності України проаналізуємо основні показники діяльності по надходженню заявок з 2014 по 2018 роки по об'єктам промислової власності [9].

Протягом 2018 року спостерігалось зростання активності в поданні заявок на об'єкти промислової власності порівняно з 2017 роком. Кількість заявок на корисні моделі збільшилася на 2,2%, на промислові зразки – на 31,7%, на знаки для товарів і послуг за національною процедурою – на 4,8%. Кількість заявок на винаходи та кількість заявок на знаки для товарів і послуг за міжнародною процедурою практично не змінилася (+ 1,1% та + 0,5% відповідно) (табл. 3).

Таблиця 3. Показники надходження заявок по об'єктах промислової власності (ОПВ) з 2014 – 2018 років [9].

Об'єкти промислової власності	2014	2015	2016	2017	2018	2018 у % до 2017
Усього надійшло	32 812	33 559	37 344	38 823	40 642	104,7
Винаходи	3 586	3 254	2 996	2 896	2 929	101,1
Корисні моделі	7 104	6 166	7 010	6 650	6 797	102,2
Промислові зразки	2 051	1 418	1 655	1 788	2 355	131,7
Знаки для товарів і послуг за національною процедурою	20 067	22 718	25 683	27 487	28 558	103,9
Знаки для товарів і послуг за міжнародною процедурою	13 889	16 980	21 619	21 828	22 868	104,8
Знаки для товарів і послуг за міжнародною процедурою	6 178	5 738	4 064	5 659	5 690	100,5

Станом на 1.01.2019 року до державних реєстрів внесено 547892 охоронні документи, у тому числі: 123121 патент на винаходи; 130953 патенти на корисні моделі; 38310 патентів на промислові зразки; 252346 свідоцтв на знаки для товарів і послуг; 13 свідоцтв на топографії ІМС; 3115 кваліфікованих зазначень походження товарів; 34 свідоцтва на право використання зареєстрованих кваліфікованих зазначень походження товарів.

Впродовж періоду з 2014 до 2018 року Україна мала стійке зростання числа зареєстрованих товарних знаків – їх зараз у 15 разів більше, ніж було у 1996 році і в 1,4 рази більше ніж у 2014 році, (абсолютний приріст з 20067 у 2014 році до 28558 у 2018), число промислових зразків за 5 років зросло в 1,14 рази (з 2051 в 2014 до 2355 у 2018 році), число патентів з 2014 до 2018 року зросло на 23%.

Суттєва динаміка спостерігалася у 2018 році порівняно з 2017 роком. Протягом зазначеного періоду подано 7158 заявок з використанням системи електронного подання, у тому числі 405 заявок на винаходи, 314 – на корисні моделі та 6113 – на знаки для товарів і послуг, 326 – на промислові зразки, що становить понад 17,6% від загальної кількості поданих заявок (проти 13,5% за 9 місяців 2017 року).

Частка заявок на винаходи в загальній кількості заявок на ОПВ складала 8,4% (проти 8,7% за 9 місяців 2017 року), на корисні моделі – 19,5% (проти 20,1%), на знаки для товарів і послуг (без урахування міжнародних заявок) – 65,4% (проти 65,8%), на промислові зразки – 6,7% (проти 5,4%).

Проаналізувавши дані нами було побудовано прогноз основних показників діяльності по надходженню заявок з 2018 по 2022 роки (Рис. 2).

За оптимізаційним прогнозом середньорічний приріст усіх заявок на промислові зразки складе 4% на рік. Заявки на товарні знаки в середньому можуть зрости на 6% щорічно.

Аналіз динаміки заявок на винаходи з 2017 по 2018 роки по країнах показав, що частка заявок від іноземних заявників у загальній кількості заявок на винаходи зросла на +1,4% і становила 45,9%. За процедурою РСТ надійшло майже 86% заявок. Лідерами серед іноземних країн протягом 9 місяців цього року були заявники США (361 заявка, –3,7%), Німеччини (201 заявка, +28,0%), Швейцарії (155 заявок, +12,3%), Великої Британії (66 заявок, +11,9%), Нідерландів (50 заявок, +31,6%), Франції (48 заявок, +23,8%), Люксембургу (44 заявки, +25,7%), Японії (42 заявки, –8,7%). Кількість заявок від заявників з Китаю зросла на 63% (31 заявка проти 19), Швеції – на 71% (24 заявки проти 14). При цьому кількість заявок від заявників Російської Федерації та Бельгії зменшилася (29 та 27 заявок відповідно проти 44 та 43). Практично не змінилася кількість заявок від заявників з Італії (37 заявок), Данії (33 заявки) та Австрії (22 заявки) [9].

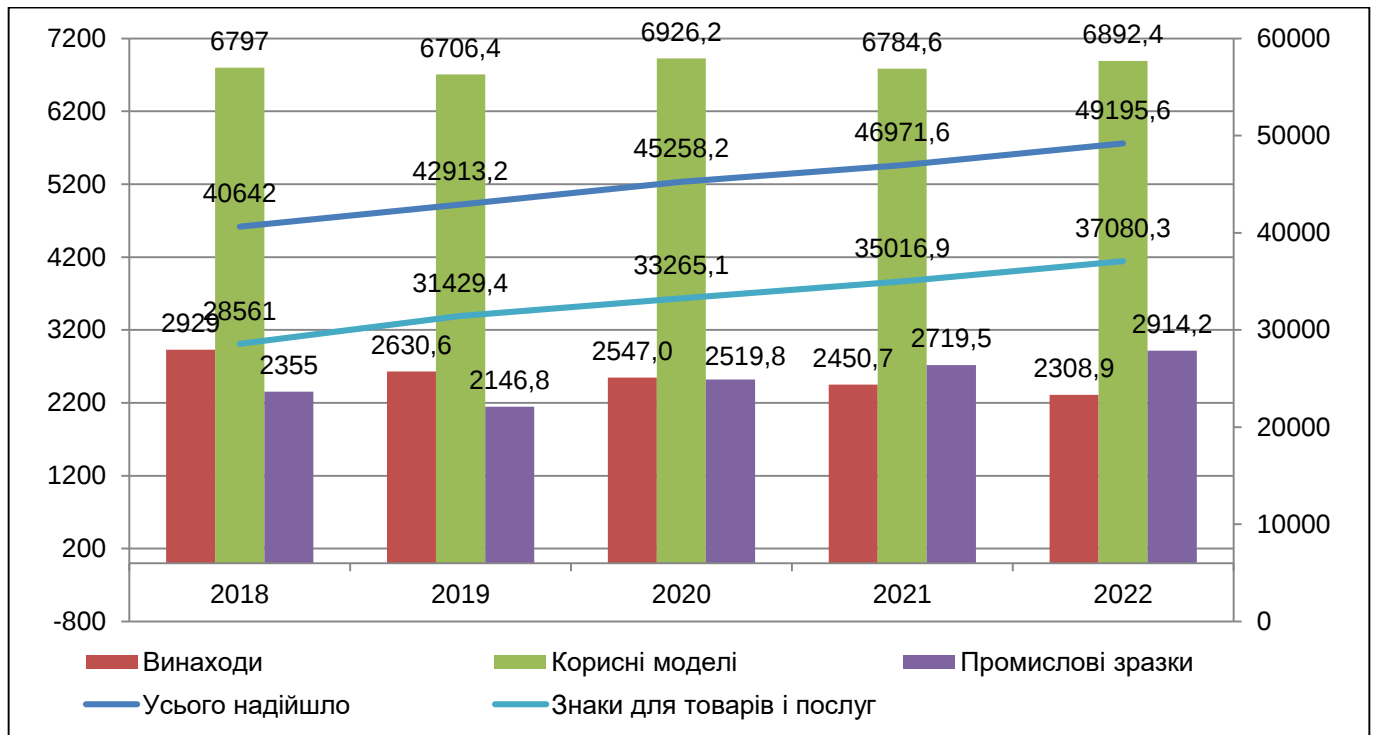

Рисунок 2. Прогноз надходження заявок на ОПВ за 2018 – 2022 роки.

Протягом зазначеного періоду лідируючі позиції займали такі відомі компанії, як Bayer AG (Німеччина) – 55 заявок (+53%), Basf SE (Німеччина) – 44 заявки (+83%), швейцарська корпорація Philip Morris Products S.A. (42 заявки), ArcelorMittal (Люксембург) – 29 заявок (+53%), F. Hoffmann-La Roche AG (Швейцарія) – 26 заявок (у 2 рази), British American Tobacco (Велика Британія) – 24 заявки (збільшилася у 2,4 рази).

Аналіз тенденцій патентування за технічними напрямками свідчить, що найбільша кількість класифікованих заявок від національних заявників належить до напрямів «Медицина» (113 заявок, або 9,9%), «Інші спеціальні машини» (101 заявка, або 8,8%), «Вимірювання» (86 заявок, або 7,5%), «Лікарські препарати» та «Будівництво» (по 70 заявок, або 6,1%), «Харчова хімія» (69 заявок, або 6,0%), «Двигуни, насоси, турбіни» (59 заявок, або 5,2%).

Аналіз розподілу заявок на винаходи від іноземних заявників за технічними напрямками за 9 місяців цього року свідчить, що до напрямку «Лікарські препарати» належить 17,3% класифікованих заявок (221), «Біотехнологія» – 11,9%, або 152 заявки, «Органічна тонка хімія» – 10,0% (128 заявок), «Хімічна сировина» – 8,5% (109 заявок). Зросла активність за напрямками «Інші споживчі товари» (6,2%, або 79 заявок), «Інші спеціальні машини» (4,9%, або 63 заявки) та «Маніпулювання, транспортування, вантажні операції» (4,4%, або 56 заявок), які за кількістю заявок обійшли напрям «Матеріали, металургія» (4,1%, або 52 заявки) [9].

Якщо по промислових патентах та інноваціях динаміка має суттєві покращення то в цілому, то аналіз ринку інтелектуальної власності України по всіх напрямках за 10 років, (з 2008 по 2017 рр.) демонструє негативну динаміку (Табл. 4).

Кількість діючих патентів знизилася на 11,9%. Число заявок на корисні моделі також знижувалося на 4,8%. Співвідношення реєстрацій до поданих заявок дозволяє стверджувати, що істотний відсоток патентних заявок успішно реєструється. Так у 2008 році було зареєстровано 79% заявок, а у 2018 вже 90,2%. Видача патентів здебільшого стосується резидентів: їх відсоткова частка коливається в межах 80-83%. Слід зазначити, що число патентів за грантами значно (на 44,3%) знизилася.

Таблиця 4. Показники інтелектуальної власності України за 2007-2017 роки за даними Всесвітньої організації прав власності [2, 10, 12]

Роки	Патенти				Товарні знаки		Промислові зразки		Заявки оформлені в рамках системи ВОИС		
	Усього *	Діючі	Гранти	Корисні моделі	Усього	Зареєстровані	Усього	Зареєстровані	РСТ	Мадрид	Гаага
2008	3409	26928	2726	9699	47907	37664	759	687	98	188	6
2009	2868	24654	2906	9384	31442	35163	3010	3113	79	187	3
2010	3038	24622	2385	10924	3705	32678	3144	2655	106	262	6
2011	3318	24771	2149	10669	40472	31643	4220	2953	139	333	7
2012	3069	25275	1854	10434	41161	32744	4225	3366	120	313	4
2013	3499	26033	2017	10464	45789	29943	8692	4851	152	516	6
2014	2990	26183	2067	9571	39474	29194	6155	4863	147	432	17
2015	2879	25737	1868	8793	49772	28947	7559	7918	139	401	16
2016	2743	24760	1634	9724	58365	31602	13377	12949	162	409	28
2017	2791	23705	1523	9234	66335	40050	10913	10833	141	388	27
Темп зростання/спадання 2017 до 2018 року, %	-18,13	-11,97	-44,13	-4,79	38,47	6,33	262,56	247,99	43,8	106,38	350

За останні десять років число заявок на товарні знаки постійно коливалося, проте відсоток реєстрацій постійно зростає (на приблизно 8%). У 2008-2018 роках на ринку авторських прав спостерігалася стабільне зростання на рівні 30%. Все ж, у порівнянні з іншими країнами Центральної та Східної Європи, залишається дуже малим саме обсяг українських патентів, поданих згідно різних систем – РСТ, Мадридської та Гаазької.

Окрім питання реєстрації патентів України на підставі міжнародних процедур, питання аналізу кількості патентів у обраному патентному сімействі є дуже важливим для розуміння інноваційної зрілості країн та їхнього розвитку у сфері інтелектуальної власності. Ретельно проаналізувавши число патентів, зареєстрованих українських патентів у країнах Європи, США, Азії за період 2008-2018 роки, ми змогли зробити такий висновок: ринок інтелектуальної власності в Україні лише розвивається, - це підтверджується вкрай невеликою кількістю наших патентів за кордоном (наприклад, у порівнянні з іншими країнами Центральної та Східної Європи, за останні 15 років в Сполучених Штатах відповідне число патентів коливалося від 14 до 25) [6, 11].

Перехід економіки на шлях інноваційного розвитку потребує посилення регулюючої ролі держави в сфері охорони прав інтелектуальної власності. Ефективність системи інтелектуальної власності та захисту інтелектуальних продуктів залежить від:

- досконалості нормативно-правової бази;
- сформованої інфраструктури національної й міжнародної систем правової охорони інтелектуальної власності,
- ефективності підготовки та підвищення кваліфікації фахівців;
- інформаційного забезпечення її діяльності [3].

Так, за даними Держстату, у 2017 році продукція сектору інформаційних технологій склала більше 3% ВВП, а сукупний дохід галузі – більше 3,5 млрд. доларів США, що співставно з обсягами продукції високотехнологічного сектору [6]. Всі ця статистика напряму пов'язана зі динамікою заявок на патенти з основних високотехнологічних напрямів що за останні 10 років скоротилася майже на 40% (Рис. 3).

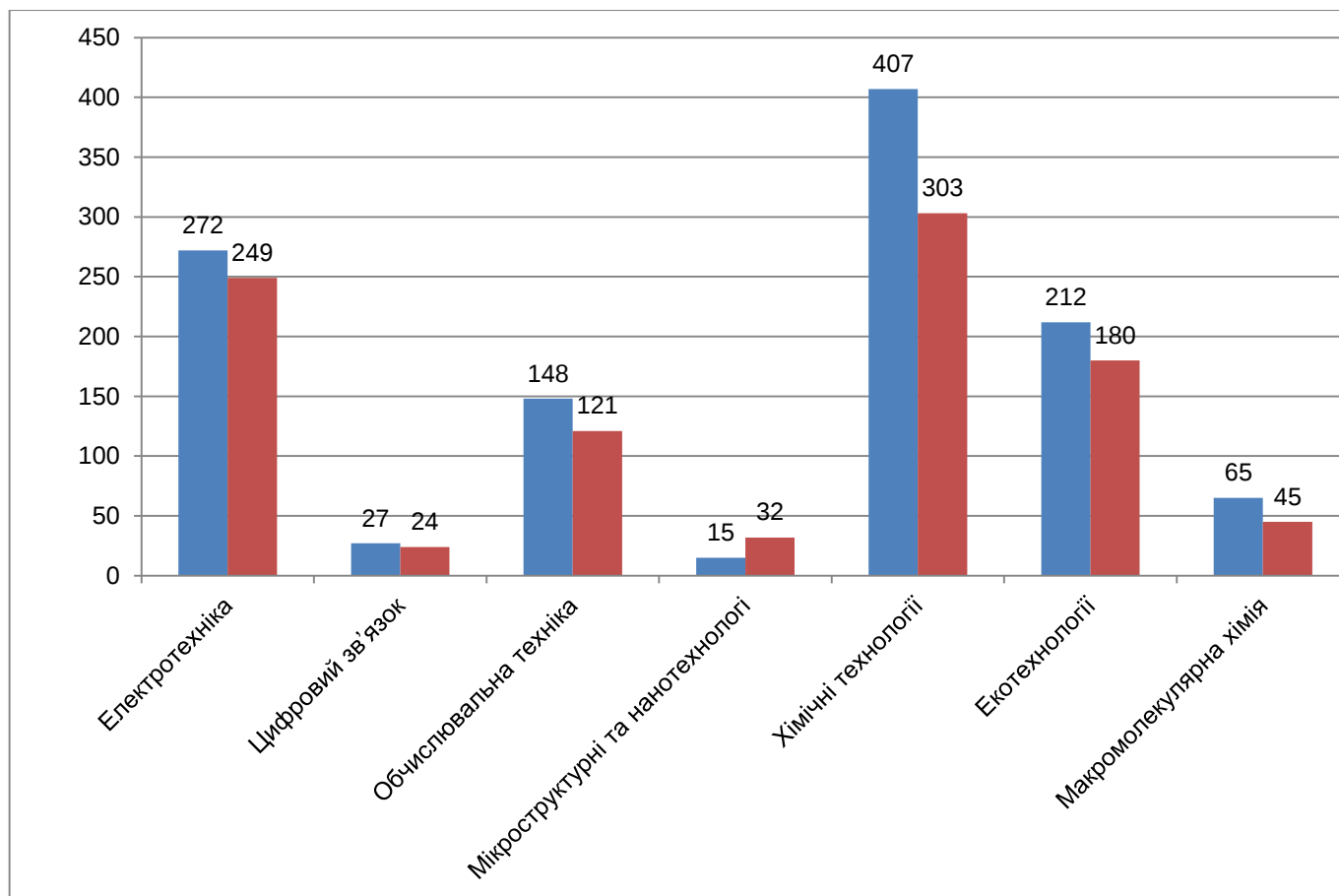

Рисунок. 3. Динаміка кількості заявок на корисні моделі за окремими технічними напрямками (національні заявники) (у 2010 та 2017 роках [5].

Слід зазначити, що оскільки процес створення нових технічних рішень на рівні винаходу тісно пов'язаний із науково-технічною діяльністю, ефективність та потенціал винахідництва значною мірою залежить від обсягів фінансування науки і чисельності спеціалістів, які безпосередньо залучені до виконання наукових досліджень і розробок. Отже, однією з причин негативних тенденцій у сфері охорони промислової власності і є недостатнє фінансування наукових досліджень і розробок, які є основною рушійною силою інновацій.

Таблиця 5. Частка витрат ВВП на фінансування продуктів інтелектуальної власності у 2010-2016 рр. (%) [15]

Роки	Продукти інтелектуальної власності	У тому числі		
		Наукові дослідження та розробки	комп'ютерне програмне забезпечення та бази даних	Розважальні програми й оригінали літературних і художніх творів
2010	5	3	1,6	0,4
2011	4,2	2,4	1,5	0,3
2012	4	2,6	1,3	0,1
2013	3,5	2	1,4	0,1
2014	4	2,5	1,5	0,0002
2015	3,7	1,7	1,8	0,1
2016	3,1	1,2	1,7	0,1
2017	3,2	1,2	1,8	0,1

Валове нагромадження основного капіталу в розрізі видів не фінансових активів (у фактичних цінах) з 2010 по 2011 роки суттєво зменшилося з 5% до 3,2%. Частка витрат на наукові дослідження та розробки з 2010 по 2017 роки зменшилося на 1,8% (у фактичних цінах), витрати на не промислові продукти інтелектуальної власності зменшилося з 627 млн. грн. у 2010 році до 509 млн. грн. у 2017 році.

За даними Державної служби статистики України, питома вага витрат на виконання наукових і науково-технічних робіт у ВВП (наукоємність ВВП) в Україні постійно зменшується (з 0,99% у 2005 році до 0,62% у 2015 році, 0,45% у 2017 році). У той час як у країнах СС-28 цей показник становив у 2017 році 2,03% проти 1,74% у 2005 році. а одним з цільових завдань стратегії Європа 2020 є збільшення наукоємності ВВП до 3% [15].

Постійно зменшується і кількість дослідників (з 85,2 тис. осіб у 2005 році до 53,8 тис. осіб у 2015 році), у 2017 році ця кількість зросла до 59,4 тис. осіб. У країнах ЄС протягом останніх років навпаки спостерігається тенденція зростання, так, у 2018 році кількість дослідників становила 1755,9 тис. осіб, що на 13% більше, ніж у 2009 році.

У 2017 р. частка виконавців наукових досліджень і розробок (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у загальній кількості зайнятого населення становила 0,58% (у тому числі дослідників – 0,37%). За даними Євростату цей показник 2015 році в країнах ЄС-28 становив: у Фінляндії (3,21% і 2,35%), Австрії (3,10% і 1,92%) та Швеції (2,97% і 2,33%); найнижчою – у Румунії (0,53% і 0,33%), Кіпрі (0,83% і 0,61%), Польщі (1,0% і 0,75%) та Болгарії (1,0% і 0,65%) [6, 15].

Такі негативні тенденції свідчать про низьку ефективність державної політики у напрямку створення передумов для структурної перебудови економіки на основі докорінного технологічного оновлення.

На думку правознавців [4] право інтелектуальної власності доцільно розглядати як пріоритетну сферу адаптації цивільного законодавства України до законодавства ЄС. Реформа сфери інтелектуальної власності в Україні в цілому розглядається через призму європейської правової доктрини інтелектуальної власності. Найбільш повно права інтелектуальної власності виписано в Угоді про асоціацію України з ЄС, що оцінюється як позитивний фактор. Відповідно, національні органи виконавчої влади та судові органи повинні розглядати Угоду як акт прямої дії та застосовувати у порядку, передбаченому Конституцією України, Законом України «Про міжнародні договори» та Цивільним кодексом України в частині регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності.

До факторів що безпосередньо впливають на збільшення потенціалу системи інтелектуальної власності можна віднести:

- інституційна підтримка (суди, консультаційні центри, доступність необхідної інформації та засобів її обміну і т.д.). В країні не існує патентного суду, і всі такі справи розглядаються у судах загальної юрисдикції, адміністративних або економічних судах, а отже існує нагальна потреба мати ефективну спеціалізовану юрисдикцію.

- наявність висококваліфікованих і досвідчених фахівців у сфері захисту прав інтелектуальної власності (маються на увазі компетентні судді та юристи, а також спеціальну систему подальшої освіти / фахової підготовки спеціалістів у сфері захисту прав інтелектуальної власності);

- сучасна економічна ситуація в країні. Цей показник бере до уваги слабо розвинений ринок інтелектуальної власності в Україні, низький рівень інноваційної діяльності, існуючу корупцію, а також загальну недовіру усього населення до діючого уряду.

- інноваційна цивілізованість суспільства (включаючи такі негативні явища, як високий рівень піратства програмного забезпечення у країні та відсутність соціальної реклами, націленої на підвищення рівня обізнаності щодо важливості втілення ЗПІВ);

- вплив глобалізації та макроекономічного середовища (включаючи такі складові, як еміграція наукових та творчих працівників, складні умови на місцях для дослідників і винахідників та кращі можливості праці, створені для них за кордоном) [11].

На розвиток системи законодавства у сфері інтелектуальної власності в Україні в поточному періоді впливають такі чинники, як [4].

- науковий та технологічний розвиток суспільства, що породжує появу нових об'єктів права інтелектуальної власності, а також примушує шукати новий баланс між суспільними інтересами та природними правами людини й виключними майновими правами інтелектуальної власності, покладеними в основу монополій;

- необхідність швидкої імплементації європейських стандартів у сфері інтелектуальної власності до національного законодавства;

- включення до національного законодавства у сфері інтелектуальної власності відповідних правових приписів, що містяться в Угоді про асоціацію України з ЄС, з метою усунення наявних колізій;

- необхідність систематизації законодавства у сфері інтелектуальної власності з метою узгодження понятійного апарату, притаманного цій галузі законодавства, з іншим національним законодавством України, а також узгодження в межах власної ієрархічної побудови [4, с.105].

Тісна взаємодія з міжнародними партнерами галузі ІВ – ВОІВ, Європейським патентним відомством, а також провідними патентними відомствами світу – для впровадження кращих сучасних практик та забезпечення світових стандартів обслуговування заявників є ключовою для національного закладу експертизи заявок на об'єкти промислової власності (ОПВ). У рамках міжнародного співробітництва в галузі ІВ у 2018 році фахівці Укрпатенту взяли участь у значній кількості міжнародних заходів, головним з яких було засідання Генеральної Асамблеї Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) (тривало з 24 вересня по 2 жовтня 2018 року, м. Женева), де окрім іншого, представниками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та ВОІВ був підписаний Меморандум про взаєморозуміння й альтернативне вирішення спорів у сфері ІВ [9, с.2].

У цілому, вступ для України у повну силу Угоди про асоціацію з ЄС є системоутворюючим фактором в її політичному курсі, спрямованому на євроінтеграцію, а також істотним стимулом економічного розвитку, зокрема у напрямі розбудови інноваційного суспільства, цифрової економіки, заснованих на інтелектуальній власності [4, с.105].

Висновки. Україну часто розглядають як одну з ключових країн в Європі з точки зору гарантування та дотримання прав інтелектуальної власності. Економічний потенціал інтелектуальної власності виявляється завдяки оцінці розміру ринку інтелектуальної власності, кількості найнятих працівників, а також завдяки оцінюванню структури зовнішньої торгівлі України, особливо щодо частки високотехнологічних товарів у загальному об'ємі експорту та імпорту. За період з 2010 по 2017 роки в Україні відбувається поступова деградація інноваційного потенціалу: за даними Держстату, кількість дослідників в Україні стрімко скорочується (зі 133744 осіб у 2010 році до 59392 у 2017 році), наукоємність ВВП 3 (витрати на дослідження та розробки за всіма джерелами у відсотках до ВВП) у 2017 р. становила лише 0,45%, динаміка кількості підприємств, що займаються інноваціями, негативна (у 2017 році відбулося скорочення кількості підприємств промисловості, що провадили інноваційну діяльність, на 9% порівняно з 2016 р. до 16,2% всіх промислових підприємств), хоча окремі приклади інноваційного підприємництва та високих технологій, що успішно розвиваються, у нашій економіці існують. Інвестиції у нематеріальні активи протягом останніх п'ятнадцяти років становили близько 2-4% усіх капітальних інвестицій, а частка видів діяльності, що відносяться до високотехнологічних та середньо високотехнологічних, в обсязі реалізованої промислової продукції у 2017 році становила 11,3% [6]. Але в середньому частка України в світовому експорті високотехнологічної продукції залишається практично на нульовому рівні і складає 0,1%. Серед сильних сторін країни варто відзначити такі показники, як створення знань й результати наукових досліджень, витрати на комп'ютерне програмне забезпечення у відсотках ВВП, збільшення кількості заявок та прийнятих патентів на об'єкти промислової власності, в середньому на 3% щорічно. Першочерговим завданням в правовому аспекті збільшення потенціалу системи інтелектуальної власності полягає в: зближення вітчизняного законодавства до положень Угоди про асоціацію; у розбудові інституційної моделі здійснення правової охорони інтелектуальної власності; інституційне оновлення цієї системи, а також завершення судової реформи у цій сфері. Сформульовані в статті висновки і пропозиції можуть використовуватися для подальших науково-теоретичних та прикладних досліджень.

Список використаних джерел

1. Global Innovation Index 2018 Energizing the World with Innovation. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2017-report#> (дата звернення 5.02.2019)
2. How Strong Intellectual Property Rights Protection Would Bolster Ukraine's Future. URL: <https://photos.state.gov/libraries/ukraine/895/pdf/ipr-kneu-ukr.pdf> (дата звернення 1.02.2019)
3. Базилевич В. Д., Ільїн В. В. Інтелектуальна власність: креативи метафізичного пошуку: монографія; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ : Знання, 2008. 687 с
4. Кадетова О. В. Угода про асоціацію України з Європейським Союзом в системі джерел права інтелектуальної власності: цивільно-правовий аспект. дис. ... к. юр. наук (д-ра філософії): 12.00.03. Університет Короля Данила, Івано-Франківськ, 2018. 280 с.
5. Наукова та інноваційна діяльність України. Статистичний збірник. Київ : «ДСУ», 2018. 178 с.
6. Національна стратегія розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні на період до 2020 року: проект. Неофіційний текст від 29.08.2014. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1009.html (дата звернення 4.02.2019)
7. Потенціал інтелектуальної власності. Веб-сайт. URL: http://allref.com.ua/uk/skachaty/Potencial_intelektual-noyi_vlasnosti_v_innovaciyniyy_modeli_rozvitku?page=1 (дата звернення 4.02.2019)
8. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України /за ред. Ю. М. Капіці: кол. Авторів: Ю. М. Капіца, С. К. Ступак, В.П.Воробьев. Київ : Вид. Дім «Слово», 2006. 1104 с.
9. Промислова власність у цифрах. Показники діяльності Міністерства економічного розвитку і торгівлі України та Державного підприємства «Український інститут інтелектуальної власності». Київ : ДП «УІВ», 2018. 43 с.
10. Профіль країн. Сайт ВОПВ. URL: <https://www.wipo.int/directory/en/> (дата звернення 1.02.2019).
11. Система захисту прав інтелектуальної власності та її вплив на українську економіку. Посольство США. 2013. URL: <http://vnz.org.ua> (дата звернення 28.01.2019)
12. Статистика профілю країни. Україна. Сайт ВОПВ. URL: www.wipo.int/ipstats/en/statistics/country_profile/profile.jsp?code=UA (дата звернення 1.02.2019)
13. Українець А., Шиян П., Олійнічук С. Інтелектуальний капітал – передумова економічної незалежності України. URL: <http://www.ukrspirt.com/items/view/39>. (дата звернення 11.02.2019)
14. Шенкаренко М. Основні показники діяльності у сфері ПВ у I кварталі 2017 року. Інтелектуальна власність. 2017. № 4. С.4-9.
15. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 7.02.2019).

References

1. Global Innovation Index 2018 Energizing the World with Innovation. URL: <https://www.globalinnovationindex.org/gii-2017-report#>.
2. How Strong Intellectual Property Rights Protection Would Bolster Ukraine's Future. URL: <https://photos.state.gov/libraries/ukraine/895/pdf/ipr-kneu-ukr.pdf>

3. Bazylevych, V. D., Ilin, V. V. (2008). *Intelektualna vlasnist: kreatyvy metafizychnoho poshuku: monohrafiia* [Intellectual property: the creatures of metaphysical search: monograph]; Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv : Znannia. 687 s
4. Kadietova, O. V. (2018). *Uhoda pro asotsiatsiiu Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom v systemi dzherel prava intelektualnoi vlasnosti: tsyvilno-pravovyi aspekt* [Agreement on the association of Ukraine with the European Union in the system of sources of intellectual property rights: the civil law aspect] dys. ... k. yur. nauk (d-ra filosofii): 12.00.03. Universytet Korolia Danyla, Ivano-Frankivsk, 280 s.
5. *Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy* [Scientific and innovative activity of Ukraine]. Statystychnyi zbirnyk. Kyiv : «DSU». 178 s.
6. *Natsionalna stratehiia rozvytku sfery intelektualnoi vlasnosti v Ukraini na period do 2020 roku: proekt* [National strategy for the development of the intellectual property in Ukraine until 2020: project]. Neofytsiyni tekst vid 29.08.2014. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1009.html
7. *Potentsial intelektualnoi vlasnosti* [Intellectual Property Potential]. Veb-sait. URL: http://allref.com.ua/uk/skachaty/Potencial_intelektual-noyi_vlasnosti_v_innovaciyniiy_modeli_rozvitku?page=1
8. Kapitsa, Yu. M, Stupak, S. K. & Vorobev, V. P. (2006). *Pravo intelektualnoi vlasnosti Yevropeiskoho Soiuzu ta zakonodavstvo Ukrainy* [Intellectual property rights of the European Union and legislation of Ukraine]. Kyiv : Vyd. Dim «Slovo»«. 1104 s.
9. *Promyslova vlasnist u tsyfrakh* [Industrial property in numbers]. Pokaznyky diialnosti Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy ta Derzhavnoho pidpriemstva «Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti». Kyiv : DP «UIIV», 2018. 43 s.
10. *Profil krain* [Profile of countries]. Sait VOPV. URL: <https://www.wipo.int/directory/en/>
11. *Systema zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti ta yii vplyv na ukrainsku ekonomiku* [Intellectual property rights protection system and its impact on the Ukrainian economy]. Posolstvo SShA. 2013. URL: <http://vnz.org.ua>
12. *Statystyka profilu krainy* [Country profile statistics]. Ukraina. Sait VOPV. URL: www.wipo.int/ipstats/en/statistics/country_profile/profile.jsp?code=UA
13. *Ukrainets, A., Shyian, P. & Oliinichuk, S. Intelektualnyi kapital – peredumova ekonomichnoi nezalezhnosti Ukrainy* [Intellectual capital is a prerequisite for Ukraine's economic independence]. URL: <http://www.ukrspirt.com/items/view/39>.
14. *Shenkarenko, M. (2017). Osnovni pokaznyky diialnosti u sferi PV u I kvartali 2017 roku* [The main indicators of activity in the field of PV in the first quarter of 2017]. *Intelektualna vlasnist*, 4. 4-9.
15. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine]. Ofitsiyni sait. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

ДАНИ ПРО АВТОРА

Семененко Олена Газисівна, старший викладач кафедри економіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди», вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна
e-mail: gazisovna@ukr.net
orcid.org. 0000-0002-1507-1624

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Семененко Елена Газисовна, старший преподаватель кафедры экономики ГВУЗ «Переяслав-Хмельницький ГПУ имени Григория Сковороды», ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницький, 08401, Украина
e-mail: gazisovna@ukr.net

INFORMATION ABOUT AUTHOR

Semenenko Elena, Senior Lecturer, Department of Economy
Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
08401, Pereiaslav-Khmelnitskyi, Sukhomlynskogo Str., 30,
e-mail: gazisovna@ukr.net

УДК 334.027: 37.07

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-64-69>**БРЕНД ГОЛОСУ ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ БРЕНДІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ****Студінська Г. Я.**

Предметом дослідження є потенціал брендингу, як інструменту економічного розвитку об'єкту брендування, щодо його можливого застосування до нетрадиційних об'єктів. Метою дослідження є аналіз нового об'єкту брендування – «голосу» та визначення його ролі у просуванні національного бренду країни. Практичне впровадження результатів дослідження полягає в розширенні

теоретичного об'єкту теорії брендингу та використання нового об'єкту брендингу – голосу у створенні та просуванні національного бренду країни. Дослідження потребувало використання таких **методів** як: **системний підхід** - до інтеграції методології наукового пізнання історії розвитку форм бренду; **компаративний аналіз** – для порівняння функціонального навантаження, що притаманне традиційним та новим формам бренду; **кількісна та якісна оцінка бренду**; **аналіз асоціативного сприйняття** щодо голосу як нового об'єкту брендування.

Висновки: 1) Дослідження теорії бренду має дуже широкі горизонти, оскільки бренд розглядається нами як системо-утворюючий фактор економічного розвитку об'єкту брендування;

2) Бренд залишається самим ефективним інструментом економічного розвитку у всіх його формах, інтегруючи потенціал національної економіки, розкриваючи нові джерела до її економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку;

3) Результати дослідження дозволяють констатувати про відкриття нового об'єкту брендування – голосу.

Ключові слова: форма бренду, об'єкт брендування, бренд голосу, бренд-голос, національний бренд країни.

БРЕНД ГОЛОСА КАК ЭЛЕМЕНТ СИСТЕМЫ БРЕНДОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Студинская Г. Я.

Предметом исследования является потенциал брендинга, как инструмента экономического развития объекта брендинга, для его возможного применения к нетрадиционным объектам. **Целью** исследования является анализ нового объекта брендинга – «голоса» и определения его роли в продвижении национального бренда страны. **Практическое внедрение результатов** исследования заключается в расширении теоретического горизонта теории брендинга и использования нового объекта брендинга - голоса в создании и продвижении национального бренда страны. Исследование потребовало использования таких **методов** как: **системный подход** - к интеграции методологии научного познания истории развития форм бренда; **компаративный анализ** - для сравнения функциональной нагрузки, которая присуща традиционным и новым формам бренда; **количественная и качественная оценка бренда**; **анализ ассоциативного восприятия** голоса как нового объекта брендинга.

Выводы: 1) Исследование теории бренда имеет очень широкие горизонты, поскольку бренд рассматривается нами как система-образующий фактор экономического развития объекта брендинга;

2) Бренд остается самым эффективным инструментом экономического развития во всех его формах, интегрируя потенциал национальной экономики, раскрывая новые источники ее экономического роста и повышения конкурентоспособности на мировом рынке;

3) Результаты исследования позволяют констатировать об открытии нового объекта брендинга - голоса.

Ключевые слова: форма бренда, объект брендинга, бренд голоса, бренд-голос, национальный бренд страны.

BRAND VOTE AS COMPONENT OF BRANDS SYSTEM OF THE NATIONAL ECONOMY

Studinska G. Ya.

The subject of the study is the potential of branding, as an instrument of economic development of the branding object, for its possible application to non-traditional objects. **The purpose of the study** is to analyze the new object of branding – «the voice» and determine its role in promoting the national brand of the country. **The practical implementation of the research results** is to broaden the theoretical horizons of branding theory and to use the new object of branding - voice in the creation and promotion of a national brand of the country. The study required the use of such **methods** as: a **systematic approach** - to integrate the methodology of scientific knowledge of the history of the development of forms of the brand; **comparative analysis** - to compare the functional load inherent in the traditional and new forms of the brand; **quantitative and qualitative assessment of the brand**; **analysis of associative perception of voice** as a new branding object.

Conclusions: 1) The study of the theory of the brand has very broad horizons, because the brand is considered by us as a system-creating factor for the economic development of the object of branding;

2) The brand remains the most effective tool for economic development in all its forms, integrating the potential of the national economy, revealing new sources to its economic growth and increasing the competitiveness of the world market;

3) The results of the study allow us to suggest the opening of a new object of branding - voice.

Key words: brand form, branding object, brand of voice, brand-voice, national brand of the country.

JEL Classification: M21, M37, M51

Актуальність дослідження. Формування національного бренду країни розглядається в контексті концепції бренд-орієнтованої національної економіки як важлива її складова, що інтегрує економічний потенціал всіх форм бренду та забезпечує загальну ефективність бренду кожного об'єкту, в тому числі країни в цілому. Враховуючи високу увагу науковців до теорії бренду товарів через їх комерційну привабливість, саме цей об'єкт брендування розглядається у згаданій концепції як умовний центр розвитку загальної теорії бренду, навколо якого розвиваються бренд-послуги, бренд-мережі, бренд-події, бренд-особистості, бренд-компанії (-організації), бренд-спільноти, бренд-території [5, с.328].

Поява нових форм бренду зумовлено його еволюцією та зростаючими потребами сучасного суспільства у якісній інформації, мінімальних термінах її отримання через подолання існуючих часових, мовних, географічних бар'єрів комунікації. Вперше нові форми бренду були визначені та досліджені нами у [4]. Дослідження стосувалось бренд-мереж (інформаційна форма), бренд-спільнот (організаційна форма). Подальше поглиблення пошуків стосовно можливої диверсифікації форм бренду довели необмеженість горизонту брендингу, що визначає **актуальність обраної теми**.

Предметом дослідження є потенціал брендингу, як інструменту економічного розвитку об'єкту брендування, щодо його можливого застосування до нетрадиційних об'єктів. **Метою дослідження** є аналіз нового об'єкту брендування – голосу та визначення його ролі у просуванні національного бренду країни.

Ступінь дослідження. Розмірковування над тим, які об'єкти можуть стати брендом, зокрема «голос» може вважатися брендом, спонукало до пошуку відповіді на ці питання. Дослідження нових форм бренду демонструє інформаційний вакуум відносно такого об'єкту як бренд-голос. Словосполучення «brand voice» теоретиками та практиками використовується, але ніяким чином не аналізується. Разом з тим, зауважимо, що сенс, в контексті якого використовується цей термін, є іншим. Отже, можливий об'єкт брендування залишається взагалі недослідженим, дана стаття є чи не першою спробою розглянути «голос» як об'єкт брендування.

Звернемося до визначення бренду, яке надане В. М. Перція, що передбачає його кількісну та якісну характеристику. Так, автор визначає бренд як послідовний набір функціональних, емоціональних, психологічних та соціальних обіцянок цільовому споживачу, які є для нього унікальними і значущими і найкращим чином відповідають його потребам [2, с. 28-35]. Нагадаємо, що дослідник запропонував методологію оцінки щодо бренду товару.

Числове визначення В. М. Перція надає через ознаки, за якими можна ідентифікувати товар, як бренд:

1. Існування на ринку не менше п'яти років;
2. 20 % потенційних споживачів цільового ринку вживають його регулярно та можуть назвати його характеристики;
3. 75 % потенційних споживачів цільового ринку мають можливість його придбати та можуть назвати його галузеву приналежність [там же].

Кожний голос є унікальним завдяки неповторності його носія – людини, але унікальність кожної людини не забезпечує їй відомості, що притаманна бренд-особистості. Розглянемо «голос» через призму його функціональних, емоціональних, психологічних та соціальних обіцянок цільовому споживачу та з'ясуємо - хто формує коло цільового ринку, тобто ідентифікуємо цільового споживача об'єкту брендування.

Голос співака приваблює одних споживачів - прихильників, але одночасно може бути незрозумілим – для інших, що обмежує цільовий ринок його «споживання». Така ж вибіркова лояльність притаманна і для інших об'єктів брендингу - товарів, послуг, особистостей. Здатність максимізувати ринок є одною із обов'язкових властивостей бренду, що буде розглянуто в контексті числового визначення бренду. Зокрема, впізнаваність голосу М. Джексона є всесвітньою, але коло справжніх шанувальників (споживачів) є набагато вужчим, що підтверджує думку про те, що унікальність та впізнаваність не забезпечують голосу (співаку) статус світового бренду – бажання прихильників по всьому світу придбати записи співака, купити квиток на його концерт, тобто реалізувати головну економічну складову бренду. Разом з тим, певний комерційний успіх співака свідчить про наявність бренд-характеристики голосу співака. Зауважимо, що після смерті М. Джексона залишив нащадкам боргів на суму майже 400 млн дол. США, але його доходи після смерті складають сотні мільйонів доларів в рік. За деякими даними, зараз на рахунках М. Джексона знаходиться близько 2 млрд дол. США [3].

Досліджуючи можливість визначення «голосу» брендом, виникає необхідність встановлення розуміння: яким чином пов'язані бренд-голос та бренд-особистість, чи можливо розглядати їх окремо, адже М. Джексон був і залишається бренд-особистістю, що створив абсолютно новий ринковий сегмент, творчість якого впливає на ціле покоління людей та є прикладом для наслідування мільйонів прихильників. Дослідження доводять, що бренд-голос та бренд-особистість - це різні об'єкти брендування, але належать одній формі бренду - особистісній. Зокрема, в колишньому Радянському Союзі голос диктора центрального радіо Ю. Б. Левітана впізнавали мільйони людей, втім як особистість він був невідомим для цих людей. Це доводить тезу, що впізнаваність є обов'язковою але недостатньою ознакою бренду.

Обов'язковим для формування бренду стосовно кожної форми є формулювання його суті – «серця та душі бренду». Враховуючи, що об'єкт брендування – голос – є самим емоційним, «живим», яскравим, привабливим об'єктом, суть бренд-голосу полягає у наявності міцного психологічного та емоційного зв'язку між власником (носієм) та споживачами (слухачами, прихильниками, шанувальниками). Саме тому, лояльність до бренд-голосу має особливе значення та реалізується через бажання споживачів бути дотичними до життя співака, його біографії, уподобань, родини тощо.

Токсичність брендів різних форм або токсичний бренд досліджено в контексті бренд-орієнтованої національної економіки в [5, с. 96-98]. Розглянемо можливість виникнення даної характеристики щодо бренд-голосу.

Бренд-голос є концентрованою сукупністю енергії та інформації, за допомогою якої вибудовується зв'язок між співаком (диктором тощо) та його слухачами завдяки асоціативному сприйняттю цінностей та переваг бренду (приємним тембром, глибокими текстами, мелодійністю, що запам'ятовується, покращенням настрою, підвищенням емоційного стану тощо).

Сучасний розвиток брендингу в світі, викликає природні ланцюгові реакції, які спрямовані, з одної сторони, на фетишизацію співака (диктора), викликає хворобливу психологічну та фізичну залежність від

бренд-голосу, а, з іншої сторони (відповідно до закону «Динамічної рівноваги»), – створює ефект протидії, нейтралізацію змін, які надає бренд, що пов'язано із соціально-економічними проблемами в суспільстві та суб'єктивним характером асоціативного сприйняття слухачів, що відображено на рис. 1:

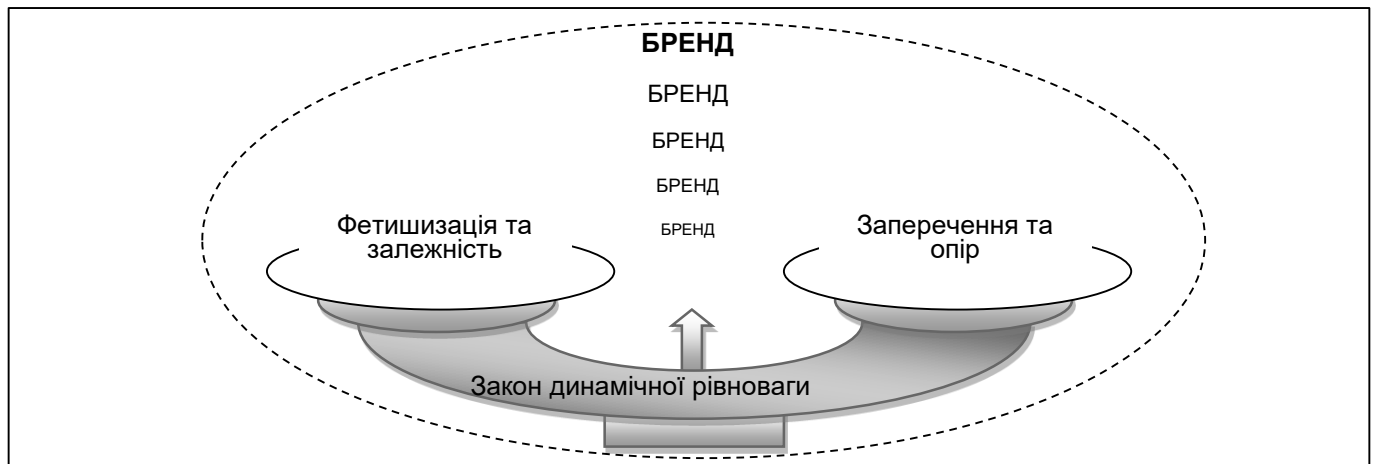

Рисунок 1. Розвиток бренд-голосу у світлі закону «Динамічної рівноваги»

Джерело: складено автором

Хвороблива психічна та фізична залежність від бренд-голосу, що виходить за межі бажаної для виконувача лояльності слухачів, також підтримує та сприяє подальшому розвитку бренду, але тільки в короткостроковому періоді. Лояльність в такому випадку формується не через особисті уподобання слухачів, позитивну оцінку функціональних властивостей (професіоналізму виконання, репертуару), цінностей бренду, що виникли через суб'єктивне асоціативне сприйняття та досвід прослуховування, а завдяки агресивній рекламній кампанії або під тиском та залежністю від суспільної думки. В такому разі вплив бренд-голосу на слухача вважаємо токсичним, тобто спотвореним, оскільки метою бренд-голосу є передача достовірної інформації про себе та залучення цільових слухачів, які прийняли та оцінили його якість. Бренд-голос, що має такий вплив, називаємо токсичним, а його властивість визначаємо як таку, що негативно впливає на життєвий шлях бренду. Придбавши один раз носій запису бренд-голосу під тиском, слухач отримає власні відчуття від його прослуховування та скорегує своє відношення до бренд-голосу як в позитивний бік, перетворившись у справжнього лояльного споживача, так і у негативний бік – повністю відмовившись в подальшому від нього. Отже, токсичність бренд-голосу може бути його тимчасовим драйвером розвитку, тобто токсичність бренд-голосу можна вважати позитивним чинником його розвитку у разі відстеження та корегування бренду, в протилежному випадку токсичність виступає бар'єром для його подальшого розвитку.

На іншій шальці терезів закону «Динамічної рівноваги» (рис. 1) знаходиться чинники заперечення та опору подальшому розвитку бренд-голосу, що викликано певними диспропорціями у соціально-економічному забезпеченні різних верств населення, їх освітнім рівнем, традиціями, культурою та вихованням. Не зважаючи на свій негативний характер згадані чинники виступають драйверами та сприяють подальшому розвитку бренду, оскільки бренд починає заробляти не тільки за рахунок високих цін, а й на масштабі розповсюдження, що втягує в процес споживання малозабезпечені верстви населення; системний підхід до просування бренд-голосу сучасними бренд-комунікаціями враховує освіту, культуру, національні традиції потенційного споживача та робить бренди зрозумілішими споживачеві, що знижує їх опір та заперечення [5, с. 97]. Бренд-голос не претендує на бездоганність, він має забезпечити достовірність та реальну задоволеність слухачів.

Концепція бренд-орієнтованої національної економіки розглядає сукупність комерційних та некомерційних брендів, серед яких була встановлена різниця. Комерційні бренди визначені як унікальна форма представлення товарів, послуг, подій, які виробляються, надаються, проводяться в країні з метою отримання прибутку, а також перелік компаній, що можуть стати об'єктом купівлі-продажу; некомерційні бренди – як сукупність унікально представлених некомерційних організацій, особистостей, спільнот, окремих територій, країни (національного бренду) [5, с. 246]. Якщо розглядати «голос» як об'єкт некомерційного бренду, його масштабної впізнаваності достатньо для визнання такого голосу – брендом. Прикладом некомерційного бренд-голосу є знайомі голоси керівників держави, уряду, політичних партій.

В контексті комерційної форми «голос» як об'єкт брендуння має відповідати числовому визначенню В. М. Перція, що наведені вище, тобто має довести свою постійність, стабільність, які є обов'язковою характеристикою бренду (не менше 5 років на цільовому ринку); 20 % потенційних споживачів цільового ринку слухають його регулярно та можуть назвати його репертуар; 75 % потенційних споживачів цільового ринку сприяють його економічному розвитку (купують його твори, відвідують його концерти) та можуть назвати його мюзикальну приналежність.

Зауважимо, що бренд-голос характеризується специфічним функціональним ризиком, який відсутній для інших об'єктів брендингу – це загроза природної втрати голосу або його зміни до непізнаваності.

Враховуючи, що бренд виступає гарантією якості об'єкту брендування, згаданий ризик вносить певний сумнів щодо стабільності такої важливої характеристики бренду, або про її умовність. Натомість, факт існування голосів по всьому світу доводять можливість їх перетворення в справжні бренди.

Важливим складовим елементом концепції бренд-орієнтованого розвитку є необхідність в системному розвитку брендів в товарній та комунікативній площині. Ефективність розвитку бренд-голосу у товарній площині залежить від архітектури бренду (репертуару) та типу системи їх розподілу (мережа продажу записів, географія та щільність концертів співака). В комунікативній площині розвиток бренд-голосу має підтримуватися комплексом засобів бренд-комунікацій (трансляція на радіо, телебаченні, просування засобами Інтернету). Зв'язок між архітектурою брендів, їх дистрибуцією та бренд-комунікаціями забезпечується системою управління під керівництвом продюсера, яка інтегрує зусилля щодо розвитку бренд-голосу, впливає на ефективність економічних результатів, підвищує конкурентоспроможність об'єкту брендування, що видно із рис. 2.:

Розвиток бренд-голосу лише в товарній площині обмежує його просування через відсутність широкої обізнаності слухачів (споживачів) про співака, його репертуар, гастролі. Вдало обрані архітектура (репертуар) та тип розподілу (структура дистрибуції) дозволяють реалізувати тільки частину потенціалу бренд-голосу без підтримки та просування в інформаційній площині. Розвиток бренд-голосу лише в інформаційній площині призводить до прямих збитків: відсутність аудіо-, відео записів на торговельних полицях негативно впливає на економічні результати розвитку бренд-голосу. Завдання комплексного управління бренд-голосом, яке реалізується продюсером, полягає в тому, щоб розглядати його складові не відокремлено один від одного, а як взаємопов'язану їх сукупність.

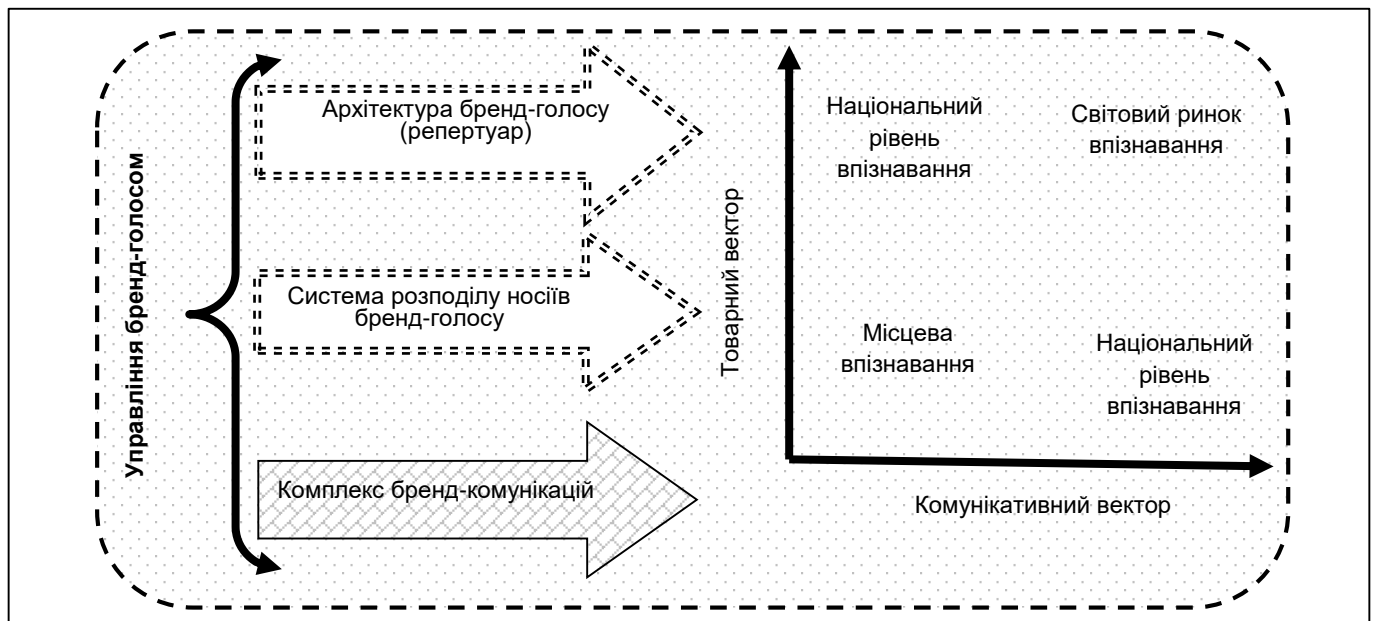

Рисунок 2. Системний підхід до управління бренд-голосом

Джерело: Складено автором

Здійснені дослідження нової особистісної форми бренду демонструє інформаційний вакуум відносно такого об'єкту як голос. Словосполучення «brand voice» теоретиками та практиками використовується, але ніяким чином не аналізується. Разом з тим, зауважимо, що сенс, в контексті якого використовується цей термін, є іншим. Саме тому, необхідно підкреслити різницю між бренд-голосом та голосом бренду. Останнє передбачає характеристику способу комунікації всіх об'єктів бренду із цільовою аудиторією. До речі, голос бренду, який обрано для озвучування комунікації, наприклад, бренд-товару, є недефективним засобом спілкування бренд-товару із споживачами, що підтверджує тезу про ефективність інтеграції різних об'єктів брендування. Зокрема, незабутнім є голос кота Матроскіна, якого озвучує відомий актор О. Табаков у рекламі сиру «Простоквашино».

Таким чином, констатуємо наявність нового об'єкту особистісної форми бренду – голосу, при цьому виокремлюємо комерційний бренд-голос, який може бути об'єктом куплі-продажу та некомерційний бренд-голос, що є широко впізнаваним, але не може бути проданим (купленим).

Інструментом, що може підтвердити належність голосу до статусу бренду, є перевірені поведінкові методи – анкетування цільової аудиторії на впізнаваність голосу споживачами, та ринковий метод – вартість голосу, яка є економічним виразом його брендованості.

Бренд-голос (brand voice) є джерелом не тільки особистих доходів власника голосу, але й доходів країни, громадянином якої є цей власник, покращення іміджу країни, просування країни на світовому просторі. Зокрема, значний особистий вклад у створення позитивного образу нашої країни на міжнародному просторі зроблений видатною персоною сучасності в галузі культури Русланою Лижичко. Перша українська

переможниця пісенного конкурсу «Євробачення», «найбільш продаваний український артист» за визначенням Word Music Award зробила Україну пізнаваною в Європі. Ф. Котлер у своїх дослідженнях дає високу оцінку перемозі Руслани на Євробаченні 2004: «Співачка Руслана виграла конкурс у 2004 році, забезпечивши країні право приймати конкурс наступного року. Завдяки цій перемозі та проведенню конкурсу Україна отримала можливість заявити про те, що вона заслуговує місце в новій Європі» [1, с. 239]. Проведення бренд-подій рівня Євробачення залучають інвестиції в країну, забезпечують модернізацію інфраструктури, що є дотичною до проведення конкурсу (місце проведення, підприємства громадського харчування, готелі, транспорт).

Українські бренд-голоси просувають нашу культуру, традиції, впливають на формування позитивного іміджу незалежної, сучасної, демократичної, гостинної країни, що, в свою чергу, сприяють економічному розвитку національного господарства та підвищення конкурентоспроможності національної економіки в цілому.

Висновки. Можна констатувати наступне:

- 1) Дослідження теорії бренду має дуже широкі горизонти, оскільки бренд розглядається нами як системо-утворюючий фактор економічного розвитку об'єкту брендування;
- 2) Бренд залишається самим ефективним інструментом економічного розвитку у всіх його формах, інтегруючи потенціал національної економіки, розкриваючи нові джерела до її економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності на світовому ринку;
- 3) Результати дослідження дозволяють констатувати про відкриття нового об'єкту особистісної форми бренду – голосу.

Список використаних джерел

1. Котлер Ф., Асплунд К., Рейн И., Хайдер Д. *Маркетинг мест. Привлечение инвестиций, предприятий, жителей и туристов в города, коммуны, регионы и страны Европы.* – СПб : Питер, 2005. 382 с.
2. Перция В. М., Мамлеева Л. А. *Анатомия бренда.* М., С-П : Вершина, 2007. 231 с.
3. Статки М. Джексона. URL: <http://ru.hellomagazine.com/svadby/zvezdnye-svadby/12128-17-letnyaya-doch-maykla-dzheksona-riskuet-poteryat-sostoyanie-ottca.html>
4. Студінська Г. Я. *Бренд: Долаючи час та простір.* Малин : «НДНЦ «ПринцепС», 2014. 412 с.
5. Студінська Г. Я. *Теоретико-методологічні засади брендингу у системі управління конкурентоспроможністю національної економіки:* дис. докт. ек. наук: 08. 00. 03. К., 2017. 596 с.

References

1. Kotler, F, Asplund K., Reyn I. & Khayder D. (2005). *Marketing mest. Privlecheniye investitsiy, predpriyatiy, zhiteley i turistov v goroda, kommuny, regiony i strany Yevropy* [Marketing places. Attraction of investments, enterprises, residents and tourists to cities, communes, regions and countries of Europe]. SPb: Piter. 382 p.
2. Pertsya, V. M. & Mamléeva, L. A. (2007). *Anatomiya brenda* [Anatomy of a Brand]. M., S-P: Vershina. 231 p.
3. Statky M. Dzheksona. [Inheritance M. Jackson]. URL: <http://ru.hellomagazine.com/svadby/zvezdnye-svadby/12128-17-letnyaya-doch-maykla-dzheksona-riskuet-poteryat-sostoyanie-ottca.html>
4. Studins'ka, G (2014). *Brend: Dolayuchy chas ta prostir* [Brand: Overcoming Time and Space]. Malyn : «NDNTS «PryntsepS». 412 p.
5. Studins'ka, G. (2017). *Teoretyko-metodolohichni zasady brendynhu u systemi upravlinnya konkurentospromozhnistyu natsional'noyi ekonomiky* [Theoretical and methodological principles of branding in the system of managing the competitiveness of the national economy]: dys. dokt. ek. nauk: 08.00.03. K. 596 p.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Студінська Галина Яківна – доктор економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19, Київ, Україна
e-mail: Studinska.galina@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-4713-4957>

Данные об авторе

Студинская Галина Яковлевна – доктор экономических наук, доцент кафедры международных экономических отношений
Киевский национальный торгово-экономический университет
ул. Киото, 19 Киев, Украина
e-mail: Studinska.galina@gmail.com

About the author

Studinska Galina - Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of International Economic Relations
Kyiv National University of Trade and Economics
Kioto str., 19, Kyiv, Ukraine
e-mail: Studinska.galina@gmail.com

КІБЕРЗАГРОЗИ В УКРАЇНІ ЯК ПРОБЛЕМА В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНОГО СУПЕРНИЦТВА**Шимченко Л. А.****Предметом дослідження** виступають кіберзагрози як інструмент геополітичного суперництва.**Метою** написання статті є дослідження проявів кіберзагроз для українського суспільства в умовах геополітичного суперництва.**Завдання дослідження:** розглянути формат термінологічної невизначеності кіберзагрозливої проблематики на національному рівні; дослідити прояви різнопланових кіберзагроз для українського суспільства і держави; зацентрувати увагу на пропонованих механізмах боротьби проти наростаючих кіберзагроз в умовах геополітичного суперництва.**Методи дослідження.** У процесі написання статті були використані такі методи дослідження: системний підхід, пошуковий метод, синтезу та узагальнення, аналогічний метод.

Методологічною базою дослідження стали наукові праці вітчизняних вчених, аналітичні матеріали.

Результати роботи. Проведено дослідження проблематики геостратегічного суперництва, де основну увагу звернуто на кіберборотьбу. Встановлено, що кібербезпекова проблематика дедалі більше стає проблемою і національного рівня, що простежується в швидкості прийняття нормативно-правових рішень з узаконеними механізмами протидії кіберзагрозам, в створенні спеціальних кіберпідрозділів для забезпечення кіберпротистояння та ін. Акцентовано увагу на тих кіберзагрозах, що були найбільш резонансними в останні роки для українського суспільства і держави та звернуто увагу на застосовуваних владою механізмах протидії.**Галузь застосування результатів.** Отримані результати дослідження можуть бути використані при викладанні у ВНЗ України таких курсів як: Національна безпека, Інформаційна безпека, Соціально-економічна безпека та ін.**Висновки.** Кіберзлочини, кібератаки, кібервійни – це все породженням становлення інформаційної цивілізації, що не лише дає змогу будувати більш ефективне та успішне суспільство, а й формує нові загрози національній безпеці, призводить до геополітичного суперництва. Найбільше протистояння розгортається в площині кіберпростору, тому держава більшу увагу повинна приділяти системі формування інформаційної політики у всіх її проявах: забезпечити термінологічну визначеність; сприяти створенню належної координації діяльності різноманітних інформаційних відомств, діяльність яких пов'язана з кіберпросторовими можливостями; створити ефективну систему підготовки кадрів для спеціальних структурних підрозділів; налагодити співпрацю з міжнародними структурами, що намагаються забезпечувати кібербезпеку в світовому просторі.**Ключові слова:** кіберпростір, кіберзагрози, кібератаки, кібервійни, хактивізм, геополітичне суперництво, кібершпиунство, кібердиверсії, держава, суспільство, інформаційні технології.**КИБЕРУГРОЗЫ В УКРАИНЕ КАК ПРОБЛЕМА
В УСЛОВИЯХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОГО СОПЕРНИЧЕСТВА****Шимченко Л. А.****Предметом исследования** выступают киберугрозы как инструмент геополитического соперничества.**Целью** написания статьи является исследование проявлений киберугроз для украинского общества в условиях геополитического соперничества.**Задачи исследования:** рассмотреть формат терминологической неопределенности киберугрожающей проблематики на национальном уровне; исследовать проявления разноплановых киберугроз для украинского общества и государства; акцентировать внимание на предлагаемых механизмах борьбы против нарастающих киберугроз в условиях геополитического соперничества.**Методы исследования.** В процессе написания статьи были использованы следующие методы исследования: системный подход, поисковый метод, синтеза и обобщения, аналогичный метод.

Методологической базой исследования стали научные труды отечественных ученых, аналитические материалы.

Результаты работы. Проведено исследование проблематики геостратегического соперничества, где основное внимание обращено на киберборьбу. Установлено, что проблематика кибербезопасности все больше становится проблемой и национального уровня, прослеживается в скорости принятия нормативно-правовых решений с утверждёнными механизмами противодействия киберугрозам, в создании специальных киберподразделений для обеспечения киберпротистояния и др. Акцентировано внимание на тех киберугрозах, которые были наиболее резонансными в последние годы для украинского общества и государства, а также обращено внимание на применяемых властью механизмах противодействия.**Область применения результатов.** Полученные результаты исследования могут быть использованы при преподавании в вузах Украины таких курсов как: Национальная безопасность, Информационная безопасность, Социально-экономическая безопасность и др.

Висновки. Киберпреступлення, кібератаки, кібервойни – це все породження становлення інформаційної цивілізації, що не тільки дозволяє будувати більш ефективне і успішне суспільство, але й формує нові загрози національній безпеці, призводить до геополітичного суперництва. Більше всього протиріччя розгортається в площині кіберпростору, тому держава більше уваги повинна приділяти системі формування інформаційної політики во всіх її проявах: забезпечити термінологічну визначеність; сприяти створенню належної координації діяльності різних інформаційних відомств, діяльність яких пов'язана з кіберпросторовими можливостями; створити ефективну систему підготовки кадрів для спеціальних структурних кіберпідрозділів; налагодити співпрацю з міжнародними структурами, які намагаються забезпечити кібербезпеку в міжнародному просторі.

Ключові слова: кіберпростір, кіберзагрози, кібератаки, кібервойни, хактивізм, геополітичне суперництво, кібершпionаж, кібердиверсії, держава, суспільство, інформаційні технології.

CYBER-THREATS IN UKRAINE AS A PROBLEM IN CONDITIONS OF GEOPOLITICAL RIVALRY

Shymchenko L. A.

The subject of research is cyber-threats as an instrument of geopolitical rivalry.

The goal of research is to study the impact of cyber-threats on Ukrainian society in conditions of geopolitical rivalry.

The research target is to consider the format of the terminological uncertainty of the cyber-threatening problem at a national level; to study the impact of diverse cyber-threats on Ukrainian society and the state; to focus attention on the proposed control mechanisms against the growing cyber-threats in the conditions of geopolitical rivalry.

Research methods. In the process of the study, the following research methods were used: a system approach, a search method, synthesis and generalization, an analogical method.

Methodological basis of research were the Ukrainian scientists' works and analytical materials.

The results of work. Researching the issue of geostrategic rivalry, the most of the focus is on cyber-struggle. It is found that cyber-security problems increasingly become a problem of the national level, which is traced at the speed of adoption of normative legal decisions with legitimate mechanisms of counteraction to cyber-threats, in the creation of special cyber units to secure cyber resistance and others. The article emphasizes cyber-threats that were the most resonance for the Ukrainian society and the state over recent years, and also attention was paid to the mechanisms used by the authorities to counteract.

The field of application of results. The results of this research can be applied in higher educational establishments of Ukraine to teach such disciplines as National Security, Information Security, Socioeconomic Security, etc.

Conclusions. Cybercrime, cyberattacks, cyberwar are a result of the formation of an information civilization that not only enables to build a more efficient and successful society, but also forms new threats to national security, leads to geopolitical rivalry. The greatest controversy unfolds in regard to cyberspace, so the state should pay more attention to the system of formation of information policy in all its aspects: to provide terminological definiteness; to promote the formation of the proper coordination of activities of various information departments related to cyberspace opportunities; to create an effective training system for special structural cyber units; to cooperate with international agencies trying to provide cybersecurity in the world.

Key words: cyberspace, cyber-threats, cyberattacks, cyberwar, hacktivism, geopolitical rivalry, cyberespionage, cyberdiversion, state, society, information technology.

JEL Classification: E 29, L86, M15

Постановка проблеми. За останні 5 років українське суспільство все більше стало відчувати на собі наслідки впливу інформаційних технологій – як позитивних, так і негативних. До останніх слід віднести кіберзагрози у вигляді шахрайств, здринцтва, несанкціонованого доступу до персональної інформації та ін. Це пов'язано з матеріальними та моральними втратами певних громадян чи юридичних осіб. Але все частіше суспільство відчуває і більш загрозливі впливи, що можуть привести до небезпек цілих регіонів, великої кількості людей чи статків і функціонування юридичних осіб. Особливо коли кіберзагрози стосуються об'єктів критичної інфраструктури. В контексті цього вважаємо, що необхідно прослідкувати сучасні кіберзагрози для українського суспільства та вивчити, в подальшому, дії держави по забезпеченню від можливого негативу у всіх його проявах.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблеми кіберзагроз зробили як зарубіжні вчені, так і українські науковці. Проблема кіберзагроз дедалі активніше досліджують наукові структури, громадські організації, окремі науковці. Дослідження з проблематики кіберзагроз знайшли відображення у працях Дж. Ліпмана, Ф. Крамера Д. Фахренкурга, Л. Вентца, Дж. Льюїса, М. Лібіцкі, Д. Куела, С. Бейделмана, Л. Жанчевські, А. Коларіка, М. Каветлі. Віддали належне цій тематиці й вітчизняні дослідники: О. Порфимович, А. Марченко, Ю. Федорова, М. Погорельський, В. Шеломенцев, О. Манжай, В. Петров, М. Ожеван, В. Пилипчук. Незважаючи на значні дослідження даної сфери, проблема забезпечення кібербезпеки залишається і потребує подальшого дослідження, особливо в рік президентських та парламентських виборів, коли найбільше загострюється геополітичне суперництво.

Метою написання статті є дослідження проявів кіберзагроз для українського суспільства в умовах геополітичного суперництва.

Об'єктом дослідження стало геополітичне суперництво, що в даний час має яскраво виражений бойовничий характер.

Предметом дослідження виступають кіберзагрози як інструмент геополітичного суперництва.

Виклад основного матеріалу. Широкому загалу українців поняття кіберпростір, кібератака, кіберзагроза, кібервійна стали більш-менш бути зрозумілими після початку гібридної війни на Сході України, ще більше – після інформації ЗМІ про втручання у виборчу компанію США російських кіберспецслужб. В даний час, перед президентськими та парламентськими виборами в Україні, думаючи частина українського суспільства стала акцентувати свою увагу на кібербезпеці виборчого майбутнього процесу. Немає таємниці в тому, що в умовах геополітичного суперництва, яке нині триває на світовому рівні і де Україна є безпосереднім учасником (переважно як об'єкт), будуть використовуватись всі методи боротьби – і кіберборотьби в тому ж числі.

Якщо звернутися до теоретичних досліджень процесу забезпечення кібербезпеки, то помічаємо, що, незважаючи на значну кількість наукових дискусій з приводу необхідності забезпечення кібербезпеки держав, понятійний апарат є вкрай нечітким. Частіше зустрічається публіцистичний стиль викладу змісту понять. І лише не в значній частині спеціалізованої літератури чи нормативних державних документах останнього часу зустрічаються певні пояснення. Оскільки цими проблемами стали цікавитися і пересічні громадяни, тому є необхідністю на змістовому аспекті проблем кібербезпеки сконцентрувати більше уваги науковцям-фахівцям.

Відносячи себе до пересічних громадян, які цікавляться кібербезпековими проблемами, акцентуємо увагу на тому, що більше інформації можна отримати з міжнародних джерел, ніж з вітчизняних. Якщо американські науковці орієнтують переважно на можливість використання визначень у суто практичній діяльності, то вітчизняні дослідження здебільшого загальнотеоретичні або уточнюючі. Зарубіжна інформація по кіберпростору, кібербезпеці більше у формі пропонованих стратегій національної безпеки, доктрин, певних документів для силових структур від дій яких і залежить забезпечення такої специфічної безпеки. Серед вітчизняних науковців не помічено широкої фахової дискусії щодо термінологічних проблем у сфері кібербезпеки, що ускладнює науковий супровід прийняття державних рішень та висвітлення певних безпекових проблем тими, хто намагається їх показати і пояснити студентам, учням, широкій громадськості.

Взагалі, кіберзагрози державі чи суспільству умовно можна розділити на: «класичні» – в змістовому наповненні оригінальні, або звичні, що потребують лише сучасних інформаційних технологій (шахрайство, здирництво, несанкціонований доступ до персональної інформації користувачів та автоматизованих баз даних, поширення порнографії, продаж зброї чи наркотиків та ін.) та злочини, що можуть вплинути на політичне становище держави чи суспільства (хактивізм, кібершпигунство, кібердиверсії).

Більшість науковців стверджують, що в Україні в повному обсязі присутні всі «класичні» кіберзлочини і щороку кількість виявлених кіберзлочинів збільшується в середньому на 2,5 тисяч. У 2017 році, як стверджує керівник Кіберполіції С. Демидюк, супроводжували близько 7 тис. кримінальних проваджень, з них 4,5 тис. – винятково кіберзлочини. За одинадцять місяців 2017 року направили до суду обвинувальні акти щодо 726 осіб [9].

Найчастіше сьогодні «класичні» кіберзлочини пов'язані з простою схемою. Шахрай дзвонить жертві як поліцейський. Зазвичай він повідомляє про затримання сина за підозрою у зберіганні наркотиків. Жертва починає хвилюватися, і тоді інший шахрай – «син» – жалісливим голосом просить переказати велику суму на картку за «вирішення питання». За 77 епізодами із січня 2016 року по травень 2017 року група вкрала у 41 особи 1,16 млн. грн. «Середній чек» становив 28,4 тис. грн., максимальний – 175 тис. грн. [9].

Стрімко зростає кількість шахрайств, здійснюваних за допомогою високих інформаційних технологій – використання фішингових сайтів та клонів сайтів великих компаній. Кібершахрайство передбачає викрадення невеликих сум з якомога більшої кількості користувачів. Поліція розслідує лише ті випадки, про які громадяни повідомляють до правоохоронних органів. Проте дуже багато громадян з різних причин – через невеликі збитки, завдані кіберзлочинцями, або через недовіру до кіберполіції, – не звертаються до правоохоронців із заявами [4].

В Україні стрімко ростуть статки кібершахраїв, які крадуть гроші з банківських карток. У 2017 році злочинці вкрали 670 млн. грн., у 2016 майже удвічі менше – 339 млн. грн. [10]. Велика частина таких злочинів взагалі не розкривається, так як для збереження власного іміджу банківські установи взагалі не повідомляють про випадки викрадення коштів – компенсують з власних заощаджень. Значна кількість потерпілих можуть тривалий час і не знати про те, що їх обікрали, і тоді на виявлення факту «зламу» витрачаються, а то й роки. Таким чином можна констатувати, що далеко не завжди держава реально обізнана з масштабами кіберзлочинності. І ця проблема наявна не лише в Україні, а й у всіх державах, де кіберзлочинність набирає обертів. Значними за обсягами та збитками залишаються злочини, пов'язані з поширенням порнографії, порушенням авторських прав.

Злочини, віднесені до групи геополітичних чи міждержавних механізмів боротьби (хактивізм, кібершпигунство, кібердиверсії), масштабно збільшуються. Україна вже активно залучається у протистояння хактивістів, в окремих випадках стає об'єктом кібершпигунських акцій. Хактивізм пов'язаний з проведенням інформаційних атак, які негативно впливають на об'єкта впливу. Атаки в мережі протікають настільки швидко, що просто не вистачить часу, щоб прийняти відповідне рішення і привести його у виконання. Так само існуючі технології фільтрації не дозволяють заблокувати окрему сторінку, відфільтрований буде весь сайт цілком. Що у випадку з платформами-гігантами, такими як Facebook або Google, призведе до катастрофи [8].

Як стверджує Д. В. Дубов, першим масованим випадком хактивізму, з яким зіткнулася Україна, були події довкола закриття файлообмінного сервісу ex.ua. Ідеться про масовані DDoS-атаки на ресурси органів

державної влади, здійснювані різноманітними суб'єктами, переважно громадянами України. Після спроб правоохоронних органів втрутитися в роботу файлообмінного сервісу було здійснено DDoS-атаки на понад 10 інтернет-сайтів органів державної влади, зокрема на сайт Президента України та сайт Міністерства внутрішніх справ України (символічно, що сайт інституції, яка має опікуватися питаннями кіберзлочинності, виявився одним з найменш стійких до кібератак). Атака розпочалася після того, як правоохоронні органи за позовом компаній Microsoft, Adobe, а також телеканалу «1+1» спочатку заблокували домен, а потім заарештували частину серверів компанії. Уже ввечері того ж дня внаслідок масштабних DDoS-атак було заблоковано роботу офіційних сайтів Президента України, уряду, Верховної Ради, СБУ, Національного банку України, Антимонопольного комітету, Державної податкової служби, Партії регіонів, Міністерства внутрішніх справ України [5, 212 с.]. Лише 3 лютого ex.ua став доступним для користувачів. Прямого економічного збитку державні органи від цих атак не зазнали, але стало зрозуміло, що держава не готова ані ідеологічно, ані технічно до подібних атак.

В період Євромайдану (жовтень 2013 р. – лютий 2014 р.) невідомі особи почали масово використовувати нетботи з метою засмічення інформаційного поля, введення людей в оману та поширення чуток [1]. У Twitter десятки нетботів вкидали різноманітне інфосміття, було «зламано» електронну пошту, аккаунт прес-секретаря Ю. Луценка Л. Сарган, аккаунти В. Кличка, офіційний сайт партії «УДАР», поштову скриньку й аккаунт на Facebook прес-секретаря Ю. Тимошенко М. Сороки. Постраждали й електронні ЗМІ, які були головними інформаційними майданчиками, а разом і рушійними силами акцій протесту. Кілька днів поспіль хакерських атак зазнавав сайт «Української правди» та «Главкому». Сайт інтернет-видання «Цензор нет» було знищено хакерами [2].

З березня 2014 року декілька груп і окремих активістів розпочали захист держави в інформаційному та кіберпросторі. Їх функції були як супротив діям «Кіберберкуту» (Cyberberkut – віртуальній структурі, що не визнає української влади, сформованої після лютого 2014 р.). Саме «Кіберберкут» взяв на себе відповідальність за атаки на сайти структур НАТО 15 березня 2014 року – було здійснено напади на офіційний сайт НАТО, а також на сайти Центру кіберзахисту НАТО в м.Таллінні (The NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence – CCD COE) та Парламентської асамблеї НАТО [5, 215 с.].

Хакерськими структурами, що підтримували нову українську владу, було здійснено кібератаки проти веб-сайту «Кремлін.Ру», сайтів Центробанку Росії, Міністерства іноземних справ РФ, Russia Today (RT), «Російської газети», було «зламано» сторінки деяких депутатів російської Думи, голови Комітету з транспорту. В 2015 році з груп українських IT-активістів було створено Український Кіберальянс, дії якого стають гласними лише на 10%. У травні 2016 Український Кіберальянс провів низку операцій щодо зламу мережі ресурсів окупаційної влади Криму, окупованих районів Луганської та Донецької областей. На ресурсах були розміщені відеозвернення хактивістів. У червні 2016 Кіберальянс передав волонтерам міжнародної спільноти InformNapalm масив даних, добутих зі зламаних поштових листувань і хмарних сховищ російських журналістів і пропагандистів. За твердженням InformNapalm, було оприлюднено листування російських пропагандистів щодо теми MH17, про обстріли української території, спроби інформаційного впливу росіян, спрямованого не тільки проти України, але і США [7].

У листопаді 2016 року Українська група хакерів опублікувала нові листи, які, як вони стверджують, мають стосунок до помічника російського президента Володимира Путіна Владислава Суркова. Листи містять плани, які показують, як соратники Суркова розробляли сценарій з дестабілізації Харківської області, досліджували українських політиків, намагаючись використати політичні розбіжності в Україні, і допомогли встановити керівництво сепаратистських груп у частині Донецької і Луганської областей. Перша партія листів із «пошти Суркова», за словами аналітиків, свідчить про ретельне планування влади Росії напередодні анексії Криму і про пряму роль Москви в розпалюванні конфлікту на сході України [7].

Як стверджують фахівці, що Росія проти України застосовувала навіть троянські програми – вірус Snake, відому також під назвами Turla і Uroburos. Цей вірус, яким було охоплено в серпні 2014 року 60 комп'ютерів в офісі прем'єр-міністра України Яценюка, пробравшись на чужий комп'ютер, перехоплює мережевий трафік, дає іншій особі можливість отримати віддалений доступ до підключеного до Інтернету комп'ютера [12]. Досить активним було використання троянських програм в 2014-2016 роках, з 2017 року активність зменшилась.

З 2015 по 2017 рік відбулось кілька масштабних кібератак, які демонстрували системні проблеми у комунікативній реакції органів влади або атакованих установ. 23 грудня 2015 р. кібератаці було піддано «Прикарпаттяобленерго» – вважається, що початок атаки припадає на приблизно на 15:30. Механізмом атаки стали фішингові листи, які містили віруси BlackEnergy. Внаслідок реалізації кібератаки перерва в електропостачанні склала від 1 до 3,5 годин, а без світла залишилось 225 тис. споживачів. Відома міжнародна компанія ESET, яка займається кібербезпекою, повідомила, що аварія на «Прикарпаттяобленерго» стала результатом зовнішньої хакерської атаки. В офіційній заяві з посиланням на власне розслідування вказується, що атака стала частиною глобальнішої хакерської діяльності проти підприємств України та Польщі [14].

Крім безпосередньо атаки на об'єкт енергетичної інфраструктури, організатори атаки спробували вивести з ладу і систему колл-центру – телефонні системи центру були забиті тисячами фіктивних дзвінків, які, як пізніше виявилось, йшли з Москви, для того, щоб ніхто інший не міг додзвонитися. Тим самим хакери намагались зменшити можливості для вчасного реагування та надання вчасної інформації на звернення громадян.

18 грудня 2016 р. відбулась ще одна атака на роботу енергомереж України – в ніч з 17 на 18 число на підстанції «Північна» НАК «Укренерго» відбувся збій в автоматичні керування. Електропостачання вдалось швидко відновити (щоправда в окремих районах світло зникло на 6 годин)[3]. Найбільш оперативно подію коментував очільник Укренерго В. Ковальчук – він в 11:34 18-го грудня зробив відповідну заяву на своїй сторінці ФБ. З його ж повідомлення можна дізнатись, що одразу розпочала роботу команда з аналізу кіберінциденту. 21-го грудня з посиланням на заяву пана Ковальчука, Reuters повідомив, що Україна розпочала розслідування.

Ще одним кіберінцидентом який потребував ефективного комунікування з боку органів державної влади – атака вірусу NotPetya. 27 червня 2017 р. було виявлено кіберінцидент, пов'язаний із функціонуванням вірусу NotPetya. Згідно з даними Департаменту кіберполіції Національної поліції України, під час масованої хакерської атаки в Україні були інфіковані понад 12,5 тисяч комп'ютерів. За дві доби 1508 юридичних і фізичних осіб подали скарги до кіберполіції про блокування комп'ютерів вірусом Petya A, який шифрував дані на комп'ютері та вимагав гроші. Обрушилася робота сайтів «Укренерго», «Київенерго», «Укртелекому», «Нової пошти», «Ощадбанку», «Укргазбанку», «ОТП Банку» та ін. Загальні збитки обраховуються в 1,2 млрд. дол. [13].

Основним каналом розповсюдження вірусу стало програмне забезпечення М.Е.Дос, сервери якої було зламана задовго до самої атаки. Незважаючи на те, що вірус маскувався під дію віруса-здирильника його цілями були шпигунство та подальше знищення атакованих систем.

Більшість даних вказують на те, що активна фаза атаки розпочалась приблизно о 10:30-11:00 27 червня 2017 р. При цьому перші офіційні реакції розпочались лише о 16:40. Відтак публічне комунікативне реагування відбулося із суттєвим запізненням, відносно вимоги реакції протягом першої години. На момент заяв вже декілька годин випуски новин на телебаченні, повідомлення в медіа, обговорення в соціальних мережах були зосереджені довкола кібератак. Висловлювалися різні версії події, окремі розгорнуті інтерв'ю почали з'являтися вже за 2 місяці після кібератаки, але вони не дають громадянам цілісного уявлення про те, що відбулось, хто постраждав, як держава планує цього уникати в майбутньому, та що для цього робиться.

Кінець 2017 р. відмітився декількома випадками кіберінцидентів. Ключовий з них – атака вірусу BadRabbit. 24 жовтня 2017 р. за допомогою цього вірусу було атаковано київський метрополітен (призвело до збоїв у оплаті проїзду платіжними картками) та Одеський аеропорт (були уражені окремі інформаційні системи аеропорту). Крім того, з метою попередження атаки на інформаційні ресурси Міністерства транспорту було відключено їх офіційний сайт. Першою реакцією (о 14:36) було повідомлення прес-служби Мінтрансу, що сайт відключено у зв'язку із можливими атаками. Майже одночасно (о 16:30) на ситуацію відреагували твіттер-акаунт Київського метро (жодної інформації про суть події – лише повідомлення про те, що не працюють окремі функції) та Одеського аеропорту (повідомлення містить інформацію про суть проблеми, про поточний стан, але не вказано жодних відомостей щодо того, що робиться для її вирішення) [11].

Перше повідомлення на сайті Департаменту кіберполіції – лише 25-го жовтня з розгорнутими показниками ураження, механізму реалізації ураження та рекомендаціями для попередження ураження систем (для технічних спеціалістів). Загалом реакція як організацій що були уражені вірусом, так і суб'єктів протидії кібератакам була достатньо оперативною. Водночас не можна не відмітити хаотичність повідомлень, часто – низьку інформативність (або повне ігнорування причин виникнення кризової ситуації) та відсутність зрозумілих пояснень для громадськості щодо суті події (найбільш повним та адекватним ситуації в цьому сенсі було повідомлення СБУ).

Другий випадок, який вимагав активного інформаційного позиціонування державних структур, пов'язаний із діяльністю українського співтовариства хактивістів «Ukrainian Cyber Alliance», які у листопаді 2017 р. розпочали акцію (флешмоб) під загальним хештегом #F*ckResponsibleDisclosure. За словами організаторів його мета – «громадська акція для підвищення рівня IT-гігієни» (за суттю акція є формою краудсорсингового пен-тесту державних інформаційних систем) [6].

У межах «флешмобу» були протестовані уразливості наступних структур: Національне агентство з питань попередження корупції, Комунальна науково-дослідна установа «Науково-дослідний інститут соціально-економічного розвитку міста», Міністерство внутрішніх справ, Департамент кіберполіції Національної поліції України, Херсонська обласна рада, Судова влада України, Державна служба фінансового моніторингу України, Енергоатом, Головне управління Національної поліції в Київській області, Київводоканал, ОАО «Запорозжсталь», Державна служба з надзвичайних ситуацій, Комунальний концерн «Центр комунального сервісу», Укртелеком, Закарпатський військомат, низка регіональних Центрів зайнятості, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство юстиції України, Міністерство оборони України, Запорізька АЕС, Інститут електрозварювання НАН України, Міністерство освіти України та НАН України.

З 23 державних установ (міністерств, їх підрозділів чи об'єктів критичної інфраструктури), лише 3 (Національне агентство з питань попередження корупції, Херсонська обласна рада та Енергоатом) публічно відреагували на ситуацію. У більшості своїй це були спростування загального характеру, в яких йшлося про те, що, незважаючи на спроби кібератак, активістам не вдалось отримати доступ до внутрішніх мереж, інформації з обмеженим доступом чи порушити роботу підприємств. Найбільш жорстким публічне протистояння виявилось між ініціаторами флешмобу та компанією «Енергоатом», які спочатку взагалі відмовлялись визнавати наявність уразливості, але в подальшому спробували залучити організаторів до їх усунення [6].

Зважаючи на те, що акція отримала розголос у ЗМІ, ігнорування проблеми (відсутність повідомлень та жорсткі спростування) видається малоефективним механізмом у реагуванні на подібні ситуації. Навіть у тих

випадках, коли спростування наводились, вони часто запізнювались у часі й були надто загальними. Крім того, із них залишалось незрозумілим якісь заходи були вжиті.

Висновки. Кіберзлочини, кібератаки, кібервійни – це все є породженням становлення інформаційної цивілізації, що не лише дає змогу будувати більш ефективне та успішне суспільство, а й формує нові загрози національній безпеці, призводить до геополітичного суперництва. Найбільше протистояння розгортається в площині кіберпростору, тому держава більшу увагу повинна приділяти системі формування інформаційної політики у всіх її проявах: забезпечити термінологічну визначеність; сприяти створенню належної координації діяльності різноманітних інформаційних відомств, діяльність яких пов'язана з кіберпросторовими можливостями; створити ефективну систему підготовки кадрів для спеціальних структурних кіберпідрозділів; налагодити співпрацю з міжнародними структурами, що намагаються забезпечувати кібербезпеку в світовому просторі.

Список використаних джерел

1. Боти намагаються засмічувати інформаційне поле #євромайдан – як з цим боротись. URL: <http://v-n-zb.livejournal.com/6379558.html>
2. Булгак П. Кібервійна та Євромайдан: репетиція 2015. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/11/27/7003178/>
3. В «Укренерго» назвали причину нічного «знеструмлення» Києва та області. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2016/12/18/614928/>
4. Демидюк С. Сьогодні кіберполіція близько 80% злочинів, пов'язаних із кібершахрайством. URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/13720_Sogodni_kiberpoliciya_rozkriva_blyzko_80_zlochiniv_povyazanih_iz_kibershahraystvom_Sergiy_Demedyuk_FOTO.htm
5. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва: монографія. Київ : НІСД, 2014. 328 с.
6. Дубов Д. В. Проблемні питання комунікування кібератак в Україні: можливі шляхи вирішення. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/CyberCommunication-e06b5.pdf>
7. Кіберальянс заявляє, що у 2016 році український хактивізм вийшов на світовий рівень. URL: <https://detector.media/infospace/article/122787/2017-02-02-kiberalyans-zayavlyae-shcho-u-2016-rotsi-ukrainskii-khaktivizm-viishov-na-svitovii-riven/>
8. Мазур Є. Хактивіст про кібербезпеку України: не можна підвищити ефективність порожнечі. URL: https://24tv.ua/ukrayina_tag1119
9. Некрасов В. Голова Кіберполіції: «Ваш син у поліції» приносить шахраям на «зоні» мільйони гривень на добу URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/01/15/633003/>
10. Некрасов В. Українці збагачили кібершахраїв на півмільярда: як не стати жертвою. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/419603/ukrayintsi-zbagatyly-kibershahrayiv-na-pivmilyarda-yak-ne-staty-zhertvoyu>
11. Rad Rabdit – новий вирус-шифровальщик, атаковавший Украину. URL: https://24tv.ua/ru/novaja_kiberataka_v_ukraine_stalo_izvestno_kakoj_imenno_virus_zablokiroval_kompjutery_gospredpr_n880875
12. Російська програма-шпигун знайдена на комп'ютерах в офісі Яценюка. URL: <https://www.unian.ua/science/948970>
13. США звинуватили Росію в атаці вірусу Not Petya і обіцяли наслідки. URL: <https://www.unian.ua/politics/10009301>
14. Червоненко В. Чи була кібератака на обленерго? URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/01/160106>

References

1. Boty namahaiutsia zasmichuvaty informatsiine pole #ievromaidan – yak z tsym borotys [Bots are trying to clutter the information field #EuroMaidan – how to fight it]. URL: <http://v-n-zb.livejournal.com/6379558.html> [in Ukr.].
2. Bulhak, P. (2013). Kiberviina ta Yevromaidan: repetytsiia 2015 [Cyberwar and EuroMaidan: rehearsal 2015]. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/11/27/7003178/> [in Ukr.].
3. V «Ukrenerho» nazvaly prychynu nichnoho «znestrumlennia» Kyieva ta oblasti [In «Ukrenergo» was named the reason of nightly «blackouts» of Kyiv and region]. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2016/12/18/614928/> [in Ukr.].
4. Demydiuk, S. (2018). Sohodni kiberpolitsiia blyzko 80% zlochiniv, pov'iazanykh iz kibershakhraistvom [Today, cyberpolice solve about 80% crimes of cybercrime]. URL: http://mvs.gov.ua/ua/news/13720_Sogodni_kiberpoliciya_rozkriva_blyzko_80_zlochiniv_povyazanih_iz_kibershahraystvom_Sergiy_Demedyuk_FOTO.htm [in Ukr.].
5. Dubov, D. V. (2014). Kiberprostir yak novyi vymir heopolitychnoho supernytstva [Cyber space as a new dimension of geopolitical rivalry]: monohrafiia. Kyiv : NISD, 328 p. [in Ukr.].
6. Dubov, D. V. (2018). Problemni pytannia komunikuvannia kiberatak v Ukraini: mozhlyvi shliakhy vyrishennia [Problematic issues of communicating cyberattacks in Ukraine: possible ways to solve the problem]. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/CyberCommunication-e06b5.pdf> [in Ukr.].
7. Kiberalians zaiavliaie, shcho u 2016 rotsi ukrainskyi khaktyvizm vyishov na svitovii riven [Cyberalians inform that in 2016, Ukrainian hacktivism came to the world level]. URL: <https://detector.media/infospace/article/122787/2017-02-02-kiberalyans-zayavlyae-shcho-u-2016-rotsi-ukrainskii-khaktivizm-viishov-na-svitovii-riven> [in Ukr.].
8. Mazur, Ye. Khaktyvist pro kiberbezpeku Ukrainy: ne mozhna pidvyshchyty efektyvnist porozhnechi [Haktivist about the cyber security of Ukraine: it is impossible to increase the efficiency of emptiness]. URL: https://24tv.ua/ukrayina_tag1119 [in Ukr.].

9. Nekrasov V. (2018). Holova Kiberpolitsii: «Vash syn u politsii» prynosyt shakhraiam na «zoni» miliony hryven na dobu [The head of Cyberpolice: «Your son in the police» brings swindlers in «prison» millions of hryvnias per day]. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/01/15/633003> [in Ukr.].
10. Nekrasov, V. (2018). Ukraintsi zbahatyly kibershakhraiv na pivmiliarda: yak ne staty zhertvoiu [Ukrainians enriched cybersecurity about half a billion: how not to become a victim]. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/419603/ukrayintsi-zbahatyly-kibershahrayiv-na-pivmilyarda-yak-ne-staty-zhertvoyu> [in Ukr.].
11. Rad Rabbid – novyi virus-shifrovalshchik, atakovavshyi Ukrainu [Rad Rabbid – a new virus-coder, which attacked of Ukraine]. URL: https://24tv.ua/ru/novaja_kiberataka_v_ukraine_stalo_izvestno_kakoj_imenno_virus_zablokiroval_kompjutery_gospredpr_n880875 [in Rus.].
12. Rosiiska prohrama-shpyhun znaidena na komp'uterakh v ofisi Yatseniuka [The Russian spyware program was found on computers in the Yatsenyuk office]. URL: <https://www.unian.ua/science/948970> [in Ukr.].
13. SShA zvynuvatyly Rosiiu v atatsi virusu NotPetya i obitsialy naslidky [US blamed Russia for the virus of NotPetya and promised consequences]. URL: <https://www.unian.ua/politics/10009301> [in Ukr.].
14. Chervonenko, V. (2016). Chy bula kiberataka na oblenerho? [Was there a cyberattack on regional power distribution company (Oblenergo)?]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/01/160106> [in Ukr.].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шимченко Людмила Анатоліївна, кандидат філософських наук, доцент кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди».
e-mail: ShymchenkoL@ukr.net
orcid.org/0000-0002-2165-1377

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Шимченко Людмила Анатольевна, кандидат философских наук, доцент кафедры документоведения ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды».
e-mail: ShymchenkoL@ukr.net

INFORMATION ABOUT AUTHOR

Ljudmila Shimchenko, candidate of philosophical sciences, associate professor of scientific discipline of documentation
Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
e-mail: ShymchenkoL@ukr.net

УДК 372

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-77-85>

ФОРМИРОВАНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ: МИРОВОЙ ОПЫТ И УКРАИНСКИЕ РЕАЛИИ

Демуз И. А.
Зленко А. Н.
Исайкина Е. Д.

Актуальность темы исследований. Современные условия ведения бизнеса способствуют рассмотрению понятия «корпоративная культура» как одного из основных элементов системы управления персоналом. Большое значение сегодня приобретает корпоративная культура как совокупность признаков, которые определяют индивидуальность каждой организации. Культура организации – система ценностей, философия, которую разделяют все сотрудники организации. Философию организации образуют понятные всем работникам традиции, символы, ритуалы, легенды, которыми они руководствуются в повседневной деятельности в силу своего внутреннего убеждения. Составляющими культуры организации являются и названия марок продукции, которые она выпускает, и социальные контакты сотрудников вне ее пределов (союзы, спортивные команды и др.).

Постановка проблемы. Нельзя обеспечить прибыльность и успешность организации, опираясь лишь на экономический интерес и пренебрегая потенциалом культурного капитала, степень проникновения которого в управленческую и хозяйственную сферу обуславливает скорость и качество движения организации к новому циклу развития. Корпоративная культура включает в себя вопросы мотивации персонала, духовной и материальной жизни коллектива, стиля руководства, влияние личности руководителя, моральные нормы и материальные ценности. Внедрение и соблюдение принципов корпоративной культуры позволит сделать ее эффективным инструментом менеджмента персонала, сохранит единство в организации, что будет в дальнейшем благоприятно влиять на развитие культуры организации.

Анализ последних исследований и публикаций. Даная проблема стала объектом изучения целого ряда исследователей. В частности, заслуживают на внимание работы Апостолук О., Балика О., Безземельной Т., Григорьевой О., Жук В., Зеленой М., Ломачинской И., Малащенко В., Мариновой С., Мельник П., Скобцева А., Тарасовой О., Фищук Н., Химич И., Шишковой Г и др.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. В то же время, проблема влияния международного опыта на формирование корпоративной культуры отечественных предприятий до сих пор детально не изучена, что обуславливает актуальность дальнейших исследований в этой сфере.

Постановка задачи, цели исследования. Целью и задачами написания статьи является исследование успешных примеров мировых корпоративных культур, изучение отношения к корпоративной культуре в Украине, дальнейшее совершенствование процессов формирования корпоративной культуры украинских предприятий с учетом национального характера.

Методология проведения исследования. В ходе написания статьи были использованы методы анализа и синтеза, системного подхода, статистического анализа, обобщения и структурирования.

Изложение основного материала исследования. В статье проведено исследование мирового опыта формирования корпоративной культуры, проанализировано отношение к корпоративной

культуре в Україні, определены факторы внедрения и функционирования корпоративной культуры, ее типология, выяснено причины неудовлетворительного состояния введения национальной корпоративной культуры, приведены лучшие примеры корпоративной культуры отечественных предприятий.

Область применения результатов. Результаты исследования могут быть применены в процессе формирования корпоративной культуры современного предприятия.

Выводы в соответствии со статьей. Таким образом, ключевыми факторами, которые учитываются при формировании корпоративной культуры должны быть: национальные особенности с их отрицательными и положительными характеристиками, необходимость обновления высшего звена управления за счет создания мотивационных систем и условий для карьерного роста молодых квалифицированных специалистов, необходимость совершенствования экономических методов управления.

Ключевые слова: корпоративная культура, система управления, персонал, предприятия, компании, цели и миссия культуры организации, стратегии, традиции, ритуалы, ценности.

ФОРМУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Демуз І. О.
Зленко А. М.
Ісайкіна О. Д.

Актуальність теми дослідження. Сучасні умови ведення бізнесу сприяють розгляду поняття «корпоративна культура» як одного з основних елементів системи управління персоналом. Велике значення сьогодні набуває корпоративна культура як сукупність ознак, які визначають індивідуальність кожної організації. Культура організації - система цінностей, філософія, яку поділяють всі співробітники організації. Філософію організації утворюють зрозумілі всім працівникам традиції, символи, ритуали, легенди, якими вони керуються в повсякденній діяльності в силу свого внутрішнього переконання. Складовими культури організації є і назви марок продукції, які вона випускає, і соціальні контакти співробітників поза її межами (союзи, спортивні команди і ін.).

Постановка проблеми. Не можна забезпечити прибутковість і успішність організації, спираючись лише на економічний інтерес і нехтуючи потенціал культурного капіталу, ступінь проникнення якого в управлінську та господарську сферу обумовлює швидкість та якість руху організації до нового циклу розвитку. Корпоративна культура включає в себе питання мотивації персоналу, духовного і матеріального життя колективу, стилю керівництва, вплив особистості керівника, моральні норми і матеріальні цінності. Впровадження і дотримання принципів корпоративної культури дозволить зробити її ефективним інструментом менеджменту персоналу, збереже єдність в організації, що в подальшому матиме сприятливий вплив на розвиток культури організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена проблема стала об'єктом вивчення цілого ряду дослідників. Зокрема, заслуговують на увагу наукові праці Апостолук О., Балика О., Безземельної Т., Григор'євої О., Жук В., Зеленої М., Ломачинської І., Малащенко В., Маринової С., Мельник П., Скобцева А., Тарасової О., Фіщук Н., Химич І., Шишковой Г. та ін.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. У той же час, проблема впливу міжнародного досвіду на формування корпоративної культури вітчизняних підприємств потребує більш детально вивчення, що обумовлює актуальність подальших досліджень у цій сфері.

Постановка завдання, цілі дослідження. Метою і завданнями написання статті є дослідження прикладів успішних світових корпоративних культур, вивчення ставлення до корпоративної культури в Україні, подальше вдосконалення процесів формування корпоративної культури українських підприємств з урахуванням національного характеру.

Методологія проведення дослідження. В ході написання статті були використані методи аналізу і синтезу, системного підходу, статистичного аналізу, узагальнення і структуризування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В статті проведено дослідження світового досвіду формування корпоративної культури, проаналізовано ставлення до корпоративної культури в Україні, визначені фактори впровадження і функціонування корпоративної культури, її типологія, з'ясовано причини незадовільного стану впровадження національної корпоративної культури, наведені кращі приклади корпоративної культури вітчизняних підприємств.

Галузь застосування результатів. Результати дослідження можуть бути застосовані в процесі формування корпоративної культури сучасного підприємства.

Висновки відповідно до статті. Таким чином, ключовими факторами, які враховуються при формуванні корпоративної культури повинні бути: національні особливості, з їх негативними і позитивними характеристиками, необхідність оновлення вищої ланки управління за рахунок створення мотиваційних систем та умов для кар'єрного зростання молодих кваліфікованих фахівців, необхідність вдосконалення економічних методів управління.

Ключові слова: корпоративна культура, система управління, персонал, підприємства, компанії, цілі і місія культури організації, стратегії, традиції, ритуали, цінності.

FORMATION OF CORPORATE CULTURE: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES

Demuz I. O.
Zlenko A. M.
Isaikina O. D.

Relevance of research topic. Modern business conditions help to consider the concept of «corporate culture» as one of the main elements of staff management system. The corporate culture is of great importance today as a set of features that determine the individuality of each organization. Organization culture is a system of values, a philosophy shared by all employees of the organization. The philosophy of the organization is made clear to all workers of the tradition, symbols, rituals, legends, which they are guided in everyday activities by virtue of their inner conviction. Ingredients of the organization's culture are the names of the brands of products it produces and the social contacts of employees outside of it (unions, sports teams, etc.).

Formulation of the problem. It is impossible to ensure the profitability and success of the organization, relying solely on economic interest and neglecting the potential of cultural capital, the degree of penetration of which in the managerial and economic sphere determines the speed and quality of the organization's movement to a new cycle of development. Corporate culture includes issues of motivation of staff, spiritual and material life of the collective, style of management, influence of the leader's personality, moral standards and material values. Implementation and observance of the principles of corporate culture will make it an effective tool for staff management, preserve the unity in the organization, which in the future will have a beneficial effect on the development of the organization's culture.

Analysis of recent research and publications. This problem has become the object of study of a number of researchers. In particular, the scientific works of Apostoliuk O., Balyk O., Bezzemelna T., Hryhorieva O., Zhuk V., Zelena M., Lomachynska I., Malaschenko V., Marynova S., Melnyk P., Skobtseva A., Tarasova O., Fischuk N., Khymych I., Shyshkova H. and others deserve attention.

Identification of unexplored parts of the general problem. At the same time, the problem of the influence of international experience on the formation of the corporate culture of domestic enterprises requires a more detailed study, which determines the relevance of further research in this area.

Setting a task, objectives of the study. The purpose and tasks of writing the article is to study examples of successful world corporate cultures, to study the attitude towards corporate culture in Ukraine, further improve the processes of forming the corporate culture of Ukrainian enterprises taking into account the national character.

Research methodology. During the writing of the article were used methods of analysis and synthesis, the system approach, statistical analysis, generalization and structuring.

Presentation of the main research material. The article analyzes the attitude towards corporate culture in Ukraine, factors of the introduction and functioning of the corporate culture, its typology, determines the reasons for the unsatisfactory state of implementation of the national corporate culture, identifies the best examples of the corporate culture of domestic enterprises.

The field of application of results. The research results can be applied in the process of forming the corporate culture of a modern enterprise.

Conclusions according to the article. Thus, the key factors to be taken into account when forming a corporate culture should be: national features, with their negative and positive characteristics, the need to upgrade the top management through the creation of motivational systems and conditions for the career development of young qualified professionals, the need to improve economic methods management.

Keywords: corporate culture, management system, staff, enterprises, companies, goals and mission of organization culture, strategies, traditions, rituals, values.

JEL Classification: M12, M14

Актуальность темы исследований. Современные условия ведения бизнеса способствуют рассмотрению понятия «корпоративная культура» как одного из основных элементов системы управления персоналом. В реалиях сегодняшнего дня всё большее значение приобретает корпоративная культура как совокупность признаков, которые определяют индивидуальность каждой организации. Культура организации (корпоративная культура) – система ценностей, философия, которую разделяют все сотрудники организации. Философию организации образуют понятные всем работникам традиции, символы, ритуалы, легенды, которыми они руководствуются в повседневной деятельности в силу своего внутреннего убеждения. Составляющими культуры организации являются и названия марок продукции, которые она выпускает, и социальные контакты сотрудников вне ее пределов (союзы, спортивные команды и др.).

Степень исследования данной проблемы учеными. Данная проблема стала объектом изучения целого ряда исследователей. В частности, заслуживают на внимание работы Апостолук О., Балика О., Безземельной Т., Григорьевой О., Жук В., Зеленой М., Ломачинской И., Малащенко В., Мариновой С., Мельник П., Скобцева А., Тарасовой О., Фишук Н., Химич И., Шишковой Г и др. В то же время, проблема влияния международного опыта на формирование корпоративной культуры отечественных предприятий до сих пор детально не изучена, что обуславливает актуальность дальнейших исследований в этой сфере.

Постановка задачи, цели исследования. Целью и задачами написания статьи является исследование успешных примеров мировых корпоративных культур, изучение отношения к корпоративной

культуре в Україні, дальнєше совершенствование процессов формирования корпоративной культуры украинских предприятий с учетом национального характера.

Метод или методология проведения исследования. В ходе написания статьи были использованы следующие научные методы: анализа и синтеза, системного подхода, статистического анализа, обобщения, структурирования и др.

Результаты исследования. Элементы культуры организации формируются с момента её возникновения и на протяжении всего времени существования. Она укрепляет внутренние связи между работниками и структурными подразделениями, усиливает мотивацию сотрудников, обеспечивает более эффективную координацию, чем формальная система контроля и планирования.

В этих условиях, ведущие мировые компании сосредотачивают свои возможности и средства на создании уникальной корпоративной культуры, благоприятной атмосферы в коллективе, что позволяет им иметь в своем штате лучших сотрудников. В современных нестабильных условиях украинского бизнеса квалифицированные кадры могут стать надежным фундаментом для дальнейшего развития предприятия. Формирование и развитие корпоративной культуры, в стратегическом плане – это продуманные правила поведения, организованная система коммуникации, программы развития персонала, мотивационные мероприятия, тимбилдинг и т.д. [9].

Как показывают последние глобальные исследования Ernst&Young Global Limited, более 80% руководителей компаний со всего мира считают, что эффективная корпоративная культура – залог успеха любого бизнеса. В то же время, только 14% руководителей довольны их культурой компании. Для большинства руководителей в мире (87%) корпоративная культура, а также вовлеченность персонала, – приоритетные вопросы в управлении бизнесом.

Таким образом, успешные компании характеризуются высоким уровнем корпоративной культуры, который формируется в результате усилий, направленных на развитие духа корпорации на благо всех заинтересованных сторон. Недаром основные ценности и цели таких корпораций-гигантов, как Procterand Gamble, Sony, Motorola, Hewlett Packard остаются неизменными, когда стратегия и практика бизнеса постоянно адаптируются к изменяющемуся миру [10, с. 105].

Как указано в исследованиях профессоров теории экономики и производства Терренса Е. Дела и Аллана А. Кеннеди, высокоэффективные компании направляют свою деятельность в соответствии с определенными ценностями и убеждениями. Они, как правило, выражаются в соответствующих девизах, где определяются назначение, основная причина существования компании. Приведем примеры девизов некоторых известных компаний мира: Nike – «Почувствовать дух соревнования, победить и разгромить конкурентов»; Hewlett Packard – «Вносить технический вклад в развитие и благосостояние общества»; Walt Disney – «Сделать людей счастливыми»; General Electric – «Наш важнейший продукт – это прогресс».

Консультанты Томас Дж. Питерс и Роберт Х. Уотермен в процессе анализа «сверхдостижений» 62 американских фирм пришли к выводу:

- среди высокодоходных фирм 88% имели специализированные отделения, которые отвечали непосредственно за внедрение нравственных ценностей;

- 65% фирм имели программы сочетания этих ценностей с мерами для повышения рентабельности;

- 58% фирм разработали специальные программы культурной работы среди персонала [5, с. 57-58].

У компаний со средним и низким уровнем дохода соответствующие показатели были ниже почти вдвое.

Отсюда становится очевидным, что: процветающие предприятия имеют набор четких ценностей и руководящих принципов. На менее успешных предприятиях или вообще об этом не вспоминали, или представление о ценности не согласовывалось с руководящими принципами.

Согласно исследованиям, 86% компаний во всем мире признали, что залогом успешности их бизнеса в конкурентных реалиях выступал именно здоровый корпоративный дух. Благодаря повышенной вовлеченности персонала компаниям удалось повысить качество работы на 44% и увеличить прибыль на 22% в год [9].

Рассмотрим некоторые успешные примеры мировых корпоративных культур.

В перечне компаний с высокой корпоративной культурой особое место принадлежит Google. Ключевыми элементами корпоративной культуры компании Google являются: финансовые бонусы, открытые выступления высшего руководства, бесплатное питание, различные экскурсии, тренажерные залы и многие другие преимущества. К тому же, руководство компании обеспечивает абсолютно всех сотрудников, в численных офисах и подразделениях, комфортными условиями работы [4].

Специфика работы компании Facebook в том, что ее сотрудники имеют возможность работать в открытом офисном пространстве, что способствует укреплению командного духа организации, личностного роста и процессу обучения во время работы. Кроме того, в компании создали специальные помещения, где работники могут отдыхать, что позволяет новым сотрудникам быстро стать частью коллектива [4].

Компания Zappos, которая известна больше своей корпоративной культурой, чем продаваемой обувью, прививает каждому члену команды свои ценности работы в компании: зарплата зависит исключительно от сотрудника, который не ограничен в возможностях; хороший сервис; счастливый клиент и тимбилдинг [4].

Интересным примером успешной корпоративной культуры можно назвать компанию Warby Parker, которая производит и продает очки. Ее корпоративная культура направлена на объединение коллектива и

формирование единого коллективного духа за счет проведения совместных обедов, различных мероприятий и развлекательных программ, которые очень по душе сотрудникам и они с нетерпением их ждут [4].

Ярким примером построения корпоративной культуры основанной на объединении сотрудников ради общего дела является авиакомпания South west Airlines. И хотя очень часто авиакомпания подается острой критике за плохое обслуживание, South west Airlines напроць разрушает этот миф - клиенты всегда отмечают, что в компании дружелюбные сотрудники, готовые прийти на помощь [4].

Нефтегазовая компания Chevron считается компанией с корпоративной культурой, ориентированной на поддержку сотрудников и заботу о их безопасности. Так, на территории предприятия функционируют фитнес-центры и разные спортивные клубы. В компании предлагают различные программы в области здравоохранения. Также обязательными являются перерывы на протяжении рабочего дня [4].

Square Space – успешный стартап, корпоративную культуру которого можно назвать открытой, простой, но в тоже время творческой. Для руководства и сотрудников созданы одинаковые условия, нет определения четких границ, что говорит о абсолютной открытости в их взаимоотношениях. Целый ряд мероприятий, а именно: медицинская страховка, предоставление гибкого отпуска и рабочего графика, обеспечение питанием, организация корпоративных вечеров, укрепляют корпоративный дух и повышают эффективность работы персонала [4].

Корпоративная культура, которая основана на полном доверии своим сотрудникам в процессе работы над различными проектами и во время выполнения сложных задач принадлежит Adobe. В своей работе руководство компании не использует рейтинги сотрудников, считая что они только демотивируют их. Каждый сотрудник знает, что если он выполнит работу на высоком уровне, то это обязательно оценят. Именно высокое доверие позволяет сотрудникам компании работать максимально эффективно [4].

Отношение к корпоративной культуре в Украине до сих пор остается неоднозначным. Социологические опросы середины 2000-х годов свидетельствуют, что:

- 55% украинских руководителей считают, что в идеале корпоративная культура должна быть на предприятии;
- 40% предпринимателей пытаются сформировать ее с помощью западных технологий;
- 35% признают необходимость в ней, но для этого у них не хватает ни времени, ни ресурсов;
- 25% вообще считают корпоративную культуру ненужной[5, с. 58].

Это говорит о том, что наша предпринимательская культура подсознательно все еще остается зажатой в тисках между старой постсоветской традицией производственной демократии, властным абсолютизмом «принуждения к рынку» 1990-х годов и западным пониманием профессионального самоуправления. На постсоветском пространстве представления о корпоративной культуре появились одновременно с приходом иностранных компаний. Первой это сделала фирма «McDonald's», менеджеры которой постоянно подчеркивают важность четырех основных понятий, характеризующих стиль фирмы: качество, сервис, чистота, уровень цен [10, с. 115].

Стоит признать, что на сегодняшний день успешные предприятия только начинают относиться к корпоративной культуре как к важному инструменту управления бизнесом и как к средству для создания серьезных преимуществ на нынешнем рынке. Ведь в современном бизнесе корпоративная культура выступает важным условием успешной работы предприятия, фундаментом его динамичного роста, гарантом стремления к повышению эффективности. С усилением конкуренции появляется необходимость в создании дополнительных конкурентных преимуществ, одним из которых и является корпоративная культура.

Рассмотрим факторы введения корпоративной культуры.

Прежде всего, корпоративная культура должна рассматриваться с точки зрения учета фактора времени. Во-первых, – это исторический период развития общества. Разные периоды времени требуют различной корпоративной культуры и в целом – разного менеджмента. Во-вторых, – это внешняя среда, в которой действует предприятие: культура, демография, политика, право, социальные отношения, информация и образование, технология и т. п. Состояние этих элементов будет разным для разных стран, регионов, отраслей деятельности. На корпоративную культуру чрезвычайно сильно влияет национальный менталитет, национальный характер. В-третьих, – это внутренняя среда самого предприятия: его функции на рынке товаров и услуг, влияние в обществе, размеры предприятия, технологии и, конечно, кадровый состав, профессионализм работников, их образование, способности. Большое значение имеет взаимосвязь корпоративной культуры с управлением на предприятии. К нему относятся: вид менеджмента, структура организации, методы коммуникаций и принятия решений, система мотивации труда, кадровая политика и система обучения[10, с. 107, 108].

Анализ источников дал возможность выделить ряд причин неудовлетворительного состояния введения корпоративной культуры в Украине:

- значительная часть ресурсов предприятий сосредоточена на повышении материального благосостояния, в результате чего слишком мало внимания уделяется культурному развитию, одним из факторов которого является и корпоративная культура;
- сложности сочетания особенностей украинского менталитета, общественного сознания и психологии, которые оказывают значительное влияние на экономическую среду и культуру нашей страны;
- психологические факторы, связанные с тоталитарным прошлым: безинициативность, двойная мораль, одновременно привычка полагаться на опеку государства и не доверять ей, иногда недостаточное чувство ответственности;

- наличие у значительной части населения «экономического нигилизма» с одной стороны, и «индивидуализма», обусловленного спецификой общественной жизни, с другой;
- нераскрытость социального ресурса корпоративной культуры, связанная с использованием неформальных элементов корпоративной культуры в отличие от стратегических инструментов ее влияния на совершенствование социально-трудовых отношений;
- непрофессиональное экономико-управленческое кадровое обеспечение, обусловленное отсутствием в стране министерских программ подготовки специалистов по управлению акционерными компаниями по отдельной специальности;
- неудовлетворительная внутрикорпоративная и внешняя среда производственно-хозяйственной деятельности, обусловленная, прежде всего, непониманием сущности, функций, этапов реализации корпоративной культуры на практике, некачественной корпоративной политикой, отсутствием корпоративного духа в кадрового аппарата;
- деидеологизация корпоративной культуры компаний, частичная ликвидация влияния государства на ее формирование; коммерциализация корпоративной культуры; отсутствие заботы об участниках корпоративных отношений в социально-духовном плане;
- рост сознательной реализации в производственно-хозяйственной деятельности корпорации элемента акционерной антикультуры; нарушения кодексов протокольного поведения участников корпоративных отношений [2 с. 171, 172; 3, с. 83].

Можем утверждать, что в Украине корпоративная культура на макро- и микроуровне находится в неудовлетворительном состоянии.

Типология корпоративных культур компаний постсоветского пространства, в том числе и Украины, имеет свои исторические особенности, связанные с приватизацией государственных предприятий, накоплением капитала, глобализации экономики и другими факторами. Среди предприятий выделяются те, которые сохраняют признаки культуры бывшего советского менеджмента, те, что трансформировали корпоративную культуру из зарубежных моделей или ищущие собственные подходы к управлению ею.

К первому типу относится культура предприятий с сильными традициями постсоветского менеджмента. Для них характерна высокая степень бюрократизации, угнетение инициативы снизу, уравнилельный подход к вознаграждению работников, их отчуждение от управления и результатов труда. Несмотря на определенные положительные черты этой культуры (социальная защищенность работников, дисциплина, уверенность в завтрашнем дне), она имеет низкую степень адаптации и гибкости к условиям внешней среды. Этот тип корпоративной культуры условно назовем «регрессивной», так как она базируется на устаревших принципах и ценностях, присущих предыдущему историческому устройству, и не способствует конкурентоспособному развитию предприятия. К предприятиям с регрессивным типом корпоративной культуры относятся большинство небольших местных/региональных предприятий и марок.

Второй тип корпоративной культуры развивается на предприятиях, которые являются региональными филиалами транснациональных корпораций. Их культура отличается определенной устойчивостью, приобретением в процессе длительного опыта норм, стандартов и моделей эффективного трудового поведения. Однако эти модели часто трудно применить в украинских реалиях, что обуславливает необходимость дополнительных мер по их адаптации и повышению гибкости. Этот тип корпоративной культуры назовем «заимствованным», поскольку такая корпоративная культура берется из других стран и приносится на украинскую почву. Корпоративную культуру заимствованного типа имеют компании «Procter&Gamble Co.», «Johnson&Johnson», «TheCoca-Cola Company», корпорация «Microsoft».

К третьему типу корпоративной культуры отнесем культуру украинских предприятий, ориентированных на широкое применение западных управленческих технологий путем адаптации к украинской практике. Такие предприятия характеризуются высокой вариативностью, гибкостью по отношению как к выбранной деловой стратегии, так и к быстро изменяющимся условиям внешней среды. Эти свойства позволяют им достигать конкурентных преимуществ в рыночной среде. Этот тип культуры назовем «прогрессивным». Корпоративная культура прогрессивного типа создана в таких организациях, как корпорация «Артериум», «Киевская кондитерская фабрика «Рошен», фабрика «Голден Тайл», корпорация «Оболонь» и др.[1, с. 83, 84-85].

Среди крупных компаний Украины с разработанной более-менее корпоративной культурой также называют Укрнафту, Укртатнафту, Запорожсталь, FozzyGroup, WOG, АТБ-маркет, Киевстар, Эпицентр и др.

Анализ миссий и ценностей как главных составляющих корпоративной культуры показал, что приблизительно 45% крупных компаний Украины имеют четко сформулированные ценности, принципы, миссию, 15% – нечетко сформулированные, 35% – не указывают ни миссию, ни корпоративные ценности на своих официальных сайтах. 89% крупных компаний в качестве корпоративных ценностей называют лидерство на рынке, персонал ценен для 67% компаний, клиенты и качество – для 56%, профессионализм и инновации – для 30%, экология – для 22%[2, с. 168, 169]. Таким образом, можно утверждать, что лидерство на рынке выступает первостепенной ценностью для украинских предприятий, в то время, как персонал является ценностью только для трети предприятий.

Несмотря на общую негативную тенденцию, рассмотрим примеры отдельных компаний Украины по введению корпоративной культуры. Одной из наилучших считаем компанию TEDIS Ukraine.

TEDIS Ukraine (ранее Мегаполис-Украина) – крупнейший украинский дистрибьютор сигарет. Основным направлением деятельности является дистрибуция табачных изделий и сопутствующих товаров. Входит в ТОП-10 рейтинга «200 крупнейших компаний Украины» по версии журнала Forbes, а по итогам 2015 года вошла в список крупнейших налогоплательщиков Украины в ежегодном рейтинге журнала «Бизнес». Заняла пятую позицию в ТОП-5 рейтинга «Лучшие компании для лидеров» в Украине по результатам исследования 2014 года, проведенного международной консалтинговой компанией HAY Group. По итогам 2014 года, стала одной из 32 украинских компаний, попавших в рейтинг 500 крупнейших компаний Восточной Европы по версии американской консалтинговой группы Deloitte [6].

Миссией является создание условий для формирования профессионального удовлетворения от сотрудничества у партнеров и сотрудников компании. Миссия TEDIS Ukraine базируется на следующих принципах: совершенствовать современные методы бизнеса; внедрять технологические инновации; формировать особую коллективную энергию; обеспечивать высокое качество дистрибуции лучших производителей продукции для достижения особых результатов каждого участника процесса.

В компании царит особая корпоративная культура, которая объединяет работников в команду единомышленников. Принятой системой отношений у компании есть уважение, доверие, честность и открытость. TEDIS Ukraine – это команда опытных специалистов. Профессионализм сотрудников позволяет гарантировать качество услуг. Внедрена практика систематического посещения семинаров и курсов повышения квалификации. Управление обучения и развития персонала регулярно организует внутренние и внешние учебные мероприятия для работников. В компании большое внимание уделяется новаторству и инновациям. Поощряется предпринимательский подход. Поэтому в компании существуют проекты для изобретателей и инноваторов: «МЕГА-Инновация», Клуб «Эдисона-Джобса» и «Лучшее рационализаторское предложение», которые дают возможность каждому без исключения работнику заявить о себе, представить свои идеи на рассмотрение руководству[6].

Как указано на официальном сайте, TEDIS Ukraine обеспечивает равные условия для построения успешной карьеры для каждого сотрудника. Компания приветствует желание работников к профессиональному росту и рассматривает каждого работника как потенциального кандидата для участия в существующих программах расширения карьерных возможностей. Ежегодно более 200 работников получают повышение в должности; внутренний кадровый резерв насчитывает 146 сотрудников; 70 руководящих вакансий закрыто внутренним кадровым резервом. Компания предлагает: официальное трудоустройство и социальную защищенность; достойный уровень оплаты и условий труда; равные возможности для построения и развития успешной карьеры; корпоративные скидки на различные товары и услуги для работников и членов семей и т. д. [6].

Развитой корпоративной культурой среди украинских предприятий отличается и «Киевская кондитерская фабрика «Рошен». В компании в первую очередь делают ставку на сильную и амбициозную команду профессионалов. ROSHEN гарантирует сотрудникам всё необходимое для выполнения поставленных задач: комфортные условия работы, ресурсы, профессиональный рост, достойное вознаграждение, гарантию занятости и уверенность в завтрашнем дне. Немаловажное значение в компании уделяется и обучению персонала: функционируют различные программы для внешних кандидатов и для внутренних сотрудников, программы менеджерского обучения для руководителей; сотрудники посещают корпоративные занятия по английскому языку; есть программы для студентов-стажеров[7].

Таким образом, Украина имеет примеры развитой корпоративной культуры компаний, которые являются лидерами на рынке услуг и товаров.

Если говорить о том, как должна меняться корпоративная культура в будущем, необходимо обратить внимание на то, что ее компоненты останутся неизменными: миссия; общие ценности; руководитель-лидер; гибкая структура; вовлеченность; коммуникация.

Миссия. По прогнозам экспертов, к 2025 году поколение «Милениум» (то есть люди, рожденные после 1984 года) будет составлять примерно 75% всей рабочей силы. Простого понимания направления развития и цели компании сотрудникам поколения «Милениум» уже недостаточно. Милениалы хотят работать в будущем с миссией, что вдохновляет и описывает, как они своей работой вносят вклад в развитие общества.

По данным исследования организации Ernst&Young Global Limited, 88% представителей поколения «Милениум» хотят работать в социально ответственных компаниях, а 92% руководителей компаний считают, что для оценки эффективности бизнеса важно отслеживать не только прибыль, но и нефинансовые параметры [8].

Важно понимать, что для формирования миссии необходимо обратить внимание на так называемый ЗР – подход, когда миссия компании строится на «трех китах»: люди (people), планета (planet) и прибыль (profit). Для успешной реализации высшей цели компании, ее миссии, необходимы «правильные сотрудники», которые, в свою очередь, отвечают ее корпоративным ценностям.

Общие ценности. Ценности – это компонент корпоративной культуры, который описывает, как сотрудники живут, работают и взаимодействуют друг с другом и с внешним миром каждый день. Ценности имеют наибольшую силу, когда они коррелируют с миссией и видением компании, просто и четко описывают принципы взаимодействия в компании, делятся всеми сотрудниками и понятны. Важную роль в этом играет непосредственный руководитель, который должен выступать ролевой моделью для сотрудников.

Руководитель. Этот компонент корпоративной культуры требует особого внимания, так как именно от него будет во многом зависеть корпоративная культура и цели компании. Руководитель в современном понимании – это безусловный лидер.

Гибкая структура. В условиях неопределенности динамической среды компаниям для успеха необходимо быть гибкими и часто действовать как стартап. Это означает ликвидацию лишних уровней иерархии, предоставление сотрудникам возможности заниматься тем, что у них получается лучше всего, тесно взаимодействовать друг с другом как внутри организации, так и снаружи, а также иметь достаточно полномочий для принятия решений. Все это предполагает упрощение организационных структур, которые становятся более гибкими и адаптивными.

Вовлеченность. Кроме многочисленных преимуществ милениалов, они все еще являются наименее лояльными сотрудниками и готовы менять работу каждые три года и даже чаще. Это означает, что корпоративная культура будущего должна быть направлена на обеспечение вовлеченности сотрудников. Для рекрутинга и удержания лучших необходимо заботиться об их благосостоянии. То есть, бизнес должен формировать и поддерживать высокий смысл существования, ощущение принадлежности, необходимости, постоянное развитие, чувство уверенности в себе и, конечно, чувство баланса.

Коммуникация. Этот компонент корпоративной культуры в современной среде выходит на первый план. Социальные сети, новые приложения, смартфоны дают сотрудникам возможность всегда быть на связи, тем самым создавая культуру «взаимосвязи». Для обеспечения эффективной корпоративной культуры коммуникация должна быть мегаэффективной.

Выводы. Таким образом, ключевыми факторами, которые учитываются при формировании корпоративной культуры должны быть: национальные особенности с их отрицательными и положительными характеристиками, необходимость обновления высшего звена управления за счет создания мотивационных систем и условий для карьерного роста молодых квалифицированных специалистов, необходимость совершенствования экономических методов управления.

Список используемых источников

1. Балика О. Г. Нові підходи до класифікації корпоративної культури в контексті її впливу на соціально-трудоу відносини. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. № 1 (56). 2013. С. 82-87.
2. Безземельная Т. А. Особенности формирования корпоративной культуры украинских предприятий. Вестник государственного и муниципального управления. 2013. № 2. С. 167-172.
3. Григор'єва О. В. Вплив корпоративної культури на діяльність організації. Збірник наукових праць (менеджмент організацій і адміністрування, психологія праці та управління, управління персоналом та економіка праці) / упоряд. О. Ю. Вілкова, Л. Г. Новаш. Київ: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2012. С. 81-88.
4. 9 компаний с потрясающей корпоративной культурой. URL: <https://ubr.ua/labor-market/life-at-work/9-kompanii-s-potriasaushei-korporativnoi-kulturoi-352276> (дата звернення: 09.12.2018).
5. Жук В. П. Формування корпоративної культури в Україні. Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління». Вип. 3-4. 2015. С. 56-62.
6. Офіційний сайт TEDIS Ukraine. URL: <http://tedis-ukraine.com.ua> (дата звернення: 10.01.2019).
7. Офіційний сайт Кондитерської корпорації «Рошен». URL: <https://www.roshen.com/> (дата звернення: 10.01.2019).
8. По зрелом размышлении. Чем опасна ставка на молодые кадры // Автор Илья Носырев. Газета «Свое дело», 8 февраля 2018. URL: <https://www.rbc.ru/newspaper> (дата звернення: 10.12.2018).
9. Скобцев А. Корпоративная культура: современная философия успешного бизнеса. Какова ее роль в достижении успеха компании. URL: <http://forbes.net.ua/opinions> (дата звернення: 12.01.2019).
10. Химич І. Г. Формування корпоративної культури підприємства в сучасних економічних умовах. Сучасні соціально-економічні проблеми теорії та практики розвитку економічних систем. 2015. № 31. С. 105-116.

References

1. Balyka O. H. (2013). *Novi pidkhody do klasyfikatsii korporativnoi kultury v konteksti yivplyvu na sotsialno-trudovi vidnosyny* [New approaches to the classification of corporate culture in the context of its impact on social and labor relations]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, 1(56). 82-87 [in Ukr.].
2. Bezzemelnaia T. A. (2013). *Osobennosti formirovaniya korporativnoy kul'tury ukrainskikh predpriyatiy* [Features of formation of corporate culture of Ukrainian enterprises]. *Vestnyk hosudarstvennoho y munitsypalnoho upravleniya*, 2. 167-172. [in Ukr.].
3. Hryhor'ieva O. V. (2012). *Vplyv korporativnoi kultury na diialnist orhanizatsii* [Influence of corporate culture on the activity of the organization]. *Zbirnyk naukovykh prats (menedzhment orhanizatsii i administruvannia, psykholohiiapratsi ta upravlinnia, upravlinnia personalom ta ekonomikapratsi) / uporiad. O. Yu. Vilкова, L. H. Novash. Kyiv : Instytut pidhotovky kadriv derzhavnoi sluzhby zainiatosti Ukrainy*, 81-88.[in Ukr.].
4. 9 kompaniy s potryasayushchey korporativnoy kul'turoy [9 companies with incredible corporate culture]. URL: <https://ubr.ua/labor-market/life-at-work/9-kompanii-s-potriasaushei-korporativnoi-kulturoi-352276> [in Ukr.].

5. Zhuk V. P. (2015). *Formuvannia korporativnoi kultury v Ukraini [Formation of corporate culture in Ukraine]. Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia: Seriia «Upravlinnia», 3-4. 56-62 [in Ukr.]*.
6. Ofitsiynysait TEDIS Ukraine [Official site of TEDIS Ukraine]. URL : <http://tedis-ukraine.com.ua> [in Ukr.]
7. Ofitsiynysait Kondyterskoi korporatsii «Roshen» [Official site of Roshen confectionery corporation]. URL : <https://www.roshen.com/> [in Ukr.]
8. Po zreloj razmyshlenii. Chem opasna stavka na molodye kadry (2018) [By mature thinking. What is the risk of betting on young people]. Avtor Ylia Nosirev. Hazeta «Svoedelo», 8 fevralia. URL : <https://www.rbc.ru/newspaper> [in Rus.]
9. Skobtsev A. Korporativnaya kul'tura: sovremennaya filosofiya uspeshnogo biznesa. Kakovaeerol' v dostizhenii uspekha kompanii (2018). [Corporate Culture: Contemporary Philosophy of Successful Business. What is its role in achieving the company's success]. URL : <http://forbes.net.ua/opinions> [in Ukr.]
10. Khymych I. H. (2015). *Formuvannia korporativnoi kultury pidpriemstva v suchasnykh ekonomichnykh umovakh [Formation of corporate culture in modern economic conditions]. Suchasni sotsialno-ekonomichni problem teorii ta praktyky rozvytku ekonomichnykh system, 31. 105-116 [in Ukr.]*.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Демуз Інна Олександрівна, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри документознавства
e-mail: demuz_inna@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5936-2386>

Зленко Алла Миколаївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства
e-mail: zlenko.am@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-5586-3984>

Ісайкіна Олена Дмитрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства
e-mail: isaykina.od@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-6370-7546>

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Демуз Инна Александровна, доктор исторических наук, доцент, заведующая кафедрой документоведения
e-mail: demuz_inna@ukr.net

Зленко Алла Николаевна, кандидат исторических наук, доцент кафедры документоведения
e-mail: zlenko.am@ukr.net

Исайкина Елена Дмитриевна, кандидат исторических наук, доцент кафедры документоведения
e-mail: isaykina.od@ukr.net

ГБУЗ «Переяслав- ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского 30, г. Переяслав-Хмельницкий, Киевская обл., Украина, 08401

DATA ON AUTHOR

Demuz Inna, Doctor of Historical Sciences, the Head of Document Science Department
e-mail: demuz_inna@ukr.net

Zlenko Alla, candidate of historical sciences, associate professor of scientific discipline of documentation
e-mail: zlenko.am@ukr.net

Isaikina Olena, candidate of historical sciences, associate professor of scientific discipline of documentation
e-mail: isaykina.od@ukr.net

Pereyaslav-Khmenytsky Hryhoriy Skovoroda Pedagogical University
30, Sukhomlynsky Str., Pereyaslav-Khmelnitsky, Kyiv region, Ukraine, 08401

УДК 327; 379.8

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-85-96>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ВАЖЕЛІ АКТИВІЗАЦІЇ СПІВРОБІТНИТВА КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА УКРАЇНИ У СФЕРІ ТУРИЗМУ, КУРОРТІВ ТА ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Захарін С. В.

Лі Інін

Смірнов Є. В.

Актуальність теми дослідження. Потенціал міжнародного співробітництва між Китайською Народною Республікою та Україною у сферах туризму, курортів та готельного господарства використовується недостатньо. Зокрема, за оцінкою експертів, обсяги взаємних туристичних

відвідувань, не дивлячись на їхню позитивну динаміку, є доволі незначними. Відтак, дослідження організаційно-економічних механізмів стимулювання співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму і курортів представляє значний науковий та прикладний інтерес.

Постановка проблеми. Потенційні споживачі туристичних послуг обох країн відзначають слабку поінформованість про туристичні продукти та можливості подорожувань до країни-партнера. Даються взнаки візові обмеження, які є об'єктивним фактором, що стримує міжнародний туризм. Україна недостатньо ефективно використовує потенціал співробітництва в частині використання досвіду Китайської Народної Республіки у сфері розбудови та модернізації туристичної інфраструктури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми українсько-китайського співробітництва за різними напрямками, у тому числі у сфері туризму, курортів та готельного господарства, досліджують українські науковці А. Антонішин, А. Гончарук, В. Поворозник, В. Перебийніс, Є. Ярошенко, а також іноземні науковці М. Качмарські, І. Лі, Л. Зуокуї та інші.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Проблеми активізації міжнародного співробітництва між КНР та Україною у сферах туризму, курортів та готельного господарства мають бути осмислені з новітніх позицій, зважаючи на сучасні виклики глобального розвитку та складну політичну і економічну ситуацію в Україні.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою (ключовим завданням) даного дослідження є розробка концептуальних пропозицій, спрямованих на удосконалення наявних та створення новітніх механізмів та важелів активізації співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму і курортів.

Метод або методологія проведення дослідження. При виконанні дослідження використовувалися загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналітичне групування тощо) та спеціальні (абстрагування, економічні зіставлення, статистичні тощо) методи та прийоми пізнання економічних явищ і процесів.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Основним напрямом організації міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства є нормативно-правова регламентація відповідних форм та інструментів співробітництва. Україна в односторонньому порядку ухвалила рішення про суттєве полегшення візових обмежень для громадян КНР. Протягом 2013-2017 рр. (за виключенням 2014 р.) кількість китайських громадян, які в'їхали в Україну, збільшувалися. У 2015, 2016 та 2017 рр. збільшувалися не лише кількість китайських громадян, які в'їхали в Україну, але й також обсяги приросту. Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством України з туризму та курортів та Національною туристичною адміністрацією Китайської Народної Республіки про сприяння груповим поїздкам китайських туристів до України справляє позитивний вплив не лише на сферу організації подорожувати, але й на інші види економічної діяльності, що задіяні у виробництві туристичних послуг. На українському ринку туристичних послуг спостерігається збільшення кількості туристичних продуктів, що передбачають відвідування Китайської Народної Республіки. В процесі міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки у сфері туризму, курортів та готельного господарства слід приділити увагу активізації розвитку взаємних поїздок громадян у так званих «тематичних сегментах». Ідеться, зокрема, про діловий туризм, освітній туризм, шопінг-туризм тощо. Перспективним напрямом міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства є моніторинг та вивчення досвіду іншої сторони щодо стимулювання розвитку туризму, а також імплементація цього досвіду відповідно до норм міжнародного права та національного законодавства. Виділено кілька об'єктивних проблем, що гальмують повноцінну реалізацію потенціалу міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства.

Галузь застосування результатів. Результати проведеного дослідження можуть бути використані під час проведення міждержавних та міжурядових переговорів між представниками Китайської Народної Республіки та України з питань розширення співробітництва у сфері туризму, курортів та готельного господарства, а також під час формування державної політики стимулювання розвитку туристичної інфраструктури України (з урахуванням кращого світового досвіду).

Висновки: 1. Доцільно створити механізм моніторингу міжнародного співробітництва Китайського Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства. 2. Слід ухвалити управлінське рішення про створення у КНР української торгово-економічної місії, одним із завдань якої є здійснення некомерційного маркетингу українських туристичних об'єктів серед китайської аудиторії. 3. Органи влади України (в першу чергу МЗС та Мінекономіки) мають вивчити та запропонувати конкретні прагматичні рішення, спрямовані на приєднання української сторони до ініційованого КНР проекту «Один пояс - Один шлях», у тому в числі в частині залучення можливостей китайських партнерів (у першу чергу інвестицій та технологій) до створення нових та модернізації наявних об'єктів туристичної, курортної та готельної інфраструктури. 4. Доцільно проведення Саміту (конференції) з питань співробітництва між Китайською Народною Республікою та Україною у сфері туризму, курортів та готельного господарства, у тому числі з виставкою

перспективних інвестиційних проектів. 5. Корисним буде подальше розширення співробітництва між Китайською Народною Республікою та Україною у науковій та освітній сферах. 6. У порядок денний роботи підкомісії з питань торговельно-економічного співробітництва Комісії зі співробітництва між Урядом України та Урядом КНР слід включити актуальні питання міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства. 7. Важливим напрямом активізації взаємних туристичних потоків є усунення візових обмежень. 8. Одним із напрямів активізації міжнародного співробітництва КНР та України є розвиток тематичних (спеціальних) видів туризму, у першу чергу освітнього туризму.

Ключові слова: туризм, курорти, готельне господарство, КНР, Україна, міжнародне економічне співробітництво.

ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЫЧАГИ АКТИВИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ И УКРАИНЫ В СФЕРЕ ТУРИЗМА, КУРОРТОВ И ОТЕЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА

Захарин С. В.
Ли Инин
Смирнов Е. В.

Актуальность темы исследования. Потенциал международного сотрудничества между Китайской Народной Республикой и Украиной в сферах туризма, курортов и гостиничного хозяйства используется недостаточно. В частности, по оценке экспертов, объемы взаимных туристических посещений, несмотря на их положительную динамику, довольно незначительными. Следовательно, исследования организационно-экономических механизмов стимулирования сотрудничества китайской Народной Республики и Украины в сфере туризма и курортов представляет значительный научный и прикладной интерес.

Постановка проблемы. Потенциальные потребители туристических услуг обеих стран отмечают слабую осведомленность о туристических продуктах и возможности путешествий в страны-партнера. Сказываются визовые ограничения, является объективным фактором, сдерживающим международный туризм. Украина недостаточно эффективно использует потенциал сотрудничества в части использования опыта КНР в сфере развития и модернизации туристической инфраструктуры.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы украинского-китайского сотрудничества по различным направлениям, в том числе в сфере туризма, курортов и гостиничного хозяйства, исследуют украинские ученые А.Антонишин, Гончарук, В.Поворозник, В.Перебийнис, Е. Ярошенко, а также иностранные ученые М. Качмарски, И.Ли, Л. Зуокуи и другие.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Проблемы активизации международного сотрудничества между КНР и Украиной в сферах туризма, курортов и гостиничного хозяйства должны быть осмыслены из новейших позиций, учитывая современные вызовы глобального развития и сложную политическую и экономическую ситуацию в Украине.

Постановка задачи, цели исследования. Целью (ключевой задачей) данного исследования является разработка концептуальных предложений, направленных на совершенствование имеющихся и создание новых механизмов и рычагов активизации сотрудничества китайской Народной Республики и Украины в сфере туризма и курортов.

Метод или методология проведения исследования. При выполнении исследования использовались общенаучные (анализ и синтез, индукция и дедукция, аналитическое группировки и т.д.) и специальные (абстрагирование, экономические сопоставления, статистические и т.д.) методы и приемы познания экономических явлений и процессов.

Изложение основного материала (результаты работы). Основным направлением организации международного сотрудничества КНР и Украины в сфере туризма, курортов и гостиничного хозяйства является нормативно-правовая регламентация соответствующих форм и инструментов сотрудничества. Украина в одностороннем порядке приняла решение о существенном облегчении визовых ограничений для граждан КНР. В течение 2013-2017 гг. (Исключая 2014) количество китайских граждан, въехавших в Украину, увеличивались. В 2015, 2016 и 2017 увеличивались не только количество китайских граждан, въехавших в Украину, но также объемы прироста. Меморандум о взаимопонимании между Государственным агентством Украины по туризму и курортам и Национальной туристической администрацией Китайской Народной Республики о содействии групповым поездкам китайских туристов в Украину оказывает положительное влияние не только на сферу организации подорожувать, но и на другие виды экономической деятельности, которые задействованы в производстве туристических услуг. На украинском рынке туристических услуг наблюдается увеличение количества туристических продуктов, предусматривающие посещение Китайской Народной Республики. В процессе международного сотрудничества Китайской Народной Республики в сфере туризма, курортов и гостиничного хозяйства следует уделить внимание активизации развития взаимных поездок граждан в так называемых «тематических сегментах». Речь идет о деловой туризм, образовательный туризм, шопинг-туризм и тому подобное. Перспективным

направлением международного сотрудничества КНР и Украины в сфере туризма, курортов и гостиничного хозяйства является мониторинг и изучение опыта другой стороны по стимулированию развития туризма, а также имплементация этого опыта в соответствии с нормами международного права и национального законодательства. Выделено несколько объективных проблем, тормозящих полноценную реализацию потенциала международного сотрудничества КНР и Украины в сфере туризма, курортов и гостиничного хозяйства.

Область применения результатов. Результаты проведенного исследования могут быть использованы при проведении межгосударственных и межправительственных переговоров между представителями Китайской Народной Республики и Украины по вопросам расширения сотрудничества в сфере туризма, курортов и гостиничного хозяйства, а также при формировании государственной политики стимулирования развития туристической инфраструктуры Украины (с учетом лучшего мирового опыта).

Выводы: 1. Целесообразно создать механизм мониторинга международного сотрудничества Китайской Народной Республики и Украины в сфере туризма, курортов и гостиничного хозяйства. 2. Следует принять управленческое решение о создании в КНР украинской торгово-экономической миссии, одной из задач которой является осуществление некоммерческого маркетинга украинских туристических объектов среди китайской аудитории. 3. Органы власти Украины (в первую очередь МИД и Минэкономразвития) должны изучить и предложить конкретные прагматические решения, направленные на присоединение украинской стороны к инициированного КНР проекта «Один пояс - один путь», в том числе в части привлечения возможностей китайских партнеров (в первую очередь инвестиций и технологий) для создания новых и модернизации существующих объектов туристической, курортной и гостиничной инфраструктуры. 4. Целесообразно проведение Саммита (конференции) по вопросам сотрудничества между Китайской Народной Республикой и Украиной в сфере туризма, курортов и гостиничного хозяйства, в том числе с выставкой перспективных инвестиционных проектов. 5. Полезным будет дальнейшее расширение сотрудничества между Китайской Народной Республикой и Украиной в научной и образовательной сферах. 6. В повестку дня работы подкомиссии по вопросам торгово-экономического сотрудничества Комиссии по сотрудничеству между Правительством Украины и Правительством КНР следует включить актуальные вопросы международного сотрудничества Китайской Народной Республики и Украины в сфере туризма, курортов и гостиничного хозяйства. 7. Важным направлением активизации взаимных туристических потоков является устранение визовых ограничений. 8. Одним из направлений активизации международного сотрудничества КНР и Украины является развитие тематических (специальных) видов туризма, в первую очередь образовательного туризма.

Ключевые слова: туризм, курорты, гостиничное хозяйство, КНР, Украины, международное экономическое сотрудничество.

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC LEVERS TO ACTIVATE THE COOPERATION OF THE CHINESE PEOPLE'S REPUBLIC AND UKRAINE IN SPHERE OF TOURISM, RESORTS AND HOTEL ECONOMY

Zakharin S. V.
Li Yining
Smirnov E. V.

Relevance of research topic. The potential of international cooperation between the People's Republic of China and Ukraine in the areas of tourism, resorts and hotel industry is underutilized. In particular, according to experts, the volume of reciprocal tourist visits, despite their positive dynamics, is rather insignificant. Consequently, the study of organizational and economic incentive mechanisms for the promotion of the Chinese People's Republic and Ukraine in the field of tourism and resorts is of considerable scientific and applied interest.

Formulation of the problem. Potential consumers of tourism services in both countries note poor awareness of tourism products and the possibility of traveling to the partner countries. Visa restrictions affect, is an objective factor constraining international tourism. Ukraine is not effectively using the potential of cooperation in the use of the experience of China in the development and modernization of tourism infrastructure.

Analysis of recent research and publications. The problems of Ukrainian-Chinese cooperation in various areas, including in the field of tourism, resorts and hotel industry, are investigated by Ukrainian scientists A. Antonishnin, Goncharuk, V. Porovoznik, V. Perebiynis, E. Yaroshenko, as well as foreign scientists M. Kachmarsky, I. Li, L. Zuokui and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. The problems of enhancing international cooperation between the PRC and Ukraine in the areas of tourism, resorts and hotel industry should be understood from the latest positions, taking into account the contemporary challenges of global development and the difficult political and economic situation in Ukraine.

Setting the task, the purpose of the study. The purpose (key task) of this study is to develop conceptual proposals aimed at improving the existing and creating new mechanisms and levers for activating the development of tourism and resorts in the Chinese People's Republic and Ukraine.

Method or methodology for conducting research. In carrying out the study, general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction, analytical groups, etc.) and special (abstraction, economic comparisons, statistical, etc.) methods and techniques of knowledge of economic phenomena and processes were used.

Presentation of the main material (results of work). The main direction of the organization of international cooperation of China and Ukraine in the field of tourism, resorts and hotel industry is the legal regulation of the relevant forms and tools of cooperation. Ukraine unilaterally made a decision on a substantial easing of visa restrictions for citizens of the PRC. During 2013-2017 (Excluding 2014) the number of Chinese citizens who entered Ukraine increased. In 2015, 2016 and 2017, not only the number of Chinese citizens who entered Ukraine, but also the volume of growth increased. The Memorandum of Understanding between the State Agency of Ukraine for Tourism and Resorts and the National Tourist Administration of the People's Republic of China on promoting group trips of Chinese tourists to Ukraine has a positive impact not only on the organization of increasing prices, but also on other economic activities that are involved in the production of tourist services. In the Ukrainian market of tourist services, an increase in the number of tourist products, involving visits to the People's Republic of China, is observed. In the process of international cooperation of the People's Republic of China in the field of tourism, resorts and hotel industry, attention should be paid to enhancing the development of mutual trips of citizens in the so-called «thematic segments». We are talking about business tourism, educational tourism, shopping tourism and the like. A promising area of international cooperation between the PRC and Ukraine in the field of tourism, resorts and hotel industry is monitoring and studying the experience of the other party in promoting tourism development, as well as implementing this experience in accordance with international law and national legislation. Several objective problems that hinder the full realization of the potential of international international cooperation of China and Ukraine in the field of tourism, resorts and hotel industry are highlighted.

The field of application results. The results of the study can be used in intergovernmental and intergovernmental negotiations between representatives of the People's Republic of China and Ukraine on expanding cooperation in tourism, resorts and the hotel industry, as well as in shaping state policy to stimulate the development of tourism infrastructure in Ukraine (taking into account the best world experience).

Conclusions according to the article: 1. It is advisable to create a mechanism for monitoring the international cooperation of the People's Republic of China and Ukraine in the field of tourism, resorts and hotel industry. 2. A managerial decision should be taken on the creation in the PRC of a Ukrainian trade and economic mission, one of whose tasks is to carry out non-commercial marketing of Ukrainian tourist facilities among Chinese audiences. 3. The authorities of Ukraine (first of all, the Foreign Ministry and the Ministry of Economic Development) should study and propose specific pragmatic solutions aimed at joining the Ukrainian side to the One Belt - One Way project initiated by the PRC, including in terms of attracting the capabilities of Chinese partners (first of all investments and technologies) for the creation of new and modernization of existing objects of tourism, resort and hotel infrastructure. 4. It is advisable to hold a Summit (conference) on cooperation between the People's Republic of China and Ukraine in the field of tourism, resorts and hotel industry, including with an exhibition of promising investment projects. 5. Further expansion of cooperation between the People's Republic of China and Ukraine in the scientific and educational fields will be useful. 6. The agenda of the work of the subcommittee on trade and economic cooperation of the Commission on Cooperation between the Government of Ukraine and the Government of the PRC should include topical issues of international cooperation of the People's Republic of China and Ukraine in the field of tourism, resorts and hotel industry. 7. An important direction of enhancing mutual tourist flows is the elimination of visa restrictions. 8. One of the directions of the intensification of international cooperation between China and Ukraine is the development of thematic (special) types of tourism, primarily educational tourism.

Key words: tourism, resorts, hotel industry, China, Ukraine, international economic cooperation.

JEL Classification: L83, M16, N15, N45.

Актуальність теми дослідження. Між Китайською Народною Республікою та Україною задекларовано відносини стратегічного партнерства. КНР визнав Україну як суверенну державу 27 грудня 1991 року, а вже через тиждень, 4 січня 1992 року, між двома країнами були встановлені дипломатичні відносини [6]. Китай незмінно підтримує суверенітет і територіальну цілісність України, а Україна неухильно залишається відданою політиці «одного Китаю» [13, с.4]. Вказане створює сприятливе підґрунтя для міжнародного співробітництва між двома країнами у різних сферах, у тому числі у сфері туризму, курортів та готельного господарства. Зокрема, на туристичному ринку України представлено багато туристичних продуктів із можливістю відвідати різні курорти та міста КНР. В той же час Україна (в особі різних органів державної влади та управління) намагається активізувати туристичні прибуття із КНР.

Однак, потенціал міжнародного співробітництва між Китайською Народною Республікою та Україною у сферах туризму, курортів та готельного господарства використовується недостатньо. Зокрема, за оцінкою експертів, обсяги взаємних туристичних відвідувань, не дивлячись на їхню позитивну динаміку, є доволі незначними.

Оскільки підприємства сфери туризму, курортів та готельного господарства функціонують у конкурентному ринковому середовищі, стимулювання міжнародного співробітництва у зазначеній сфері слід здійснювати в першу чергу за допомогою організаційних та економічних важелів.

Відтак, дослідження організаційно-економічних механізмів стимулювання співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму і курортів представляє значний науковий та прикладний інтерес.

Постановка проблеми. Потенційні споживачі туристичних послуг обох країн відзначають слабку поінформованість про туристичні продукти та можливості подорожувань до країни-партнера. Даються взнаки візові обмеження, які є об'єктивним фактором, що стримує міжнародний туризм. Окрім того, Україна недостатньо ефективно використовує потенціал співробітництва в частині використання досвіду Китайської Народної Республіки у сфері розбудови та модернізації туристичної інфраструктури. Вирішення зазначених проблем сприятиме активізації співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму і курортів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми українсько-китайського співробітництва за різними напрямками, у тому числі у сфері туризму, курортів та готельного господарства, досліджують українські науковці А. Антонішнін [14], А. Гончарук [2], В. Поворозник, В. Перебийніс [8], Є. Ярошенко [13], а також іноземні науковці М. Качмарські [15], І. Лі [5, 14, 16], Л. Зуокуї [17] та інші.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Згідно нашої позиції, проблеми активізації міжнародного співробітництва між КНР та Україною у сферах туризму, курортів та готельного господарства мають бути осмислені з новітніх позицій, зважаючи на сучасні виклики глобального розвитку та складну політичну і економічну ситуацію в Україні.

Гіпотезою дослідження є твердження, що міжнародне співробітництво між КНР та Україною у сферах туризму, курортів та готельного господарства має потенціал до активізації. Про обґрунтованість цієї гіпотези свідчать, зокрема, доволі незначні обсяги взаємних туристичних відвідувань (вказані обсяги можуть бути значимо збільшені). Україна, окрім того, потребує модернізації туристичної, курортної та готельної інфраструктури, і це завдання на взаємовигідних засадах може бути виконане із залученням китайських партнерів (у тому числі інвесторів, технологів, проектних та будівельних організацій).

Невирішеною проблемою міжнародного співробітництва між КНР та Україною у сферах туризму, курортів та готельного господарства залишається усунення візових бар'єрів, про що неодноразово повідомлялося у періодиці.

Постановка завдання, мети дослідження. Метою (ключовим завданням) даного дослідження є розробка концептуальних пропозицій, спрямованих на удосконалення наявних та створення новітніх механізмів та важелів активізації співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму і курортів.

Вказані пропозиції мають бути спрямовані на усунення перешкод (проблем) міжнародного співробітництва між КНР та Україною у сферах туризму, курортів та готельного господарства з урахуванням національних інтересів обох країн.

Метод або методологія проведення дослідження. При виконанні дослідження використовувалися загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналітичне групування тощо) та спеціальні (абстрагування, економічні зіставлення, статистичні тощо) методи та прийоми пізнання економічних явищ і процесів. Інформаційною базою дослідження слугували наявна наукова та методична література з питань міжнародного економічного співробітництва КНР та України, у тому числі у сфері туризму і курортів, а також статистичні дані, що узагальнюються міжнародними організаціями та Держстатом України.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Високі повноважені представники Китайської Народної Республіки та України на політичному рівні заявили про наявність взаємної зацікавленості у розширенні нових форм міждержавного співробітництва. Зокрема, таке розширення може здійснюватися в рамках реалізації глобального проекту «Один пояс – Один шлях», ідеологом якого є китайська сторона. Як відомо, 7 вересня 2013 р. Голова Китайської Народної Республіки Сі Цзіньпін, виступаючи в Казахстані, оголосив про ініціативи створення «Економічного поясу Великого Шовкового Шляху» і «Морського Шовкового шляху XXI століття» як нових форм поглибленого економічного, гуманітарного і науково-технічного співробітництва Китаю, держав Центральної Азії та Європи [2, с.28]. У зв'язку з цим Сі Цзіньпін закликав застосовувати на просторі Євразії нові моделі співпраці та зосередив увагу на ключових завданнях, серед яких – активізація розвитку єдиної інфраструктурної мережі, посилення ролі «економічної дипломатії», зростання туристичних потоків, розширення культурної взаємодії [5, с.91]. Згодом ініціатива отримала назву «Один пояс - Один шлях» (кит. 一帶一路).

Президент України та глава Уряду України неодноразово заявляли про підтримку ініціативи «Один пояс – Один шлях». Україна в особі Міністерства економічного розвитку і торгівлі заявила про наявність у України інтересу до повноцінної участі в проекті «Один пояс - Один шлях», у тому числі шляхом гармонізації нормативно-правової бази та реалізації крупних інфраструктурних проектів [8, с.12].

Відтак, і Китайська Народна Республіка та Україна на політичному рівні заявили про наявність взаємної зацікавленості у розширенні міждержавного співробітництва. Слід звернути увагу, що зусилля китайської сторони спрямовані також на активізацію розвитку сфери туризму, курортів та готельного господарства, оскільки це відповідає завданням, які вирішуються через виконання ініціативи «Один пояс – Один шлях».

Основним напрямом організації міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства є нормативно-правова регламентація відповідних форм та інструментів співробітництва. За повідомленням Міністерства закордонних справ України, нині договірно-правова база двосторонніх відносин налічує понад 300 документів, у тому числі майже 200 документів основного списку (угоди і договори) [4]. Більшість документів регулюють різні питання економічного та гуманітарного співробітництва. Одним із перших міжнародно-правових документів, укладених Китайською Народною

Республікою та Україною, стала Угода між Урядом України і Урядом Китайської Народної Республіки про взаємні поїздки громадян (Угоду підписано 31 жовтня 1992 р., набула чинності 02 березня 1993 р.), якою врегульовано окремі питання щодо поїздок громадян однієї країни до іншої, а також деякі особливості оформлення віз [11]. 05 грудня 2013 р. було підписано Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством України з туризму та курортів та Національною туристичною адміністрацією Китайської Народної Республіки про сприяння груповим поїздкам китайських туристів до України [7] (надалі – Меморандум).

Згідно положень Меморандуму, китайська Сторона призначатиме туристичні агентства у Китаї, які уповноважені Національною туристичною адміністрацією КНР (КНТА) займатися поїздками китайських туристів за кордон, організовувати групові закордонні туристичні поїздки китайських туристів в Україну. Українська Сторона для організації групових туристичних поїздок китайських туристів до України, відповідно до законодавства України, призначатиме або рекомендуватиме туристичні агентства, які надають послуги з організації в'їзного туризму та зацікавлені в організації групових поїздок китайських туристів (далі - «українські приймаючі туроператори») [7].

Положення Меморандуму спрямовані на захист прав та інтересів китайських туристів, що перебувають на території України у складі організованих туристичних груп. Китайська сторона взяла на себе певний обсяг обов'язків щодо сприяння розвитку виїзного туризму до України лише щодо тих туристів (споживачів туристичних послуг), що скористалися послугами уповноважених китайських туроператорів або турагентств (які, в свою чергу, мають відповідати певним критеріям, встановленим Національною туристичною адміністрацією Китайської Народної Республіки).

В свою чергу, Україна в односторонньому порядку ухвалила рішення про суттєве полегшення візових обмежень для громадян КНР. Зокрема, було значно спрощено процедуру отримання віз громадянам КНР, які здійснюють індивідуальні туристичні подорожі, або знаходяться на території України транзитом.

В Китаї, у столиці – місті Пекін, працює Посольство України у Китайській Народній Республіці, а у двох містах – Шанхаї та Гуанчжоу – працюють Генеральні консульства України [8]. До цих установ можуть звертатися китайські громадяни, які бажають здійснити індивідуальні поїздки до України.

В Пекіні, Шанхаї та Гуанчжоу працюють акредитовані українські Візові центри, які надають китайським громадянам послуги з прийому та оформлення заяв про видачу візи для в'їзду в Україну [1]. Заявники мають змогу подати документи для оформлення українських віз у зручному для них форматі та, за бажанням, отримати низку додаткових послуг (виготовлення фотокарток, переклад та копіювання документів, оформлення полісів медичного страхування, кур'єрські послуги, СМС-інформування, обслуговування у залах підвищеного комфорту) [12].

Слід звернути увагу, що позитивний ефект від реалізації Меморандуму зможуть відчути не лише китайські туристи, що подорожують у складі організованих груп, але також і індивідуальні туристи (зокрема, в частині встановлення додаткових гарантій та механізмів безпеки китайських туристів, а також спрощення порядку оплати товарів та послуг із використанням міжнародних платіжних карт, емітованих у КНР).

За нашою оцінкою, в цілому вжиті заходи, у тому числі в частині реалізації положень вказаного Меморандуму, справляє позитивний вплив на динаміку туристичних поїздок китайських громадян до України, що підтверджується даними таблиці 1.

Таблиця 1. Динаміка в'їзду громадян КНР до України

Показники	2013	2014	2015	2016	2017
В'їзд громадян КНР до України, осіб	18128	11308	12966	19599	29 561
Зміна за рік, осіб	1590	-6820	1658	6633	9962

Джерело: Держстат (на основі даних Держприкордонслужби) [10], розраховано авторами.

Згідно представлених даних, протягом 2013-2017 рр. (за виключенням 2014 р.) кількість китайських громадян, які в'їхали в Україну, збільшувалися. Зменшення у 2014 р. кількості китайських громадян, які в'їхали в Україну, пояснюється вочевидь їхнім побоюваннями у зв'язку із початком збройного конфлікту на сході України та загальним ускладненням безпекової ситуації. Показово, що у 2015, 2016 та 2017 рр. збільшувалися не лише кількість китайських громадян, які в'їхали в Україну, але й також обсяги приросту (у 2015 р. – на 1658 осіб, у 2016 р. – на 6633 особи, у 2017 р. – на 9962 особи). Вочевидь, ця позитивна динаміка пояснюється сумлінною реалізацією сторонами низки заходів, у тому числі в рамках виконання положень вказаного Меморандуму.

Збільшення кількості китайських громадян, що в'їхали в Україну, створює додатковий платоспроможний попит на українському ринку готельних послуг [14, с.88], серед споживачів курортних послуг є громадяни КНР.

В той же час на українському ринку туристичних послуг спостерігається збільшення кількості туристичних продуктів, що передбачають відвідування Китайської Народної Республіки. Зокрема, згідно даних експрес-моніторингу, нині понад 30 українських туроператорів надають послуги щодо туристичних поїздок громадян у складі організованих туристичних груп на регулярній основі (у наперед визначені дати). Ці туроператори також отримали акредитацію у консульському відділі Посольства Китайської Народної Республіки в Україні і мають право подавати документи українських громадян для отримання туристичної візи по спрощеній процедурі.

Найпопулярніші серед українських громадян туристичні маршрути територією Китаю пролягають через найбільші міста – Пекін, Шанхай, Гуанчжоу, а також через міста, які мають значний курортний потенціал – Сан'я, Байдахе. Також користуються популярністю окремі міста, що мають культурне значення – Харбін, Сучжоу, Нанкін, Шенжень та ін. Нещодавно було апробовано чартерну програму на острів Хайнань (маршрут за напрямом Київ – Сан'я – Київ, виконує українська авіакомпанія), який є морським курортом та має значний курортний потенціал.

Найпопулярніші серед китайських громадян туристичні маршрути територією України також пролягають через найбільші міста – Київ, Одеса, Львів, а також через міста, що мають значне культурно-історичне значення та мають зручне розташування – Чернігів, Переяслав-Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Біла Церква.

Згідно нашої позиції, в процесі міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки у сфері туризму, курортів та готельного господарства слід приділити увагу активізації розвитку взаємних поїздок громадян у так званих «тематичних сегментах». Йдеться, зокрема, про діловий туризм, освітній туризм, шопінг-туризм тощо.

Більш докладно охарактеризуємо потенціал розвитку освітнього туризму між Китайською Народною Республікою та Україною. Вказаний вид туризму між двома країнами активно розвивається як в організованому сегменті (на основі дії міжнародних та міжурядових угод), так і за індивідуальними запитами.

Освітній туризм між Китайською Народною Республікою та Україною розвивається під впливом положень міждержавних та міжурядових документів. Так, у 1998 р. підписано міжурядову Угоду між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки про взаємне визнання документів про освіту і вчені звання. Приймаюча сторона, відповідно до законодавства своєї держави, забезпечує учасникам обмінів: безкоштовне навчання; безкоштовне проживання у студентському гуртожитку; виплату стипендії; медичне обслуговування (крім лікування хронічних захворювань та протезування), а Сторона, що направляє бере на себе витрати на проїзд до місця навчання і в зворотному напрямку. Студенти та аспіранти повинні володіти мовою держави приймаючої Сторони [5, с.92].

Угодою встановлено, що сторони сприятимуть встановленню і розвитку безпосереднього співробітництва між навчальними закладами обох країн, які, виходячи із взаємних інтересів, можуть укладати окремі угоди про співробітництво відповідно до положень цієї Угоди. Сторони надаватимуть можливість громадянам обох держав здобувати освіту у вищих навчальних закладах держави іншої сторони за умови повної оплати за навчання. Сторони сприятимуть участі вчених у наукових програмах, проектах, дослідженнях, міжнародних заходах, організованих в обох країнах, і обмінюватися інформацією про проведення таких заходів [16, с.53].

Вказані документи надають значні можливості громадянам КНР та України, що бажають здобути освіту у країні-партнері.

В той же час, на наш погляд, міжнародне співробітництво Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства має охоплюватися не лише проблематикою збільшення взаємного потоку туристів. Одним із перспективних напрямів вказаного співробітництва, згідно нашої оцінки, має стати залучення можливостей китайських організацій до створення та розбудови в Україні сучасної туристичної, курортної та готельної інфраструктури. При цьому слід врахувати, що в Китаї сконцентрований величезний економічний, інвестиційний та науково-технічний потенціал. Китайські інвестори активно вкладають кошти у найбільш привабливі види економічної діяльності в Україні – сільське господарство, транспорт та пошту, промисловість, торгівлю. У той же час китайські партнери висловлюють зацікавленість у реалізації низки перспективних інфраструктурних проектів, що можуть бути реалізовані за рахунок китайських інвестицій та (або) експортних кредитів з боку КНР [9]. Слід виділити проект «Повітряний експрес – організація залізничного пасажирського сполучення м. Київ – міжнародний аеропорт «Бориспіль», що передбачає будівництво залізничної магістралі та інших інфраструктурних об'єктів (вартість проекту – 372 млн. доларів США) [15, с.81]. Окрім того, китайська сторона готова продовжити роботу над проектами запуску в Україні швидкісного залізничного руху (нині швидкісні експresi у Китаї перевозять пасажирів із дільничною швидкістю до 350 км/год, а наявна мережа охоплює усі крупні міста) [17, с.103]. Китайські інвестори сформували кілька десятків пропозицій щодо будівництва та реконструкції об'єктів готельного господарства, про що свідчать результати міжнародних бізнес-форумів та виставок. Китайські партнери готові взяти участь у облаштуванні інфраструктури на курортах Трускавець, Моршин та одеського регіону [5, с.94].

Іншим перспективним напрямом міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства є моніторинг та вивчення досвіду іншої сторони щодо стимулювання розвитку туризму, а також імплементація цього досвіду відповідно до норм міжнародного права та національного законодавства. В цьому контексті, на наш погляд, доцільно вивчити досвід Китайської Народної Республіки у застосуванні новітніх форм та методів залучення іноземних туристів до поїздок у нові туристичні дестинації. Для Китайської Народної Республіки ця робота актуальна через переважання «традиційних» туристичних дестинацій (і як наслідок – необхідність їхнього «розвантаження» шляхом корегування туристичних потоків), необхідність створення нової та модернізації існуючої інфраструктури, а також об'єктивну доцільність підтримки збалансованого та рівномірного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Для України ця робота актуальна через наявність великої кількості незадіяних або слабозадіяних об'єктів туристичного показу, необхідність залучення додаткових надходжень до місцевих бюджетів, створення потенціалу для модернізації готельної інфраструктури у малих містах.

На основі проведеного аналізу можемо виділити кілька об'єктивних проблем, що гальмують повноцінну реалізацію потенціалу міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства. Серед найбільш відчутними проблемами слід виділити відсутність міжнародного механізму взаємодії уповноважених органів обох держав. Нині основними інструментами міжнародної взаємодії Китайської Народної Республіки та України у різних сферах двостороннього порядку денного є традиційні дипломатичні контакти по лінії Міністерств закордонних справ, а також робота Комісії зі співробітництва між Урядом України та Урядом КНР. У структурі згаданої комісії створено низку підкомісій, у тому числі з питань торговельно-економічного співробітництва, з питань науково-технічного співробітництва, з питань співпраці у космічній галузі, з питань співпраці в галузі освіти, з питань співробітництва у сфері культури. Як видно з поданого переліку, окремої підкомісії з питань розвитку співробітництва у сфері туризму не створено. Вказане об'єктивно не сприяє розвитку міжнародного співробітництва між Китайською Народною Республікою та Україною у сфері туризму, курортів та готельного господарства.

Оскільки туризм є особливим видом економічної діяльності, проблематика активізації співробітництва у туристичній сфері може обговорюватися та вирішуватися в межах роботи підкомісії з питань торговельно-економічного співробітництва. Натомість порядок денний роботи згаданої комісії засвідчує, що на засіданнях вказаної підкомісії питання розвитку співробітництва у сфері туризму, курортів та готельного господарства майже не обговорюються.

Значною проблемою активізації міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства є наявність візових бар'єрів. Зокрема, нині вартість оформлення китайської візи для українських громадян становить 1800 грн., що значно перевищує вартість віз інших країн. Окрім того, суттєво обмежено можливість оформлення так званих «мультивіз», які дають право багаторазового відвідування країни. Окрім того, за відгукami українських туристів, підвищити зручність оформлення китайських віз можливо через встановлення механізму попереднього запису на відвідування Консульської установи КНР у наперед визначений час (нині відвідування Консульської установи КНР відбувається у режимі «живої черги», через що заявники змушені витратити кілька годин на подачу документів та стільки ж часу – на їхнє отримання).

Відчутною проблемою активізації міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства є відсутність взаємовигідного механізму залучення та супроводження китайських інвестицій до реалізації проектів розбудови наявної та модернізації існуючої туристичної інфраструктури відповідно до визнаних світових стандартів.

Висновки, пропозиції, рекомендації. Результати проведеного дослідження можуть бути використані під час проведення міждержавних та міжурядових переговорів між представниками Китайської Народної Республіки та України з питань розширення співробітництва у сфері туризму, курортів та готельного господарства, а також під час формування державної політики стимулювання розвитку туристичної інфраструктури України (з урахуванням кращого світового досвіду).

Проведене дослідження дало змогу сформулювати низку науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій, спрямованих на активізацію міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства.

1. Доцільно створити механізм моніторингу міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства. Такий механізм на рівні експертів може бути створений в стислі терміни в рамках роботи Підкомісії з питань торговельно-економічного співробітництва. Також доцільний моніторинг діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, що займаються організацією туристичних поїздок громадян (туроператорів, турагентів, кур'єрів) в частині надання повної та достовірної інформації про правила перебування та туристичні об'єкти іншої країни.

2. Слід ухвалити управлінське рішення про створення у КНР української торгово-економічної місії, одним із завдань якої є здійснення некомерційного маркетингу українських туристичних об'єктів серед китайської аудиторії, інформування китайських громадян - потенційних туристів – про туристичні можливості України, надання практичної допомоги китайським туроператорам у налагодженні співробітництва з українськими туроператорами.

3. Органи влади України (в першу чергу МЗС та Мінекономрозвитку) мають вивчити та запропонувати конкретні прагматичні рішення, спрямовані на приєднання української сторони до ініційованого КНР проекту «Один пояс - Один шлях», у тому числі в частині залучення можливостей китайських партнерів (у першу чергу інвестицій та технологій) до створення нових та модернізації наявних об'єктів туристичної, курортної та готельної інфраструктури.

4. Китайські інвестори, що і не дивно, активніше вкладають кошти у високорентабельні галузі. Причому інтерес до співробітництва проявляється навіть в умовах високого ризику. Відтак, корисним буде проведення Саміту (конференції) з питань співробітництва між Китайською Народною Республікою та Україною у сфері туризму, курортів та готельного господарства, у тому числі з виставкою перспективних інвестиційних проектів. Такий захід доцільно проводити у два раунди (по одному раунду у кожній із країн). У випадку успіху згаданий Саміт слід проводити щорічно.

5. Корисним буде подальше розширення співробітництва між Китайською Народною Республікою та Україною у науковій та освітній сферах, у тому числі за програмами академічних обмінів. Вказане сприятиме розвитку наукового та освітнього туризму між двома країнами.

6. У порядок денний роботи підкомісії з питань торговельно-економічного співробітництва Комісії зі співробітництва між Урядом України та Урядом КНР слід включити актуальні питання міжнародного співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства. Вказані питання слід обговорювати з урахуванням загального політичного діалогу між двома країнами, а також на основі принципового рішення України щодо участі у ініціативі «Один пояс – Один шлях». Слід врахувати, що реалізація спільних проектів у сфері туризму, курортів та готельного господарства повністю відповідає завданням, сформульованим у ініціативі «Один пояс – Один шлях». Окрім того, реалізація цих проектів створить належне середовище, що уможливить...

7. Важливим напрямом активізації взаємних туристичних потоків є усунення візових обмежень. Доцільно запропонувати китайській стороні розглянути можливість відкриття Візових центрів КНР у найбільших містах України, а також запровадити спрощені інструменти оформлення віз для здійснення короткострокових туристичних поїздок. Окрім того, сторонам слід обговорити питання про зниження вартості послуг консульських установ.

8. Одним із напрямів активізації міжнародного співробітництва КНР та України є розвиток тематичних (спеціальних) видів туризму, у першу чергу освітнього туризму. Слід популяризувати можливості вищих навчальних закладів обох країн на засадах взаємовигідного партнерства, стимулювати укладення договорів (меморандумів) між вищими навчальними закладами обох країн про співробітництво в освітніх сферах, надати підтримку програмам академічних обмінів. Доцільно запровадити інструменти спрощеного доступу вищих навчальних закладів до виставкових заходів іншої сторони.

Перспективним напрямом подальших розвідок у цьому напрямку є виявлення на ринках туристичних послуг обох країн, у першу чергу із застосуванням методів маркетингового аналізу, «ринкових ніш», в яких можуть бути розроблені та реалізовані економічно доцільні туристичні продукти.

Список використаних джерел

1. Відкриття Візових центрів України у Китаї. Офіційний сайт Посольства України в Китайській Народній Республіці. URL: <https://shanghai.mfa.gov.ua/ua/news/embassy-news/62358-vidkrittya-vizovogo-centra-ukrajini-u-kitaji>
2. Гончарук А., Кошовий С. Шовковий шлях: від концепції до практичних кроків (формат взаємодії 16+1). Стратегічна панорама. 2016. №1. С. 26-35.
3. Добровільна реєстрація українських громадян при подорожах за кордон. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://shanghai.mfa.gov.ua/ua/news/consular-news/63206-dobrovilna-rejestracija-ukrajinsykih-gromadyan-pri-podorozhah-za-kordon>
4. Договірні-правові база між Україною та Китаєм. URL: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/legal-acts>.
5. Захарин С. В., Ли И., Билорыбкина Т. В. Векторы и механизмы кита́йско-украинского сотрудничества в контексте реализации инициативы «Один пояс – Один путь». Modern Science. 2017. № 9. С. 89-99.
6. Країни Азії та Океанії. Відносини з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону. Китайська Народна Республіка. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/asia-and-oceania>
7. Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством України з туризму та курортів та Національною туристичною адміністрацією Китайської Народної Республіки про сприяння груповим поїздам китайських туристів до України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_104
8. Поворозник В., Перебийніс В. Проект «Один пояс – один шлях»: можливості для України. Київ : МЦПД, 2015. 31 с.
9. Торгово-економічне співробітництво з Китаєм – один з пріоритетів для України сьогодні. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=afa2e521-ee22-45c6-8802-da0e91224632&title=NataliaMikolska-TorgovoekonomichneSpivrobitnistvoZKitamOdinZPrioritetivDliaUkrainiSogodni>.
10. Туризм. Офіційний сайт Державної служби статистики України України URL: <http://ukrstat.gov.ua>
11. Угода між Урядом України і Урядом Китайської Народної Республіки про взаємні поїздки громадян. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_052
12. Щодо відкриття Українського Візового Центру в Шанхаї. Офіційний сайт Консульства України в Шанхаї. URL: <https://shanghai.mfa.gov.ua/ua/news/consular-news/62335-shhodo-vidkrittya-ukrajinsykhogo-vizovogo-centru-v-shankhaji>
13. Ярошенко Є. Місце України в глобальних стратегіях Китаю. Київ : МЦПД, 2015. 44 с.
14. Antonishin A. P., Li I., Zakharin S. V. Metody a technologie pro stimulaci rozvoje cestovniho ruchu ve velkém průmyslovém městě (na příkladu Tianjin, Čína). Modern Science. 2017. № 7. P. 87-91.
15. Kaszmarzski M. The New Silk Road: a versatile instrument in China's policy. OSW Centre for Eastern Studies, 2015. Number 161. 89 p.
16. Li Y., Smyrnov I., Zakharin S. Opportunities of Sino-Ukrainian investment cooperation in the context of the implementation of initiative «Economic Belt of the Great Silk Road». Wsepolpraca Europejska. 2017. № 10. P.45-55.
17. Zuokui L. Central and Eastern Europe in Building the Silk Road Economic Belt. Working Paper Series on European Studies Institute of European Studies Chinese Academy of Social Sciences. 2014. Vol. 8. No. 3. 130 p.

References

1. Vidkryttia Vizovykh tsestriv Ukrainy u Kytai [Opening of Visa Centers of Ukraine in China]. Ofitsiyni sait Posolstva Ukrainy v Kytaiskii Narodnii Respublitsi. URL: <https://shanghai.mfa.gov.ua/ua/news/embassy-news/62358-vidkryttia-vizovogo-centra-ukrajini-u-kitaji>
2. Honcharuk, A. & Koshovyi, S. (2016). Shovkovyi shliakh: vid kontseptsii do praktychnykh krokiv (format vzaiemodii 16+1) [Silk path: from conception to practical steps (interaction format 16 + 1)]. Stratehichna panorama, 1. 26-35.
3. Dobrovilna reiestratsiia ukrainskykh hromadian pry podorozhakh za kordon [Voluntary registration of Ukrainian citizens when traveling abroad]. Ofitsiyni sait Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. URL: <https://shanghai.mfa.gov.ua/ua/news/consular-news/63206-dobrovilyna-reiestracija-ukrajinskykh-gromadyan-pri-podorozhah-za-kordon>
4. Dohovirno-pravova baza mizh Ukrainoiu ta Kytaiem [The contractual framework between Ukraine and China]. URL: <http://china.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cn/legal-acts>.
5. Zakharyn, S. V., Li, Y. & Bylorybkyna, T. V. (2017). Vektory y mekhanizmy kytaisko-ukraynskoho sotrudnychestva v kontekste realizatsiy ynytsyatyvy «Odyn poias – Odyn put» [Vectors and mechanisms of Sino-Ukrainian cooperation in the context of the implementation of the initiative One Belt - One Way «]. Modern Science, 9. 89-99.
6. Krainy Azii ta Okeanii. Vidnosyny z krainamy Aziisko-Tykhookeanskoho rehionu. Kytaiska Narodna Respublika [Countries in Asia and Oceania. Relations with the countries of the Asia-Pacific region. Chinese People's Republic]. Ofitsiyni sait Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. URL: <https://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/bilateral-cooperation/asia-and-oceania>
7. Memorandum pro vzaiemorozuminnia mizh Derzhavnym ahentstvom Ukrainy z turyzmu ta kurortiv ta Natsionalnoi turystychnoi administratsiiei Kytaiskoi Narodnoi Respubliki pro spriannia hrupovym poizdkam kytaiskyykh turystiv do Ukrainy [Memorandum of Understanding between the State Agency of Ukraine for Tourism and Resorts and the National Tourist Authority of the People's Republic of China on the promotion of group trips of Chinese tourists to Ukraine]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_104
8. Povoroznyk, V. & Perebyinis, V. (2015). Proekt «Odyn poias – ody shliakh»: mozhlyvosti dlia Ukrainy [One Belt Project - One Way: Opportunities for Ukraine]. Kyiv : MTSPD, 31 s.
9. Torhovo-ekonomichne spivrobitnytstvo z Kytaiem – ody z priorytetiv dlia Ukrainy sohodni [Trade and economic cooperation with China – one of the priorities for Ukraine today]. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine – Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. URL: <http://me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=afa2e521-ee22-45c6-8802-da0e91224632&title=NataliaMikolska-TorgovoekonomichneSpivrobitnytstvoZKitamOdinZPrioritetivDliaUkrainiSogodni>.
10. Turyzm [Tourism]. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy Ukrainy. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
11. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy i Uriadom Kytaiskoi Narodnoi Respubliki pro vzaiemni poizdki hromadian [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the People's Republic of China on reciprocal travel of citizens]. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156_052
12. Shchodo vidkryttia Ukrainskoho Vizovoho Tsentru v Shankhai [About the opening of the Ukrainian Visa Center in Shanghai]. Ofitsiyni sait Konsulstva Ukrainy v Shankhai. URL: <https://shanghai.mfa.gov.ua/ua/news/consular-news/62335-shchodo-vidkryttia-ukrajinskogo-vizovogo-centru-v-shankhaji>
13. Yaroshenko, Ye. (2015). Mistse Ukrainy v hlobalnykh stratehiakh Kytau [Place of Ukraine in the Global Strategies of China]. Kyiv : MTSPD, 44 s.
14. Antonishin, A. P., Li, I. & Zakharin, S. V. (2017). Metody a technologie pro stimulaci rozvoje cestovniho ruchu ve velkém průmyslovém městě (na příkladu Tianjin, Čína). Modern Science, 7. 87-91.
15. Kaszmarski, M. (2015). The New Silk Road: a versatile instrument in China's policy. OSW Centre for Eastern Studies, Number 161. 89 p.
16. Li, Y., Smyrnov, I. & Zakharin S. (2017). Opportunities of Sino-Ukrainian investment cooperation in the context of the implementation of initiative «Economic Belt of the Great Silk Road». Wsepolpraca Europejska, 10. 45-55.
17. Zuokui, L. (2014). Central and Eastern Europe in Building the Silk Road Economic Belt. Working Paper Series on European Studies Institute of European Studies Chinese Academy of Social Sciences, 8. No.3. 130 p.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Захарін Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор

Тяньцзинський університет іноземних мов

МакЧанг Роуд, 117, м. Тяньцзинь, Нексі Дістрікт, 300183, КНР

e-mail: z0679330105@gmail.com

orcid.org/0000-0002-1218-6434

Researcher ID: F-0345-6773

Лі Інін, PhD, професор, директор Інституту,

Тяньцзинський університет іноземних мов

МакЧанг Роуд, 117, м. Тяньцзинь, Нексі Дістрікт, 300183, КНР

e-mail: zzz555@mail.ru

orcid.org/0000-0003-0287-7925

Researcher ID: F-1649-7512

Смірнов Євген Валерійович, кандидат економічних наук, доцент кафедри
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
Проспект Перемоги, 54/1, м.Київ, 03057, м.Київ, Україна
e-mail: ndier@mail.ua
orcid.org/0000-0002-1925-3559
Researcher ID: F-0919-5238

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Захарин Сергей Владимирович, доктор экономических наук, профессор, профессор
Тяньцзиньский университет иностранных языков
МакЧанг Роуд, 117, м.Тяньцзинь, Некси Дистрикт, 300183, КНР
e-mail: z0679330105@gmail.com

Ли Инин, PhD, профессор, директор Института,
Тяньцзиньский университет иностранных языков
МакЧанг Роуд, 117, м.Тяньцзинь, Некси Дистрикт, 300183, КНР
e-mail: zzz555@mail.ru

Смирнов Евгений Валерьевич, кандидат экономических наук, доцент кафедры
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана,
Проспект Победы, 54/1, г.Киев, 03057, Киев, Украина
e-mail: ndier@mail.ua

DATA ABOUT THE AUTHORS

Zakharin Sergey, Doctor of Economics, professor, professor
Tianjin University of Foreign Languages
McChang Road, 117, Tianjin, Nexi District, 300183, PRC
e-mail: z0679330105@gmail.com

Li Inin, PhD, Professor, Director of the Institute,
Tianjin University of Foreign Languages
McChang Road, 117, Tianjin, Nexi District, 300183, PRC
e-mail: zzz555@mail.ru

Smirnov Yevgen, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Kyiv National Economic University named Vadym Hetman
Prospekt Peremohy, 54/1, Kiev, 03057, Kiev, Ukraine
e-mail: ndier@mail.ua

УДК 338.242.42

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-96-101>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА НОРМУВАННЯ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

**Кучеренко С. Ю.
Леваєва Л. Ю.**

В ринкових умовах нормування праці набуває більшого значення з позицій його застосування в якості інструменту виміру, оцінки і регулювання господарської діяльності, ніж використання як інструменту примусу до праці, засобу, призначеного виключно для встановлення норм праці та їх виконання.

Стаття присвячена дослідженню особливостей організації та нормування праці в Україні. Розглянуто сутність та роль нормування праці як фактора росту конкурентоспроможності в сучасних умовах, основні положення організації нормування праці, об'єкти нормування праці на підприємствах України. Звернуто увагу на головне завдання і функції нормування праці, його вітчизняну практику і недоліки. Узагальнено фактори, які сприяють поліпшенню умов організації праці та її оплати.

В процесі роботи були застосовані такі загальнонаукові методи дослідження, як аналіз нормативних, наукових і навчально-практичних літературних джерел, абстрагування, синтез, класифікація; з емпіричних методів використовувалися спостереження і порівняння.

Висновки: Всі заходи щодо вдосконалення нормування праці можна згрупувати за наступними напрямками:

- 1) зменшення кількості працівників, які не виконують норм виробництва;
- 2) забезпечення оптимального навантаження норм праці;
- 3) зростання обсягу нормування праці на підприємстві всіх категорій працівників;
- 4) обов'язковий перегляд норм на робочих місцях, в процесі реалізації організаційно-технічних заходів.

Таким чином, нормування праці сприяє раціональному розміщенню працівників підприємства і доцільному використанню ними робочого часу, впливає на вдосконалення виробництва і організації праці. Розроблені

норми застосовуються в процесі формування планів підприємства та його підрозділів для поділу і кооперації праці, визначення потрібної кількості устаткування і чисельності працівників тощо.

Ключові слова: нормування праці, система нормування праці, міра праці, обґрунтування норм, витрати праці, норми праці, продуктивність праці, ефективність.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ И НОРМИРОВАНИЯ ТРУДА В УКРАИНЕ

Кучеренко С. Ю.
Леваева Л. Ю.

В рыночных условиях нормирование труда приобретает все большее значение с позиций его применения в качестве инструмента измерения, оценки и регулирования хозяйственной деятельности, нежели использование как инструмента принуждения к труду, средства, предназначенного исключительно для установления напряженных норм и их выполнения.

Статья посвящена исследованию особенностей организации и нормирования труда в Украине. Рассмотрены сущность и роль нормирования труда как фактора роста конкурентоспособности в современных условиях, основные положения организации нормирования труда, объекты нормирования труда на предприятиях Украины. Обращено внимание на главную задачу и функции нормирования труда, его отечественную практику и недостатки. Обобщены факторы, которые способствуют улучшению условий организации труда и его оплаты.

В процессе работы были применены такие общенаучные методы исследования, как анализ нормативных, научных и учебно-практических литературных источников, абстрагирование, синтез, классификация; из эмпирических методов использовались наблюдения и сравнения.

Выводы: Все мероприятия по совершенствованию нормирования труда можно сгруппировать по следующим направлениям:

- 1) уменьшение количества работников, не выполняющих норм производства;
- 2) обеспечение оптимальной нагрузки норм труда;
- 3) рост объема нормирования труда на предприятиях всех категорий работников;
- 4) обязательный пересмотр норм на рабочих местах, в процессе реализации организационно-технических мероприятий.

Таким образом, нормирование труда способствует рациональному размещению работников предприятия и целесообразному использованию ими рабочего времени, влияет на совершенствование производства и организацию труда. Разработанные нормы применяются в процессе формирования планов предприятия и его подразделений для разделения и кооперации труда, определения нужного количества оборудования и численности работников и т.д.

Ключевые слова: нормирование труда, система нормирования труда, мера труда, обоснование норм, затраты труда, нормы труда, производительность труда, эффективность.

FEATURES OF LABOUR ORGANIZATION AND WORK QUOTA SETTING IN UKRAINE

Kucherenko S.Yu.
Levaieva L. Yu.

In market conditions work quota setting is becoming increasingly important from the standpoint of its using as a tool for measuring, evaluating and regulating economic activity, rather than a tool of coercion to work intended solely for establishing stressful standards and their implementation.

The article is devoted to the study of the features of labour organization and work quota setting in Ukraine. The essence and role of work quota setting as a factor of competitiveness growth in modern conditions are considered. The main principles of organization of work quota setting and its objects at Ukrainian enterprises are reviewed. An attention to the main task and functions of work quota setting, its domestic practice and shortcomings is paid. The factors contributing to the improvement of labour organization conditions and labour remuneration are summarized.

In this work the general scientific research methods were used, such as the analysis of normative, scientific and educational literature, abstraction, synthesis, classification. The empirical methods used in the work are observations and comparisons.

Conclusions: All measures for work quota setting improvement can be grouped in the following areas:

- 1) reducing the number of workers who do not meet production standards;
- 2) ensuring the optimal workload of labour standards;
- 3) increasing in the volume of work quota setting at the enterprises of all workers categories;
- 4) mandatory revision of standards in the workplaces in the process of organizational and technical activities implementation.

Thus, work quota setting contributes to the rational placement of the enterprise employees and the appropriate using of their working time. It affects the improvement of production and labour organization. The norms developed are applied in the process of forming the plans for an enterprise and its structural units with the aim of labour division and cooperation, determination of the necessary amount of equipment and the number of employees, etc.

Keywords: setting of norms of labour, system of setting of norms of labour, measure of labour, ground of norms, labour costs, labour standards, labour productivity, efficiency.

JEL Classification: J01, J81, K31, M54

Залежність розміру заробітної плати від кількості і якості праці – важлива вимога сучасної системи оплати праці працівників. Об'єктивне вимірювання трудових затрат працівників, а значить і визначення справедливої матеріальної винагороди за працю неможливе без якісного нормування праці, яке в більшості підприємств України знаходиться в незадовільному стані.

Законодавство щодо нормування праці характеризується значним відривом правових норм від життя. Ці норми права існували, багато в чому, самі по собі. Ситуація не змінюється і зараз, адже до цього часу інститут нормування праці регламентується Кодексом Законів про працю, введеним ще в 1971 році з прийнятими змінами.

За останні роки з'явилося багато нових відділів, професій, посад, за якими відсутні будь-які методичні рекомендації з нормування та планування праці таких фахівців. Тому значний інтерес представляють процедури планування чисельності персоналу, а саме управлінців, норми управлінської праці, а також самі процедури його нормування.

Отже, дане питання потребує вирішення, адже це призведе до поліпшення економічної діяльності підприємств, і як наслідок, економічного становища держави в цілому.

Питання нормування праці на підприємствах були розглянуті вченими, зокрема М. Г. Акуловим, О. М. Бондаренко, В. Г. Донцовою, Г. Т. Завіновською, А. М. Колотом, О. О. Кузьмінською, А. М. Лозовським, Л. В. Синяєвою, В. Г. Уманською, Г. П. Шабановою, К. В. Шапаренко, і іншими. Однак вищевказані дослідники не систематизували основні шляхи вирішення і проблеми, які заслуговують більш детального розгляду.

Питаннями організації умов праці займалися А. М. Лозовський і О. О. Кузьмінська у праці «Особливості управління підприємством в сучасних ринкових умовах господарювання», де досліджували застосування нових підходів, способів і методів управління на підприємстві для забезпечення його повноцінного функціонування [1, с. 78].

Відомий український вчений А. М. Колот в роботі «Нормування праці та його роль у функціонуванні економіки ринкового типу» досліджуючи питання про роль нормування праці в контексті її оплати підкреслює, що сутність нормування праці полягає в тому, щоб визначити витрати живої праці на виконання певного виду роботи в конкретних організаційно-технічних умовах і встановлювати на цій основі міру праці. На його думку, оскільки через нормування визначається міра праці, то одним з головних елементів організації заробітної плати є нормування [2, с. 48].

Проблему нормування праці як невід'ємну частину організації підприємства досліджувала Л. В. Синяєва, висвітлюючи це питання у своїй роботі «Роль трудових норм і нормативів в організації праці і його оплати в ринковій економіці». На її думку розмір заробітної плати конкретного працівника в умовах діючої системи оплати праці визначається на основі результатів такого порівняння з урахуванням норм оплати. Таким чином, якщо на підприємстві використовуються необґрунтовані, застарілі і / або неякісні норми праці, якщо нормуванням праці не охоплені певні категорії персоналу, неможливий розрахунок ефективної і справедливої заробітної плати, а отже оптимальне визначення витрат на оплату праці [3, с. 210].

О. М. Бондаренко в роботі «Нормування праці як важлива складова ринкової системи стимулювання робочої сили» називає систему нормування праці важливим регулюючим елементом механізму взаємозв'язку міри праці та міри винагороди. На її думку нормативна міра праці дає можливість матеріально заохочувати тих, хто витрачає більшу кількість праці і має більш високі виробничі результати [4, с. 162].

Однак вищевказані дослідники не систематизували основні шляхи вирішення і проблеми, які заслуговують більш детального розгляду.

Нормування праці – одна з основних функцій управління підприємством. Норми праці складають ядро системи планування роботи підприємства та його підрозділів, організації оплати праці персоналу, обліку витрат на продукцію, встановлення завдань з підвищення продуктивності праці, визначення потреби в кадрах, управління трудовими відносинами на підприємстві.

Нормування праці на підприємствах виконує важливі функції, оскільки є основою організації заробітної плати, так як норми витрат робочого часу в той же час стають і мірою винагороди за працю, маючи тісний зв'язок з тарифною системою. Встановлення норм праці – це гарантія забезпечення суспільства зумовленою продуктивністю праці, а працівника – визначеним рівнем заробітної плати. Адже, за виконання норм праці оцінюється трудова діяльність кожного працівника і здійснюється розрахунок його оплати праці.

Перелік головних завдань нормування праці дозволяє визначити його функції:

- формування інформаційної бази для розрахунків основних техніко-економічних показників діяльності підприємства;
- створення об'єктивної основи для вдосконалення організації оплати праці в умовах прискореного НТП;
- визначення трудового вкладу всіх працівників підприємства і частки кожного з них у колективно сформованому фонді оплати праці;
- виявлення резервів живої праці і формування організаційно-технічних заходів, впровадження яких забезпечить їх використання [5].

Метою нормування праці в сучасних умовах господарювання є удосконалення організації виробництва і праці, поліпшення його умов та скорочення витрат на випуск продукції, що призведе до підвищення продуктивності праці і сприятиме розширенню виробництва та підвищенню реальних доходів працівників.

Головною метою нормування є встановлення обсягу праці в умовах ринкових відносин на кожному підприємстві, зменшення витрат виробництва завдяки максимізації і раціоналізації використання робочого

часу, звільнення від його непродуктивного використання. Максимізація корисності використання часу є досить актуальним питанням саме в умовах формування ринкової економіки. Причинами цього є практичне застосування нормування, суть якого полягає в економії робочого часу і підвищенні ефективності роботи співробітників. Виділяють два основних об'єкти нормування, існуючих на підприємстві: нормування робочого часу, нормування витрат робочої сили. Універсальною мірою праці і широко застосовуваним об'єктом її нормування є робочий час. Тому доцільним є виокремлення завдання нормування робочого часу. Це встановлення нормативу часу на одиницю продукції, впровадження найбільш раціонального режиму використання обладнання, машин і механізмів, розробка раціональної структури процесу виробництва, запровадження ефективної організації праці працівника. Своєрідною формою нормування часу є встановлення чисельності персоналу. В такому випадку відбувається встановлення обсягу роботи, зони обслуговування і витрати фізичної і нервової енергії. У нормуванні обсягу роботи час встановлюється у вигляді нормованого завдання, визначається в натуральних показниках за зміну, місяць або рік. Тобто визначається кількістю засобів виробництва і ефективністю роботи, яку може забезпечити один працівник або бригада [6, с. 938].

Система оплати праці забезпечує зв'язок між ступенем виконання норм праці та розміром заробітної плати. Вона являє собою взаємозв'язок між показниками, що характеризують норму праці і міру її оплати, гарантує отримання працівниками заробітної плати у відповідності до фактично досягнутих результатів праці (в межах норми) і погодженої між роботодавцем і працівником ціною робочої сили [7, с. 8].

Оптимальне співвідношення між мірою праці та мірою її оплати сприяє позитивній мотивації праці, зростанню її продуктивності, забезпеченню правильного співвідношення між фондами накопичення і споживання, а тому виступає необхідною умовою нормального розвитку економічних процесів [2, с. 48].

На думку Г. Т. Завіновської, організація оплати праці в значній мірі залежить від відповідності нормативних матеріалів, оскільки використання завищених норм часу і занижених норм виробітку в оцінці величини затрат праці призводить до порушення принципу оплати залежно від кількості затраченої праці.

Створення високоякісної системи нормування праці вимагає запровадження погодинної оплати праці, встановлення нормованих завдань є необхідною умовою використання погодинної оплати. У Методичних рекомендаціях щодо впровадження погодинної оплати праці і отримання мінімальних годинних гарантій в оплаті праці, затверджених наказом Міністерства праці та соціальної політики в 1999 році подано, що при встановленні нормованих завдань необхідно чітко обґрунтувати норми часу на виконання всіх операцій технологічного процесу виготовлення продукції, норми обслуговування обладнання, норми часу на виконання робіт з прибирання приміщень, території та інші [8, с. 77].

Практика використання нормативів чисельності управлінців виокремила ряд методичних завдань, від вирішення яких залежить розширення сфери нормування праці та якості нормативної бази. Одним з таких завдань є створення методики, в якій поряд з математичними розрахунками нормативів чисельності було враховано інтенсивність і важкість праці, максимально точно враховує конкретні умови праці та дозволить забезпечити однакову навантаженість норм для управлінських працівників. Досягнення рівної напруженості норм – актуальна та складна проблема. Для її вирішення крім ефективного нормативно-методичного нормування праці персоналу підприємства також потрібні: висококваліфіковані фахівці з праці; можливість комплексного проектування технології, організації праці і виробництва; економічна і соціальна зацікавленість працівників усіх категорій у високій якості норм праці [9].

Існуюча ситуація спонукає до прийняття нового Трудового кодексу, проект якого вже існує. Однак, всі зміни, передбачені цим проектом, на думку фахівців, захищають, в першу чергу, інтереси власника або керівництво підприємства, притисняючи права працівників. Впровадження та перегляд норм праці необхідно проводити постійно. Норми не можуть залишатися незмінними через постійне зниження трудомісткості виготовлення продукції. Тому на підприємствах необхідно постійно здійснювати роботу по використанню резервів зростання продуктивності праці і встановленню прогресивних норм, що має бути врегульовано новим Трудовим кодексом України.

Розширення сфери застосування науково обґрунтованих норм є важливим резервом підвищення продуктивності праці. Оцінка напруженості норм робиться вибірково шляхом порівняння відсотків виконання норм виробітку одними і тими ж працівниками при здійсненні ними різних видів робіт або порівнянням коефіцієнтів напруженості норм. Одним з напрямків роботи з удосконалення праці є своєчасний перегляд норм. Нормування праці сприяє раціональному розміщенню працівників підприємства і правильному використанню ними робочого часу, впливає на поліпшення організації праці та виробництва. Розроблені норми використовуються при складанні планів підприємства та його підрозділів, вирішенні питань розподілу і кооперації праці, визначенні необхідної кількості обладнання та чисельності працюючих. Обґрунтованість норм в значній мірі сприяє правильному визначенню розміру заробітної плати, матеріальної зацікавленості працівників, здійсненню принципу оплати праці за кількістю та якістю.

На думку Шафранської Т. Ю. та Коломієць А. В., подальше вдосконалення нормування праці на рівні підприємства передбачає [10]:

- максимальне охоплення різних видів робіт нормами праці;
- широке запровадження технічно обґрунтованих норм;
- підвищення технічної, економічної та фізіологічної обґрунтованості норм;
- поліпшення на основі науково-технічних рекомендацій якості нормування;

- застосування методів прямого нормування, що дозволить визначити трудомісткість робіт та нормованих завдань, встановити оптимальне навантаження працівників, більше використовувати прогресивні форми матеріального стимулювання;

- формування єдиної системи нормування праці;
- створення для нормувальників автоматизованих робочих місць;
- комп'ютеризацію проектування технологічної та організаційної документації;
- підвищення кваліфікаційного рівня нормувальників.

Вдосконалення нормування праці на рівні окремого підприємства не може в повній мірі реалізувати свої функції, якщо не будуть проведені відповідні зміни на галузевому рівні. У зв'язку з цим, до першочергових заходів слід віднести [11]:

- вдосконалення нормативно-правової бази, щодо регулювання соціально-трудових відносин;
- створення системи розроблення та відновлювання міжгалузевих, галузевих нормативів витрат праці;
- удосконалення організації нормування праці на рівні підприємства;
- впровадження автоматизованих систем нормування праці;
- відновлення методичної бази розробки нормативів з праці;
- проведення заходів з підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів з нормування праці;
- формування нового уявлення про роль та значення нормування праці в сучасних умовах.

Висновки. Заходи, які наведені в теорії і практиці з нормування праці, зводяться до вдосконалення сфери нормування з метою збільшення питомої ваги працівників промислово-виробничого персоналу, підвищення динамічності і якості норм і нормативів, розширення робіт з проведення спостережень та лабораторних дослідів, удосконалення складу та структури нормувальників і безперервного підвищення їх кваліфікації, а також оновлення аналітичного забезпечення робіт з нормування праці.

Всі заходи щодо вдосконалення нормування праці можна згрупувати за наступними напрямками:

- 1) зменшення кількості працівників, які не виконують норм виробництва;
- 2) забезпечення оптимального навантаження норм праці;
- 3) зростання обсягу нормування праці на підприємстві всіх категорій працівників;
- 4) обов'язковий перегляд норм на робочих місцях, в процесі реалізації організаційно-технічних заходів.

Таким чином, нормування праці сприяє раціональному розміщенню працівників підприємства і доцільному використанню ними робочого часу, впливає на вдосконалення виробництва і організації праці. Розроблені норми застосовуються в процесі формування планів підприємства та його підрозділів для поділу і кооперації праці, визначення потрібної кількості устаткування і чисельності працівників тощо. Обґрунтованість норм сприяє точному визначенню розмірів заробітної плати, матеріальної зацікавленості працівників, здійснення принципу оплати праці за її кількістю та якістю і, як результат, забезпечить конкурентоспроможність підприємства.

Список використаних джерел

1. Лозовський А. Н., Кузьмінська А. А. Особливості управління підприємством в сучасних ринкових умовах господарювання. Молодий вчений. 2014. № 4 (07) (1). С. 77-79.
2. Колот А. Нормування праці та його роль у функціонуванні економіки ринкового типу. Україна: аспекти праці. 1998. №3. С.46-50.
3. Синяєва Л. В. Роль норм і нормативів в організації праці. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2014. № 2. С. 206-213.
4. Бондаренко О. Н. Нормування праці як важлива складова ринкової системи стимулювання робочої сили. Соціально-економічні аспекти промислової політики. Соціально-трудові відносини та соціальна політика в сучасних економічних умовах: Сб.науч. тр. - Т.4, Ч.2 / НАН України. Ін-т економіки пром-ти. Донецьк, 2003. С.105-111.
5. Акулов М. Г. та ін. Економіка праці та соціально-трудові відносини. Навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2012. 328 с.
6. Уманська В. Г., Шкільна Д. Г. Особливості організації, контролю та нормування праці в умовах ринкової економіки. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 9. С.935-939. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/161.pdf (Дата доступу: 15.10.2018).
7. Шабанова Г. П. Система оплаты труда и компенсации на предприятии. СПб. : ООО «Изд-во ДНК», 2001. 192 с.
8. Завіновская Г. Т. Економіка праці: навч. посібник. Київ: КНЕУ, 2003. 300 с.
9. Шапаренко К. В. Роль нормування праці та напрямки його вдосконалення. Актуальні проблеми управління персоналом та економіка праці. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених і студентів ЖДТУ URL : <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/1441> (Дата доступу: 18.10.2018).
10. Шафранская Т. Ю., Коломієць А. В. Удосконалення нормування праці на підприємстві. URL : http://www.rusnauka.com/27_NNM_2011/Economics/10_93736.doc.htm (Дата доступу: 15.10.2018).
11. Донцова В. Г. Нормування праці на підприємстві. URL : <http://masters.donntu.edu.ua/2010/iem/dontsova/diss/indexu.htm> (Дата доступу: 18.10.2018).
12. Мармуль Л. О., Романюк І. А. Удосконалення структури ринку праці сільських територій шляхом розвитку підприємств сільського зеленого туризму. Економічний вісник університету, 2018. Вип. 38, С. 70-77.

References

1. Lozovskyi, A. N. & Kuzminska, A. A. (2014). *Osoblyvosti upravlinnia pidpriemstvom v suchasnykh rynkovykh umovakh hospodariuvannia* [Features of enterprise management in modern market conditions of management]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 4 (07) (1). 77-79. [in Ukr.].
2. Kolot, A. (1998). *Normuvannia pratsi ta yoho rol u funktsionuvanni ekonomiky rynkovoho typu* [Rationing labor and its role in the functioning of the market economy type]. *Ukraina: aspekty pratsi - Ukraine: aspects of labor*, 3. 46-50. [in Ukr.].
3. Syniaieva, L. V. (2014). *Rol norm i normatyviv v orhanizatsii pratsi* [The role of norms and norms in the organization of labor.]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky) - Collection of scientific works of the Tavria State Agrotechnological University (economic sciences)*, 2. 206-213. [in Ukr.].
4. Bondarenko, O. N. (2003). *Normuvannia pratsi yak vazhlyva skladova rynkovoi systemy stymuliuuvannia robochoi syly* [Rationing labor as an important component of a market system for stimulating labor.]. *Sotsialno-ekonomichni aspekty promyslovoi polityky. Sotsialno-trudovi vidnosyny ta sotsialna polityka v suchasnykh ekonomichnykh umovakh - Socio-economic aspects of industrial policy. Social-Labor Relations and Social Policy in Modern Economic Conditions: Sb.nauch. tr. - T.4, Ch.2 / NAN Ukrainy. In-t ekonomiky prom-ty. Donetsk*, 105-111. [in Ukr.].
5. Akulov, M. H. ta in. (2012). *Ekonomika pratsi ta sotsialno-trudovi vidnosyny* [Economics of Labor and Social-Labor Relations]. *Navch. posibnyk*. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury, 328 s. [in Ukr.].
6. Umanska, V. H. & Shkilna D. H. (2017). *Osoblyvosti orhanizatsii, kontroliu ta normuvannia pratsi v umovakh rynkovoi ekonomiky* [Features of organization, control and standardization of labor in a market economy]. *Ekonomika i suspilstvo - Economics and Society*, 9. 935-939. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/9_ukr/161.pdf [in Ukr.].
7. Shabanova, H. P. (2001). *Systema opłaty truda y kompensatsyy na predpriiaty* [The system of remuneration and compensation in the enterprise]. *SPb. : OOO «Yzd-vo DNK»*, 192 s. [in Rus.].
8. Zavinovskaia, H. T. (2003). *Ekonomika pratsi: navch. posibnyk* [Labor Economics: Textbook]. Kyiv : KNEU. 300 s. [in Ukr.].
9. Shaparenko, K. V. *Rol normuvannia Pratsi ta napriamky yoho vdoshkonalennia* [The role of standardization of labor and the direction of its improvement.]. *Aktualni problemy upravlinnia personalom ta ekonomika pratsi. Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh i studentiv ZhDTU - Topical issues of personnel management and labor economics. Collection of materials of the International Scientific and Practical Conference of Young Scientists and Students of ZHDTU*. URL : <http://eztuir.ztu.edu.ua/123456789/1441>. [in Ukr.].
10. Shafranskaia, T. Yu. & Kolomiets A. V. (2011). *Udoskonalennia normuvannia pratsi na pidpriemstvi* [Improvement of labor valuation at the enterprise]. URL : http://www.rusnauka.com/27_NNM_2011/Economics/10_93736.doc.htm. [in Ukr.].
11. Dontsova, V. H. (2010). *Normuvannia pratsi na pidpriemstvi* [Rationing labor at the enterprise]. URL : <http://masters.donntu.edu.ua/2010/iem/dontsova/diss/indexu.htm>. [in Ukr.].
12. Marmul' L. O. & Romaniuk I. A. (2018). *Udoskonalennia struktury rynku pratsi silskykh terytorii shliakhom rozvytku pidpriemstv silskoho zelenoho turyzmu* [Improving the labor market structure of rural areas through the development of rural green tourism enterprises]. *Ekonomichniy visnyk universytetu*, 38, 70-77. [in Ukr.].

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Кучеренко Світлана Юріївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
e-mail: ksvetau@i.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7560-1212>
Researcher ID: S-1892-2018

Леваєва Людмила Юріївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
e-mail: lluda85@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0697-2700>
Researcher ID: Y-7228-2018

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Кучеренко Светлана Юрьевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики
ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
e-mail: ksvetau@i.ua
Леваева Людмила Юрьевна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики
ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
e-mail: lluda85@i.ua

DATA ABOUT THE AUTHORS

Kucherenko Svitlana, PhD, assistant professor of Economics Department
Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
e-mail: ksvetau@i.ua
Levaieva Ludmila, Ph.D., assistant professor of Economics Department
Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
e-mail: lluda85@i.ua

УДК 631.158:331 (476)

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-102-110>

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В СУЧАСНІЙ БІЛОРУСІ

Базилєва М. М.

Предметом аналізу виступає людський капітал і фактори його мотивації в Республіці Білорусь.

Мета дослідження полягає у визначенні сутності людського капіталу та визначенні його мотивуючих факторів.

Завдання дослідження: визначити сутність людського капіталу, охарактеризувати місце мотиваційної компоненти в його системі, визначити фактори, які мотивують персонал до високопродуктивної праці.

Методи дослідження – це система загальносвітоглядних, загальнонаукових та приватних методів пізнання.

Результати: визначення сутності людського капіталу на основі системного аналізу дозволило охарактеризувати мотивацію трудової діяльності як сутнісного елементу людського капіталу і розглянути роль матеріальних мотивів у його формуванні. Як фактори були розглянуті такі як, ВВП на душу населення, питома вага зарплати у виробленому ВВП, питома вага мінімальної заробітної плати в ВВП, рівень безробіття, допомога по безробіттю, особливо пенсійної системи.

Область застосування результатів – діяльність органів управління в сфері регулювання трудових відносин.

Висновки: з метою збільшення мотиваційної компоненти людського капіталу необхідно звернути увагу на зростання ВВП, підвищення частки заробітної плати у виробленому ВВП, збільшення частки мінімальної заробітної плати у ВВП, вдосконалення механізму регулювання ринку праці в частині безробіття і вдосконаленні пенсійної системи.

Ключові слова: зайнятість, заробітна плата, мотивація праці, нестандартні форми зайнятості, нова економіка, організація праці, професійне навчання, власність, соціальний капітал.

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И ПРОБЛЕМЫ ЕГО ВОСПРОИЗВОДСТВА В СОВРЕМЕННОЙ БЕЛАРУСИ

Базилєва М. Н.

Предметом анализа выступает человеческий капитал и факторы его мотивации в Республике Беларусь.

Цель исследования заключается в определении сущности человеческого капитала и определении его мотивирующих факторов.

Задачи исследования: определить сущность человеческого капитала, охарактеризовать место мотивационной компоненты в его системе, определить факторы, мотивирующие персонал к высокопродуктивному труду.

Методы исследования – это система общемировоззренческих, общих научных и частных методов познания.

Результаты: определение сущности человеческого капитала на основе системного анализа позволило охарактеризовать мотивацию трудовой деятельности как сущностного элемента

человеческого капитала и рассмотреть роль материальных мотивов в его формировании. В качестве факторов были рассмотрены такие как, ВВП на душу населения, удельный вес зарплаты в производимом ВВП, удельный вес минимальной заработной платы в ВВП, уровень безработицы, пособие по безработице, особенности пенсионной системы.

Область применения результатов – деятельность органов управления в сфере регулирования трудовых отношений.

Выводы: с целью увеличения мотивационной компоненты человеческого капитала необходимо обратить внимание на рост ВВП, повышение доли заработной платы в производимом ВВП, увеличение доли минимальной заработной платы в ВВП, совершенствование механизма регулирования рынка труда в части безработицы и совершенствовании пенсионной системы.

Ключевые слова: занятость, заработная плата, мотивация труда, нестандартные формы занятости, новая экономика, организация труда, профессиональное обучение, собственность, социальный капитал.

HUMAN CAPITAL AND THE PROBLEMS OF HIS REPRODUCTION IN MODERN BELARUS

Bazyleva M. N.

The subject of analysis is human capital and motivation factors in the Republic of Belarus.

The purpose of the study is to determine the nature of human capital and the determination of his motivating factors.

Purpose: To determine the nature of human capital, to characterize the place of motivational components in his system, to identify the factors that motivate staff to highly productive labor.

Research methods - a system common scientific and private methods of cognition.

Results: The definition of the essence of human capital characterize the motivation to work as an essential element of human capital and to consider the role of material motives in its formation. The factors were considered such as GDP per capita, the share of wages in the produced GDP, the share of minimum wages in GDP, unemployment, unemployment benefits, especially pension system.

Scope results – activities of management in the field of labor relations.

Conclusions: In order to increase the motivational components of human capital necessary to pay attention to the GDP growth, increasing the share of wages in the produced GDP, increase of minimum wages in GDP, improving the mechanism of regulation of the labor market in terms of unemployment and improving the pension system.

Keywords: employment, wages, labor motivation, precarious employment, the new economy, labor, vocational training, property, social capital, the subjects of labor relations, technological base, labor, human capital.

JEL Classification: E 29

Актуальность выбранного исследования предопределяется следующими моментами. Во-первых, предпринимательно-собственнический аспект отношений экономической системы заменяется профессионально-экономическим, определяющее место в котором занимает труд и человеческий капитал. Во-вторых, развитие государств по пути формирования новой экономики существенно изменяет формы и механизмы включения индивида в производственный процесс, связанные с появлением и бурным развитием информационных и телекоммуникационных технологий, качественным скачком в научном и техническом прогрессе, а это требует не только более высокого уровня квалификации, но и нового качества работника, что влияет на модификацию системы потребностей и мотивации работников. В-третьих, развитые государства мира вступили в эпоху новой экономики, которая характеризуется не только прогрессом в сфере высоких технологий, повышенным вниманием к интеллектуальному и творческому труду, но и ростом числа субъектов хозяйствования, которые работают в новых условиях.

Постановка проблемы. Теория человеческого капитала объясняет влияние качественных характеристик субъектов трудовых отношений на результирующие параметры производства. В наиболее общем виде подобное воздействие можно свести к следующим моментам: улучшение качества субъектов трудовых отношений, повышение мобильности, стимулирование производства и занятости с целью повышения качества благосостояния, увеличение инвестиций в экономику путем преодоления диспропорции в распределении доходов и собственности.

Анализ последних исследований и публикаций. Экономисты рассматривают проблемы человеческого капитала и трудовых отношений в разных аспектах. Так экономико-правовые аспекты охарактеризованы в работах Анисимова Л. Н., Ивановой Ю. И., Лопухина В. Ю., Малашенко В. П., Мамытова Е. К., Одегова Ю. Г., Скрипченко Д. Г., Сутягина А. В. и др. Социальный контекст при анализе человеческого капитала и трудовых отношений преобладает в работах Азаровой Н. Б., Гейца И. В., Горелова Н. А., Малашенко В. П., Федченко А. А., Чепуренко А. Ю. и др. Феномен новой экономики в общесистемном толковании определен в работах Белолипецкого В. Г., Гапоненко А. Л., Зотовой Е. С., Игнацкой М. А., Иноземцева В. Л., Корнейчука Б. В., Лазарева И. А., Макарова В. Л., Пороховского А. А., Рашковского Е., Рыючака А. В., Стрельца И. А., Осипова Ю. М. и др. Развитие неформальных трудовых отношений рассматривается в работах Ароновой С. А., Барсуковой С. Ю., Бобровских А. В., Заславской Т., Кандиоти Д., Ковалева Е., Кубишина Е., Седовой Н. Н., Тереховой А. А., Шанина Т., Ярыгиной Т. и др. Исследование проблем социальных типов трудовых отношений в контексте реализации идей социального партнерства нашло свое отражение в трудах Беляевой И., Верхана П. Х., Генкина Б. М., Ермоленко Т., Кирилушкиной И. А., Кубицкого С. И., Переверзева М. П., Садовой Е. и др.

Анализ процессов накопления и развития человеческого капитала получил реализацию в исследованиях Добрынина А. И., Дятлова С. А., Ерохина С. Г., Ильинского И. В., Исаенко А. Н., Рубина Я. И., Соболевой И. В., Супяна В., Тесленко А. Н., Цыренова Е. Д., Щетинина В. П. и др. Развитие теории социального капитала нашло отражение в работах Вильховченко Э., Монусовой Г., Стрельниковой Л. В., Сысоева С. А., и др. Макроэкономические особенности развития трудовых отношений нашли свое выражение в исследованиях Збышко Б. Г., Кендрика Дж., Лебедевой Л. Ф., Новикова А. В., Марцинкевича В. И., Супяна В. и др.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Ими выступают мотивационные аспекты человеческого капитала и человеческого потенциала, прежде всего в контексте процессов воспроизводства.

Постановка задачи, цели исследований. Заключается в определении сущности человеческого капитала и потенциала определении их мотивирующих факторов.

Методы исследования – это система общемировоззренческих, общих научных и частных методов познания.

Изложение основного материала. Экономическое развитие Республики Беларусь предполагает необходимость интенсивного использования всех имеющихся ресурсов в рамках нашей страны. И именно в этом контексте представляется необходимым анализ проблемы трансформации человеческого потенциала в человеческий капитал, насколько же мы близки к их эффективному использованию и, что мешает совершить это наиболее полным образом.

В своем современном толковании понятие человеческий капитал выдерживает множественность подходов. Можно выделить по крайней мере три. Наиболее широкое толкование термина приводит к осознанию того факта, что человеческий капитал начинает включать не только производительные качества индивидов и возможность извлекать доход, но и комплекс моральных, этических, психологических, мировоззренческих качеств индивида. Данный подход представляется достаточно широким для толкования человеческого капитала, поскольку к данной категории очень близко подходят смежные понятия капитала культуры и социального капитала, и становится сложно разграничить их. При подобном подходе наиболее значимыми составляющими человеческого капитала объявляются культура и образование, а также степень владения научными знаниями и информацией. Помимо этого, в такой трактовке человеческий капитал примыкает и к человеческому потенциалу, поскольку рассматривается скорее как ценность не для индивида, а для общества, которое его оценивает. Оно стимулирует развитие таких проектов инвестиций в человека, которые изменяют настоящие и потенциальные потребности людей, чтобы они коррелировались с потребностями общества в целом, поэтому человеческий капитал выступает как социальное благо, а не индивидуальное. Наиболее узкая трактовка человеческого капитала отличается от указанных выше. Здесь можно указать на ряд признаков, которым соответствует человеческий капитал: это накопленный запас навыков, знаний, мотивации и энергии; этот запас используется в производственной деятельности; поскольку целью последней является рост прибыли или дохода, то использование человеческого капитала приводит к их росту; зависимость между затратами в человеческий капитал и доходами стимулирует инвестиции в человека.

Автору представляется необходимой трактовка человеческого капитала как совокупности врожденных способностей, талантов, здоровья; знаний, умений субъектов трудовых отношений, полученных через обучение, образование и практический опыт, требующих отвлечения средств от текущего потребления; которые способствуют росту производительности труда, качества деятельности, способствуют увеличению заработков, служат основой для постоянного процесса повышения квалификации, стремления к самосовершенствованию, благодаря действующей и активированной системы мотивации.

В качестве показателей человеческого капитала могут рассматриваться рост ВВП и ВНД, получение дохода, повышение эффективности труда. Человеческий потенциал является основой для человеческого капитала, но именно последний способствует его реализации. Рост ВВП и ВНД обеспечивают долгую и здоровую жизнь, рост доходов – способствуют улучшению качества образования и качества жизни, рост эффективности труда – позволит увеличить свободное время и так может продолжаться по кругу.

Для того, чтобы человеческий потенциал трансформировался в человеческий капитал, необходимо мотивировать его в направлении развития, т.е. необходимо создавать такие условия производственной деятельности, которые приводили бы к росту производительности труда. Таким образом, одним из факторов, который является основой трансформации человеческого потенциала в человеческий капитал является мотивация. В качестве же другого фактора выступает качество знания, носителем которого является индивид.

Рассмотрим основные параметры развития человеческого потенциала и человеческого капитала в Республике Беларусь. По данным Национального статистического комитета, численность населения Беларуси на 1 января 2017 г. составила 9 млн. 504,7 тыс. человек и по сравнению с началом 2016 года увеличилась примерно на 7 тыс. человек [1, с. 11]. Рост численности населения наблюдается с 2012 г. Средняя ожидаемая продолжительность жизни при рождении (для обоих полов) в Беларуси составляет 73,9 года на конец 2016 г. [2, с. 14]. Это выше средней ожидаемой продолжительности жизни в мире, которая находится на уровне около 71 года. Средняя ожидаемая продолжительность жизни мужчин при рождении – 65,6 года, женщин – 77,2 года [2, с. 23]. В рейтинге стран мира по уровню расходов на здравоохранение, который подготовлен Всемирной Организацией Здравоохранения, Республика Беларусь занимает 105 место из 190 стран [3, с. 114]. По показателю качества жизни населения по версии The Economist Intelligence Unit Беларусь занимает 100 место из 190 стран. Индекс составляется на основе статистического анализа девяти

ключевых показателей, которые отражают различные аспекты качества жизни населения: здоровье, материальное благополучие, уровень занятости и др.

Республика Беларусь характеризуется одним из самых высоких показателей рождаемости в своем регионе. Суммарный коэффициент рождаемости в Беларуси составляет 1,7 на одну женщину. По индексу материнства, который ежегодно составляется международной организацией «Save the Children», Беларусь входит в 25 (из 179) стран, благоприятных для рождения ребенка, и лидирует среди государств – участников Содружества Независимых Государств [4, с. 16].

Несмотря на сокращение числа умерших за последние годы, смертность по-прежнему превышает рождаемость. В первом полугодии 2017 года также были отмечены негативные тенденции снижения рождаемости и роста смертности, что привело к естественной убыли населения. За анализируемый период положительный миграционный прирост составил 2 тысячи человек. Основной миграционный обмен Беларуси происходил со странами СНГ, это свидетельствует о том, что Республика Беларусь обладает конкурентными преимуществами и является привлекательной страной для притока человеческих ресурсов [1, с. 11]. В результате численность населения составила 9 495,5 тыс. человек и уменьшилась на 0,1% с начала года. Сокращение численности населения отмечалось во всех регионах РБ, за исключением Минска и Минской области.

Достаточно высокий уровень человеческого потенциала обеспечивает развития система здравоохранения Республики Беларусь. Сеть лечебно-профилактических учреждений охраны здоровья на начало 2017 г. представлена 639 больницами с 81,7 тыс. больничных коек, 2341 амбулаторно-поликлиническими организациями. Обеспеченность же отрасли медицинскими кадрами определяет эффективность функционирования системы здравоохранения. В начале 2017 года в Республике Беларусь с учетом всех ведомств работало 44,3 врача на 10 тыс. населения, что на 4,2 % больше чем в 2015. Однако, обеспеченность населения средним медицинским персоналом на начало 2017 г. составляет 135,1 тыс. на 10 тыс. человек, что в 2,5 раза ниже уровня высокоразвитых стран [4, с. 76]. По-прежнему актуальной остаётся проблема финансирования здравоохранения, в значительной мере определяющая качество и доступность медицинской помощи. Удельный вес расходов консолидированного бюджета на здравоохранение к ВВП в 2016 году составил 4,2%, что на 0,3% больше аналогичного показателя в 2015 году [4, с. 78].

Основную часть трудовых ресурсов Республики Беларусь составляет экономически активное население - население, которое имеет или желает и потенциально сможет иметь самостоятельный источник средств существования. Говоря о динамике трудовых ресурсов Беларуси, необходимо отметить, что за период с 2013 по начало 2017 г. произошли заметные изменения количественных характеристик. В частности, имело место сокращение трудовых ресурсов и их главной составляющей – трудоспособного населения. Численность трудовых ресурсов (в среднем за год) сократилась с 5989,1 тыс. чел. до 5833,5 тыс. чел. за период с 2013 по конец 2016 года, в том числе на 41,3 тыс. человек с 2015 по 2016 год. Удельный вес трудовых ресурсов в численности населения сократился с 63,3% в 2013 г. до 61,4% в 2016 г. [1, с. 32].

В структуре трудовых ресурсов за период 2013-2017 гг. произошли изменения и в возрастной структуре занятого населения в сторону увеличения доли лиц старше трудоспособного возраста. В Республике Беларусь наряду с общим сокращением трудовых ресурсов происходит ухудшение возрастной структуры населения – рост доли пенсионеров и отношения нетрудоспособного населения к трудоспособному. Если в 2001-2010 гг. в трудоспособный возраст в Беларуси вступило более чем 1,4 млн чел, то к 2020 г. эта цифра будет меньше на 37% (более чем на 500 тыс. чел.). В эти же годы будет нарастать количество людей, достигающих пенсионного возраста. В 2001-2010 гг., их число составило около 870 тыс. чел., а к 2020 г. составит почти 1,5 млн чел. Как известно, по классификации ООН, государства, где доля жителей старше 65 лет превышает 7%, относят к числу стран со старым населением. На начало 2017 года в Беларуси доля этой возрастной категории населения достигла 14,2%. По оценкам ООН к 2050 году доля людей старше 65 лет в структуре населения Беларуси возрастет до 27,6% [5, с. 23].

К настоящему времени многие страны мира столкнулись с рядом демографических проблем, включая снижение численности населения, низкий уровень рождаемости, не обеспечивающий замещение родительских поколений, старение населения, миграционный кризис и др. Для стран Европы, в том числе и для Республики Беларусь, это, в первую очередь, проблема невысокого уровня рождаемости, не обеспечивающего простое воспроизводство населения. При этом, страны Африки, Азии, Латинской Америки, напротив, оценивают свой уровень рождаемости как слишком высокий и принимают меры по его снижению. Практически половина (48%) европейских государств реализуют политику, направленную на рост численности населения. Среди 44 стран Европы 29 страны (66%) применяют политику, направленную на стимулирование рождаемости и повышение ее уровня, 4 стран (9%) поддерживают уже достигнутый в стране уровень рождаемости, 11 стран Европы (25%) оценивают реализуемую ими политику в отношении рождаемости как политику невмешательства. Только Великобритания нацелена на снижение численности населения.

Политика невмешательства в процессы рождаемости или поддержания уже достигнутого уровня характерна странам, уровень рождаемости в которых наиболее высок. В основном это страны Северной и Западной Европы (Дания, Финляндия, Исландия, Ирландия, Норвегия, Швеция, Великобритания, Бельгия, Нидерланды), где значение суммарного коэффициента рождаемости (далее – СКР) колеблется от 1,7 до 1,95 ребенка на женщину.

Страны Прибалтики, Австрия, Германия, Лихтенштейн, Люксембург, а также большинство стран Южной и Восточной Европы также характеризуют ими проводимую политику как пронаталистскую, однако значимых результатов в деле повышения рождаемости не достигли. Значение СКР в этих странах не превышает 1,65. Исключение составляют Россия и Беларусь, где в последние годы наблюдался рост СКР, его значение превысило 1,7.

Единственная страна, реализующая политику стимулирования рождаемости и при этом уже давно достигшая значимого результата – Франция, где на протяжении последних лет рождаемость увеличивалась, достигая значений 1,98-2,00 – самых высоких значений в Европе. Следует отметить, что рождаемость во Франции никогда не достигала предельно низких значений. Максимальное снижение рождаемости отмечалось в 1992-1993 годах – до 1,7 детей на одну женщину. После этого наблюдался стабильный рост СКР.

Европейская практика реализации политики стимулирования рождаемости показывает разнообразие применяемых странами мер, механизмов их реализации, объемов финансирования. Это как меры материальной поддержки семей с детьми, включающие разнообразные пособия, так и меры, предполагающие налоговые льготы, особый порядок налоговых вычетов, меры жилищной политики, развития инфраструктуры социального обслуживания семьи и детей, меры в сфере труда и т.д.

Проблема невысокого уровня рождаемости актуально и в связи с тем, что репродуктивное поведение родителей транслируется в молодые поколения, формируя их более низкие по сравнению с поколением родителей репродуктивные установки. Это в свою очередь обуславливает еще большее снижение итоговой рождаемости в каждом последующем поколении. Таким образом, проблема воспроизводит саму себя (так называемая «ловушка рождаемости»), что усиливает актуальность поиска путей ее решения.

При этом, как показывают многочисленные социологические исследования, сохраняется желание населения иметь семью с двумя детьми. Доля молодежи, желающей воспитывать двоих детей, колеблется, по оценкам исследователей, от 50% до 66%. По данным опроса студенческой молодежи, проведенного в 2016 году, 55,4% респондентов планируют двоих детей, 31,8% респондентов – троих детей, только 8,3% – одного ребенка. При этом фактическая доля семей, воспитывающих двоих детей, составляет, по данным переписи населения 2009 года, лишь 28%.

Разрыв между желаемым и реальным (фактически рожденным) числом детей указывает на наличие барьеров, сдерживающих реализацию семьями их репродуктивных намерений и установок. Это также указывает на объективно имеющийся резерв повышения рождаемости на основе реализации индивидуальных намерений семей и на основе их свободного выбора числа детей. Важно при этом учитывать происходящие изменения семьи как таковой: расширение форм партнерства, распространение среди молодежи неформальных союзов при сохранении ценности официального брака, повышение возраста материнства и отцовства как результата откладывания вопросов родительства на более поздние этапы жизни, рейтинг жизненных ценностей и приоритетов в целом.

Особенность современного этапа развития института семьи заключается в перемещении семьями времени вступления в брак и рождения детей на более поздние этапы жизни. Наблюдается рост возраста молодоженов и повышение возраста материнства. Если в 2000 году в первый брак вступали женщины в возрасте 22,8 года и мужчины в возрасте 25,0 лет, то в 2016 году – в возрасте 25,6 года и 27,8 года соответственно. В период же с 2000 по 2016 год средний возраст женщин при рождении ребенка увеличился с 25,6 года до 28,9 года. Возраст женщин при рождении первенца также увеличился – с 23,3 года до 26,3 года. В результате, более трети всех рождений (36%) приходится на женщин в возрасте 25-29 лет, для сравнения, в 2000 году – только 13,1%. Эти демографические изменения несут в себе значимый посыл для развития социальной защиты семей с детьми – переход от модели «мать-студентка» к модели «мать-работник» вследствие постарения рождаемости означает смену приоритетов женщин и семей с детьми и повышению роли политики, чувствительной к потребностям семей с двумя работающими.

В целом, белорусскому населению по-прежнему характерна высокая ценность не только семьи, но и брака и детей как ее естественных атрибутов. По данным мирового исследования ценностей, ценность семьи высока для 98% белорусов, 82% считают, что брак не является устаревшим социальным институтом, 73% респондентов считают, что брак и длительные отношения являются необходимым условием счастья, 98% – что дети важны для счастливого брака, 92% респондентов указывают на важность воспитания ребенка в семье с двумя родителями (отцом и матерью).

Реализация ценностных установок белорусов выражается в высокой склонности к заключению официальных браков. Общий коэффициент брачности в течение последнего десятилетия стабилизировался на достаточно высоком уровне. В 2016 году было заключено 64,5 тыс. браков, общий коэффициент брачности составил 6,8%. При этом, практически каждый третий брачующийся вступает в повторный брак. Уровень же окончательного безбрачия в стране довольно низкий – 5,9% среди мужского населения, 3,9% - среди женского населения.

В последние годы отмечается некоторое сокращение числа разводов и общего коэффициента разводимости. Однако уровень разводимости сохраняется на достаточно высоком уровне, что указывает на неустойчивость заключаемых браков. В 2016 году было зарегистрировано 32,6 тыс. разводов, коэффициент разводимости составил 3,4%. Более трети всех разводов приходится на молодые семьи, продолжительность брачных отношений в которых не достигла 5 лет (37,4% в 2016 году). Более половины разводов происходит в семьях, имеющих в своем составе

несовершеннолетних детей, что в значительной степени обуславливает пополнение числа неполных семей (56,5% в 2016 году). Ежегодно около 25 тыс. детей переживают развод родителей.

Таким образом, современные бракоразводные отношения белорусов характеризуются мобильностью и подвижностью. Высокая значимость официального брака не теряет актуальности среди семей. При этом достаточно высок уровень разводов, получают распространенность, особенно в молодежной среде, незарегистрированные браки, расширяется практика повторных браков среди разведенных и вдовых.

На современную семью и семейные отношения оказывает влияние демографическое старение. Каждый четвертый житель Беларуси находится в возрасте, старше трудоспособного (25,3%). На начало 2017 года на 100 населения трудоспособного возраста приходилось 44,3 человек в возрасте старше трудоспособного.

Старение населения предъявляет новые требования не только к системе здравоохранения, пенсионной системе страны, социального обслуживания, ухода за людьми старшего возраста, организации их досуга и др. Происходящие процессы напрямую влияют на жизнь семей, в которых на трудоспособных членов семьи одновременно ложится нагрузка по поддержке или уходу за пожилыми членами семьи, а также по содержанию и воспитанию несовершеннолетних детей. В настоящее время на 100 населения трудоспособного возраста приходится 75 человек в возрасте младше и старше трудоспособного. Поэтому задачей социальной защиты в настоящее время и в перспективе является не только обеспечение экономической самостоятельности населения разного возраста, в том числе и старших возрастов, но и создание достойных условий жизни и развития многопоколенной семьи и ее членов.

По прогнозу НИЭИ Минэкономики Республики Беларусь до 2030 года население страны стабилизируется на уровне 9,5 млн. человек, естественная убыль населения в силу многочисленности поколения старших возрастов будет сохраняться. Прогнозируется увеличение доли населения в возрасте старше трудоспособного с 24,8% до 30%. Численность населения трудоспособного возраста сократится на 568,0 тыс., а его доля в общей численности населения страны снизится с 57,9 до 52,5%. Демографическая нагрузка на населения трудоспособного возраста уже к 2020 году увеличится до 79,7 человека на 100 населения трудоспособного возраста. Это означает то, что демографические факторы в настоящее время выступают факторами, сдерживающими экономическое развитие страны.

По прогнозным данным ООН, увеличение коэффициента демографической нагрузки продолжится, как и во многих европейских государствах, переживающих процесс демографического старения.

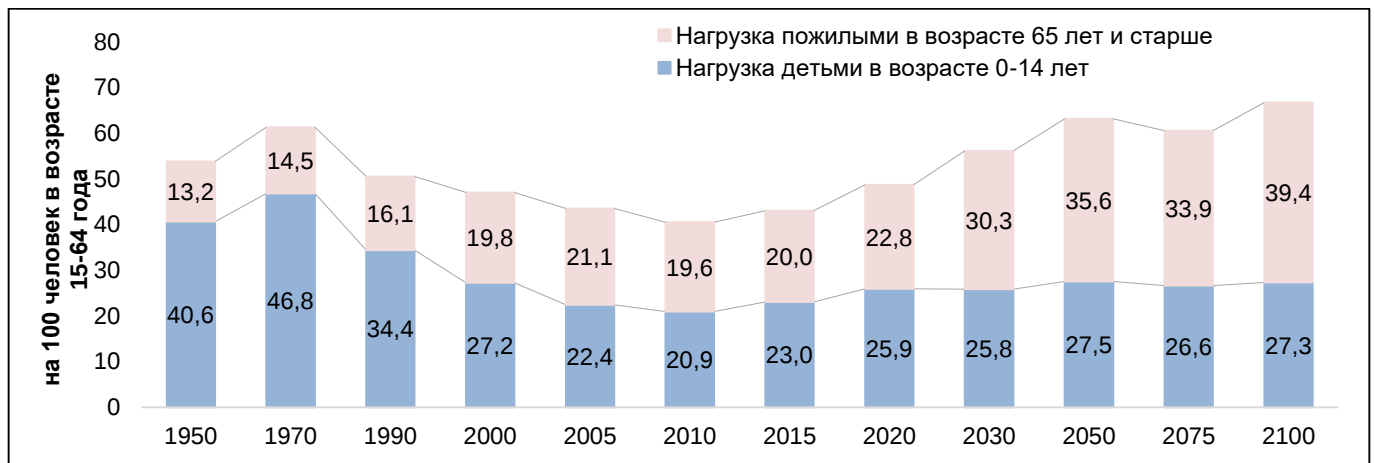

Рисунок 1. Динамика коэффициента демографической нагрузки в Беларуси

Примечание - С 2017 года – прогнозные данные.

Источник: [1, с. 107].

Расходы на образование считаются одним из ключевых показателей социально-экономического развития, так как отражают степень внимания, уделяемого государством и обществом образованию граждан. Инвестиции в образование не только важный способ увеличения человеческого капитала страны и улучшения перспектив развития, они имеют и собственную ценность, поскольку образование обеспечивает возможность самореализации, способствует материальному благополучию и здоровому образу жизни. В рейтинге стран мира по уровню расходов на образование Беларусь занимает 83 место из 153 стран. Показатель рассчитывается на основе данных национальной статистики и международных организаций. В качестве источника информации выступает база данных Всемирного банка «World Development Indicators», которая обновляется ежегодно. Статистика свидетельствует, что, начиная с 2005 г., доля расходов на образование в нашей стране в ВВП стала снижаться, однако, по предварительной оценке ЮНЕСКО, она остаётся сопоставимой с мировыми показателями (Швеция – 7,8%, Франция – 5,8%, Германия – 4,6%, Канада – 5,5%, Польша – 5,0%) [5, с. 115].

При анализе структуры расходов на образование заметно, что примерно 45% всех расходов приходилось на общее среднее образование, 24% – на дошкольное, 12% – на высшее и послевузовское [6,

с. 67]. В то же время, на прикладные исследования в области образования приходится лишь 0,1% всех расходов на образование.

Выше было отмечено, что процесс трансформации человеческого потенциала в человеческий капитал предполагает воздействие мотивационной компоненты, ибо именно она направляет усилия человека на достижение конкретного результата.

Любая деятельность, как известно, сопряжена с определенными издержками, имеет свою цену. Трудовая деятельность определяется затратами физических и моральных сил. Высокая интенсивность труда может отвлекать работника, если нет достаточных условий для поддержания работоспособности. Плохая организация труда, неблагоприятные производственные условия, неразвитость социально-бытовой сферы могут приводить к такой стратегии поведения работников, когда они предпочитают работать меньше, меньше и получать, так как для них неприемлема цена интенсивного труда. Может иметь место и иная ситуация, при которой, работник для поддержания определенного уровня благосостояния, готов платить здоровьем. А общество, устанавливая надбавки и льготы за вредные условия труда, оплату за сверхурочную работу, это санкционирует. Необходимо понимать, что, чем больше разрыв между тем, что работник отдает обществу, и тем, что он получает взамен, тем меньше для него значимы такие мотивы труда, как долг перед обществом, стремление приносить пользу. Параллельно в его сознании происходит гипертрофирование материального вознаграждения за труд. Эти процессы развиваются наиболее интенсивно, когда заработная плата оказывается существенно ниже стоимости необходимого продукта. Следствием снижения мотивов реализации в обществе становится депрофессионализация работников. Забота о повышении профессиональной квалификации перестает быть актуальной, так как потребительские свойства производимой продукции теряют смысл и перестают связываться с удовлетворением собственных потребностей.

В Беларуси, как и в большинстве стран, основная доля доходов населения образуется заработной платой (62,3%). Однако в последнее время наблюдается тенденция постепенного сокращения доли заработной платы и доходов, получаемых от государства. В то же время, хоть и медленно, но увеличилась доля доходов от предпринимательской деятельности и владения собственностью (7,8%). В США, например, их доля составляет 25%. На втором месте в структуре доходов населения находятся социальные трансферты, составляющие в 2017 году 26,1%. Рост доходов от предпринимательской деятельности и от собственности свидетельствовал бы о развитии рыночных отношений в нашей экономике.

Для характеристики степени удовлетворения материальных потребностей и переходе на приоритетное мотивирование нематериальными мотивами может использоваться доля расходов на питание в общей структуре всех расходов. Если эти расходы превышают 50%, то население такой страны принято считать бедным и отдающим приоритет удовлетворению физиологических потребностей.

Обычно в странах с развитой рыночной экономикой удельный вес расходов на питание небольшой. Например, в США он составляет 10%, Японии – 15%, Швеции – 16%. Но есть страны, у которых данный показатель превышает 50% (Азербайджан – 51,1%, Армения – 51,8%, Кыргызстан – 56,7%, Таджикистан – 60,4%, Узбекистан – 57,6%, Украина – 55,2%). После удовлетворения материальных потребностей наступает очередь нематериальных потребностей, доля расходов на образование, отдых, развлечения постоянно возрастает. Например, в семьях США расходы на образование в 1,5-2 раза превышают расходы на питание. Основной статьей расходов жителей Беларуси является питание. Хотя его доля составляет менее 50%, но остается высокой (41,4%), что свидетельствует о необходимости дальнейшего повышения доходов населения (в особенности заработной платы работающих в бюджетной сфере, пенсий и пособий). Не вполне достаточным (всего 23%) является удельный вес наиболее прогрессивных расходов – на оплату услуг, в т.ч. на обучение, лечение, отдых [8, с.188-202].

Выводы. Таким образом можно констатировать, что в современных условиях происходит трансформация человеческого потенциала в человеческий капитал, и сам этот процесс модифицирует работника как носителя элементов человеческого капитала. Первостепенное значение в этом имеют вопросы воспроизводства человеческого капитала. Работник становится важен не сам по себе, а как сгусток способностей, талантов, здоровья; знаний, умений, которые получены через обучение, образование и практический опыт. Они способствуют росту производительности труда, качества деятельности, увеличению заработков, служат основой для постоянного процесса повышения квалификации, стремления к самосовершенствованию, благодаря действующей и активированной системы мотивации. Акцент смещается в сторону инновационной составляющей человеческого капитала, ибо это оборачивается совершенствованием производственных и технологических процессов. Более того, поскольку, основной вклад в производительность и продуктивность вносят работники в возрасте 25-40 лет, то особое значение приобретают инвестиции в поддержание здорового образа жизни и здоровья человека.

Перспективы дальнейших исследований будут связаны с поиском механизмов, призванных активизировать воспроизводственные аспекты человеческого капитала.

Список использованных источников

1. *Беларусь в цифрах 2017 / Национальный статистический комитет Республики Беларусь; сост. И.В. Медведева. Минск : Национальный статистический комитет, 2017. 72 с.*

2. Доклад о человеческом развитии 2015 : Труд во имя человеческого развития, резюме / Организация Объединённых Наций; сост. С. Джахан. М. : Весь Мир, 2016. 48 с.
3. Доклад о состоянии здравоохранения в мире : Доклад Всемирной организации здравоохранения, 2013. URL: <http://www.who.int/whr/2013/report/ru/>. Дата доступа: 01.02.2019.
4. Беларусь в цифрах 2016 / Национальный статистический комитет Республики Беларусь; сост. И.В. Медведева. Минск : Национальный статистический комитет, 2016. 84 с.
5. Доклад о человеческом развитии 2016: Человеческое развитие для всех и каждого, резюме / Организация Объединённых Наций; сост. С.Джахан. М. : Весь Мир, 2017. 40 с.
6. Статистический ежегодник Республики Беларусь 2016 : статистический справочник. Минск: Национальный статистический комитет, 2017. URL: www.belstat.gov.by. Дата доступа: 3.02.2019.
7. Национальный статистический комитет РБ. URL: <http://belstat.gov.by>. – Дата доступа: 03.02.2019.
8. Пролевский О. В., Осипов Г. В. Беларусь и Россия : социальная сфера и социокультурная динамика. Мн. : ИАЦ. 2016. С. 188–202.
9. Экономические показатели URL: <https://ru.tradingeconomics.com>. Дата доступа: 02.02.2019.
10. Официальный сайт Министерства труда и социальной защиты Республики Беларусь URL: <http://www.mintrud.gov.by/ru>. Дата доступа: 03.02.19.
11. Статистический ежегодник Республики Беларусь / Национальный статистический комитет Республики Беларусь; редкол.: В. И. Зиновский [и др.]. Минск, 2016. 715 с.
12. Труд и занятость в Республике Беларусь, 2018 (статистический сборник). Национальный статистический комитет Республики Беларусь (официальный сайт) URL: www.belstat.gov.by. Дата доступа: 03.02.19.

References

1. Belarus' v tsifrakh 2017 [Belarus in figures 2017] (2017). Natsional'nyy statisticheskiy komitet Respubliki Belarus' [National Statistical Committee of the Republic of Belarus], sost. I. V. Medvedeva. Minsk: Natsional'nyy statisticheskiy komitet [National Statistical Committee], 72 p. [in Rus.]
2. Doklad o chelovecheskom razviti 2015 : Trud vo imya chelovecheskogo razvitiya, rezyume [Human Development Report 2015: Labor for Human Development, resume] (2016). Organizatsiya Ob"edinennykh Natsiy [United Nations], sost. S. Dzhakhan. M. : Ves' Mir [All the World], 48 p. [in Rus.]
3. Doklad o sostoyanii zdavookhraneniya v mire : Doklad Vsemirnoy organizatsii zdavookhraneniya [Report on the world health status : Report of the World Health Organization] (2013). URL: <http://www.who.int/whr/2013/report/ru/>. Date of access: 01.02. 2019. [in Rus.]
4. Belarus' v tsifrakh 2016 [Belarus in figures 2016] (2016). Natsional'nyy statisticheskiy komitet Respubliki Belarus' [National Statistical Committee of the Republic of Belarus], sost. I. V. Medvedeva. Minsk : Natsional'nyy statisticheskiy komitet [National Statistical Committee], 84 p. [in Rus.]
5. Doklad o chelovecheskom razviti 2016 : Chelovecheskoe razvitie dlya vseh i kazhdogo, rezyume [Human Development Report 2016 : Human Development for All, summary] (2017). Organizatsiya Ob"edinennykh Natsiy [United Nations], sost. S. Dzhakhan. M. : Ves' Mir [All the World], 40 p. [in Rus.]
6. Statisticheskiy ezhegodnik Respubliki Belarus' 2016 : statisticheskiy spravochnik [Statistical Yearbook of the Republic of Belarus 2016 : statistical handbook]. (2017). Minsk : National Statistical Committee, 2017. URL : www.belstat.gov.by. Date of access: 03/02/2019.
7. Natsional'nyy statisticheskiy komitet RB. [National Statistical Committee of Belarus]. URL: <http://belstat.gov.by>. Date of access: 01/02/2019.
8. Prolevskii, O. V. & Osipov, G. V. (2016). Belarus' i Rossiya : sotsial'naya sfera i sotsiokul'turnaya dinamika. [Belarus and Russia: Social Sphere and Socio-Cultural Dynamics]. Mn. : IATs [IAC]. P. 188-202.
9. Ekonomicheskie pokazateli [Economic indicators]. URL: <https://ru.tradingeconomics.com>. Date of access: 02.02.2019.
10. Ofitsial'nyy sayt Ministerstva truda i sotsial'noy zashchity Respubliki Belarus' [Official website of the Ministry of Labor and Social Protection of the Republic of Belarus]. URL: <http://www.mintrud.gov.by/en>. Date of access: 02/02/19.
11. Statisticheskiy ezhegodnik Respubliki Belarus' [Statistical Yearbook of the Republic of Belarus] (2016). Natsional'nyy statisticheskiy komitet Respubliki Belarus' [National Statistical Committee of the Republic of Belarus] Seldom: V. I. Zinovskiy [and others]. Minsk, 715 p.
12. Trud i zanyatost' v Respublike Belarus', 2018 (statisticheskiy sbornik) [Labor and employment in the Republic of Belarus, 2018 (statistical compilation)]. Natsional'nyy statisticheskiy komitet Respubliki Belarus' (ofitsial'nyy sayt) [National Statistical Committee of the Republic of Belarus (official site)] URL: www.belstat.gov.by. Date of access: 03.02.19.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Базилєва Марина Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної політики Білоруський державний економічний університет
e-mail: basyleva@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Базылева Марина Николаевна, кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической политики

Белорусский государственный экономический университет

e-mail: basyleva@mail.ru

About the author:

Bazyleva Marina, PhD, associate professor, assistant professor of economic policy of the Belarusian State University of Economics

e-mail: basyleva@mail.ru

УДК 655.413:334.73](477) «192»

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-110-122>

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ТА ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ КООПЕРАТИВНОГО ВИДАВНИЦТВА «КУЛЬТУР-ЛІГА» У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ

Костик Є. П.

***Предметом дослідження** є організаційна структура та господарсько-економічна діяльність кооперативного видавництва «Культур-Ліга».*

***Мета наукового дослідження** полягає у вивченні, через призму економічної історії, розвиток організаційної структури та господарсько-економічної діяльності кооперативного видавництва «Культур-Ліга».*

***Методи дослідження.** Усі компоненти дослідження базуються на основних принципах – науковості, історизму, об'єктивності, системності, розвитку, пріоритету конкретної істини, плюралізму, а також методах пізнання соціально-економічних процесів суспільного розвитку – аналізу, синтезу, проблемно-хронологічному, порівняльно-аналітичному, археографічному, ретроспективному, статистичному, системного та комплексного підходу.*

***Методологія проведення роботи.** У процесі дослідження означеної проблематики були взяті за основу основні положення: економічної історії та історії економічної думки, праці вітчизняних та зарубіжних учених і практиків в означеній сфері.*

***Результати роботи.** У контексті означеної проблематики ми спробували розглянути розвиток організаційної структури та господарсько-економічну діяльність кооперативного видавництва «Культур-Ліга», через призму економічної історії.*

***Галузь застосування результатів.** Результати даного дослідження можуть бути застосовані у сфері вивчення проблем економічної історії та історії економічної думки.*

***Висновки.** Таким чином, констатуючи розглянутий нами вище факт – розвитку організаційної структури та господарсько-економічної діяльності кооперативного видавництва «Культур-Ліга», дає можливість охарактеризувати особливості формування організаційної структури видавництва, розкрити соціально-професійний склад засновників та членів, проаналізувати систему ведення кооперативного способу господарювання на засадах пайового підприємства. Слід зазначити, що в Україні на сучасному етапі розвитку системи ринкової економіки де домінують різні форми власності, національна видавнича галузь перебуває у край важкому становищі. Досі йде пошук ефективної моделі розвитку національного книговидання, то ж чому б не звернутися до власного історичного досвіду.*

***Ключові слова:** кооперативне видавництво, структура видавництва, правління, редакційний відділ, комерційний відділ, фінансовий відділ, торгівельний відділ, відділ управління справами, збутово-торгівельне підприємство, господарська структура, матеріальна база, організаційна мережа, торгівельні обороти.*

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ СТРУКТУРА И ХОЗЯЙСТВЕННО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КООПЕРАТИВНОГО ИЗДАТЕЛЬСТВА «КУЛЬТУР-ЛИГА» В КОНТЕКСТЕ ИЗУЧЕНИЯ ПРОБЛЕМ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ

Костик Е. П.

***Предметом исследования** является организационная структура и хозяйственно-экономическая деятельность кооперативного издательства «Культур-Лига».*

***Цель научного исследования** заключается в изучении, через призму экономической истории, развитие организационной структуры и хозяйственно-экономической деятельности кооперативного издательства «Культур-Лига».*

***Методы исследования.** Все компоненты исследования базируются на основных принципах – научности, историзма, объективности, системности, развития, приоритета конкретной истины,*

плюралізму, а також методах познання соціально-економічних процесів суспільного розвитку – аналіза, синтез, проблемно-хронологічний, порівняльно-аналітичний, археографічний, ретроспективний, статистичний, системного і комплексного підходу.

Методологія проведення роботи. В процесі дослідження означеної проблематики були взяті за основу основні положення: економічної історії і історії економічної думки, праці вітчизняних і зарубіжних учених і практиків в означеній сфері.

Результати роботи. В контексті означеної проблематики ми спробували розглянути розвиток організаційної структури і господарсько-економічну діяльність кооперативного видавництва «Культур-Ліга», через призму економічної історії.

Область застосування результатів. Результати даного дослідження можуть бути застосовані в області вивчення проблем економічної історії і історії економічної думки.

Висновки. Таким чином, констатуємо розглянутий нами вище факт – розвиток організаційної структури і господарсько-економічної діяльності кооперативного видавництва «Культур-Ліга», дає можливість охарактеризувати особливості формування організаційної структури видавництва, розкрити соціально-професійний склад учасників і членів, проаналізувати систему ведення кооперативного способу господарювання на основі дольового підприємства. Слід зазначити, що в Україні на сучасному етапі розвитку системи ринкової економіки де домінують різні форми власності, національна видавнича галузь знаходиться в крайнє важкому положенні. До сих пор йде пошук ефективної моделі розвитку національного книговидавництва, то чому б не звернутися до власного історичного досвіду.

Ключові слова: кооперативне видавництво, структура видавництва, правління, редакційний відділ, комерційний відділ, фінансовий відділ, торговельний відділ, відділ управління справами, сбутовий-торгівельне підприємство, господарська структура, матеріальна база, організаційна мережа, торговельні обороти.

ORGANIZATIONAL STRUCTURE AND ECONOMIC ACTIVITIES OF THE COOPERATIVE PUBLISHING HOUSE «KULTUR-LIGA» IN THE CONTEXT OF THE STUDY OF ECONOMIC HISTORY PROBLEMS

Kostyk Ye. P.

The subject of research is the organizational structure and economic activities of the cooperative publishing house «Kultur-Liga».

The aim of the study is to study the development of the organizational structure and economic activities of the cooperative publishing house «Kultur-Liga» in the context of economic history.

Methods of research. All components of the study are based on fundamental principles – scientific, historicism, objectivity, system, development, priority of concrete verity, pluralism; and also the methods of knowledge of social and economic processes of social development – analysis, synthesis, problem-chronological, comparative analytical, archaeological, retrospective, statistical, a systematic and integrated approach.

Research methodology. In the process of investigating this problem, the fundamental principles were based on economic history and history of economic thought, the Ukrainian and foreign scientists' works and experts in this area.

Results of the study. In the study, we tried to consider the development of the organizational structure and economic activities of the cooperative publishing house «Kultur-Liga» in the context of economic history.

The field of application of results. The results of this study can be used in studying issues of economic history and the history of economic thought.

Conclusions. Thus, noting the fact that we considered above – the development of the organizational structure and economic and economic activity of the cooperative publishing house «Kultura-Liga», permits to characterize the features of the formation organizational structure of a publishing house, to consider social and professional founders and members, to analyze a system of cooperative management based on a share company. It should be noted that in Ukraine at the present stage of development of the market economy where is dominated by various forms of ownership, a national publishing industry is in a difficult situation. The search of an effective model of the national book publishing is an important today, and so in the study particular attention is paid to own historical experience.

Key words: a cooperative publisher, a structure of publishing house, management, the editorial department, the commercial department, the financial department, the trading department, the department of administrative, a marketing-trade enterprise, economic structure, financial base, organization network, trading turnovers.

JEL Classification: L10-12, L20, L23, M21, M31-32, M41, N01, N30.

Постановка проблеми. зумовлена розвитком в Україні недержавних видавництв, функціонуванням організаційних форм приватної, акціонерної і кооперативної книготоргівлі, приватизаційними та реприватизаційними процесами в економічному житті суспільства, відтак і необхідністю вивчення історичного досвіду діяльності видавничих кооперативних товариств періоду НЕПу, з'ясування їх специфіки в умовах ринкових відносин. Досить важливою, як з теоретичної так і з практичної сторони, є дослідження проблеми організаційної структури та господарсько-економічної діяльності кооперативного видавництва «Культур-Ліга», адже воно посідало вагоме місце в культурно-освітньому житті українського суспільства 1920-х – початку

1930-х рр., а з іншого боку – представляло соціальні форми повсякденної роботи і творчості інтелігенції, уособлювало самодіяльні форми підприємництва населення. Саме організаційні та соціально-економічні підвалини видавництва сприяли певною мірою подоланню безробіття серед освітян і науковців, зменшенню суспільної напруги шляхом лібералізації виробничо-господарської діяльності професійних груп [1, с. 5].

Ступінь дослідження проблеми. Довгий час ця проблема залишалася поза увагою істориків, тому, що містить суперечливі тенденції історичного розвитку тієї епохи. За радянської влади наукова проблема з питань створення кооперативних видавництв не досліджувалася хоча у деяких авторів про неї згадувалося – А. Козаченко, Г. Абрамов, В. Динкевич, Е. Добрий, Л. Гольденберг, А. Подгорнова, Н. Малыхин, Р. Машталірі та ін. У вітчизняній науковій літературі досить мало робіт, які б висвітлювали діяльність кооперативних видавництв побіжно ці питання вивчалися у працях таких авторів, як Т. Ківшар, С. Бабенко, М. Тимошик, В. Кізюн, Я. Ісаєвич, Є. Костик. Слід зазначити, що дана проблематика продовжує привертати увагу наукового співтовариства, тому є актуальною, адже окремі її аспекти залишаються невирішеними. Актуальність означеної проблематики, її недостатнє теоретичне вивчення та практичне значення зумовили головну мету і завдання дослідження.

Мета дослідження полягає у вивченні, через призму економічної історії, розвиток організаційної структури та господарсько-економічної діяльності кооперативного видавництва «Культур-Ліга». Відповідно до мети автори статті ставлять наступні **завдання**: проаналізувати еволюційний розвиток кооперативного видавництва «Культур-Ліга», з'ясувати його організаційну структуру, охарактеризувати основні напрямки господарсько-економічної діяльності, показати специфіку взаємовідносин кооперативного видавництва з іншими суб'єктами господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Кооперативні видавництва як складова видавничої галузі УСРР почали з'являтися на початку 1920-х рр. Створенню та діяльності центральної мережі кооперативних видавництв слугували законодавчі акти, які були прийняті радянським урядом. За допомогою встановлених законами норм визначався правовий статус кооперативних видавництв, регулювалася їхня діяльність у видавничій сфері. Основні законодавчі акти, що приймалися вищими інстанціями, носили загальний характер і стосувалися кооперації у цілому. Їхньою конкретизацією займалися Наркомати, які у свою чергу видавали інструкції Головокооперкому, через який контролювалася робота всіх кооперативних об'єднань, у тому числі й кооперативних видавництв.

Нова економічна політика, що прийшла на зміну військовому комунізму, стала поворотним моментом у видавничій справі, формально перехід на нові принципи роботи розпочався з виданням декрету РКП(б) від 28 листопада 1921 р. «О платности книг», який давав змогу видавництвам здійснювати видавничий процес, використовуючи принципи ринкової економіки. Скористатися декретом могли лише видавництва державного підпорядкування, позаяк решта, а це переважно приватні та кооперативні, офіційно скористатися законом змогли лише у другій половині 1922 р., саме на той період припадає масове зростання кількості кооперативних видавництв в УСРР [1, с. 33].

Форма видавничого кооперативу була оптимальною, якщо враховувати мізерність коштів, які держава виділяла на розвиток книговидавничої справи, особливо скрутне становище було на периферії. Кооперативні видавництва в галузі видання та торгівлі книгами на початку 1920-х рр. заохочувалися, але разом з тим держава виступала проти того, щоб під вівіскою кооперативного видавництва діяли приватні. Спираючись на декрет ВЦВК та РНК РРФСР від 24 травня 1923 р., в якому кооперативні видавництва розглядалися як різновид промислово-кооперативних товариств ВРНГ РРФСР опублікувала ряд циркулярів, що мали за мету чітко розмежувати приватні та кооперативні видавництва. Перший з них вийшов у лютому 1924 р., у ньому зазначалося, що основною метою кооперативних видавництв, які не мали власних друкарень, повинно було стати видання праць своїх членів, якщо ця умова порушувалася, піднімалося питання про їхню некооперативність і ліквідацію в судовому порядку. Законодавець забезпечував кооперативні видавництва правом організовувати збут виданих ними праць своїх членів, а також право торгувати чужими виданнями і працями, не пов'язаних з видавництвом осіб, але при цьому зауважувалося, що торгівля такими виданнями не повинна була бути метою видавництва, а лише засобом, що забезпечував збут власної продукції. У 1926 р. Президія ВРНГ РРФСР повертається до цього питання, опублікувавши повідомлення, де зазначалося, що видавничими промисловими кооперативами можуть бути лише ті організації, які створювалися для видання праць своїх членів, або такі, що об'єднували як авторів, так і працівників видавничої справи (набірників, брошуровщиків, переплетчиків), а торгівля книгами не могла бути основною метою об'єднання і лише допоміжним засобом при організації збуту власної продукції [1, с. 33].

Видавництво «Культур-Ліга» було засноване у 1918 р., а з кінця 1921 р. отримало назву кооперативне видавництво «Культур-Ліга» [2], але офіційно у Головному кооперативному комітеті при РНК УСРР реєстрацію пройшло 26 березня 1926 р. і було внесене до списку кооперативних об'єднань [3, арк. 34]. Головними пайовиками видавництва були: громадська організація «Культурна-Ліга», яка внесла весь свій книжковий фонд і книжковий інвентар, Всеукраїнський видав (з 1922 р. – Державне видавництво України), який передав до видавництва усі свої єврейські книги, у тому числі націоналізовані [4, с. 3]. Пайовиками видавництва «Культур-Ліга» були також Єврейське бюро Наркомосу УСРР та ряд профспілкових, кооперативних й громадських організацій [5, с. 131].

Кооперативне видавництво «Культур-Ліга» розташовувалося в Києві по вулиці Ковроваєвська, 3 (нині вулиця Льва Толстого) [5, с. 21]. Основною метою видавництва було забезпечення усіх євреїв УСРР, а також робітничі школи навчальною, науково-популярною та художньою літературою єврейською мовою [6, с. 9].

Структура керівних органів видавництва була типовою для кооперативних об'єднань: загальні збори, правління та ревізійна комісія.

Загальні збори виконували функції головного законодавчого органу. Вони розглядали й затверджували плани діяльності кооперативного видавництва, заслуховували звіти про діяльність видавництва, вибирали раду, правління та ревізійну комісію, розглядали скарги виконавчих органів, а також приймали рішення про зміну статуту. Їх скликали один раз на рік, у разі необхідності загальні збори могли бути скликані за вимогою 1/10 частини членів кооперативу або ревізійною комісією. Збори вважалися дійсними при наявності третини присутніх на них членів. Якщо на зборах кількість членів була меншою, то вони скликалися вдруге, проте вважалися повноправними при наявності будь-якої кількості присутніх. Рішення з важливих питань ухвалювали відкритим голосуванням більшістю голосів. На загальних зборах обирався голова зборів, який не був ні членом правління, ні ревізійної комісії. Протоколи зборів підписували голова та секретар протягом тижня від дати проведення загальних зборів. Кожен член видавництва мав право висловлювати зауваження до протоколу зборів. Звітний рік вважався з 1 січня по 31 грудня.

Постійним керівним органом видавництва «Культур-Ліга» було правління, яке виконувало функції виконавчого органу згідно з статутом. Цей структурний елемент займався поточними справами видавництва, виступав його представником на випадок укладання угод. Правління напрацьовувало правила, інструкції, отримувало та видавало належні видавництву кошти, укладало угоди, видавало векселі, доручення та інші види зобов'язань, обирало голову правління, формувало штат та звільнювало працівників, готувало звіт та баланси оборотів на кожне півріччя. Роботу правління забезпечували п'ять його постійних членів, що обиралися із числа засновників кооперативного видавництва, а також трьох кандидатів, які виконували функції членів правління в разі їх відсутності. Члени правління і кандидати обиралися загальними зборами терміном на один рік. Керував роботою правління голова. Головою правління видавництва «Культур-Ліга» був М.У. Лекст, а його заступником – Б.І. Маршак [5, с. 21]. Правління збиралося не частіше двох разів на місяць, а якщо під час голосування голоси поділялися порівно, то домінуючий голос мав голова правління. Скарги на роботу правління подавалися до загальних зборів.

Значна роль в адміністративно-управлінській системі «Культур-Ліги» відводилася ревізійній комісії, що складалася, зазвичай, із трьох членів і двох кандидатів, які обиралися загальними зборами терміном на один рік. Ревізійна комісія слідкувала за роботою членів правління й дотриманням ними статуту, правил та норм, установлених загальними зборами, а особливо – за коштами, майном, що належало видавництву, довірених йому фізичними та юридичними особами. Для успішної роботи ревізійної комісії їй надавався безперешкодний доступ до будь-якої інформації, що стосувалася видавничої й торгівельної діяльності видавництва, а в разі необхідності вона проводила, не менше одного разу на рік, повне обстеження роботи видавництва, про що й доповідала загальним зборами пайовиків. До обов'язків ревізійної комісії входила перевірка наявності коштів та майна видавництва, його документації; своєчасне подання річного звіту правління; скликання дострокових загальних зборів у разі виявлення серйозних порушень у роботі видавництва.

Основною частиною внутрішньої структури кооперативного видавництва були: редакційний, комерційний, торгівельний – відділи, а адміністративні питання вирішував відділ управління справами.

Редакційним відділом керував завідувачий, котрий обирався правлінням переважно з його членів. До функцій редакційного відділу належало: розробка тематичних, редакційних та перспективних планів, робота з авторами та укладання з ними договірних зобов'язань, творча робота з авторами зі створення повноцінного рукопису, підбір ілюстрацій, підготовка рукопису до друку. Окрім того, він вивчав критико-бібліографічні та інші матеріали, що стосувалися виданої видавництвом літератури. У компетенцію редакційного відділу входило також художньо-поліграфічне оформлення видання. Усі оригінали творів прочитувалися редакторами, а коректори самостійно не правили без санкції редакторів. При кооперативному видавництві «Культур-Ліга» існувала редакція періодичних видань.

В обов'язки редакційного відділу входила робота з авторами, де особливу роль відігравав договір, у якому визначалися права та обов'язки сторін, а також умови договору. За договором, автор передавав видавництву виключне право видавати та перевидавати свою працю. Видавництво мало повне право вносити корективи до поданої автором праці, але автор мав право в разі незгоди відмовитися підписувати своє ім'я під нею. Якщо в праці допущені грубі помилки, то видавництво повертало її автору. Авторський гонорар нараховувався згідно з договором, але якщо автор подавав працю, що перевищувала розмір, зазначений договором, і видавництво її використало, то оплата нараховувалася йому після виходу праці з друку.

Важливим елементом редакційного відділу була коректорська, куди надходили отримані від редакцій рукописи. Тут проводилася вичитка рукопису: виправлялися орфографічні помилки, встановлювалася пунктуація, визначалася єдина транскрипція іноземних слів, єдина термінологія та умови скорочення, перевірялася загальна структура рукопису, підписи до малюнків, правильність побудови таблиць тощо. У коректорській також вчитували коректури гранок, версток, перевіряли якість друкарського набору. Правку коректури проводили спеціальними коректурними знаками, які повинні були знати працівники редакцій і виробничого відділу та друкарень.

Рукописи після вичитки їх коректорами надходили до технічної редакції. Ознайомившись із рукописом, технічний редактор залежно від виду літератури, змісту та призначення майбутньої книги робив розмітку рукопису, де він вказував шрифт, яким повинен бути набраний текст у заголовках, шляхи відображення

ілюстрацій, формат, сорт паперу тощо. Після обробки рукопису технічним редактором його направляли до друкарні. Потім інспектор з якості повинен був прийняти від друкарень готову продукцію. Калькулятор перевіряв друкарську калькуляцію; рахунки, звіти щодо використання паперу, підраховував об'єм рукопису в авторських аркушах для розрахунку авторського гонорару.

Кооперативне видавництво «Культур-Ліга», окрім редакційної роботи, вела планово-фінансову, бухгалтерську та господарчу. Цим займався комерційний і частково фінансовий відділи, що складали річні, квартальні та місячні плани роботи, слідували за їхнім виконанням, контролювали укладання авторських угод, використання ставок авторського гонорару, ураховували норми роботи співробітників видавництва, складали оперативні звіти. Комерційний відділ зобов'язаний був слідувати за розповсюдженням друкованої продукції видавництва, увесь акцент робився на власну продукцію. Бухгалтерія складала баланси, фінансові рахунки та звіти про діяльність видавництва, проводила розрахунки з авторами, підприємствами, закладами та організаціями, розрахунки із заробітної плати.

Значну роботу виконував торгівельний відділ, його ще називали відділ постачання. Він отримував і реалізував фонди паперу, картону, переплетних тканин, слідував за їх збереженням та доставкою до друкарень, а також слідував за попитом на друковану продукцію, виконував розпорядження членів правління щодо системи її реалізації. Відділ мав у своєму розпорядженні складські приміщення, транспорт.

Адміністративно-господарчими проблемами займався відділ управління справами. Він вирішував питання, що стосувалися господарчого обслуговування видавництва в цілому. Під його керівництвом знаходилося – машинне бюро, архів, документація, відділ кадрів.

Особливістю кооперативного видавництва «Культур-Ліга» була система ліквідації, або призупинення його діяльності, як юридичної особи. Видавництво могло призупинити свою діяльність у випадку, якщо про ліквідацію було прийняте рішення на загальних зборах, або кількість членів кооперативного видавництва складала менше п'яти чоловік та у випадку банкрутства, а також якщо про ліквідацію було прийняте рішення відповідними державними органами влади. В разі порушення питання про ліквідацію видавництва загальні збори повинні були створити ліквідаційну комісію, позаяк ліквідацією справ юридичної особи займалися члени правління, але як у першому так і у другому випадку ці органи були підзвітними загальним зборам.

Для функціонування будь-якої організації необхідний висококваліфікований керівний склад. У складі керівників видавництва «Культур-Ліга» була, переважно, інтелігенція, це люди, котрі мали спільні інтереси або покликання. Засновники та діячі видавництва вирізнялися за соціальним походженням та освітнім рівнем. З-поміж інших необхідно виокремити Мусія Яковича Береговського (1892-1961) – музикознавця, фольклориста, котрий закінчив Київську консерваторію, (1920) керував музичною школою «Культур-Ліги», підготував до друку п'ять томів «єврейського музичного фольклору» (вийшов тільки перший том); Добрушип Ієхескель Мусійович (1889-1953) – літературний критик, поет, прозаїк. Закінчив юридичний факультет Сорбони. Автор численних віршів, оповідань, п'єс, критичних статей, монографій, що друкувались у видавництві «Культур-Ліга»; Казакевич Генах (1883-1935) – публіцист, критик. Після революції – видавець низки єврейських газет і журналів, редагував літературні збірники, підручники, довідники, займався перекладами. Зробив значний внесок у розвиток єврейського театру, обробив і видав кілька п'єс єврейського класичного репертуару. З 1932 р. у Біробіджані – редактор газети «Біробіджанер штерн»; Кац Мойше (1885-1960) – публіцист, активний діяч єврейської культури, деякий час був на чолі київської «Культур-Ліги», керував єврейським відділом Держвидавництва УРСР. Тимчасово жив у США, повернувся до СРСР. Автор книг «Наш Шолом-Алейхем», «Поколение, потерявшее страх». Автор статті мовою ідиш «Культур-Ліга» в Україні»; Кіпніс Іцхак (1896-1974) – єврейський прозаїк, писав на мові ідиш. Багато років працював як дитячий письменник. Автор романів, оповідань, п'єс, перекладач української класики, творів світової літератури. Багато перекладених ним книг вийшли у видавництві «Культур-Ліга»; Чайков Йосип Мусійович (1888-1979) – скульптор, заслужений діяч мистецтв РРФСР. Освіту одержав у Паризькій Академії мистецтв. Створив пам'ятники К. Лібкнехту, К. Марксу (Київ), пропілеї перед входом до радянського павільйону на Всесвітній виставці в Парижі, написав портрет А. Хачатуряна. Ілюстрував книжки видавництва «Культур-Ліга» [5, с. 175].

Суспільно-економічний, політичний та культурний розвиток держави вимагав кваліфікованих спеціалістів. Проблема кадрового забезпечення торкалася і кооперативного видавництва «Культур-Ліга». На початку 1920-х рр. у видавничій сфері працювало 20% від загальної кількості зайнятих у цій галузі промисловості в дореволюційний період. Переважна більшість кваліфікованих спеціалістів пішла працювати в інші галузі народного господарства, деякі, це в основному, стара інтелігенція, емігрували, не погоджуючись з новою політикою держави, а ті, що залишилися розпочати повномасштабний процес відновлення роботи у видавничій галузі не могли. До того ж, головним критерієм, яким керувалися експертні комісії при біржах праці в ході відбору кадрів, було класове походження та ідеологічна стійкість, а не рівень компетентності та професіоналізму [7, с. 119]. У результаті висококваліфіковані редактори, фельєтоністи, друкарі з 20-річним фаховим стажем «не витримували перевірки», а замість них на роботу приймалися малоосвічені, але «політично грамотні» особи пролетарського походження. Дуже мало було не тільки авторів, але й редакторів, коректорів, перекладачів, навіть набірників не вистачало. Видавництво «Культур-Ліга» цю проблему вирішувало цілком самостійно. Кадри поповнювалися через курси підвищення кваліфікаційного рівня, допомогу в цьому надавала громадська організація «Культурна-Ліга», а також до видавництва запрошувалися спеціалісти, які працювали у видавничій сфері ще у дореволюційні часи.

Важливе місце у пошуках авторів для видавництва займали конкурси на кращий твір по різних тематиках. Так, 2 грудня 1924 р. кооперативне видавництво «Культур-Ліга» оголосило конкурс на два оригінальні прозові твори (на єврейській мові). Умови конкурсу були такими: 1) обсяг твору не повинен мати більше одного друкованого аркуша; 2) твір повинен був стосуватися теми сьогодення, цікавим і доступним для масового читача. Перша премія нараховувалася у 100 крб., друга – 75. Премії визначала спеціальна комісія. Рукописи автори повинні були направляти на адресу видавництва (Червоноармійська, 43) у особливих пакетах без підпису автора, прізвище автора повинно було вказуватися у окремому листі [5, с. 139]. 11 квітня 1925 р. «Культур-Ліга» знову оголосила конкурс на оригінальний белетристичний твір на єврейській мові для малописьменних [5, с. 140]. Подібні конкурси давали можливість шукати авторів і в подальшому залучати їх до роботи видавництва.

Свою діяльність видавництво «Культур-Ліга» розпочало з установчого капіталу. Формувався він переважно за рахунок коштів членів кооперативу та спонсорів. Але на початку своєї діяльності роботу довелося розпочинати у край важких умовах. Не вистачало коштів, слабка матеріальна база. До того ж була низька купівельна спроможність учнів єврейських шкіл на які видавництво зосередило особливу увагу [5, с. 131]. «Культур-Ліга» розраховувала, головним чином, на підтримку громадських та культурно-просвітницьких організацій, приватних осіб, держави.

У 1922-1923 рр. торгівля книгами була визнана основною формою обміну, що надавало відносну самостійність у проведенні книготоргівельних операцій. Кожне видавництво, ураховуючи нові умови, намагалось створити свій торговий апарат та мережу, що складалася з філій, представництв, книжкових складів, магазинів, крамниць та ін. Видавництво «Культур-Ліга» у своєму розпорядженні мала книжковий склад та книжковий магазин, що розташовувалися по вулиці Червоноармійська, 43.

Для розповсюдження своєї продукції видавництву необхідно було мати розширену торгівельну мережу, тому в цьому відношенні приділялась велика увага з боку членів правління. Ринком збуту «Культур-Ліги» була уся територія Радянського Союзу. Власних відділень видавництво не мало. Зв'язок з іншими видавництвами підтримувався шляхом обміну виданнями. Головним споживачем друкованих видань видавництва «Культур-Ліга» були єврейські школи, а також культурно-просвітницькі організації та профспілки [5, с. 132].

Книжки «Культур-Ліга» надсилали по замовленню. Друковану продукцію єврейською мовою замовляло Наркомос УСРР, Центральне Єврейське бюро, що діяло при Наркомосі, Рада національних меншин. Так, 15 лютого 1927 р. до «Культур-Ліги» від Раднацмену надійшов лист у якому кооперативне видавництво «Культур-Ліга» зобов'язувалося видати протягом 1927 р. шість філологічних збірників розміром 20 друкованих аркушів, 40 тис. літер, а Наркомос зобов'язався за роботу сплатити 1600 крб. У свою чергу «Культур-Ліга» мала право наклад визначати самостійно і залишок реалізувати за власним розсудом, але вартість кожного примірника не повинна перевищувати 30 коп. До того ж «Культур-Ліга» повинна передавати в Раднацмен безкоштовно 200 примірників кожного збірника. Розподіл цих примірників проводився видавництвом «Культур-Ліга» згідно списків Раднацмен за рахунок видавництва [8, арк. 449].

Наркомос періодично укладав з «Культур-Лігою» генеральні угоди на предмет закупівлі великих партій єврейської літератури, як правило подібні угоди укладалися через спеціального повіреного від НКО УСРР. Так, 22 лютого 1927 р. Наркомос надав посвідчення заступнику голови Раднацмен М.А. Левітану для того, щоб від імені НКО УСРР з кооперативним видавництвом «Культур-Ліга» укласти угоду про друк книг на суму 6270 крб. 50 коп. [8, арк. 448]. 26 лютого 1927 р. Раднацмен просили видавництво «Культур-Ліга» надіслати до Криворізького окружного відділення освіти для шкіл єврейських переселенців три шкільні бібліотеки на загальну суму – 500 крб. [8, арк. 441].

Подібна співпраця з НКО УСРР забезпечувала видавництву постійну роботу та можливість тримати стабілізаційний курс по виданні друкованої продукції єврейською мовою. 10 серпня 1927 р. до голови правління видавництва «Культур-Ліга» Г. Маршака надійшов лист від заступника наркома освіти Я.П. Ряппо у якому видавництву доручалося надрукувати «Програми другого концентру для сільських та трудових шкіл» єврейською мовою, за матеріалами Наркомосу. Оскільки то було офіційне видання то «Культур-Лізі» надавалося право «Програму» друкувати без окремого дозволу від Державного науково-методичного комітету (ДНМК), але під грифом Наркомосу [8, арк. 253]. 21 вересня 1927 р. завідувач видавництва Г. Маршак повідомив про те, що на складі видавництва у розпорядженні Наркомосу 500 примірників книжки «Порадник соцвиху», яка була замовлена ще 24 лютого [8, арк. 217]. 28 квітня 1928 р. фінансовий відділ Наркомосу повідомив правління видавництва про перерахунок на адресу видавництва 1386 крб. за літературу [8, арк. 65].

Постійним партнером «Культур-Ліги» був лікнеп. 5 жовтня 1927 р. лікнеп замовив 500 примірників театральної збірки [8, арк. 216], а 14 березня 1928 р. видавництво надіслало до Криворіжжя, Кам'янця, Тульчина, Проскурова, Умані, Білої Церкви, Коростеня – усього 700 примірників «Ленін Руф» 1 частина, 500 пр. «Ленін Руф» 2 частина, 500 пр. «Задачник» Лібермана, 63 пр. «Бібліотеки єврейською мовою для малописьменних» [8, с. 72].

Основною функцією кооперативного видавництва «Культур-Ліга» було друк та збут друкованої продукції. Поширюючи свою видавничу діяльність видавництво зуміло за період з 1923 по 1925 рр. витримати значний наклад – 5 тис. прим. і обсяг 6,5 др. арк. [9, с. 41]. За даними Центрального бюро Книжкової палати у 1923/1924 р. «Культур-Лігою» було видано 22 назви, 162,25 друкованих аркушів, наклад склав 89 тис. примірників. У наступному році показники значно збільшилися, а це: 42 назви, 267,37 друк. арк., наклад

становив 232,9 тис. примірників [9, с. 41]. Порівнюючи показники попереднього року ми спостерігаємо підвищення майже у два рази, це говорить про те, що видавництво з впевненістю зміцнювало свої позиції на книжковому ринку. Тенденція зросту продовжувалася і у 1925/1926 р.. Так, видавництвом було надруковано: назв – 60, друкованих аркушів – 415,05, наклад становив – 300 тис. примірників [9, с. 41]. Усього з часу свого заснування до 1925 р. «Культур-Лігоу» було видано 122 назви [5, с. 132].

Станом на 1924 р. кооперативне видавництво «Культур-Ліга» зайняло особливе місце на книжковому ринку єврейських видань. Наклад деяких видань сягав понад 20 тис. примірників, що для видавництва було непоганим досягненням. Спостерігався попит на технічну та художню літературу, особливо він прослідковувався після того, як ряд профспілок розпочали створювати єврейські бібліотеки, або єврейські відділи при публічних бібліотеках. Видавництво «Культур-Ліга» через видавництва Польщі вийшло на закордонного споживача. Усього видавництвом було видано: підручників та педагогічної літератури – 31 назву накладом 152,5 тис. примірників; дитячої відповідно – 21; 56,5; науково-популярної – 2; 6; різної – 10; 0,6. Серед видань які користувалися найбільшим попитом були: «Географія» – Іванова у 2 ч.; «Анатомія» – Шмейля; «Алгебра» – Лебедінцева; «Природознавство» – Капелькіна та Зінгера у 2 ч. Подано до друку поему Фінінберга та збірник віршів Фефера, а також «Політична економія» Любімова [5, с. 136]. У планах видавництва було в наявності до 91 назви із загальною кількістю 430 друкованих аркушів, які розраховані на середній наклад у 5 тис. примірників кожної назви. Для здійснення поставленого завдання видавництву «Культур-Ліга» необхідні були додаткові кошти. 1924 р. на губернській партконференції Київщини було прийняте рішення про необхідність підтримати видавництва національних меншин і в першу чергу Київські видавництва «Культур-Ліга» та «Трибуна» [5, с. 137].

У другій половині 1920-х рр.. у видавничій діяльності кооперативного видавництва «Культур-Ліга» відбулися деякі зміни, адже з 1925 р. воно втратило підтримку з боку громадської організації «Культурна-Ліга», яка офіційно призупинила своє існування. Так, за 1926/1927 р. видавництво видало 354 друкованих аркушів, а у 1927/1928 р. 580, а це на 65% більше ніж у минулому році. Якщо брати окремо по серіям то у 1926/1927 р. було видано белетристики 38 7/8 аркушів, а вже у наступному – 196 аркушів. Таке підвищення пояснюється збільшенням попиту на книжковому ринку щодо цієї літератури. У той же час в 1926/1927 р. по відношенні до навчальної літератури спостерігається значний спад, який був викликаний тим, що значну кількість навчальної літератури було вилучено з видавничого плану «Культур-Ліги» [8, арк. 48].

Значний акцент членами правління кооперативного видавництва «Культур-Ліга» було зроблено на здешевлення книжки. Так, купівельна ціна одного відбитку в 1927/1928 р. становила 9,7 коп. тоді, як у минулому році – 10,7 коп. Для оптовиків знижка становила від 35% до 40%, для навчальних закладів та державних установ – 15-20%, для приватних осіб – 10%. У загальному відношенні знижка сягала від 12-13% [8, арк. 48].

Щодо виробничих витрат, то за 1927/1928 р. поліграфічні витрати збільшилися на 4-5%, гонорар: за переклад збільшився з 25 крб. до 33 крб. (за 1 друкований аркуш), за оригінали – художня література – 100 крб., а на інші види літератури гонорар зріс з 55 до 65 крб., редагування – від 11 до 14 крб. Разом з тим середній наклад зменшився. Порівнюючи з 1926/1927 р. де наклад становив 4350 примірників то вже у наступному році – 4180. Середній об'єм книги збільшився з 6,44 до 7,34 друкованих аркушів [8, арк. 49].

Розглянувши матеріальний і фінансовий стан ми побачили, що станом на 1 грудня 1927 р. важливі статті активу склали: каса – 8300 крб., векселі до отримання – 14600, допомога з боку фізичних та юридичних осіб – 38000, аванси авторам – 12000, папір – 6000, книги – 101000, різні активи – 5400, усього – 185300. Пасив: векселі до оплати – 22600 крб., борг друкарням – 3000, усього – 25600. Враховуючи витрати на погашення заборгованості по всім позиціям для активного оперування видавництву залишалося 41300 крб., цієї суми катастрофічно не вистачало для повного виконання видавничого плану [8, арк. 50].

У 1927/1928 р. спостерігається зниження попиту на єврейську книжку. Так, з 1 квітня до 1 грудня 1926 р. прибуток книжкового складу становив 122708 крб., а за 1927 р. – 108597 крб., зниження на 11,5% [8, арк. 49]. Члени правління таке зниження пояснювали рядом причин: по-перше, загальна депресія на книжковому ринку, яка відбилася на продажі політичної літератури; по-друге, стабілізація найбільш поширеної навчальної літератури і водночас на ринку разом з новими виданнями в обігу були і старі; по-третє, значне скорочення централізованої закупівлі книг (через Наркомос); по-четверте, зменшення продажної ціни на друковану продукцію; по-п'яте, слабка організація книжкової продукції на периферії [8, арк. 49].

Для того, щоб покращити становище члени правління змушені були вдаватися до наступних заходів: по-перше, видавнича діяльність повинна йти по шляху скорочення відсотку навчальної літератури, натомість підвищити найбільш споживану літературу (белетристику); по-друге, необхідно прийняти заходи до збільшення фінансового фонду, шляхом централізації на базі одного видавництва сконцентрувати видання усієї єврейської літератури; по-третє, для раціонального розповсюдження єврейської літератури потрібно залучитися підтримкою інших видавництв у створенні умови реалізації друкованої продукції на книжковому ринку [8, арк. 51].

Визначені орієнтири у 1927 р. ситуацію не покращили. Так, за період з 1 квітня по 1 грудня 1928 р. видавнича діяльність «Культур-Ліги» розпочалася повільно, це було спричинено: по-перше, відсутністю необхідної кількості паперу, який розподілявся Комітетом у справах друку і до кооперативних видавництв надходив у малій кількості та із значним запізненням, адже у першу чергу обслуговувалися державні видавництва; по-друге, із значним запізненням надійшов дозвіл на друк підручників від Наркомосу; по-третє, друкарня, що друкувала єврейську літературу була заповнена іншою роботою, тому довелося чикати її

завершення. Через ці та ряд інших чинників станом на грудень 1928 р. разом з виданнями видавництва «Гезкульт», «Культур-Лігоу» було видано 265 друкованих аркушів, а це менше на 55 др. арк. порівнюючи з минулим роком. По окремих серіям цей показник становив: навчальна література – 21 назва, 219 друкованих аркушів; політична – 9; 125; дитяча – 9; 22; популярно-наукова – 10; 28 3/4; художня – 27; 233 7/8; різна – 6; 55 1/2. Щодо періодичних видань то за цей час видавництвом було видано 14 номерів, які склали 36 1/2 друкованих аркушів. Усього за 1928 р. кооперативне видавництво «Культур-Ліга» видало 90 назв, 720 друкованих аркушів [10, арк. 293].

Щодо виробничих витрат то за 1928 р. вони значно зросли. Так, поліграфічні витрати збільшилися на 5-7%, авторський гонорар за переклади становив 46 крб. 50 коп. за аркуш, за написаний твір – 72 крб., також збільшилися витрати за рецензування. У той час наклад зменшився з 4350 до 3680 примірників. Аналізуючи увесь капітал видавництва за 1928 р. він склав 166550 крб. із цієї суми 85000 крб. (51%) знаходилося у книжках. Для активного оперування «Культур-Ліга» мала 110850 крб., але враховуючи те, що 15000 крб. – кошти які залишалися, як борг різних фізичних та юридичних осіб, тому реальних коштів для повного використання у видавництві залишалося 95000, хоча потреба у коштах для повної реалізації плану необхідно було 154000 крб. [10, арк. 293].

Роблячи прогнозування на наступний рік члени правління «Культур-Ліги» розуміли, що у 1928/1929 р. фонди видавництва не мають підстав до збільшення, а навпаки будуть зменшуватися. Це пояснювалося тим, що у планах на наступний рік навчальна література складала 17%, а уся інша 83%, яка у свою чергу була і в цьому році і у попередньому збитковою. Також збитковою прогнозувалося і щодо бібліотечки «Ідише шрайбер», яку видавництво планувало розпочати видавати з січня 1929 р. і яка складала 40% усього запланованого. Погане становище було із виданням періодичних видань – це журнали «Пролетарише фон», «Ди идише шпрах», «Ратнбилдунг» де відсоток збитковості був значно високим [10, арк. 295].

У цілому видавнича діяльність кооперативного видавництва «Культур-Ліга» у наступні роки і аж до реорганізації йшла на спад. Так, у 1928/29 р. «Культур-Ліга» видала 82 назви [11, с. 4], а вже у 1929/1930 р. заплановано було 37, виконано лише 29 назв [12, арк. 14]. Книготоргівельна мережа «Культур Ліги» у 1930/1931 р. складалася лише із складського приміщення [13, арк. 9].

Видавництво «Культур-Ліга» тісно співпрацювало з різними видавництвами. Так, у 1923 р. «Культур-Лігоу» було укладено договір з ДВУ про видання єврейських підручників. Особливо напруженими стосунки «Культур-Ліги» були із Центрвидавом. Так, 15 жовтня 1927 р. проходило засідання рада Всеукраїнського відділення Центрвидаву на якому розглядалося питання пов'язане з діяльністю кооперативного видавництва «Культур-Ліга». Серед присутніх членів ради були: Лазоверт – голова ради, Кеніг – завідувач Центрвидаву, Козакевич – редактор німсекції, Вишневський – редактор польсекції, Мешковський – інспектор євсекції НКО УСРР. Виступаючи Мешковський зазначив, що видавничий план Центрвидаву по єврейській літературі на 1927/28 р. складав 325 друкованих аркушів, а видавництва «Культур-Ліга» – 979. Тобто, видавничий план по єврейській літературі видавництва «Культур-Ліга» значно перевищував Центрвидаву, що ставило питання про доцільність видання цієї літератури. Так як усі підручники для першого концентру, а також прибуткова її частина сконцентрована була у «Культур-Ліги». Кеніг висунув пропозицію за якою обидва видавництва повинні були видавати, як прибуткову так і не прибуткову літературу. Він наголошував, що згідно постанови Раднаркому, де державні видавництва мали виключне привілейоване право видавати підручники, а оскільки видавництво Центрвидав державне то воно має право видавати 60% усіх підручників за власним вибором. Натомість Мешковський заперечив і запевнив, що з кооперативним видавництвом «Культур-Ліга» можна домовитися, цю думку підтримав і голова ради Лазоверт. Тобто ми спостерігаємо ворожу позицію деяких членів державного видавництва до «Культур-Ліги», які, керуючись привілейованим становищем, намагалися усунути її з книжкового ринку [8, арк. 204-205]. Для державного видавництва Центрвидав «Культур-Ліга» створювала реальну конкуренцію на книжковому ринку з продажу друкованої продукції єврейською мовою і тому у подальші роки робилися усі можливі заходи щодо усунення «Культур-Ліги» як конкурента. Остаточо Центрвидав домігся повної ліквідації «Культур-Ліги» у 1930 р., коли кооператив увійшов до його складу [2].

У зв'язку з поширенням та популяризацією серед єврейської громадськості літератури рідною мовою, «Культур-Ліга» та Всеукраїнське Товариство сприяння єврейській культурі «Гезкульт» в 1928 р. розпочали друкувати видання спеціальної серії книжок «Єврейські письменники». До цієї бібліотеки увійшли класики єврейської літератури: Менделе Мойхер Сфорим, Шолом Алейхем та ін. 10 березня 1930 р. члени правління видавництва «Культур-Ліга» запропонували кооперативному видавництві «Книгоспілка», яке на той час стало головним реалізатором книги в УСРР: по великих містах, де проживала значна кількість єврейського населення, організувати спеціальні книгарні нацмен-літератури з достатнім асортиментом єврейської літератури; по всіх районних книгарнях влаштувати єврейські відділи зі спеціальними співробітниками; у невеликих населених пунктах та на окремих підприємствах влаштувати книжкові полицки єврейської літератури [10, арк. 103].

Окремою подією для видавництва «Культур-Ліга» було злиття з акціонерним видавництвом «Школа і книга», яке розглядалося членами правління на початку 1926 р. Головними умовами злиття було: видавництво «Культур-Ліга» на всю суму свого активу скуповувала акції видавництва «Школа і книга», які переходили у власність Наркомосу; правління поповнювалося трьома членами від акціонерного видавництва; редакційною частиною повинен був керувати редакційний комітет з трьох членів [10, арк. 313-314]. Але у подальшому

дослідженні в офіційних джерелах узаконеного факту злиття не було виявлено, можливо члени правління так і не дійшли повної згоди.

Особливі стосунки кооперативного видавництва «Культур-Ліга» були з державними органами контролю та нагляду. Перед тим як видати підручник його необхідно було надіслати на рецензію до Центрального Євбюро при Наркомосі УСРР. Так, 10 травня 1927 р. «Культур-Ліга» на рецензію до Євбюро надіслало підручники: Кременштейна «Елементи вищої математики», Ліберфарба «Підручник для навчання читанню й письму», Співака «Шпрах» – підручник для навчання єврейської мови (частина 1, другий навчальний рік), Буртянського «Природознавство для молодшого концентру» (частина 1, ботаніка), Гофштейн, Співак, Яхінсон «Хрестоматія для другого року навчання» [8, арк. 31]. У листопаді 1927 р. Колегія Наркомосу видала постанову у якій зобов'язувала «Культур-Лігу» видати стінний портрет до десятиріччя смерті єврейського письменника Менделєє, а також його збірку вибраних творів для шкіл [5, с. 141].

Друкувати підручники і навчальну літературу кооперативне видавництво «Культур-Ліга» могло лише після ретельного їх вивчення у ДНМК на предмет «політпридатності» та «контрреволюційності». Так, 22 серпня 1930 р. «Культур-Ліга» просила дозвіл на видання хрестоматії «Арбетшул» для 3-го і 4-го року навчання [10, арк. 18]. Без дозволу ДНМК видавництво не мало права видати жодного підручника, а це призводило до постійних затримок, що негативно впливало на співпрацю із замовниками. 11 травня 1930 р. члени правління надіслали листа до Раднацмен де зазначалося, що видавництво не отримало від авторів підручників, які заплановані до друку, а це: «Букварі» для міської та сільської школи, «Суспільствознавство» для 5, 6, 7-го року навчання, «Географія» для 5, 6, 7-го року навчання, адже ця література досі ще не була затверджена у ДНМК [10, арк. 81].

Кооперативне видавництво «Культур-Ліга» деякі ексклюзивні книги замовляло за кордоном, як самостійно так і через посередників, але уся замовлена література проходила через суворий контроль Головліту. Так, завідувач видавництва «Укркнига» Ростовська 1 серпня 1930 р. повідомила правління видавництва «Культур-Ліга» про те, що Головліт дозволив ввезти єврейські книжки, але із усього замовленого лише вісім назв і тільки в одному примірникові кожної назви. У списку були: Шульман «Блетлах гешихте фун дер ідишер арбетер бавегунг», «Шрифтн фун економмик ун статистик», Медем «Фун майн нотицн-бух», Михалевич «Зихройнес фун а идишн С.-Д», Вайнштейн «40 йор ин дер ид. арбет бавегунг», Литвак «Вос гевен», «Историше шрифт», Дубнов «Гешихте фун 19 йорундерт» [10, арк. 42-43].

27 лютого 1930 р. члени правління видавництва «Культур-Ліга» звернулися до Наркомосу про вирішення питання з приводу букваря для лікнепу «Ін Ленінс вег», якого уклала С. Жезмер, але через редакційні мотиви Раднацмен не дозволило його видавати. Видавництвом спільно з автором було домовлено внести поправки та корективи до букваря, що й було зроблено, до того ж «Культур-Ліга» мала усі необхідні кліше і усе було підготовлено до друку, але Управління політосвіти право на друк передало Центрвидаву. Окрім того Центрвидаву було передано до друку «Робочу книжку для малописьменних» єврейською мовою у той час коли «Культур-Ліга» за дорученням Наркомосу ще у 1929 р. розпочала її друкувати і вже у травні вона мала вийти з друку [10, арк. 116]. У квітні 1929 р. видавництво просило Наркомос надати остаточне рішення з приводу книги Кременштейна «Елементи вищої математики» яку видавництво планувало видати для профшкіл і педтехнікумів, але постановою ДНМК було відмовлено у доцільності її друкувати, хоча особливі зауваження з боку рецензентів були направлені в основному на перший розділ, щодо трьох інших зауважень не було, але саме ці розділи стосувалися елементів математики, що входили до програми профшкіл. Видавництво просило дозволу видати саме ту частину книги яка отримала схвальний відгук у рецензентів [10, арк. 218]. Подібна ситуація була з підручником по «Суспільствознавству». Так, 16 липня 1929 р. до Євбюро від «Культур-Ліги» надійшло повідомлення про те, що видавництвом були зроблені у книжці по суспільствознавству відповідні правки згідно з наказом Євбюро, але розбити на теми та підтеми видавництво не змогло через те, що Наркомос ще не затвердив програми по суспільствознавству [10, арк. 229].

Кооперативне видавництво «Культур-Ліга» видавало книги з усіх галузей знань. Серед найбільш популярних серій були: історія, релігія, філософія, культура, мистецтво, освіта, мовознавство, літературознавство, художня література (перекладна та оригінальна), науково-популярна, бібліографічні покажчики [14].

Особливим попитом користувалися підручники: Д.Н. Гофштейна, І.Г. Співака, С. Яхінсона «Хрестоматія» для 3-4 навчального року, Волконський «Математика» для першого року навчання [8, арк. 31]. Для лікнепу були видані підручники С. Жезмера «Ленінським шляхом», І. Кантора та М. Майданського «Ленінський призов», А. Лібермана «Математична настільна книга для лікнепу». У 1923 р. планувалося видати «Практичну математику» – Х. Резніка, «Хрестоматію» 2 ч. – І. Співака, «Географію» – Іванова. До друку готувалося праці Капелькіна та Цігера – «Природознавство» 2 ч., Лебедінцев – «Алгебра», Любарський – «Географія України». Планувалося до друку ряд підручників, науково-популярних бібліотечок для шкіл і дитячих будинків, книга Я. Резника «До нової школи» та ін. Середній наклад усіх підручників кооперативного видавництва «Культур-Ліга» склав – 4000, абетка – 10000, дитячої близько 1500 примірників [5, с. 132]. Усього з 1926 по 1928 р. «Культур-Лігою» було видано 48 назв підручників [10, арк. 299].

Популярною в кооперативному видавництві «Культур-Ліга» була серія «Історична література». Користувалися попитом праці І. Кантора «Радянське будівництво у єврейському середовищі», М. Кіпера «Підсумки виборів до Рад і робота у містечку», А. Юдицького «Дні Жовтня», «Шлях до Жовтня: Революційний рух в Росії (1895-1917)», Ш. Яхінсона «Історія культури» та ін.

Практикувало кооперативне видавництво видання перекладної літератури. Видавництвом було видані перекладені твори Джека Лондона, Бабеля, Генрі, Дюамеля, Я. Окунійова, Салтикова-Щедріна, Р. Уельса, Л. Франка та ін. Окрім цього «Культур-Ліга» видавала бібліотечки для шкіл. Так, у перший список книжок для шкіл першого концентру входили: Новогрудський «Юнгер натураліст», Лещинська «Степан Халтурін», «Роза Люксембург», Сорокін «Дер гройсер октябрь», Уельс «Гот-динамо», Гольд «Дер цайлунген», Арбетс «Кіндер», Брем «Ві фойгелх бойен нестн», Вагнер «Афн фелд ун лонке», Винниченко «Федька Каламутник», Чехов «Каштенка», Тургенев «Бирюк», Джек Лондон «Дер цайлунген», Кіп ніс «Май селех русіше», «Абер», «Фарш терте хасене», «Май селех» та ін. [8, арк. 442] Ми бачимо, що до цієї бібліотечки входили різні автори – єврейські, українські, російські, серед них були, як класики так і сучасники. Видавництво «Культур-Ліга» також друкувало: бібліотечки для школярів різного віку, особливим попитом користувалася «Популярна бібліотечка», а також «Бібліотечки єврейською мовою для малописьменних» куди входили твори: Франко «Сорке», Буніна «Кнехт», Гольфа «Дер-Цейлунген», Горький «9-й январь», Островська «Кооперація», Кассель «Нох дер арбайт», Алейхем Ш. «А ворт фар а ворт», «Майсес», «Драй лукес», Мензеле «Келбел», Діккенс «Олівер Твіст» та ін. [8, арк. 74].

Дитяча книжка посідала особливе місце у видавничій діяльності видавництва «Культур-Ліга». Воно видала у красивому ілюстрованому виданні казку Кіплінга «Рікі-тікі-Таві» та збірки віршів Фефера й Фінінберга [5, с. 140]. Дитячі книжки ілюстрували М. Шагал, М. Епштейн, І. Чайков, Н. Шифрін, Сарра Шор [2]. Усього за 1926-1928 рр. «Культур-Ліга» видала дитячої літератури 17 назв [10, арк. 299].

Кооперативне видавництво «Культур-Ліга» видавала і періодичні видання. У цілому видавати періодичні видання було не вигідно для видавництва, адже ця справа поглинала майже увесь прибуток видавничого відділу тому без додаткових асигнувань займатися виданням періодики було практично неможливо. Так, у травні 1923 р. Наркомос перерахував видавництву «Культур-Ліга» 4000 крб. для підтримки роботи дитячого журналу «Фрейд» [5, с. 130].

Журнал «Фрейд» кооперативне видавництво «Культур-Ліга» розпочало видавати на початку 1923 р. Головна мета журналу – допомогти дитині зрозуміти особливості навколишнього середовища, а також допомогти батькам у виборі методів виховання кожної окремої дитини. Світ журналу переповнений фантастичними елементами, що дає можливість дитині розвивати інтелектуальні навички, а також спонукає її до гармонійного і всебічного розвитку. Редактором журналу був Лур'є [5, с. 133]. Так, у №12 (березень-квітень, 1924 р.) [15] було надруковано твори І. Фефера (писав мовою ідиш), Л. Сейфуліна – оповідання «Два товариші», переклад Л. Резник казки – «Пошуки місяця і сонця», оповідання І. Кіпніс (писав оповідання і прозу) «Про диню та кавунчик», а також географічні подорожі у різні країни світу (Африка). Цікавою для дітей була рубрика «Що можна зробити самому» де подаються креслення та математичні розрахунки різних приладів, механізмів. Окремою сторінкою редакція журналу опубліковувала листи дітей до редакції, як правило ця рубрика вміщувалася у кінці журналу. У журналі «Фрейд» публікувалися анкети (зауваження та пропозиції щодо роботи журналу), ілюстрації, фото [15]. Окрім журналу Фрейд «Культур-Ліга» видавала також журнал «Педагогічний бюлетень» який був орієнтований на єврейського вчителя.

11 січня 1927 р. управління політосвіти надало дозвіл видавництву «Культур-Ліга» на друк газети «Ойс Аморацес», але згідно таких умов: по-перше, «Культур-Ліга» повинна була видати протягом другої половини 1926/27 навчального року три номери газети згідно графіку: №1 не пізніше 20 січня, №2 – 20 лютого, №3 – 20 березня; по-друге, матеріали у готовому для друку вигляді перед опублікуванням повинні були бути переглянуті Методкомом лікнепу; по-третє, розмір газети повинен був становити 11/8 рояльного аркуша на 12 сторінок; по-четверте, наклад кожного номеру не повинен був перевищувати 3 тис. примірників; по-п'яте, газета надсилалася на місця видавництвом безкоштовно згідно вказаних адрес, а видатки по експедиюванні входили у загальну оплату за випуск кожного номеру. На друк газети Управління політосвіти виділяло 330 крб. 55 коп. [8, арк. 476]. Звичайно цих коштів не вистачало тому видавати газету було збитково.

У грудні 1928 р. Наркомос запропонував кооперативному видавництву «Культур-Ліга» видати 6 номерів – 20 аркушів філологічного журналу «Ді ідіше шпрах». Видавництво погодилося, але з умовою, що Наркомос надасть субсидію в розмірі 2500 крб. Уся сума була поділена на три частини: перша 1250 крб. надійшла у другому кварталі 1928 р., друга – 650 крб. у третьому, третя – 600 крб. у четвертому. Наркомос зобов'язувався вжити усіх заходів щодо розповсюдження журналу [6, арк. 192]. 13 жовтня 1930 р. Наркомос надав «Культур-Лізі» кредит 930 крб. на друк педагогічного журналу «Ратнбідунг» [10, арк. 3], який довгий час фінансувався комітетом у справах друку [10, арк. 92]. Наркомос також фінансував дитячий журнал «Октябрь» на рахунок якого у серпні 1930 р. було перераховано 600 крб., однак перший номер журналу, який повинен був вийти ще у липні, а вийшов з запізненням через те, що трест «Київ-Друк» несвоєчасно підготував кліше. [10, арк. 13, 22, 31].

Організаційно-виробнича та видавнича діяльність будь-якого видавництва, а особливо приватного чи кооперативного була б малоефективною без реклами, як свідчить очевидець М. Биковець, «кожне з видавництв витрачає великі кошти на рекламу, вишукує стежинки до споживача, намагається зняти галас із приводу саме своїх видань. Великі видавництва видають спеціальні бюлетені, каталоги, проспекти, не шкодуючи на те коштів» [16, с. 6]. Дослідник не помиляється, адже ринкові відносини цього вимагали, як приклад, «Культур-Ліга» у власних виданнях, а також у бібліографічному розділі журналів вміщувала короткі відомості про нові видання, на останніх сторінках деяких періодичних видань, що відводилася рекламі, видавництво пропонувало власну продукцію.

Видавництво «Культур-Ліга» організовувала крамниці дешевої літератури, де споживач міг недорого купити потрібну йому книжку. У книжковому магазині періодично проводилися виставки книг у віконній вітрині, яка вважалася найефективнішим засобом реклами та привернення уваги читача [17, арк. 17]. Перш за все враховувалася особливість споживача, який завжди дивився перед собою або трохи вниз, тому найкраще для магазину було встановлювати віконні виставки на відстані 1,2-1,4 метра від землі [18, с. 8]. Вірне розташування товарів, простота та разом з тим оригінальність і помітність – це основні вимоги, що ставило кооперативне видавництво «Культур-Ліга» до оформлення віконної виставки.

Свої рекламні акції кооперативні видавництва часто проводили на зборах та з'їздах різних організацій, але заздалегідь попередивши їхнє правління. Вони проводились у вигляді виставок, симпозіумів, ярмарок. Тут учасники зібрань могли придбати за значно нижчими цінами різноманітну літературу. На початку жовтня 1924 р. у Києві проходила книжкова виставка на якій прийняло участь і кооперативне видавництво «Культур-Ліга», яка презентувала 115 примірників власної друкованої продукції [5, с. 138].

Для збільшення попиту на друковану продукцію видавництва «Культур-Ліга» робило акцент на особливе оформлення книги, яке привертало неабияку увагу покупців, але у зв'язку з економічними труднощами на початку 20-х рр. ситуація з оформленням книги була досить складною, переважна більшість їх мала простий нестилізований характер. Поступово, з розвитком НЕПу «Культур-Ліга» розширювала свої матеріальні можливості, яка все більше звертала увагу не лише на зміст друкованої продукції, а й на її оформлення. Серед відомих єврейських художників-ілюстраторів ряду книжок, виданих видавництвом слід назвати: Е. Гофман, Д. Гофштейн, Б. Гутянський, І. Кіпніс, Н. Лур'є, П. Маркіш, Л. Рєзник, Д. Ройхл, І. Співак та ін. [5, с. 163]

Для друкованої продукції видавництва набула поширення типова обкладинка для видань технічної, художньої, популярно-економічної, дитячої літератури. Як правило, вона використовувалася для оформлення бібліотечок, що їх випускала «Культур-Ліга». Створенням типової обкладинки вирішувалося завдання узагальненого декоративного оформлення книг, об'єднаних у самостійні бібліотечки. Кооперативне видавництво «Культур-Ліга» видавало «Популярну бібліотечку» де друкувалися серії белетристичну та популярно-економічну літературу. «Культур-Ліга» здебільшого уникала занадто заполітизованих елементів в оформленні книг, для них був притаманний простий витончений стиль. Найбільша увага приділялась оформленню художньої літератури й дитячих книжок.

Дослідниця діяльність єврейських бібліотек Півдня України в 1920-30-і роки Ірина Міронова вдало підкреслила, що у 1930-ті роки починається насильне згортання всіх проявів єврейського громадського життя і національної культури. Культурно-освітні заклади були оголошені осередками «буржуазно-націоналістичного впливу», а їхня робота визнавалася «шкідливою». Під час репресій були фізично винищені багато діячів національних культур [19]. Така ж доля спіткала і видавництво «Культур-Ліга».

Висновки. Таким чином, констатуючи розглянутий нами вище факт – розвитку організаційної структури та господарсько-економічної діяльності кооперативного видавництва «Культур-Ліга», дає можливість охарактеризувати особливості формування організаційної структури видавництва, розкрити соціально-професійний склад засновників та членів, проаналізувати систему ведення кооперативного способу господарювання на засадах пайового підприємства. Слід зазначити, що в Україні на сучасному етапі розвитку системи ринкової економіки де домінують різні форми власності, національна видавнича галузь перебуває у край важкому становищі. Досі йде пошук ефективної моделі розвитку національного книговидання, то ж чому б не звернутися до власного історичного досвіду.

Список використаних джерел

1. Костик Є. П. Створення та діяльність кооперативних видавництв в УСРР 1922-1930 рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01; Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2005. 241 с.
2. Рыбаков М. О деятельности еврейской культурно-просветительной организации «Культурная Лига» в Киеве (1918-1925). URL: Conf27 <http://judaica.kiev.ua> (дата звернення: 22.02.2019 р.).
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 271. Оп. 1. Спр. 62.
4. Розанов Я. «Виставка живая книга». Пролетарская правда. 1924. 23 сентября.
5. Правда історії: діяльність єврейської культурно-просвітницької організації «Культурна Ліга» у Києві (1918-1925): 36. документів і матеріалів / Укл. М.О. Рибаків. Київ: Кий, 2001. 156 с.
6. Кооперативное издательство «Культур Лига» (из беседы с заведующим тов. Б.И. Маршаком). Пролетарская правда. 1923. 8 августа.
7. Кізюн В.К. Видавнича діяльність державних, суспільно-політичних та громадських організацій в 20-ті р.: Дис. ... канд. іст. наук. Київський Національний університет імені Тараса Шевченка: 07.00.06. Київ, 1994. 206 с.
8. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6/4. Спр. 7230.
9. Козаченко А. Книжкова продукція УСРР (1923-1926). Бібліологічні вісті. 1927. № 2. С. 24-45.
10. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6/4. Спр. 7231.
11. Пігулін М. Українські видавництва в 1928/1929 році. Радянський книгар. 1930. № 3. С. 3-4.
12. ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 42.
13. ЦДАВО України. Ф. 555. Оп. 1. Спр. 39.

14. Сионизм против большевизма: украинское измерение. URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/...i.../sionizm-protiv-bolshevizma-ukrainskoe-izmerenie> (дата звернення: 22.02.2019 р.).
15. Щомісячний журнал для дітей «Фрейд». 1924. №12.
16. Биковець М. Бібліографія. Культура і побут (додаток до газети «Вісті ВУЦВК»). 1927. 10 серпня.
17. ЦДАВО України. Ф. 174. Оп. 2. Спр. 1.
18. Бородин В. Проблема вітрини. Радянський книгар. 1930. № 3. С. 7-9.
19. Міронова І. Діяльність єврейських бібліотек Півдня України в 1920-30-і роки. URL: <http://judaica.kiev.ua/old/Conference/conf2004/27-2004.htm> (дата звернення: 20.02.2019 р.).

References

1. Kostyk, Ye. P. (2006). *Stvorennia ta diialnist kooperativnykh vydavnytstv v USSR 1922-1930 rokiv* [Making and Activities of the Cooperative Publishing in the USSR (1922-1930)]. Candidate Dissertation: 07.00.01 (History of Ukraine). Cherkasy, 241 p. [in Ukr.].
2. Rybakov, M. O *deyatelnosti yevreyskoy kul'turno-prosvetytel'noy orhanizatsiy «Kul'turnaya Liga» v Kyieve (1918-1925)* [On the activities of the cultural and educational organization «Culture League» in Kiev (1918-1925)]. URL: Conf27 <http://judaica.kiev.ua> (Last accessed 22 February 2019) [in Rus.].
3. *Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (dali – TsDAVO Ukrainy)* [Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine (TsDAVO of Ukraine)]. F. 271. Op. 1. Spr. 62 [in Ukr.].
4. Rozanov, J. (1924). «Vystavka zhyvaya kniga» Proletarskaya pravda. 23 sentyabrya [«Exhibition is a live book» Proletarian truth. (23 September 1924)]. [in Rus.].
5. Rybakov, M. O. (2001). *Pravda istorii: diialnist yevreiskoi kulturno-prosvitnytskoi orhanizatsii «Kulturna Liha» u Kyevi (1918-1925)*. [The truth of history: the activities of the Jewish cultural and educational organization «Cultural League» in Kyiv (1918-1925)]: Zb. dokumentiv i materialiv. Kyiv : Kyi, 156 p. [in Ukr.].
6. *Kooperativnoye izdatel'stvo «Kul'tur Ligi» (iz besedy s zaveduyushchim tov. B.I. Marshakom)*. Proletarskaya pravda. 1923. 8 avhusta. [Cooperative publishing house «Culture League» (from the conversation by the head comrade B. Marshak). Proletarian truth. 8 August 1923] [in Rus.].
7. Kiziun, V.K. (1994). *Vydavnycha diialnist derzhavnykh, suspilno-politychnykh ta hromadskykh orhanizatsii v 20-ti r.* [Publishing activities of state, public-political and public organizations in the 1920's]. Candidate's thesis. Kyiv, 206 p. [in Ukr.].
8. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 6/2. Spr. 7230. [in Ukr.].
9. Kozachenko, A. (1927). *Knyzhkova produktsiia USRR (1923-1926)* [Books production of the Ukrainian SSR (1923-1926)]. Bibliolohichni visti. no. 2. pp. 24-45 [in Ukr.].
10. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 166. Op. 6/2. Spr. 7231. [in Ukr.].
11. Pihulin, M. (1930). *Ukrainski vydavnytstva v 1928/1929 rotsi* [Ukrainian publishing houses in 1928/1929]. Radianskyi knyhar. no. 3. pp. 3-4 [in Ukr.].
12. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 555. Op. 1. Spr. 42. [in Ukr.].
13. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 555. Op. 1. Spr. 39. [in Ukr.].
14. *Sionizm protiv bol'shevizma: ukrainskoye izmerenye* [Zionism against Bolshevism: the Ukrainian dimension.] URL: <https://day.kyiv.ua/ru/article/...i.../sionizm-protiv-bolshevizma-ukrainskoe-izmerenie> (Last accessed 22 February 2019) [in Rus.].
15. *Shchomisiachnyi zhurnal dlia ditei «Freid»* [Monthly magazine for children «Freud»]. (1924). no. 12 [in Ukr.].
16. Bykovets, M. (1927). *Bibliohrafiia. Kultura i pobut (dodatok do hazety «Visti VUTSVK»)*. 1927. 10 serpnia [Bibliography. Culture and life (appendix to the newspaper «VUTSVK News»). (10 August 1927)]. [in Ukr.].
17. TsDAVO Ukrainy [TsDAVO of Ukraine]. F. 174. Op. 2. Spr. 1 [in Ukr.].
18. Borodkin, V. (1930). *Problema vitryny* [The problem of a showcase]. Radianskyi knyhar. no. 3. pp. 7-9 [in Ukr.].
19. Mironova, I. *Diialnist yevreyskykh bibliotek Pivdnia Ukrainy v 1920-30-i roky* [Activities of Jewish libraries in the South of Ukraine in the 1920's and 1930's.]. URL: <http://judaica.kiev.ua/old/Conference/conf2004/27-2004.htm> (Last accessed 20 February 2019) [in Ukr.].

ДАНИ ПРО АВТОРА

Костик Євгеній Петрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»,
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08401, Україна,
e-mail: klio79@i.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1613-2422>
Researcher ID: C-2808-2019

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Костик Евгений Петрович, кандидат исторических наук, доцент кафедры экономики ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»,
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08401, Украина,
e-mail: klio79@i.ua

DATE ABOUT THE AUTHOR

Kostyk Yevhenii, Ph.D. in History, Associate Professor at the Chair of Economics
Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University,
30, Sukhomlyn'skyi St., Pereiaslav-Khmelnitskyi, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: klio79@i.ua

УДК 338.47

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-122-128>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТІВ ВЛАСНОСТІ МОРСЬКИХ ПОРТІВ УКРАЇНИ

Кудрицька Н. В.

У статті розглядається проблема трансформації інститутів власності морських портів, актуальність якої підтверджена у програмних документах Уряду: Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року, Угоді про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна», вимогах Міжнародного валютного фонду.

Метою статті є дослідження впливу трансформації інститутів власності морських портів України на ефективність їх діяльності, особливостей різних форм державно-приватного партнерства (концесії, приватизації, оренди) для розвитку стивідорних кампаній.

На основі статистичних даних загальних, імпорتنих та експортних обсягів переробки вантажів у морських портах України сформована динаміка та розрахована питома вага стивідорних компаній державної, приватної та орендної форми власності у період 2015-2018 рр. Доведено, що приватизаційні процеси сприяють підвищенню ефективності діяльності стивідорних кампаній.

Відповідно Закону України від 18.01.2018 № 2269-VIII «Про приватизацію державного і комунального майна» розглядається варіант проведення приватизації стивідорних кампаній як об'єктів великої приватизації на аукціоні з умовами (аукціон, переможцем в якому стає не тільки той претендент, який запропонував найбільшу ціну, але і той, який погодився прийняти на себе додаткові приватизаційні умови).

Найбільш прогресивною формою функціонування стивідорних кампаній є оренда причалів з їх подальшою концесією. Проте при цьому є три застереження: неможливість передати окремий порт в концесію одній компанії, не порушивши при цьому прав усіх інших орендарів й інвесторів; політизація процесу передачі об'єктів у концесію; перевагу отримують великі зарубіжні компанії, які вже орендують комплекси. Необхідно виважено підходити до процесу трансформації інститутів власності, враховувати вартість, розмір, обсяги та номенклатуру вантажів, які переробляє стивідорна кампанія.

Ключові слова: морські порти, інститути власності, стивідорні компанії, приватизація, концесія.

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИНСТИТУТОВ СОБСТВЕННОСТИ МОРСКИХ ПОРТОВ УКРАИНЫ

Кудрицкая Н. В.

В статье рассматривается проблема трансформации институтов морских портов, актуальность которой подтверждена в программных документах правительства: Национальной транспортной стратегии Украины на период до 2030 года, Соглашении о коалиции депутатских фракций «Европейская Украина», требованиях Международного валютного фонда.

Целью статьи является исследование влияния трансформации институтов морских портов Украины на эффективность их деятельности, особенностей различных форм государственно-частного партнерства (концессии, приватизации, аренды) для развития стивидорных кампаний.

На основе статистических данных общих, импортных и экспортных объемов переработки грузов в морских портах Украины сформирована динамика и рассчитан удельный вес стивидорных компаний государственной, частной и арендной формы собственности в период 2015-2018 гг. Доказано, что приватизационные процессы способствуют повышению эффективности деятельности стивидорных кампаний.

В соответствии с Законом Украины от 18.01.2018 № 2269-VIII «О приватизации государственного и коммунального имущества» рассматривается вариант проведения приватизации стивидорных кампаний как объектов большой приватизации на аукционе с условиями (аукцион, победителем в котором становится не только претендент, предложивший наибольшую цену, но и тот, который согласился принять на себя дополнительные приватизационные условия).

Наиболее прогрессивной формой функционирования стивидорных кампаний является аренда причалов с их последующей концессией. Однако при этом есть три предостережения: невозможность передать отдельный порт в концессию одной компании, не нарушив при этом прав всех арендаторов и инвесторов; политизация процесса передачи объектов в концессию; преимущество получают крупные зарубежные компании, которые уже арендуют комплексы. Необходимо взвешенно подходить к процессу трансформации институтов, учитывать стоимость, размер, объемы и номенклатуру грузов, которые перерабатывает стивидорная кампания.

Ключевые слова: морские порты, институты собственности, стивидорные компании, приватизация, концессия

THE TRANSFORMATION OF THE INSTITUTIONS OF PROPERTY OF UKRAINIAN SEA PORTS

Kudrytska N. V.

The article deals with the problem of the transformation of maritime ports' property institutes, the relevance of which is confirmed in the program documents of the Government: the National transport strategy of Ukraine for the period up to 2030, the Agreement on the coalition of deputy factions «European Ukraine», the requirements of the International Monetary Fund.

The purpose of the article is to investigate the impact of the transformation of the ports of Ukraine ownership on the efficiency of their activities, the peculiarities of various forms of public-private partnership (concessions, privatization, lease) for the development of stevedoring campaigns.

On the basis of statistical data of general, import and export volumes of cargo handling at sea ports of Ukraine, the dynamics and calculated proportion of stevedoring companies of state, private and leasehold ownership in the period 2015-2018 have been formed. It has been proved that privatization processes help to increase the effectiveness of the stevedoring campaigns.

In accordance with the Law of Ukraine dated January 18, 2018, No. 2269-VIII «On Privatization of State and Communal Property», the option of privatization of stevedoring campaigns as objects of large privatization in an auction with conditions is considered (auction, the winner of which is not only the bidder who offered the largest price, but also the one who agreed to accept additional privatization conditions).

The most progressive form of operation of stevedoring campaigns is the lease of berths with their subsequent concession. However, there are three reservations: the impossibility of transferring a single port to a single company by concession, without thereby violating the rights of all other tenants and investors; politicization of the process of transferring objects to a concession; the advantage will be large foreign companies that are already leasing complexes. It is necessary to carefully approach the process of transformation of property institutions, to take into account the cost, size, volumes and range of goods processed by the stevedoring campaign.

Key words: seaports, institutions of ownership, stevedoring companies, privatization, concession

JEL Classification: L91, H82

У кожній державі центральним правовим інститутом є інститут власності. Надзвичайно важливим елементом нового господарського механізму є ринок, який повинен перетворитися в поєднанні з державним регулюванням в активний інструмент, що сприяв би ефективній діяльності учасників суспільного виробництва. Серед основоположних нормативних актів, які складатимуть основу нової господарської системи, вирішальне значення належить цивільно-правовим законам, що передбачають нову систему видів і форм власності, яка відображає плюралізм відносин власності.

Морський транспорт є галуззю, яка забезпечує розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, функціонування якого регулюється системою міжнародного права. Україна є морською державою, тому розвиток транспортних потоків і обслуговування мультимодальних коридорів відбувається значною мірою на основі вдосконалення організації перевезень великих обсягів вантажів, що неможливе без ефективного функціонування морських портів, які надають велику кількість портових послуг.

Проблема трансформації інститутів власності морських портів України розглядається у працях вітчизняних науковців [1 - 3].

У праці Ільченка С. В. [1] розглядаються багато варіантів реформування портів, включаючи: модернізацію портового менеджменту; лібералізацію і дерегуляцію портових послуг; комерціалізацію; корпоратизацію та приватизацію.

Перші два варіанти припускають, що морські торговельні порти засновані на державній формі власності і входять до сфери управління Міністерства інфраструктури України, яке є органом управління майном портів.

Третій варіант передбачає, що морські торговельні порти, засновані на змішаній формі власності, входять до складу Міністерства інфраструктури України, яке є органом управління державним майном.

І останні два варіанти реформування передбачають, що морські торговельні порти засновані на приватній формі власності і не входять до сфери управління Міністерства інфраструктури України.

У роботі [2] розглядається два варіанти розвитку портів: тотальна приватизація, тобто продаж українських портів іноземним консорціумам; пошук цільових інвесторів, які готові вкладати кошти у розвиток портів на основі концесійного договору.

У статті Н. Риженкової [3] наведений аналітичний аналіз структури обсягів переробки вантажів стивідорними компаніями різної форми власності, структура вантажопотоків (експорт, імпорт, транзит, каботаж) та основних видів вантажів, які переробляються в портах України за 9 місяців 2016 року.

Дана стаття є продовженням досліджень автора, присвяченим проблемі розвитку морських портів України [4 - 6].

Актуальність проблеми підвищення ефективності морських портів шляхом трансформації їх інститутів власності підтверджена у програмних документах Уряду, зокрема, Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року [7], Угоді про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» [8]. Однією із вимог Міжнародного валютного фонду є приватизація неефективно працюючих державних установ та підприємств.

Метою статті є дослідження впливу трансформації інститутів власності морських портів України на ефективність їх діяльності, особливостей різних форм державно-приватного партнерства (інвестування на умовах оренди, концесії, приватизації) для розвитку стивідорних кампаній.

На даний час усі морські порти знаходяться під керівництвом Адміністрації морських портів України (АМПУ), яке безпосередньо підлегло Міністерству інфраструктури України, тобто мають державну форму власності. Проте, якщо розглядати окремі види діяльності у портах, до яких, насамперед, відносяться вантажно-розвантажувальні роботи, які виконують стивідорні компанії, то необхідно відмітити, що спостерігається процес їх роздержавлення.

Причому збільшення питомої ваги приватного сектору у наданні цього виду послуг невинно зростає. Так, якщо за підсумками роботи морських портів України у 2017 р. державними портовими операторами перероблено 26,2% усього обсягу вантажів, питома вага у переробці вантажів приватних компаній на причалах АМПУ склала 39,6%, компаній на власних причалах - 34,2%. Підсумки роботи морських портів України за 2018 р. показали, що це співвідношення змінилося на користь стивідорних компаній з приватною формою власності (державними операторами перероблено 24,6% усього обсягу вантажів, приватними компаніями на причалах АМПУ –37,8%, стивідорними компаніями на власних причалах - 37,6%) (табл. 1, рис. 1, рис. 2).

Таблиця 1. Динаміка загальних обсягів переробки вантажів і питомої ваги стивідорних компаній різної форми власності у морських портах України

	2015		2016		2017		2018	
	млн. т	%	млн. т	%	млн. т	%	млн. т	%
Всього	144,6	100	131,7	100	132,6	100	135,2	100
Державними стивідорними компаніями на причалах АМПУ	48,9	33,8	38,4	29,2	34,7	26,2	33,3	24,6
Приватними стивідорними компаніями на причалах АМПУ	50,9	35,2	53,5	40,6	52,5	39,6	51,1	37,8
Стивідорними компаніями на власних причалах	44,8	31,0	39,8	30,2	45,3	34,2	50,8	37,6

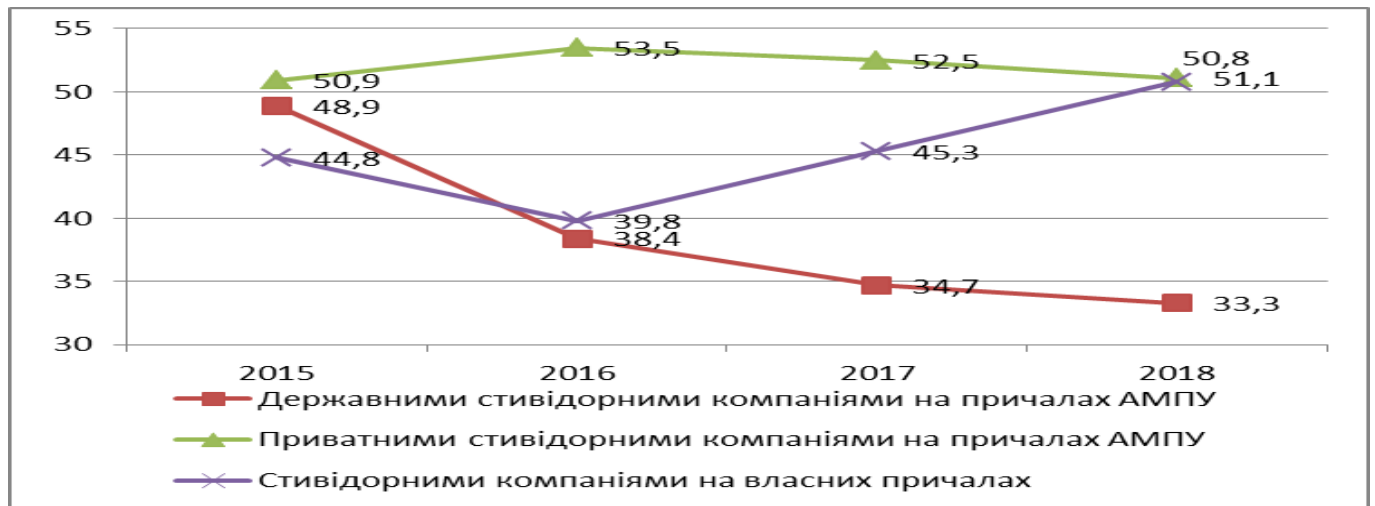

Рисунок 1. Динаміка загальних обсягів переробки вантажів стивідорними компаніями різної форми власності в морських портах України, млн. т

Рисунок 2. Динаміка питомої ваги стивідорних компаній різних форм власності у загальних обсягах переробки вантажів морськими портами України, %

Розпорядженням КМУ №1331-р від 14.12.2015 погоджені тарифи на спеціалізовані послуги із забезпечення доступу портового оператора до причалу, що перебуває у господарському віданні АМПУ. Введення цих тарифів повинно призвести до прогнозованості витрат на користування причалами при перевалці вантажів, можливості спланувати цю складову витрат і врахувати їх без комерційного ризику в ході розробки тарифів на вантажно-розвантажувальні роботи, які є вільними.

Загальний обсяг переробки вантажів морськими портами у 2018 р. склав 135,2 млн. т, що на 1,9% більше, ніж у 2017 р.

При цьому обсяги переробки вантажів державними операторами показали падіння на 1,6% за відповідний період. Приватні стивідорні компанії на причалах АМПУ переробили на 1,8% менше вантажів у 2018 р. у порівнянні з 2017 р. Значне зростання обсягів переробки вантажів за цей же період демонстрували стивідорні компанії на власних причалах – 3,4% [9]. Тому можна з впевненістю стверджувати, що процес приватизації стивідорних компаній підвищує ефективність їх роботи.

Якщо розглянути динаміку обсягів переробки експортних та імпорتنних вантажів стивідорними компаніями, то можна побачити, що у переробці експортних вантажів у 2018 р. у порівнянні з 2017 р. відбулося зростання питомої ваги стивідорних компаній на власних причалах (з 33,6% до 35,8%), у переробці імпорتنних вантажів таке зростання було більш суттєвим (з 44,1% до 52,3%) (табл. 2, табл. 3, рис. 3, рис. 4).

Таблиця 2. Динаміка обсягів переробки експортних вантажів і питомої ваги стивідорних компаній морських портів різної форми власності у їх переробці

	2015		2016		2017		2018	
	млн. т	%	млн. т	%	млн. т	%	млн. т	%
Всього	103,9	100	100,2	100	98,5	100	99,0	100
Державними стивідорними компаніями на причалах АМПУ	30,6	29,5	26,5	26,4	24,6	25,0	23,4	23,6
Приватними стивідорними компаніями на причалах АМПУ	37,8	36,4	42,4	42,3	40,8	41,4	40,2	40,6
Стивідорними компаніями на власних причалах	35,5	34,2	31,3	31,2	33,1	33,6	35,4	35,8

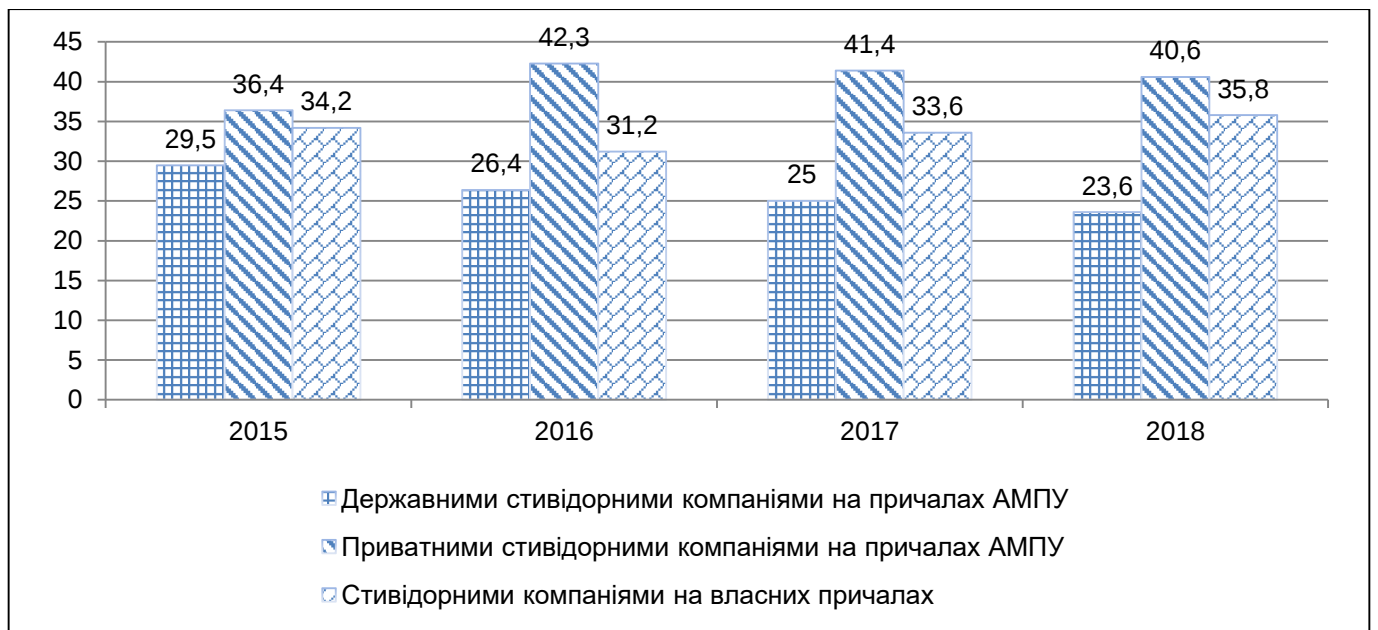

Рисунок 3. Динаміка питомої ваги стивідорних компаній різних форм власності у обсягах переробки експортних вантажів, %

Таблиця 3. Динаміка обсягів переробки імпорتنних вантажів і питомої ваги стивідорних компаній морських портів різної форми власності у їх переробці

	2015		2016		2017		2018	
	млн. т	%	млн. т	%	млн. т	млн. т	млн. т	%
Всього	17,9	100	16	100	20,4	100	23,7	100
Державними стивідорними компаніями на причалах АМПУ	6,6	36,9	4,5	28,1	6,4	31,4	6,1	25,7
Приватними стивідорними компаніями на причалах АМПУ	3,4	19,0	4,1	25,6	5	24,5	5,2	22,0
Стивідорними компаніями на власних причалах	7,9	44,1	7,4	46,3	9	44,1	12,4	52,3

Враховуючи те, що показник кількості державних підприємств в економіці України є одним із найвищих у світі, приватизація більшості підприємств (окрім компаній, які мають стратегічне значення та/або виступають природними монополіями) є необхідною.

Рисунок 4. Динаміка питомої ваги стивідорних компаній різних форм власності у обсягах переробки імпортованих вантажів, %

Такий крок дозволить здолати корумповані схеми та підвищити рівень ефективності та прозорості функціонування підприємства, впровадити міжнародні підходи до корпоративного управління, налагодити систему контролю та фінансової звітності, збільшити рівень капітальних інвестицій в основні засоби, більшість яких на держпідприємствах застарілі [10].

Як повідомляється на сайті АМПУ, Кабінет Міністрів України прийняв загальний перелік об'єктів, що підлягають приватизації у 2018–2020 рр., в який, крім 26 великих підприємств, входять в цілому більше 700 компаній. Серед них, згідно зі списком, опублікованим Міністерством економічного розвитку і торгівлі, є всі 13 державних портових стивідорів [11].

У Законі України від 18.01.2018 № 2269-VIII «Про приватизацію державного і комунального майна» [12], усі об'єкти, які передбачається приватизувати, розділені на дві групи – об'єкти великої та малої приватизації. До об'єктів великої приватизації належать цілісні майнові комплекси держпідприємств та акції держави в акціонерних товариствах, вартість активів яких за даними фінансової звітності за попередній приватизації календарний рік перевищує 250 млн. грн. Стивідорні компанії відносяться до об'єктів великої приватизації. У Законі встановлюються особливості приватизації об'єктів великої приватизації які підлягають продажу на аукціоні з умовами. Аукціон з умовами - аукціон, переможцем в якому стає не тільки той претендент, який запропонував найбільшу ціну, але і той, який погодився прийняти на себе додаткові приватизаційні умови (наприклад, щодо гарантування певного обсягу вантажопотоку тощо). Умови продажу об'єктів великої приватизації затверджуються Кабінетом Міністрів України в установленому ним порядку.

Проте, у процесі приватизації треба враховувати, що стивідорна компанія - це складний майновий комплекс, функціонування якого залежить від суміжної гідротехнічної і дорожньої інфраструктури, яка належить державі. Тому характеристики цієї інфраструктури, а також умови доступу до цієї інфраструктури безпосередньо пов'язані з вартістю стивідорної компанії, яка приватизується.

У зв'язку з цим, було б логічним проведення спільних, Фонду держмайна України і Міністерства інфраструктури України, заходів з моделювання приватизаційних проектів. Такий підхід допоміг би виявити слабкі місця в процедурі, а також сформувати базу для вироблення специфічних умов продажу [13].

На початку квітня 2018 р. Верховна Рада прийняла у першому читанні законопроект №8125 «Про концесії», який передбачає можливість застосування концесії на 3-50 років, всі процедури прийняття рішення про концесію і захист прав концесіонерів.

Власне, концесія морських портів була передбачена ще Законом від 17.05.2012 № 4709-VI «Про морські порти України». Однак надмірна декларативність формулювань даного Закону, відсутність механізмів взаємодії концесіонерів і держави та механізмів захисту їхніх прав призвели до того, що концесії морських торговельних портів так і не відбулися. Паралельно на державному рівні неодноразово лунали ідеї приватизації портів як цілісних майнових комплексів або передачі їх у довгострокову оренду (замість існуючої практики оренди окремих портових ділянок або споруд). Як заявив міністр інфраструктури Володимир Омелян, після тривалої дискусії питання було однозначно вирішено на користь концесій на 25-49 років.

На даний час приватні інвестиції у портову галузь надходять дуже повільно, інвестори здебільшого вкладають кошти у будівництво або оренду окремих об'єктів. Як наслідок, у портах здійснюють діяльність десятки приватних стивідорів.

Це добре можна проілюструвати на прикладі найбільшого порту України «Южний». З 36 причалів і причальних комплексів у власності держави повністю або частково залишилось 12. Причому чотири з них належать «Одеському припортовому заводу», який знаходиться у списку найбільших об'єктів, які готують до приватизації. Якщо завод буде приватизовано, ці чотири причали також перейдуть у приватну власність. Всі інші комплекси контролюються понад 10 підприємствами, частково пов'язаними між собою.

Таким чином, можна зробити наступні застереження:

- По-перше, практично неможливо передати окремий порт в концесію одній компанії, не порушивши при цьому прав усіх інших орендарів й інвесторів. Отже, простий та ефективний варіант концесії «один порт, один оператор» унеможлиблюється.

- По-друге, концесіонерами окремих комплексів стануть десятки компаній і впливових бізнесменів. Швидше за все, уникнути політизації процесу передачі об'єктів у концесію не вийде, і навколо цього питання виникне багато скандалів.

- По-третє, внаслідок концесії портів, перевагу отримають компанії, які вже орендують комплекси. Наприклад, активізують діяльність такі «монстри», як арабська DP World або китайська СМЕС, які вже позначили свою присутність поряд з давно працюючими Global Ports, RISOIL S.A, Bunge, COFCO та іншими компаніями. Можливо, концесіями зацікавляться ще декілька великих міжнародних стивідорів.

«Можливість концесії цікава передовсім стивідорам, які вже діють у портах. Для них концесія - це шлях до подальшого розвитку. В найбільших портах це компанії ТІС, «Бруклін-Київ Порт», «Нібулон», «Ніка-Тера», «Трансбалтермінал», OREXIM тощо. Великі зарубіжні інвестори зацікавляються портами України, якщо з'явиться можливість збільшення потоку вантажів», - зауважує аналітик інвесткомпанії Concorde Capital A. Передерій [14].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що інституціональне забезпечення функціонування водного транспорту України на даний час зазнає значних змін та потребує подальшого вдосконалення у відповідності вимогам ЄС, що дозволить підвищити конкурентоспроможність вітчизняного морського транспорту на міжнародному ринку надання транспортних та супутніх їм послуг, забезпечити зростання економіки країни у майбутньому.

При цьому необхідно виважено підходити до процесу трансформації інститутів власності, враховувати вартість, розмір, обсяги та номенклатуру вантажів, які переробляє стивідорна компанія. Оренда причалів з їх подальшою концесією в українських портах – перспективна модель співпраці між портами і приватними компаніями, які здійснюють операційну діяльність на території портів.

Напрямами подальших досліджень інститутів власності морських портів України є удосконалення методологічних підходів щодо впровадження різних форм державно-приватного партнерства з метою підвищення ефективності функціонування морської інфраструктури.

Список використаних джерел

1. Ільченко С. В. Організаційно-економічні основи інституціонального реформування морських портів. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2007/07isvrmp.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1.
2. Колесник І. М. Особливості розвитку морських портів України на засадах державно-приватного партнерства. URL: <http://jeou.donnu.edu.ua/article/viewFile/2939/2978>.
3. Рыженкова Н. Сокращение грузооборота в портах замедлилось. Порты Украины. 2016. №8(160). С. 54–57.
4. Кудрицкая Н. В. Развитие стратегии финансирования морского транспорта Украины с учетом европейского опыта. Порты Украины. 2015. №8. С.52–54. URL: <http://portsukraine.com/node/4171>.
5. Кудрицька Н. В. Концесії – прогресивний інструмент інвестиційного забезпечення розвитку морських портів України. Економіко-математичне моделювання соціально-економічних систем. 2016. Вип. 21. С.158–171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/emmses_2016_21_11.
6. Кудрицька Н. В. Міжнародний огляд інституціонального забезпечення водного транспорту. Економічний вісник університету. 2018. Вип. 38. С. 63-70. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/issue/view/25/evu.38>.
7. Національна транспортна стратегія України на період до 2030 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018>.
8. Угода про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/33/f439014n8.pdf>
9. Адміністрація морських портів України. Підсумки роботи. URL: <http://uspa.gov.ua/pokazniki-roboti>
10. Підводні камені приватизації. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/nadija-semenchuk/pidvodni-kameni-privatizatsiji--2455087.html>.
11. Кабмін схвалив приватизацію всіх держстивідорів до 2020 року. URL: <http://www.uspa.gov.ua/ru/pres-tsentr/novini/novini-galuzi/16130-kabmin-skhaliv-privatizatsiyu-vsikh-derzhstividoriv-do-2020-roku>.
12. Закон України від 18.01.2018 № 2269-VIII «Про приватизацію державного і комунального майна». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19>.
13. Обновленные перечни объектов, не подлежащих приватизации: госстивидоров отпускают на свободу. URL: <http://agrega.ua/obnovlennyye-perechni-obektov-ne-podlezhashhih-privatizatsii-gosstividorov-otpuskayut-na-svobodu>.
14. Ниче ватерлінії. URL: <https://www.business.ua/biznes/item/3625-nizhche-vaterliniji>.

References

1. Ilchenko, S. V. (2007). *Orhanizatsiino-ekonomichni osnovy instytutsionalnoho reformuvannia morskikh portiv* [Organizational and economic bases of institutional reform of sea ports]. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgiibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2007/07isvrmp.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1/
2. Koliesnyk, I. M. *Osoblyvosti rozvytku morskikh portiv Ukrainy na zasadakh derzhavno-pryvatnoho partnerstva* [Features of the development of Ukrainian seaports on the principles of public-private partnership]. URL: <http://jeou.donnu.edu.ua/article/viewFile/2939/2978>.
3. Ryzhenkova, N. (2016). *Sokrashcheniye gruzooborota v portakh zamedlilos* [Reduction in freight turnover at ports slowed down] *Porty Ukrainy - Ports of Ukraine*, 8(160). 54–57.
4. Kudritskaya, N. V. (2015). *Razvitiye strategii finansirovaniya morskogo transporta Ukrainy s uchetom evropeyskogo opyta* [Development of the strategy of financing the sea transport of Ukraine taking into account the European experience] *Porty Ukrainy – Ports of Ukraine*, 8. 52–54. URL: <http://portsukraine.com/node/4171/>
5. Kudrytska, N. V. (2016). *Kontsesii – prohresyvnyi instrument investytsiinoho zabezpechennia rozvytku morskikh portiv Ukrainy* [Concessions is a progressive instrument of investment support for the development of Ukrainian seaports]. *Ekonomiko-matematychne modeliuvannia sotsialno-ekonomichnykh system – Economic-mathematical modeling of socio-economic systems*, 21. 158–171. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/emmses_2016_21_11.
6. Kudrytska N. V. (2018). *Mizhnarodnyi ohliad instytutsionalnoho zabezpechennia vodnoho transportu* [International review of institutional provision of water transport] *Ekonomichniy visnyk universytetu - University Economic Bulletin*, 38. 63-70. URL: <https://economic-bulletin.com/index.php/journal/issue/view/25/evu.38>.
7. *Natsionalna transportna stratehiia Ukrainy na period do 2030 roku* (2018). [National transport strategy of Ukraine for the period up to 2030]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018/>
8. *Uгода pro koalitsiyu deputats'ky'x fraktsiy «Yevropejs'ka Ukrayina»* [Agreement on the coalition of deputy factions «European Ukraine»]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/33/f439014n8.pdf>
9. *Administratsiia morskikh portiv Ukrainy. Pidsumky roboty* [Administration of seaports of Ukraine. Results of work]. URL: <http://uspa.gov.ua/pokazniki-roboti>.
10. *Pidvodni kameni pryvatyzatsii* [Underwater stones of privatization]. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/nadija-semenchuk/pidvodni-kameni-privatizatsiji--2455087.html>.
11. *Kabmin skhvalyv pryvatyzatsiiu vsikh derzhstyvidoriv do 2020 roku* [The Cabinet approved the privatization of all state highways by 2020]. URL: <http://www.uspa.gov.ua/ru/pres-tsentr/novini/novini-galuzi/16130-kabmin-skhvaliv-privatizatsiyu-vsikh-derzhstividoriv-do-2020-roku>.
12. *Zakon Ukrainy vid 18.01.2018 № 2269-VIII «Pro pryvatyzatsiiu derzhavnoho i komunalnoho maina»* [Law of Ukraine dated January 18, 2018 No. 2269-VIII «On Privatization of State and Communal Property»]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19>.
13. *Obnovlennyye perechni ob'yektov, ne podlezhashchikh privatizatsii: gosstividorov otpuskayut na svobodu* [Updated lists of objects not subject to privatization: state secretaries are set free]. URL: <http://agreca.ua/obnovlennyye-perechni-obektov-ne-podlezhashchih-privatizatsii-gosstividorov-otpuskayut-na-svobodu>.
14. *Nyzhche vaterlinii* [Below the waterline]. URL: <https://www.business.ua/biznes/item/3625-nizhche-vaterliniji>.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Кудрицька Наталія Василівна, старший науковий співробітник відділу розвитку виробничої інфраструктури, старший науковий співробітник, кандидат економічних наук,
Інститут економіки та прогнозування НАН України,
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011, Україна,
e-mail: natalyust@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Кудрицкая Наталья Васильевна, старший научный сотрудник отдела развития производственной инфраструктуры, старший научный сотрудник, кандидат экономических наук,
Институт экономики и прогнозирования НАН Украины
ул. Панаса Мирного, 26, г. Киев, 01011, Украина,
e-mail: natalyust@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Kudrytska Natalia, senior fellow for development of industrial infrastructure, Senior Researcher, PhD,
Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine,
st. Panasa Myrnoho, 26, Kyiv, 01011, Ukraine,
e-mail: natalyust@ukr.net

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ВИСОКОШВИДКІСНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ: ВИЗНАЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Студінський В. А.
Довгопол І. С.

У статті розкриваються проблемні питання розвитку транспортних комунікаційних зв'язків у системі європейської інтеграційної політики України. У сучасних умовах розвитку інтеграції постійно зростає роль транспорту не лише як засобу пересування, але й як необхідної умови розвитку соціальних, зокрема, економічних, відносин. Україна перебуває в системі транспортних мереж, що з'єднують Західну, Центральну Європу з її східною частиною, а також є історично важливою в сполученні балтійського та чорноморського басейнів. Тому, розглядаючи Україну в системі політики європейської інтеграції, стає зрозумілим, що саме транспортна сфера є одним з важливих напрямів розвитку. Варто погодитися з думкою вітчизняних експертів, що саме транспортна сфера відіграє значну роль в економіці країни, опосередковуючи процес обміну товарами як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Сучасні тенденції розвитку транспортних засобів, транспортних технологій, транспортного менеджменту надають можливість значно розширити географію перевезень, збільшити обсяг транспортних послуг та впровадити інноваційний підхід до розвитку власної транспортної інфраструктури. Інноваційні технології в галузі транспорту сприяють радикальним змінам не тільки в поглядах на тенденції розвитку передових технологій, але й в реальному створенні нових транспортних засобів, або у втіленні стародавніх мрій людства щодо руху наземними засобами на великі відстані на високих швидкостях.

Однією з таких тенденцій є Гіперлуп (Hyperloop) – проект різновиду вакуумного потягу, який був запропонований американськими інженерами на початку 21-го століття. Проект вже отримав визнання у багатьох країнах світу: США, Китай, Індія, ОАЕ, Франція, Німеччина, Південна Корея, Україна та інших. З одного боку, такий проект здається утопічним, а з іншого – його впровадження стимулюватиме нові підходи в системі транспорту та зв'язків між різними регіонами і містами європейського континенту зокрема. Це також сприятиме подальшому поглибленню інтеграційних зв'язків у Європі та світі за допомогою транспортного сполучення.

Ключові слова: транспорт, європейська інтеграція, високошвидкісні перевезення, Гіперлуп, транспортна політика.

MODERN HIGH-SPEED TRANSPORTATION TRENDS IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION POLICY: PROBLEM DEFINITION

Studinski V. A.
Dovgopol I. S.

The article reveals the problem issues of development of transport communication links in the system of European integration policy of Ukraine. In today's conditions of integration development, the role of transport is constantly growing not only as a means of transportation but also as a necessary condition for the development of social, in particular, economic, relations. Ukraine is in the system of transport networks connecting Western, Central Europe with the Eastern part of it, and also historically important in the conjunctions of the Baltic Sea and the Black Sea basin. Therefore, considering Ukraine in the system of European integration policy, it becomes clear that one of the important directions of development is the transport sphere itself. It is worth agreeing with the opinion of domestic experts that the sphere of transport itself plays a significant role in the economy of the country, mediating the process of exchange of goods both on the domestic and foreign markets. Modern trends in the development of vehicles, transport technologies, transport management provide an opportunity to significantly expand the geography of transportation, increase the volume of transport services and innovate approach to the development of own transport infrastructure. Innovative technologies in the field of transport contribute to radical changes not only in the views of trends in the development of advanced technologies, but also the real creation of new vehicles, or the embodiment of the ancient dreams of humanity to move on land for long distances at high speeds. One of these trends is Hyperloop - a draft of a kind of vacuum traction that was proposed by American engineers at the beginning of the 21st century. The project has already gained its commitment in many countries around the world: the USA, China, India, OAU, France, Germany, South Korea, Ukraine and other countries. On the one hand, such a project seems utopian, and on the other - its implementation will encourage new approaches in the transport system and the links between different regions and cities of the European continent in particular. It will also contribute to further deepening integration ties in Europe and the world by means of transport.

Key words: transport, European integration, high-speed carriage, Hyperloop, transport policy.

СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ ВЫСОКОСКОРОСТНЫХ ПЕРЕВОЗОК В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКИ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ

Студинский В. А.
Довгопол И. С.

В статье рассматриваются проблемные вопросы развития транспортных коммуникаций в системе политики европейской интеграции Украины. В современных условиях развития интеграции

постоянно возрастает роль транспорта не только как средства передвижения, но и как необходимого условия для развития социальных, в частности, экономических отношений. Украина входит в систему транспортных сетей, связывающих Западную и Центральную Европу с ее восточной частью, а также исторически важна в сообщении Балтийского моря и Черноморского бассейна. Поэтому, рассматривая Украину в системе политики европейской интеграции, становится понятно, что одним из важных направлений развития является именно транспортная сфера. Стоит согласиться с мнением отечественных экспертов о том, что именно транспортная сфера играет значительную роль в экономике страны, опосредуя процесс обмена товарами как на внутреннем, так и на внешнем рынках. Современные тенденции развития транспортных средств, транспортных технологий, транспортного менеджмента дают возможность значительно расширить географию перевозок, увеличить объем транспортных услуг и внедрить инновационный подход к развитию собственной транспортной инфраструктуры. Инновационные технологии в области транспорта способствуют радикальным изменениям не только во взглядах на тенденции развития передовых технологий, но и в реальном создании новых транспортных средств или в воплощении древней мечты человечества о передвижении по суше на большие расстояния на высоких скоростях.

Одной из таких тенденций является Гиперлуп (Hyperloop) – проект разновидности вакуумного поезда, предложенный американскими инженерами в начале XXI века. Проект уже зарекомендовал себя во многих странах мира: США, Китае, Индии, ОАЕ, Франции, Германии, Южной Корее, Украине и других странах. С одной стороны, такой проект кажется утопическим, а с другой – его реализация будет стимулировать новые подходы в системе транспорта и связей между различными регионами и городами европейского континента в частности. Это также будет способствовать дальнейшему углублению интеграционных связей в Европе и в мире посредством транспортного сообщения.

Ключевые слова: транспорт, интеграция, высокоскоростные перевозки, Гиперлуп, транспортная политика.

JEL Classification: R41, F15

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах інтеграційного розвитку невідпинно зростає роль транспорту не лише як засобу пересування, але й як необхідної умови власне розвитку суспільних, зокрема економічних, відносин. Україна знаходиться в системі транспортних мереж, що з'єднують Західну, Центральну Європу зі Східною її частиною, а також історично має значення у сполученнях Балтики і басейну Чорного моря. Тому, розглядаючи Україну в системі політики європейської інтеграції, стає очевидним, що одним із важливих напрямків розвитку є саме транспортна сфера. Варто погодитися із думкою вітчизняних фахівців, що саме транспортна сфера, відіграє відчутну роль у економіці країни, опосередковуючи процес обміну товарами як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках [1, с.47-48]. Сучасні тенденції розвитку транспортних засобів, транспортних технологій, транспортного менеджменту дають можливість істотно розширити географію перевезень, нарощувати обсяги транспортних послуг та інноваційно підходити до розвитку власне транспортної інфраструктури. Саме інноваційні технології у сфері транспорту сприяють кардинальним змінам не лише поглядів тенденцій розвитку новітніх технологій, але й реального створення нових транспортних засобів, або ж втілення давніх мрій людства пересуватися наземними засобами на великі відстані при великих швидкостях. Одним із таких трендів стає Hyperloop – проект різновиду вакуумного потягу, який був запропонований американськими інженерами на початку XXI століття Дж. Пауелом та Г. Денбі. Проект уже завоював свою прихильність у багатьох країнах світу: США, Китаї, Індії, ОАЕ, Франції, Німеччині, Південній Кореї, Україні та інших країнах. З одного боку такий проект здається утопічним, а з іншого - його реалізація спонукатиме до новітніх підходів у системі транспорту і зв'язків між різними регіонами та містами європейського континенту зокрема. Також це сприятиме подальшому поглибленню інтеграційних зв'язків у Європі та світі засобами транспортного сполучення.

Ступінь вивчення проблеми. Проблема транспортної інтеграції України з ЄС вивчається доволі давно і багатосторонньо. Над цією темою працювали такі вітчизняні вчені як В. Борщевський, Д. Прейгер, В. Орлова, О. Дитненко, Т. Дикань, Г. Марушевський, О. Мних, Б. Гречин, А. Стукало та інші. Загалом дослідники звертають увагу на реформування, екологізацію і адаптацію української транспортної системи в системі інтеграційної політики України в європейський простір. Та разом з тим, практично опускається питання перспективного розвитку альтернативного і новітнього видів та систем транспорту, зокрема надшвидкісного наземного, у цьому контексті.

Мета даного дослідження полягає у виявленні основних тенденцій розвитку транспортної сфери України в системі євроінтеграції. Насамперед це стосується новітніх трендів в галузі надшвидкісних перевезень, зокрема такого різновиду вакуумного потягу як Hyperloop.

Виклад основного матеріалу. Сучасні інноваційні технології все більш широко завоюють економічний простір як у сфері виробництва товарів, так і сфері транспортування. Завдяки останній сфері людина продовжує розвивати і більш масштабного втілювати своєї мрії підкорення простору та «ужимання» часу під час свого пересування від одного об'єкта до іншого. Якщо півтора-два століття тому денний пробіг коня обмежувався 30-35 кілометрами, а проміжний інтервал руху паровозів становив близько 60 км, то сьогодні такі відстані долаються менше, ніж за годину. З одного боку зростає кількість транспортних засобів, їх видів та типів, а також швидко змінюються їх технічні характеристики. З іншого, на їх базі розвиваються альтернативні види транспорту, які розширюють можливості всієї транспортної системи.

Сьогодні доволі ефективно функціонують чотири основні види транспорту: залізничний, водний, автомобільний та повітряний. Зокрема, в Україні домінуючим у системі міжнародних транспортних перевезень є залізничний транспорт і його частка у загальних вантажних перевезеннях постійно зростає. Так, у 1990 році ця частка складала 45,6%, у 2008 році – 52,2, у 2015 році – 61,6%, у 2018 році, за попередніми оцінками, вона досягла майже 65 відсотків. До цього додамо і у пасажирському потокові залізниця займає передові позиції і постійно конкурує за першість із автомобільним транспортом. Зберігається постійна тенденція зростання частки пасажирських перевезень залізницею. Так, у 1992 році питома вага залізничного транспорту у пасажироперевезеннях в Україні становила 34,2%, у 2008 році – 36,1%, у 2015 році – 36,4%. У зв'язку з цим залізничний транспорт є одним із найперспективніших у розвитку транспортної інтеграції до Євросоюзу.

Разом з тим, залізнична транспортна мережа, технології перевезення та транспортні засоби залишилися у спадок від радянської системи і на сьогодні вже морально й фізично застаріли. Так, можна погодитися із думкою В.М.Орлової, яка вважає: «Можна визначити два шляхи виходу залізничного транспорту на рівень розвитку, що відповідає європейським вимогам щодо залізничних перевезень: – постійно наздоганяти розвинуті країни, застосовуючи їх інноваційні ідеї в галузі залізничної техніки та технологій, тим самим знаходитися в постійному «інноваційному очікуванні», що подовжує інноваційний розвиток залізничної галузі в часі; – проводити активну роботу в галузі інноваційної діяльності, розбудовувати науковоінноваційну сферу залізничного транспорту, активно співпрацювати з підприємствами машинобудування, тобто здійснити «інноваційний вибух», що підвищить інноваційність залізничної галузі в найкоротший час. Саме цей напрямок вважаємо пріоритетним та тим, що потребує уваги дослідників та фахівців залізничної галузі» [2, с. 54-55].

Тому на даний момент для України є актуальним питанням подальшої інтеграції в систему наземного транспортного простору Європейського Союзу. При цьому виникає проблема вибору стратегічного напрямку розвитку як власне наземного транспорту, так і транспортної інфраструктурної системи. З одного боку, можна постійно модернізувати, удосконалювати чи ремонтувати старі засоби чи шляхи. З іншого - можна піти шляхом створення нової, паралельної старій (традиційній), системі транспортного сполучення і транспортування. Як вже зазначалося вище, одним із таких трендів є Hyperloop. Принцип пересування такого потягу чимось схожий на принцип дії пневматичної пошти. Потяг переміщується у вакуумних трубах завдяки двом електромагнітним двигунам. Теоретично такий потяг може розвивати швидкість 1200 км/год. Проте, вважається, що ця швидкість не є межею для такого виду транспорту. В результаті перших успішних випробувань капсули, що були проведені у 2016 році в штаті Невада, швидкість 187 км/год була досягнута лише за 1,1 секунди. Науковця вважають, що можливість перевезення вантажів на цьому виді транспорту може з'явитися вже у 2019 році, а пасажирів – у 2021 році. Для цього необхідно вирішити певні логістичні, технічні та організаційно-економічні питання. Так, Ілон Маск розраховує, що новий вид транспорту буде використовуватися між містами, які перебувають на відстані менше 1600 км, а для більш дальніх поїздок варто використовувати повітряний транспорт. Разом з тим на менші відстані «гіперпетля» також має свої переваги, оскільки пасажирів не витрачають час на висадку і посадку в аеропортах [3].

Такі прогнози, які робилися три роки тому, в принципі, підтверджуються і на сучасний момент. Так, Об'єднані Арабські Емірати вирішили побудувати власну трасу Hyperloop, довжиною лише 10 км. Відповідну угоду між Hyperloop Transportation Technologies та компанією Aldar Properties вже укладено. Будівництво траси почнеться 2019 року, а в майбутньому вона може стати частиною великої магістралі, що поєднає ОАЕ із Саудівською Аравією. Траса пролягатиме через місто Аль-Гадір, розташоване в декількох десятках кілометрів від Дубаю. Компанія заявила, що має намір запустити її до виставки Експо-2020, яка пройде з 1 травня по 31 жовтня 2020 року. У перспективі компанія може побудувати магістраль від міста Аль-Айн на сході країни через Абу-Дабі до столиці Ер-Ріяд. Проектна швидкість потягу сягатиме 700 км/год [4].

Ряд європейських країн також серйозно займаються питаннями розробками проектів щодо спорудження надшвидкісних транспортних магістралей Hyperloop. Зокрема, це стосується таких країн як Франція, Німеччина, Австрія, Словаччина, Угорщина. Україна також проявила серйозний інтерес до розвитку цього виду транспорту. Не зважаючи на те, що наша держава має серйозні з інфраструктурою, що пригнічує розвиток України як транзитної держави, та які потребують фінансування і вирішення, проект взято на озброєння. Міністр інфраструктури України В.Омелян акцентував увагу на тому, що сьогодні Україні важливо підтримувати інноваційні проекти, а не лише ремонтувати старе обладнання, транспорту засоби чи комунікації. У 2018 року було створено Центр транспортних інновацій HypeUA. Насамперед, за планом потяги мають з'єднати Дніпро та Київ, а потім з'являться додаткові лінії до Одеси, Львова та Харкова. Запуск в Дніпрі планується протягом 5-10 років, а приблизна вартість 3,6 млрд. доларів. Проект передбачає бути тривалим і несе велику кількість викликів для українського бізнесу та загалом для всієї країни. Очікується, що у виробництві лінії транспортної системи прийматимуть участь українські підприємства, а також Hyperloop Transportation Technologies. У січні 2019 року науковці Національної академії наук України висловили думку, що національний проект є перспективним. Було встановлено низку подальших кроків для втілення проекту у життя. Було, зокрема, здійснено аналіз пасажиропотоків, оцінка промислового потенціалу України та проведення міжнародних конкурсів Hyperloop з метою підтримки та розвитку інноваційних розробок [5].

Звичайно, що у будь-кого проекту є скептики, які ставлять під сумнів взагалі питання розвитку надшвидкісних магістралей в Україні. Головні її аргументи зводяться до дороговизни втілення подібних проектів у життя, а також неготовність України технічно і технологічно будувати та експлуатувати такі

комунікації. Частково можна з цим погодитися, але лише в тому випадку, якщо Україна самотужки братиметься за подібні проекти. Зокрема, Голова Hyperloop Transportation Technologies Дірк Алборн з цього приводу сказав: «Однією з найбільш переваг технології є те, що вона прибуткова. Зараз йде робота над пошуком та залученням приватних інвесторів. Також Міністерство інфраструктури та уряд зацікавлені в цьому проекті, вони хочуть, щоб проект був прибутковим. Схоже, що буде і державна підтримка». Вартість будівництва одного кілометра траси hyperloop становить близько 20 млн доларів. Очікуваний термін окупності комерційного треку hyperloop становить 8-12 років. Максимальна швидкість, до якої зможуть розганятися капсули hyperloop сягатиме 1200 км/год. [6].

Загалом, якщо говорити про економічний аспект таких проектів, то на думку «Hyperloop Alpha», скажімо, мандрівка між Сан-Франциско і Лос-Анджелесом обійдеться в 20 доларів за одну поїзду. З 15 мільйонів поїздок на рік (це максимальна потужність), передбачається 300 мільйонів доларів на рік у доходах від тарифів. Цей розрахунок припускає в середньому 2 відправлення за хвилину протягом усіх 24 годин. Однак дуже мало людей хотіли б подорожувати посеред ночі. Отже, це оцінка верхньої межі. Крім того, відзначається, що тарифи покриватимуть експлуатаційні витрати, що дає підстави для сумнівів остаточних витрат і звідки йде фінансування будівництва та розвитку. «Hyperloop Alpha» згадує рекламні щити як додаткове джерело доходу, але, швидше за все, вони будуть протистояти громадськості. HT COO, Vibor Gresta, стверджує, що потрібні будуть державні субсидії [7, с. 25]. У зв'язку з цим цілком логічним постає питання державної участі у створенні сучасних надшвидкісних транспортних комунікацій.

Говорячи у контексті інтеграційних процесів України у Європейський Союз, важливим постає питання транспортного надшвидкісного сполучення з іншими країнами континенту. Будівництво подібних магістралей може розвиватися як із Сходу на Захід, так із Півдня на Північ. Особливо в останньому аспекті важливого значення набуває відродження, так званого історичного шляху «із варяг у греки». Практично вже сьогодні можна говорити про перспективу побудови такої траси Одеса-Таллінн.

Важливі й переваги надшвидкісного транспорту Hyperloop у процеси експлуатації та доставці вантажів і пасажирів. До таких переваг фахівці відносять наступні:

- вдвічі швидший ніж високошвидкісні потяги;
- перевезення не залежать від погодних умов;
- найбезпечніший вид транспорту – інженери працюють над захистом від землетрусів, а тунелі матимуть ряд аварійних виходів;

- висока екологічність – капсула має левітувати в середині труби з низьким тиском за допомогою магнітного поля, в рух її приводить електричний двигун, енергію вироблятимуть сонячні батареї, розміщені над тунелями, а також звичайні електростанції;

- коротка тривалість поїздок сприятиме розвитку туризму та бізнесу;

- великі ділянки тунелів планується розмістити над землею, що зменшить кошти на виробництво та не створить проблем з приватною власністю на землю;

- якщо пасажирів, що подорожують літаком на відстань від 500 до 1500 км, будуть використовувати Гіперлуп, шкідливі викиди в атмосферу зменшаться на 58%;

- Hyperloop покращить доступ до освіти, місць роботи у великих мегаполісах тощо.

Не зважаючи на те, що будівництво новітніх вакуумних комунікацій Hyperloop, ця технологія є однією з найбільш інноваційних у сфері транспортних перевезень XXI століття. Для України новий вид транспорту наразі посідає важливе місце, адже впроваджуючи його можна стрімко покращити транзитивну здатність країни та вирішити супутні проблеми. Важливим аспектом у цьому процесі залишатиметься паритетність відносин між Україною та країнами-членами ЄС. Зокрема, паритетність стратегічного економічного партнерства полягає у еквівалентності технологічного та статусного рівня товарів, послуг у зовнішньоекономічному балансі України та ЄС [8, с. 23-25]. Транспортна сфера і динаміка її розвитку також можуть розглядатися в цій частині.

Висновки. Оскільки Україна географічно та історично знаходиться на перетині торговельних шляхів, то актуальним постає проблема створення сучасної наземної транспортної надшвидкісної мережі. Одним із таких трендів є Hyperloop, який поступово у своєму розвитку набуває обертів розвитку. Важливим у цьому аспекті постають питання паритетності та стратегічності визначення подальшої політики інтеграції України з Європейським Союзом в аспекті транспортного комунікаційного розвитку.

Список використаних джерел

1. Стукало А. Специфіка правового регулювання ринку транспортних послуг в Україні в умовах глобалізації. Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Серія: економіка і управління. 2014. Вип. 27. С.47-52.
2. Орлова В. М. Європейська транспортна політика: орієнтири для залізничного транспорту України. Вісник економіки транспорту і промисловості України. 2010. № 31. С. 52-57.
3. У Неваді провели перше успішне випробування «Гіперлуп». URL: https://www.bbc.com/ukrainian/science/2016/05/160512_hyperloop_test_sa
4. В ОАЕ з'явиться траса Hyperloop протяжністю лише 10 км. URL: <https://racurs.ua/ua/n103950-v-oae-z-yavytsya-trasa-hyperloop-dovjynou-lyshe-10-km-foto-video.html>

5. НАНУ підтвердила перспективність впровадження технології Hyperloop в Україні, Мінінфраструктури. URL: https://censor.net.ua/ua/news/3108560/nanu_pidtverdyla_perspektyvnist_vprovadjennya_tehnologiyi_hyperloop_v_ukrayini_mininfrastruktury

6. Полякова А., Колесніченко О., Топасов М. Hyperloop в Україні. Про вартість, інвесторів, прибутки та конкурентів. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/06/14/637808/>

7. Taylor C. L., Hyde D. J., Barr L. C. Hyperloop Commercial Feasibility Analysis: High Level Overview. - Prepared for: NASA Glenn Research Center Cleveland, OH, 2016. URL: https://rosap.ntl.bts.gov/view/dot/12308/dot_12308_DS1.pdf#page25

8. Студінська Г. Я., Студінський В. А. Стратегічне партнерство України та ЄС. Формування ринкових відносин в Україні. 2018. № 7-8. С. 22-35.

References

1. Stukalo, A. (2014). Spetsyfika pravovoho rehulyuvannya rynku transportnykh posluh v Ukrayini v umovakh hlobalizatsiyi. [Specificity of legal regulation of the transport services market in Ukraine in the conditions of globalization] Zbirnyk naukovykh prats` Derzhavnogo ekonomiko-tekhnologichnogo universytetu transportu. Seriya: ekonomika i upravlinnya, 27. 47-52.

2. Orlova, V. M. (2010). Yevropeys`ka transportna polityka: oriyentyry dlya zaliznychnoho transportu Ukrayiny [European transport policy: landmark for railway transport in Ukraine] Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti Ukrayiny, 31. 52-57.

3. U Nevadi provely peshe uspishne vyprobuвання «Hiperlup» [The first successful «Hyperlup» test was held in Nevada]. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/science/2016/05/160512_hyperloop_test_sa

4. V OAE z'yavyt'sya trasa Hyperloop protyazhnistyu lyshe 10 km [The Hyperloop track only 10 km long will appear in UAE]. URL: <https://racurs.ua/ua/n103950-v-oe-z-yavytsya-trasa-hyperloop-dovjynou-lyshe-10-km-foto-video.html>

5. NANU pidtverdyla perspektyvnist` vprovadzhennya tekhnolohiyi Hyperloop v Ukrayini, Mininfrastruktury. [The National Academy of Sciences of Ukraine confirmed the prospect of implementing the Hyperloop technology in Ukraine, the Ministry of Infrastructure]. URL: <https://censor.net.ua/ua/news/3108560/>

6. Polyakova, A., Kolesnichenko, O., Topasov, M. (2018). Hyperloop v Ukrayini. Pro vartist`, investoriv, prybutky ta konkurentiv [Hyperloop in Ukraine. About cost, investors, profits and competitors]. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/06/14/637808/>

7. Taylor, C. L., Hyde, D. J., Barr, L. C. (2016). Hyperloop Commercial Feasibility Analysis: High Level Overview. Prepared for: NASA Glenn Research Center Cleveland, OH. URL: https://rosap.ntl.bts.gov/view/dot/12308/dot_12308_DS1.pdf#page25

8. Studins`ka, H. Ya., Studins`kyi, V. A. (2018). Stratehichne partnerstvo Ukrayiny ta YES [Strategic partnership between Ukraine and the EU]. Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini, 7-8. 22-35.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Студінський Володимир Аркадійович, кандидат економічних наук, доктор історичних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин

Київський національний торговельно-економічний університет

e-mail: studzinskiw@bigmir.net

Довгопол Ірина Сергіївна, студентка Факультету міжнародної торгівлі та права, спеціальність «Міжнародна економіка»,

Київський національний торговельно-економічний університет

e-mail: ira_dovg@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Студинский Владимир Аркадьевич, кандидат экономических наук, доктор исторических наук, доцент кафедры международных экономических отношений Киевский Национальный торгово-экономический Университет

e-mail: studzinskiw@bigmir.net

Довгопол Ирина Сергеевна, студентка факультета международной торговли и права, специальность «Международная экономика»,

Киевский национальный торгово-экономический университет

e-mail: ira_dovg@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Studinski Volodymyr, Ph.D. in Economical Science, D. in Historical Science, Professor

Kiev National University of Trade and Economics

e-mail: studzinskiw@bigmir.net

Dovgopol Iryna, student of the Faculty of International Trade and Law, specialty «International Economics», Kiev National University of Trade and Economics

e-mail: ira_dovg@ukr.net

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

УДК 336. 1, 331.6

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-134-140>

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Житар М. О.,
Ананьєва Ю. В.

У статті розглянуто основні фінансові результати діяльності банків за останні роки, особливості проведення управління банківською установою та запропоновано шляхи покращення управління фінансовими результатами.

Предметом дослідження є комплекс теоретичних та практичних аспектів ідентифікації управління фінансовими результатами банку на всіх етапах його діяльності.

Основними завданнями є 1) розглянути особливості управління фінансовими результатами діяльності банківської установи; 2) оцінити показники ефективності та прибутковості банківських установ України; 3) визначити стратегічні напрями управління фінансовими результатами банківської установи.

Методи дослідження. У статті використано такі методи: економіко-статистичний, графічний, методи порівняльного аналізу.

Методологічною основою статті стали загальнонаукові методи пізнання, узагальнення, метод порівняльного аналізу та інші методи дослідження.

Результати роботи. Управління фінансовими результатами діяльності банківської установи допомагає підтримувати ефективну діяльність, стабільний розвиток та платоспроможність. Для управління фінансовими результатами та фінансовою стійкістю у провідних банках світу впроваджується управління безперервністю банківського бізнесу, що гарантує готовність банківської установи до потенційних проблем та ризиків.

Висновки відповідно до статті. Одним із найбільш ефективних та актуальних на сьогоднішній день інструментів є розвиток управління фінансовими результатами діяльності банківських установ. Для скорочення витрат часу на проведення всіх необхідних процедур управління та діяльності банківських установ необхідно запроваджувати нові системи, засновані на застосуванні досвіду діяльності провідних банків світу.

Ключові слова: фінансові результати, управління діяльністю, банківські установи, банк, показники ефективності, прибутковість.

ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РЕЗУЛЬТАТАМИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Житар М. О.,
Ананьева Ю. В.

В статье рассмотрены основные финансовые результаты деятельности банков за последние годы, особенности проведения управления банковским учреждением и предложены пути улучшения управления финансовыми результатами.

Предметом исследования является комплекс теоретических и практических аспектов идентификации управления финансовыми результатами банка на всех этапах его деятельности.

Основными задачами являются: 1) рассмотреть особенности управления финансовыми результатами деятельности банковского учреждения; 2) оценить показатели эффективности и прибыльности банковских учреждений Украины; 3) определить стратегические направления управления финансовыми результатами банковского учреждения.

Методы исследования. В статье использованы следующие методы: экономико-статистический, графический, методы сравнительного анализа.

Методологической основой статьи стали общенаучные методы познания, обобщения, метод сравнительного анализа и другие методы исследования.

Результаты работы. Управление финансовыми результатами деятельности банковского учреждения помогает поддерживать эффективную деятельность, стабильное развитие и платежеспособность. Для управления финансовыми результатами и финансовой устойчивостью в ведущих банках мира внедряется управление непрерывностью банковского бизнеса, гарантирует готовность банковского учреждения к потенциальным проблемам и рискам.

Выводы в соответствии со статьей. Одним из самых эффективных и актуальных на сегодняшний день инструментов является развитие управления финансовыми результатами деятельности банковских учреждений. Для сокращения затрат времени на проведение всех необходимых процедур управления и деятельности банковских учреждений необходимо вводить новые системы, основанные на применении опыта деятельности ведущих банков мира.

Ключевые слова: финансовые результаты, управление деятельностью, банковские учреждения, банк, показатели эффективности, доходности.

FEATURES OF MANAGEMENT OF FINANCIAL RESULTS OF THE ACTIVITIES OF BANKING INSTITUTIONS

Zhytar M. O
Ananieva J. V.

The article deals with the main financial results of the banks' activities in recent years, the peculiarities of management of the banking institution, and suggests ways to improve the management of financial results.

The subject of the research is the complex of theoretical and practical aspects of identification of management of financial results of the bank at all stages of its activity.

The main tasks are 1) to consider the management of the financial performance of the banking institution; 2) assess the performance and profitability of Ukrainian banking institutions; 3) determine the strategic directions of management of financial results of a banking institution;

Research methods. The article uses the following methods: economic-statistical, graphical, methods of comparative analysis.

Methodological basis of the article became general scientific methods of cognition, generalization, method of comparative analysis and other methods of research.

Results of work. Managing the financial performance of the banking institution helps maintain effective performance, sustainable development and solvency. In order to manage financial performance and financial sustainability, leading banks throughout the world are implementing the management of the continuity of banking business, which guarantees the bank's readiness for potential problems and risks.

Conclusions according to the article. One of the most effective and topical instruments for today is the development of financial results management of banking institutions. In order to reduce the time spent on conducting all necessary banking and banking procedures, new systems based on the application of the experience of the leading world banks should be introduced.

Key words: financial results, activity management, banking institutions, bank, performance indicators, profitability.

JEL Classification: E50, G21

Постановка проблеми. В сучасному конкурентному середовищі, що склалося в сегменті банківських послуг, зростає інтерес клієнтів та власників банку щодо якості фінансового стану банківської установи. Тому, стабільність діяльності банку стає першочерговим питанням, оскільки саме банківські установи є одним з основних джерел інвестування фінансових ресурсів в вітчизняну економіку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам управління фінансовими результатами діяльності банківської установи присвячували свої праці багато провідних вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема Г.М. Азаренкова, О.І. Береславська, І.А. Бланк, О.В. Васюренко, О.Д. Вовчак, Н.І. Волкова, А.Г. Грязнова, Л.М. Красавіна, Л.П. Кролевецька, М.О. Кужелєв, О.І. Лаврушин, Б.В. Самородов, Р. Сміт, І. Шумпетер, А.М. Герасимович, В.М. Кочеткова та багатьох інших. Однак незважаючи на вагомі досягнення в цій галузі залишаються актуальними питання удосконалення методичних підходів до аналізу фінансових результатів діяльності банків.

Мета статті. Основною метою є аналіз управління фінансовими результатами банківських установ, удосконалення особливостей управління ними та можливості її модернізації.

Виклад основного матеріалу. Фінансовий результат діяльності банківської установи є одним з найважливіших показників його функціонування. Він характеризує стійкість і надійність комерційного банку, необхідний для створення резервних фондів, стимулювання персоналу і керівництва до розвитку та вдосконалення здійснюваних операцій на ринку, скорочення витрат і підвищення якості послуг, які надає банківська установа.

В сучасних умовах господарювання в нашій країні неможливо чітко визначити правильні або неправильні методи управління фінансовими результатами діяльності банківськими установами, є тільки відповідність або невідповідність методу конкретній ситуації в конкретному банку. Однак, довіряючи точним технологіям управління і науковим рекомендаціям, на їх базі формують методи управління банків, потрібно вивчати і використовувати головні інструменти управління, а саме досвід і креативні розробки колективу та його керівників [3].

У ринкових умовах правильно розраховані величина отриманих фінансових результатів та рівень рентабельності комерційного банку є визначальними факторами визначення його конкурентоздатності серед банківських установ та можливості стабільного функціонування, надання якісних послуг на існуючому ринку.

Ефективний механізм управління прибутком банку дає можливість у повній мірі реалізувати цілі і завдання, що поставлені перед банком. Процес управління базується насамперед на аналізі. Аналіз прибутковості банківської установи – це складне завдання, оскільки кожен аспект банківських операцій здійснює вплив на його прибутковість і тому має братися до уваги. Визначення кінцевого фінансового результату діяльності банківської установи вбачає аналіз:

- джерел прибутку;
- доходів комерційного банку (структурний аналіз, оцінку рівня доходів); видатків банку (структурний аналіз, оцінка рівня видатків);
- абсолютного розміру прибутку та факторів, що на нього впливають;
- фінансових коефіцієнтів прибутковості (вивчення динаміки коефіцієнтів, оцінку коефіцієнтів з погляду їх нормативного рівня, факторний аналіз динаміки коефіцієнтів). Будь-яка банківська установа самостійно обирає методику розрахунку показників ефективності діяльності. В загальному вигляді вона має наступні елементи [4,5].

Сьогодні стан банківського сектору вказує на низьку активність розвитку елементів даної сфери через причини, що стосуються як загального рівня розвитку національної економіки, так і рівня конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи. Основними причинами недосконалого управління фінансовими результатами є: значні ризики, невідповідність термінів ресурсної бази термінам реалізації фінансових результатів, недостатність законодавчого рівня на компетентне регулювання звітностей, відсутність єдиних норм та правил ведення фінансових результатів. Вищевказані причини здатні опосередковано впливати на кількість банківських установ. Як видно з (рис.1) з кожним роком кількість банків зменшується [9]. Така тенденція пояснюється тим, що в Україні сформулювалися негативні умови для ефективного функціонування банківських установ.

Здійснюючи оцінку фінансових результатів діяльності банку, доцільно проаналізувати показники доходів та витрат. Склад доходів банківських установ відрізняється від складу доходів, які отримують інші суб'єкти господарювання, що працюють у сфері торгівлі, матеріального виробництва чи сільського господарства.

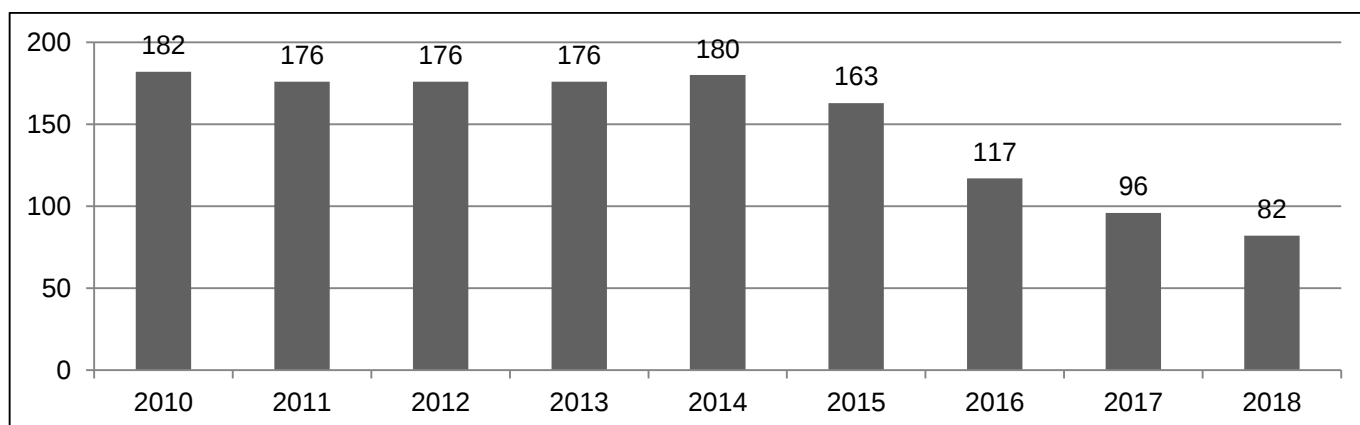

Рисунок 1. Динаміка кількості банків в Україні в 2010-2018 рр.

Джерело: складено автором на основі [1, 2]

Такі відмінності зумовлені специфікою діяльності кожного суб'єкта господарювання. Так, банківські установи як фінансові посередники надають грошові кошти у кредит за відповідну плату (відсотки), здійснюють розрахунково-касове обслуговування клієнтів, валютнообмінні операції, надають інші фінансові послуги.

Таблиця 1. Аналіз фінансових результатів банківського сектору України за 2013-2018 рр.

Показник	2013		2014		2015		2016		2017		3 кв. 2018	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
Доходи	168 888	100	210 201	100	199193	100	190 691	100	178235	100	144 116	100
процентні доходи	129 932	76,9	151 257	72,0	135 145	67,8	135 807	71,2	124041	69,6	101211	70,2
комісійні доходи	24 974	14,8	28 276	13,4	28 414	14,3	31 362	16,4	37 116	20,8	37 575	26,1
результат від торговельних операцій	3 304	2,0	15 511	7,4	21 490	10,8	8 243	4,3	7 331	4,1	-2 218	-1,5
інші операційні доходи	5 112	3,0	10 093	4,8	9 567	4,8	9 605	5,0	7 329	4,1	6 116	4,2
інші доходи	2 404	1,4	2 165	1,0	2 729	1,4	3 946	2,1	1 348	0,8	1 002	0,7
Повернення списаних активів	3 162	1,9	2 899	1,4	1 848	0,9	1 728	0,9	1 070	0,6	430	0,3
Витрати	167 452	100	263 167	100	265793	100	350 078	100	202595	100	133 179	100
процентні витрати	80 881	48,3	97 171	36,9	96 079	36,1	91 638	26,2	70 966	35,0	50 586	38,0
комісійні витрати	3 975	2,4	4 889	1,9	5 846	2,2	7 182	2,1	9 649	4,8	9 340	7,0
інші операційні витрати	12 319	7,3	15 579	5,9	12 991	4,9	10 920	3,1	11 422	5,6	9 894	7,4
загальні адміністративні витрати	40 672	24,3	44 614	17,0	36 742	13,8	39 356	11,2	44 189	21,8	38 120	28,6
інші витрати							3 089	0,9	14 400	7,1	1 654	1,2
відрахування в резерви	27 975	16,7	103 297	39,3	114 541	43,1	198 310	56,6	48 676	24,0	19 868	14,9
податок на прибуток	1 630	1,0	-2 383	-1,0	-406	-0,1	-418	-0,1	3 293	1,6	3 715	2,8
Результат діяльності	1 436		-52 966		-66600		-159 388		-24 360		10 937	100
Рентабельність активів, %	0.12		-4.07		-5,46		-12,6		-1,94		1,11	
Рентабельність капіталу, %	0.81		-30.46		-51,91		-116,74		-15,96		9,51	

*Станом на кінець року

Джерело: складено автором на основі [1, 2].

Законом України «Про банки і банківську діяльність» передбачено можливість одержання вітчизняними банками процентних доходів, комісійних доходів, доходів від торговельних операцій (від торгівлі цінними паперами, здійснення валютообмінних операцій), доходів у формі отримання дивідендів, доходів від повернення раніше списаних активів, інших операційних доходів [11].

Як видно з табл. 1, нестабільність економіки прямим чином вплинуло на фінансові результати. На жаль, починаючи з 2014 року загальні витрати становили більше ніж доходи банківських установ. З кінця 2017, а точніше з початку 2018 року можна спостерігати зміни в дохідності банків. Так, найбільший показник дохідності спостерігався ще у 2015 році. В 3 кварталі 2018 р. показник дохідності від торговельних операцій скоротився на 1,5% порівняно з аналогічним періодом минулого року. Витрати за різними статтями змінювалися проте в загальній кількості становлять менше ніж доходи. Порівняння загальних витрат у 2015 та 2018 рр. показує зменшення більш ніж в 2 рази в кінці 2018 р. З 2014 року показники рентабельності активів та капіталу, мали від'ємні коефіцієнти, що вказували на застій руху активів. В 2018 році ці показники, особливо рентабельність капіталів, вагомо збільшилися, що вказує на відродження банківської системи України.

На теперішній час банківська система має достатню ліквідність, але кошти банків в більшості випадків спрямовуються не на довгострокове кредитування, а на видачу короткострокових споживчих позик населенню, а також у безризикові інструменти Національного банку України та Уряду. Серед факторів, що впливають на стримування кредитування, здебільшого, такі, що не залежать від дій банківських установ, а саме: значні ризики неплатоспроможності потенційних позичальників; існування значного обсягу проблемних кредитів у портфелях банків; низький рівень інвестиційної привабливості країни; судові ризики та проблеми з реалізацією застави, використання схем для уникнення від повернення кредитів через ліквідацію, нівелювання поруки як способу забезпечення зобов'язань тощо.

Проаналізувавши доходи та витрати банківського сектору, розглянемо динаміку фінансового результату (рис. 2). Як видно, за весь аналізований період лише у 2013р. банківський сектор України мав позитивний фінансовий результат. У 2013 р. було отримано невеликий але прибуток. З 2014 р. почалася масштабна банківська криза, яка була пов'язана з анексією Криму, початком АТО та загальною економічною кризою у країні. Найбільший збиток банківська система України отримала за результатами 2016 р. через відрахування до резервів. У 2017 р. банківська система також отримала збиток, але він значно скоротився в порівнянні із 2016 р. та було отримано невеликий прибуток у 2018 р. у розмірі 14827 млн.грн.

За 2017 рік сектор отримав збиток у розмірі 24,4 млрд.грн., його сформували в основному декілька банків, зокрема Приватбанк та два банки з російським капіталом. Кількість збиткових банків скоротилася з 33 у 2016 році до 18 одиниць у 2018 р. А тих, які мають операційний збиток до відрахувань у резерви, з 23 до 14. Більшість експертів, а також НБУ у своєму аналітичному звіті вважають, що банківська система у 2016 р. досягла «дна», а у 2017 р. майже очистилася від «зайвих» банків та наразі триває процес стабілізації. У 2018 році аналітики спрогнозували проблеми банківським установам, пов'язані з відсутністю співпраці з МВФ та, як

наслідок, можливим погіршенням економічних очікувань бізнесу та населення. Це дало свій вплив на темпи кредитування та банківську політику ціноутворення на активи та пасиви. Банківські установи активно намагалися протягом 2018 року нарощувати іпотечне та споживче кредитування. А також зосередити зусилля на відновленні гривневого кредитування реальної економіки. На даний час головною проблемою банків залишилась велика частка непрацюючих кредитів. Банкам потрібно значно активніше працювати з такими кредитами та розробляти план - заходи щодо їх скорочення.

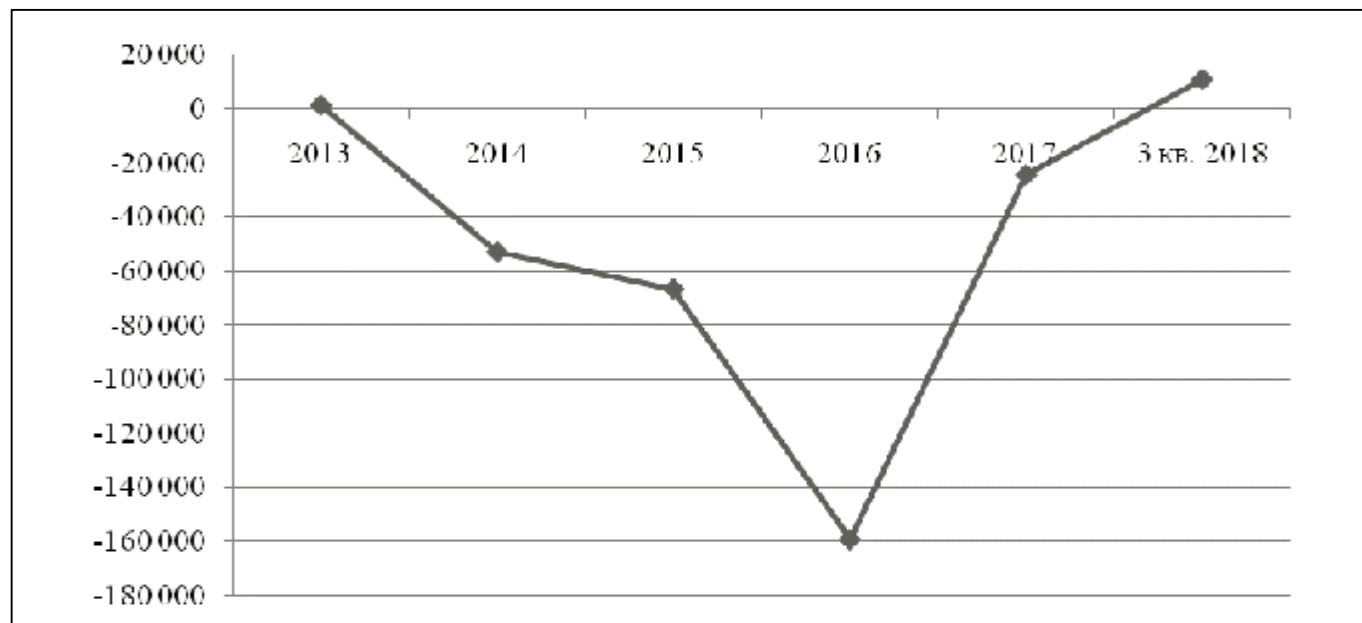

Рисунок 2. Динаміка результату діяльності банківського сектору України за 2013-2018 рр.

Джерело: складено автором на основі [1, 2]

Дана ситуація безпосередньо створює великий дестабілізуючий вплив на функціонування банківської системи та економіки України в цілому. Разом з тим, дані тенденції негативно впливають на результати фінансової діяльності банків, створюючи труднощі для кредиторів і позичальників, ускладнюючи менеджмент банку, знижують рівень довіри населення до банківської системи та, що найголовніше, унеможлиблюючи відновлення кредитування реального сектору економіки України.

Сьогоднішні тенденції розвитку економіки і банківського сектору країни зумовлюють пріоритетність вирішення питань забезпечення стійкості та ефективності банківської системи. Ефективність провадження будь-якої підприємницької діяльності окреслюється здатністю формувати позитивний фінансовий результат. Особливо важливою проблемою фінансового результату діяльності суб'єкта господарювання, як отримання прибутку, постає в умовах постійно зростаючої конкуренції та нестабільного соціально-економічного середовища в країні [6].

У зв'язку з тим, що позитивний фінансовий результат банківської установи є одним із головних індикаторів його діяльності, то вміння управляти та утримувати прибуток на потрібному рівні визначає у подальшому успішність діяльності банківської установи на фінансовому ринку.

Грамотно побудована фінансова структура банку дозволяє ефективно управляти прибутком в розрізі окремих видів внутрішнього «бізнесу», для чого пропонуємо таку послідовність здійснення аналітичних процедур:

1. визначення планових показників діяльності для окремих бізнес-напрямів шляхом формування бюджетів центрів відповідальності, до яких вони включаються;
2. аналіз результатів роботи кожного центру відповідальності з метою визначення його вкладу у діяльність банку, що проводиться шляхом співставлення планових і досягнутих показників, передбачених бюджетом;
3. проведення порівняльної оцінки рентабельності того чи іншого бізнесу;
4. прийняття рішення про розвиток найбільш прибуткових бізнес - напрямків.

Виходячи із проблем формування фінансового результату банківської установи та досягнення потрібної структури доходів та витрат, вітчизняним банкам необхідно здійснити ряд заходів щодо удосконалення управління ними. Основні напрями управління доходами та витратами банку:

- розширення спектру банківських послуг;
- залучення більшої кількості клієнтів за рахунок поліпшення якості обслуговування, підвищення;
- впровадження та розповсюдження автоматизованих систем нового покоління, які дозволяють швидко і якісно обслуговувати клієнтів;
- розширення мережі відділень банку, створення великої кількості представництв і додаткових офісів;
- розвиток взаємовідносин з підприємствами інвестиційно-привабливих сфер промисловості;
- транспорту, зв'язку, а також з ефективно працюючими середніми підприємствами;

- залучення дешевих ресурсів та зниження витрат на утримання апарату управління;
- скорочення вкладень у неефективну рекламу та мінімізація витрат;
- впровадження сучасних програмних комплексів, які дозволяють підвищити ефективність.

Висновки. Таким чином, провівши аналіз банківського сектору України за 2014 -2018 рр. можна стверджувати, що у 2014 р. банківська система України опинилася у найглибшій кризі за всі роки незалежності. Дана криза розвилася не сама по собі, а є відзеркаленням глибокої економічної кризи у країні. Подолати банківську кризу лише фінансовими важелями було неможливо. Більшість банківських установ вже переглянули структуру своїх активів та прийшли до висновку, що у кризових умовах не потрібно збільшувати обсяги кредитного портфеля за рахунок його якості. Більш доцільним є «перечекати» та збільшити обсяги малодохідних але більш ліквідних активів. Це однозначно не підвищить прибутковості банківських установ, однак може врятувати від збитків. Для підвищення рентабельності потрібно збільшувати непроцентні доходи за рахунок запровадження нових послуг та проведення позабалансових операцій.

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Асоціації українських банків. URL: <http://www.aub.com.ua>.
2. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>
3. Зайцева Л. О. Банківська система України: стан, проблеми розвитку. Бізнес Інформ: економіка, фінанси, грошовий обіг і кредит. 2018. №1. С. 280-285.
4. Фатюха В. В., Яришко О. В., Кирилова Л. І., Ткаченко Є. Ю. Аналіз фінансових результатів банківського сектору України. Ефективна економіка. 2018. №3.
5. Житар М. О. Концептуальні засади удосконалення механізму управління прибутком банку. Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України. 2017. № 2. С. 167-179.
6. Варцаба В. І. Проблеми забезпечення фінансової стійкості банківської системи України. Науковий вісник Ужгородського університету. 2018. №1 (51). С. 311-316.
7. Кужелєв М. О., Житар М. О. Фінансова гнучкість прийняття рішень в інвестиційній діяльності банків: монографія. Київ : Видавництво «Центр учбової літератури» Київ-Бидгощ, 2016. 176 с.
8. Кужелєв М. О., Житар М. О. Оцінювання та регулювання адміністративної гнучкості прийняття рішень в інвестиційній діяльності банків. Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Вип. 24.9. Львів, 2014. С. 328-337.
9. Волкова Н. І., Гаврикова А. В. Інноваційна кредитна політика банку: формування і реалізація: монографія. Донецьк : Донбас, 2014. 198 с.

References

1. Ofitsiinyi sait Asotsiatsii ukrainskykh bankiv [Official site of the Association of Ukrainian Banks]. URL: <http://www.aub.com.ua>.
2. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official site of the National Bank of Ukraine]. URL: <http://www.bank.gov.ua>
3. Zaitseva, L. O. (2018). Bankivska systema Ukrainy: stan, problemy rozvytku [The banking system of Ukraine: the state, problems of development]. BiznesInform: ekonomika, finansy, hroshovyi obih i kredyt, 1, 280-285.
4. Fatiukha, V. V., Yaryshko, O. V., Kyrilova, L. I. & Tkachenko, Ye. Yu. (2018). Analiz finansovykh rezultativ bankivskoho sektoru Ukrainy [Analysis of financial results of the banking sector of Ukraine]. Efektyvna ekonomika. №3.
5. Zhytar, M. O. (2017). Kontseptualni zasady udoskonalennia mekhanizmu upravlinnia prybutkom banku [Conceptual bases for improvement of the bank's profit management mechanism]. Zbirnyk naukovykh prats' Ukrainy, 2, 167-179.
6. Vartsaba, V. I. (2018). Problemy zabezpechennia finansovoi stiikosti bankivskoi systemy Ukrainy [Problems of ensuring financial stability of the banking system of Ukraine]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu, 1 (51). 311-316.
7. Kuzhelyev, M. O. & Zhytar, M. O. (2016). Finansova hnuchkist' pryynyattya rishen' v investytsiyniy diyal'nosti bankiv: monohrafiya [Financial flexibility of decision-making in the investment activity of banks: a monograph]. Kyiv : Vydavnytstvo «Tsentri uchbovoyi literatury» Kyiv-Bidhoshch, 176 p.
8. Kuzhelyev, M. O. & Zhytar, M. O. (2014). Otsinyuvannya ta rehulyuvannya administratyvnoyi hnuchkosti pryynyattya rishen' v investytsiyniy diyal'nosti banka [Assessment and regulation of administrative flexibility of decision making in investment activity of banks]. Naukovyy visnyk NLTU Ukrainy, 24.9, 328-337.
9. Volkova, N. I. & Havrykova A. V. (2014). Innovatsiyna kredytna polityka banku: formuvannya i realizatsiya: monohrafiya [Innovative Bank's Credit Policy: Formation and Implementation: monograph]. Donetsk : Donbas, 198 p.

ДАНИ ПРО АВТОРІВ

Житар Максим Олегович, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів імені Л.Л.Тарангул,
e-mail: zhytarmaksym@gmail.com
[orcid.org/ 0000-0003-3614-0788](https://orcid.org/0000-0003-3614-0788)

Ананьєва Юлія Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів імені Л.Л.Тарангул,
e-mail: Yulia_3103@yahoo.com
Університет державної фіскальної служби України

ДАНЫЕ ОБ АВТОРАХ

Житарь Максим Олегович, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов имени Л.Л.Тарангул,
e-mail: zhytarmaksym@gmail.com

Ананьева Юлия Владимировна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов имени Л.Л.Тарангул,
e-mail: Yulia_3103@yahoo.com
Университет государственной фискальной службы Украины

DATA ABOUT THE AUTHORS

Zhytar Maksym, Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor of the Department of Finance named after L. L. Tarangul,

e-mail: zhytarmaksym@gmail.com

Ananieva Julia, Candidate of Science (Economics), Associate Professor of the Department of Finance named after L.L. Tarangul,

e-mail: Yulia_3103@yahoo.com

University of the State Fiscal Service of Ukraine

УДК 336.142.3

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-140-147>

ФОРМУВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ ЯК СКЛАДОВОЇ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ*

Макогон В. Д.

Адаменко І. П.

Актуальність теми дослідження. Розробка та реалізація ефективної політики у сфері фінансово-бюджетних відносин є вагомим інструментом впливу на соціально-економічний розвиток країни. Відповідно, забезпечення дієвого впливу на темпи та якість економічного зростання потребує удосконалення системи формування видатків бюджету як складової суспільного розвитку з урахуванням глобалізаційних процесів.

Постановка проблеми. З прискоренням темпів фінансово-економічної глобалізації, посиленням її впливу на систему державних фінансів та її складові актуалізуються питання підвищення ефективності та результативності бюджетної політики щодо видаткової частини бюджету, що потребує подальших наукових досліджень теоретичних та прикладних аспектів формування видатків бюджету як складової суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування та реалізації бюджетної політики щодо видаткової частини бюджету, її впливу на соціально-економічні процеси на даний час доволі поширена в наукових дослідженнях. Це роботи відомих вітчизняних та зарубіжних науковців: Дж. Б'юкенена, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, Т. Боголіб, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, В. Сіденка, І. Чугунова та інших.

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Зазначені вище питання актуалізуються у зв'язку з посиленням глобалізаційних процесів, несприятливим зовнішнім та внутрішнім економічним середовищем, що вимагає розв'язання низки конкретних завдань, пов'язаних з підвищенням дієвості розподілу та використання державних фінансових ресурсів, удосконалення бюджетної політики України щодо формування видатків бюджету.

Постановка завдання, мети дослідження. Завданнями дослідження є розкриття ролі видаткової частини бюджету у забезпеченні суспільного розвитку та особливостей бюджетної політики щодо формування видаткової частини бюджету. Метою дослідження є обґрунтування пріоритетних завдань бюджетної політики щодо формування видатків бюджету, удосконалення їх архітекτονіки в умовах інституційних перетворень.

Метод або методологія проведення дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження: системного підходу, статистичного аналізу, структурування, аналізу та синтезу та ін.

Викладення основного матеріалу (результати роботи). Визначено роль видаткової частини бюджету у забезпеченні суспільного розвитку та обґрунтовано пріоритетні завдання бюджетної політики щодо формування видатків бюджету, удосконалення їх архітекτονіки в умовах інституційних перетворень. Здійснено аналіз та оцінку структури видатків зведеного бюджету України в розрізі функціональної та економічної класифікації, платежів з погашення та обслуговування державного боргу.

Галузь застосування результатів. Результати цього дослідження можуть бути застосовані в процесі формування та реалізації бюджетної політики України.

Висновки відповідно до статті. Розвиток державних фінансів залежить від напрямів перетворення системи формування видаткової частини бюджету у відповідності до змін соціально-

* Роботу виконано в межах фундаментальної науково-дослідної роботи «Бюджетна стратегія економічного зростання» (номер державної реєстрації 0118U000128).

економічного середовища. Обґрунтована бюджетна стратегія щодо планування видаткової частини бюджету, її структури сприяє збалансованому розподілу національного доходу. Разом з цим, відповідна стратегія повинна базуватись на якісній оцінці та моніторингу тенденції розвитку вітчизняної економіки та спрямовуватись на забезпечення інноваційної активності виробництва. В умовах трансформаційних перетворень вагомими є завдання щодо оптимізації бюджетних видатків, забезпечення достатнього рівня їх гнучкості виходячи із економічної циклічності та макроекономічної ситуації в країні. У статті визначено стратегічні пріоритети бюджетної політики щодо формування видатків бюджету як складової суспільного розвитку.

Ключові слова: державні фінанси, бюджет, бюджетна система, бюджетна політика, видатки бюджету, програмно-цільовий метод.

ФОРМИРОВАНИЕ РАСХОДОВ КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

Макогон В. Д.
Адаменко И. П.

Актуальность темы исследования. Разработка и реализация эффективной политики в сфере финансово-бюджетных отношений является весомым инструментом влияния на социально-экономическое развитие страны. Соответственно, обеспечение действенного влияния на темпы и качество экономического роста требует совершенствования системы формирования расходов бюджета как составной общественной развития с учетом усиления глобализационных процессов.

Постановка проблемы. С ускорением темпов финансово-экономической глобализации, усилением ее влияния на систему государственных финансов и ее составляющие актуализируются вопросы повышения эффективности и результативности бюджетной политики по расходной части бюджета, требует дальнейших научных исследований теоретических и прикладных аспектов формирования расходов бюджета как составной общественной развития.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблематика формирования и реализации бюджетной политики по расходной части бюджета, ее влияния на социально-экономические процессы в настоящее время довольно распространена в научных исследованиях. Это работы известных отечественных и зарубежных ученых: Дж. Бьюкенена, П. Самуэльсона, Дж. Стиглица, Т. Боголиб, Л. Лысяк, И. Лукьяненко, А. Мазараки, В. Сиденка, И. Чугунова и других.

Выделение неисследованных частей общей проблемы. Указанные выше вопросы актуализируются в связи с усилением глобализационных процессов, неблагоприятной внешней и внутренней экономической средой, требуется решения ряд конкретных задач, связанных с повышением действенности распределения и использования государственных финансовых ресурсов, совершенствование бюджетной политики Украины относительно формирования расходов бюджета.

Постановка задачи, цели исследования. Задачей исследования является раскрытие роли расходной части бюджета в обеспечении общественной развития, раскрытие особенностей бюджетной политики по формированию расходной части бюджета. Целью исследования является обоснование приоритетных задач бюджетной политики по формированию расходов бюджета, совершенствование их архитектоники в условиях институциональных преобразований.

Метод или методология проведения исследования. В статье применена совокупность методов научного исследования: системного подхода, статистического анализа, структурирования, анализа и синтеза и др.

Изложение основного материала (результаты работы). Определена роль расходной части бюджета в обеспечении общественной развития и обоснованы приоритетные задачи бюджетной политики по формированию расходов бюджета, совершенствование их архитектоники в условиях институциональных преобразований. Осуществлен анализ и оценка структуры расходов сводного бюджета Украины в разрезе функциональной и экономической классификации, платежей по погашению и обслуживанию государственного долга.

Область применения результатов. Результаты этого исследования могут быть применены в процессе формирования и реализации бюджетной политики Украины.

Выводы соответствия со статьей. Развитие государственных финансов зависит от направлений преобразования системы формирования расходной части бюджета в соответствии с изменениями социально-экономической среды. Обоснованная бюджетная стратегия по планированию расходной части бюджета, ее структуры способствует сбалансированному распределению национального дохода. Вместе с этим, соответствующая стратегия должна базироваться на качественной оценке и мониторингу тенденций развития отечественной экономики и направляться на обеспечение инновационной активности производства. В условиях трансформационных преобразований значимыми являются задачи по оптимизации бюджетных расходов, обеспечение достаточного уровня их гибкости исходя из экономической цикличности и макроекономической ситуации в стране. В статье определены стратегические приоритеты бюджетной политики по формированию расходов бюджета как составной общественной развития.

Ключевые слова: государственные финансы, бюджет, бюджетная система, бюджетная политика, расходы бюджета, программно-целевой метод.

FORMATION OF BUDGET EXPENDITURE AS A COMPLEX SOCIAL DEVELOPMENT

Makohon V. D.
Adamenko I. P.

Relevance of research topic. The development and implementation of effective policy in the field of financial and budgetary relations is a powerful tool for influencing the country's socio-economic development. Accordingly, ensuring effective influence on the pace and quality of economic growth requires the improvement of the system of budget expenditures as a component of social development taking into account the strengthening of globalization processes.

Formulation of the problem. With the acceleration of the pace of financial and economic globalization, its increasing influence on the system of public finances and its components, the issues of increasing the efficiency and effectiveness of fiscal policy regarding the expenditure part of the budget are urgent, which requires further scientific research of the theoretical and applied aspects of the formation of budget expenditures as a component of social development.

Analysis of recent research and publications. The problem of the formation and implementation of budget policy regarding the expenditure part of the budget, its impact on socio-economic processes is currently quite widespread in scientific research. These are works by well-known domestic and foreign scholars: J. Buchanan, P. Samuelson, J. Stiglitz, T. Bogolib, L. Lisyak, I. Lukyanenko, A. Mazarak, V. Sidenko, I. Chugunov and others.

Selection of unexplored parts of the general problem. The above-mentioned issues are actualized in connection with the strengthening of globalization processes, the adverse external and internal economic environment, which requires the solution of a number of specific tasks related to increased efficiency of the distribution and use of public financial resources, improvement of the budget policy of Ukraine in relation to the formation of budget expenditures.

Setting the task, the purpose of the study. The research objective is to reveal the role of the expenditure part of the budget in ensuring social development, to reveal the features of the budget policy regarding the formation of the expenditure part of the budget. The purpose of the study is to substantiate the priority tasks of the budget policy regarding the formation of budget expenditures and the improvement of their architectonics in the context of institutional transformations.

Method or methodology for carrying out the research. The article uses a set of methods of scientific research: system approach, statistical analysis, structuring, analysis and synthesis, etc.

Presentation of the main material (results of work). The role of the expenditure part of the budget in ensuring social development is determined and the priorities of the budget policy regarding budget expenditures formation, improvement of their architectonics in the context of institutional reforms are substantiated. The analysis and estimation of the structure of expenditures of the consolidated budget of Ukraine in terms of functional and economic classification, payments on repayment and servicing of the state debt are carried out.

The field of application of results. The results of this study can be applied in the process of formation and implementation of the budget policy of Ukraine.

Conclusions according to the article. The development of public finances depends on the direction of transformation of the formation of the expenditure part of the budget in line with changes in the socio-economic environment. The budget strategy for planning the expenditure part of the budget, its structure contributes to a balanced distribution of national income is substantiated. At the same time, the relevant strategy should be based on qualitative assessment and monitoring of the development trends of the domestic economy and aimed at ensuring the innovative activity of production. In the context of transformational transformations, the task of optimizing budget expenditures and ensuring a sufficient level of their flexibility based on economic cyclicity and macroeconomic situation in the country are important. The article defines the strategic priorities of budget policy regarding the formation of budget expenditures as a component of social development.

Key words: public finances, budget, budget system, budget policy, budget expenditures, program-target method.

JEL Classification: H55, J26

Актуальність теми дослідження. В умовах інституційних перетворень проблеми реформування системи управління державними фінансами та бюджетним процесом з особливою гостротою проявляються щодо бюджетної архітектури видаткової частини як в розрізі економічної, так і функціональної класифікації. У зв'язку з цим виникла необхідність для обґрунтування нових підходів та принципів бюджетного менеджменту в частині формування бюджетних видатків. Виходячи із рівня соціально-економічного розвитку України актуалізуються питання забезпечення максимального результату при мінімальному рівні бюджетних видатків з врахуванням стратегічних пріоритетів бюджетної політики. Існує необхідність розробки підходів щодо формування бюджетів різних рівнів у напрямі підвищення їх стійкості та збалансованості.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених з питань формування видаткової частини бюджету, підвищення стійкості та збалансованості бюджетів різних рівнів можна назвати праці Дж. Б'юкенена, П. Самуельсона, Дж. Стігліца [1–3]. Проблематика підвищення

ефективності управління бюджетними коштами в умовах економічних перетворень розкривається у працях вітчизняних вчених: Т. Боголіб, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, В. Сіденка, І. Чугунова [4–8] та інших.

Метою дослідження є обґрунтування пріоритетних завдань бюджетної політики щодо формування видатків бюджету, удосконалення їх архітекτονіки в умовах інституційних перетворень.

Завдання дослідження. Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання: розкриття ролі видаткової частини бюджету у забезпеченні суспільного розвитку та особливостей бюджетної політики щодо формування видаткової частини бюджету в Україні.

Методи дослідження. У статті застосовано сукупність методів наукового дослідження, у тому числі системний та структурний методи – при визначенні сучасних особливостей формування і реалізації бюджетної політики в Україні; статистичний аналіз – для оцінки структури видатків Зведеного бюджету України в розрізі функціональної та економічної класифікації. На основі системного підходу визначено внутрішні та зовнішні причини, що впливають на бюджетну політику щодо видаткової частини бюджету. Методами структурування та синтезу обґрунтовано пріоритетні завдання бюджетної політики щодо формування видатків бюджету, удосконалення їх архітекτονіки в умовах інституційних перетворень.

Результати дослідження. В умовах трансформаційних перетворень не зважаючи на зовнішні і внутрішні виклики в Україні продовжують реалізовуватись позитивні структурні реформи. Певною мірою забезпечено макроекономічну стабільність (табл. 1).

Однак рівень макроекономічної стабільності не стійкий. Вагомими завданнями є: здійснення структурних реформ у сфері державних фінансів, підвищення ефективності та раціональності використання державних фінансових ресурсів, взаємоузгодження бюджетних призначень із пріоритетними напрямками соціально-економічного розвитку країни, повноцінне впровадження у бюджетний процес середньострокового планування.

Таблиця 1. Основні показники фінансово-бюджетної політики України за 2013–2017 роки

Показники	2013	2014	2015	2016	2017
Реальний ВВП	100,0	93,4	90,2	102,4	102,5
Індекс-дефлятор ВВП, %	104,3	115,9	138,9	117,1	122,0
Індекс споживчих цін, % (до грудня попереднього року)	100,5	124,9	143,3	112,4	113,7
Індекс цін виробників промислової продукції, % (до грудня попереднього року)	101,7	131,8	125,4	135,7	116,5
Капітальні інвестиції (у % до відповідного періоду попереднього року)	88,9	75,9	98,3	118,0	122,1
Облікова ставка НБУ, %	6,5	14,0	22,0	14,0	14,5
Рівень безробіття населення у віці 15–70 років (за методологією МОП), % до економічно активного населення відповідного віку	7,2	9,3	9,1	9,3	9,5
Частка доходів зведеного бюджету у ВВП, %	29,08	28,74	32,79	32,8	34,09
Частка видатків зведеного бюджету у ВВП, %	33,3	33,3	34,3	35,1	35,5
Дефіцит зведеного бюджету у % до ВВП	-4,18	-4,54	-1,55	-2,3	-1,41
Частка державного та гарантованого державного боргу у ВВП, %	38,4	69,4	79,1	80,9	71,8
Дефіцит сектору загального державного управління у % до ВВП	-4,29	-4,76	-1,67	-2,17	-1,38

Джерело: складено та розраховано за даними: <http://www.ukrstat.gov.ua>; <https://www.minfin.gov.ua> [15–16].

Ефективне управління державними фінансовими ресурсами ускладнюється ситуацією, яка склалася в країні у південно-східному регіоні, зокрема руйнуванням об'єктів промисловості, недостатнім рівнем взаємозв'язку стратегічного і бюджетного планування. Система бюджетного фінансування видатків державного та місцевих бюджетів певною мірою не відповідає соціально-економічним процесам та не сприяє подоланню негативних тенденцій розвитку суспільства.

Більше 50 % видатків Зведеного бюджету України становлять видатки на соціально-культурну сферу (табл. 2). Зокрема, за 2013–2017 роки частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення населення у загальному обсязі склала 27,70 %, відповідний показник видатків на освіту склав 17,76 %, на охорону здоров'я – 10,41 %, на духовний і фізичний розвиток – 2,40 %. Разом з цим, пріоритетним завданням державної фінансово-бюджетної політики залишається забезпечення зростання рівня життя громадян та підвищення його якості в результаті сталого економічного розвитку.

Зокрема, відповідно до Стратегії розвитку системи управління державними фінансами, Концепції розвитку системи управління державними фінансами, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», Стратегії реформування державного управління України на 2016–2020 роки, Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Меморандумом щодо співпраці з МВФ, Коаліційною угодою, Пріоритетних напрямів бюджетної політики на 2018–2020 роки та Планом законодавчого забезпечення реформ визначено важливість реформування соціально-культурної сфери, створення умов для розвитку людського потенціалу, якості і інноваційності якого впливає на економічне зростання.

Назріла необхідність розробки нових підходів щодо фінансування охорони здоров'я на основі: гармонізації вітчизняного нормативно-правового забезпечення в сфері громадського здоров'я з європейським законодавством; поєднання принципів централізації та децентралізації через передачу окремо визначених функцій у сфері громадського здоров'я та ресурсів органам місцевого самоврядування; надання чітких державних гарантії щодо обсягу безоплатної медичної допомоги, фінансового захисту громадян у випадку

хвороби, справедливого та ефективного розподілу державних фінансових ресурсів, створення стимулів для поліпшення якості медичної допомоги та підвищення ефективності процесу її надання державними та комунальними установами охорони здоров'я. Доцільним є запровадження нових методів фінансування первинної допомоги з використанням нормативу на одного жителя, визначення гарантованого пакету послуг, а також фінансування спеціалізованої допомоги за принципами глобального бюджету. Забезпечення доступу до якісної первинної медичної допомоги для всього населення України.

Таблиця 2. Структура видатків Зведеного бюджету України за 2013–2017 роки, %

Функціональна класифікація	2013		2014		2015		2016		2017	
	частка	Коефіцієнт зростання (+), зменшення (-), в.в.	частка	Коефіцієнт зростання (+), зменшення (-), в.в.	частка	Коефіцієнт зростання (+), зменшення (-), в.в.	частка	Коефіцієнт зростання (+), зменшення (-), в.в.	частка	Коефіцієнт зростання (+), зменшення (-), в.в.
Загальнодержавні функції	12,18	1,18	14,55	2,37	17,23	2,68	16,02	-1,21	15,71	-0,31
Оборона	2,93	0,01	5,18	2,25	7,62	2,44	7,09	-0,53	7,02	-0,07
Громадський порядок, безпека та судова влада	7,78	0,39	8,49	0,71	8,05	-0,44	8,6	0,55	8,36	-0,24
Економічна діяльність	10,04	-3,22	9,13	-0,91	8,64	-0,49	8,08	-0,56	9,84	1,76
Охорона навколишнього природного середовища	1,1	0,03	0,66	-0,44	0,81	0,15	0,75	-0,06	0,69	-0,06
Житлово-комунальне господарство	1,59	-2,52	3,43	1,84	2,32	-1,11	2,12	-0,2	2,62	0,5
Охорона здоров'я	12,16	0,37	10,82	-1,34	10,4	-0,42	9	-1,4	9,67	0,67
Духовний та фізичний розвиток	2,7	-0,04	2,62	-0,08	2,38	-0,24	2,02	-0,36	2,3	0,28
Освіта	20,84	0,37	18,96	-1,88	16,72	-2,24	15,46	-1,26	16,8	1,34
Соціальний захист та соціальне забезпечення	28,67	3,42	26,15	-2,52	25,84	-0,31	30,87	5,03	26,99	-3,88

Джерело: складено та розраховано за даними: <http://www.ukrstat.gov.ua>; <https://www.minfin.gov.ua> [15].

Важливо відмітити, що виходячи із досвіду зарубіжних країн вирішення питання щодо зміцнення фінансового забезпечення охорони здоров'я здійснюється за рахунок: добровільного приватного медичного страхування; запровадження обов'язкового медичного страхування з оплатою індивідуальних внесків у якості нарахувань на фонд заробітної плати; повної оплати з державного бюджету.

Відповідно, обґрунтування дієвої моделі фінансування охорони здоров'я, сприятиме збільшенню тривалості та покращення якості життя, попередження захворювань, продовження активного і працездатного віку та, як результат, зменшення економічного навантаження на бюджет.

З метою удосконалення механізму фінансування освіти, на даний час в Україні згідно Пріоритетних напрямів бюджетної політики на 2018–2020 роки передбачено: запровадження формульного розподілу видатків на вищу освіту за принципом «гроші ходять за студентом» з урахуванням кількості здобувачів вищої освіти за спеціальностями та рівнями освіти і співвідношення вартості освітніх послуг, показників якості освітньої і наукової діяльності вищого навчального закладу; забезпечення відповідності вищої освіти потребам ринку праці та демографічним тенденціям шляхом зменшення державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою та збільшення частки підготовки кваліфікованих кадрів; зміни джерел фінансування державних вищих навчальних закладів I–II рівня акредитації з урахуванням їх організаційно-правової форми; переведення державних вищих навчальних закладів у статус суб'єктів некомерційної (неприбуткової) господарської діяльності; удосконалення підходів до виплат академічних стипендій здобувачам вищої освіти для забезпечення підтримки найкращих студентів шляхом значного підвищення їх розміру та приведення частки студентів, які матимуть право на отримання академічної стипендії до середнього значення в країнах Європейського Союзу [13].

Відповідно до Бюджетного кодексу України від 07.12.2017 № 2233-VIII з 01.01.2019 року передбачено перехід на формульну систему фінансування. Обсяг видатків державного бюджету на вищу освіту розподілятиметься між вищими навчальними закладами на основі формули, яка враховуватиме: кількість здобувачів вищої освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем та спеціальностями і співвідношення вартості освітніх послуг; рівень результатів зовнішнього незалежного оцінювання вступників; показники якості освітньої і наукової діяльності вищого навчального закладу. Визначено, що в умовах перехідного періоду формування обсягу коштів на основну діяльність, що надходять закладам вищої освіти, здійснюватиметься виходячи з таких положень: збереження їх фінансової стабільності; врахування особливостей матеріальної бази; поступове збільшення частки коштів, які виділяються за результати освітньої діяльності [14].

Таким чином, вагомими завданнями з метою удосконалення механізму фінансування освіти залишаються: створення умов для поглиблення фінансової самостійності закладів освіти; взаємоузгодження обсягів та структури підготовки кадрів потребам держави; поліпшення взаємодії і координації інституцій у

даній сфері; переведення закладів вищої освіти у статус небюджетних неприбуткових закладів із збереженням та розширенням податкових пільг бюджетних установ.

Частка видатків на загальнодержавні функції за 2013–2017 роки складає – 15,14 %. Разом з цим 65,89% з даних видатків становлять видатки на обслуговування боргу. Відповідно до прогнозних розрахунків Міністерства фінансів України за 2019–2045 роки частка платежів з обслуговування державного боргу в загальній структурі платежів з погашення та обслуговування державного боргу становитиме 40,43 %, у тому числі за 2019–2028 роки – 37,52%, за 2029–2038 роки – 32,03%, за 2039–2045 роки – 35,59% (табл. 3).

Таким чином, вагомим завдання є розробка нових підходів щодо стратегії управління державним боргом, що є невід'ємною складовою державної фінансово-бюджетної політики держави, ефективний механізм управління державним боргом може стати потужним фактором економічного зростання. При цьому, частка платежів на обслуговування державного боргу не повинна перевищувати економічно обґрунтований рівень. Доцільною є зміна підходу до процесу управління державним боргом.

Таблиця 3. Платежі з погашення та обслуговування державного боргу у 2019–2045 роках за діючими угодами

Показники	2019-2045		2019-2028		2029-2038		2039-2045	
	млрд.грн.	%	млрд.грн.	%	млрд.грн.	%	млрд.грн.	%
Всього платежів	112,74	100,00	222,84	100,00	74,19	100,00	21,38	100,00
Обслуговування	40,43	35,86	83,62	37,52	23,76	32,03	7,61	35,59
Погашення	72,32	64,15	139,23	62,48	50,42	67,96	13,77	64,41
Державний внутрішній борг	52,81	46,84	88,14	39,55	43,44	58,56	19,14	89,52
Обслуговування	25,91	49,05	47,37	53,74	19,09	43,95	7,04	36,79
Погашення	26,91	50,95	40,78	46,26	24,35	56,05	12,10	63,21
Державний зовнішній борг	59,93	53,16	134,70	60,45	30,74	41,44	2,24	10,48
Обслуговування	14,52	24,22	36,25	26,91	4,67	15,20	0,57	25,26
Погашення	45,41	75,78	98,45	73,09	26,07	84,80	1,67	74,74

Джерело: складено та розраховано за даними: <https://www.minfin.gov.ua> [15].

Вагомим завданням в умовах інституційних перетворень залишається забезпечення єдиного підходу до всіх учасників бюджетного процесу з точки зору підвищення рівня обґрунтованості бюджетної архітектури за економічною класифікацією видатків бюджету. Зокрема, частка капітальних видатків зведеного бюджету у загальному обсязі в середньому за 2013–2017 роки складає 6,94 %, що не дає можливості для стимулювання економічних процесів (рис. 1).

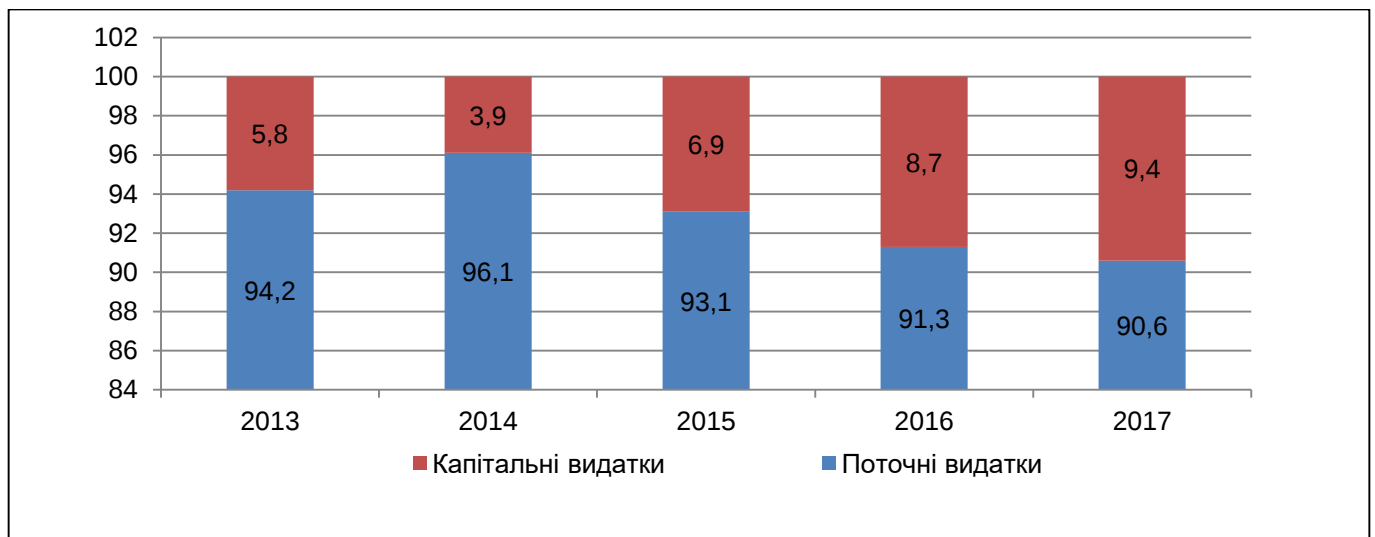

Рисунок 1. Співвідношення частки капітальних та поточних видатків зведеного бюджету у 2013–2017 роки, %

Джерело: складено та розраховано за даними: <https://www.minfin.gov.ua> [15].

Таким чином, на даному етапі суспільного розвитку, враховуючи важливість капітальних вкладень та обмеженість державних фінансових ресурсів, вагомими завданнями є удосконалення інвестиційно-інноваційної політики. Без створення умов для розвитку інвестиційно-інноваційного середовища подолати фінансово-кризові процеси практично не можливо. Доцільною є реалізація заходів щодо: посилення децентралізації інвестиційного процесу; створення сприятливих умов для залучення іноземного капіталу; перехід до розміщення державних коштів на конкурсній основі під ефективні інвестиційно-інноваційні проекти.

Висновки. Розвиток державних фінансів залежить від напрямів перетворення системи планування видаткової частини бюджету у відповідності до змін соціально-економічного середовища. Обґрунтована бюджетна стратегія щодо планування видаткової частини бюджету, її структури сприяє збалансованому розподілу національного доходу. Разом з цим, відповідна стратегія повинна базуватись на якісній оцінці та моніторингу тенденції розвитку вітчизняної економіки та спрямовуватись на забезпечення інноваційної активності виробництва. В умовах трансформаційних перетворень вагомими є завдання щодо оптимізації бюджетних видатків, забезпечення достатнього рівня їх гнучкості виходячи із економічної циклічності та макроекономічної ситуації в країні. Вирішення зазначених завдань можливе в контексті повноцінного впровадження у бюджетний процес середньострокового планування, що забезпечить ефективне фінансування стратегічних напрямів соціально-економічного розвитку країни, чіткий взаємозв'язок фінансування та результатів програм і заходів. Формування бюджетів на середньостроковий перспективу дозволить підвищити дієвість системи моніторингу та оцінювання бюджетних програм, у тому числі оцінювання результативності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у досягненні поставлених цілей.

Список використаних джерел

1. Б'юкенен Дж. М., Масгрейв Р. А. *Суспільні фінанси і суспільний вибір: два протилежних бачення держави*; [пер. з англ.]. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. 176 с.
2. Блауг М. Митчел, Уэсли Клер // 100 великих економістів до Кейнса *Great Economists before Keynes: An introduction to the lives works of one hundred great economists of the past*. СПб. : Экономикс, 2008. С. 218–221. 352 с.
3. Кейнс Дж. М. *Общая теория занятости, процента и денег*; [пер. с англ.] М. : Гелиос, 2012. 352 с.
4. Bogolib T. M. *The public sector of finance economy in the modern world. Equilibrium*. 2013. №1. Р. 76–89.
5. Запатріна І. В. *Бюджетний механізм економічного зростання: монографія*. Київ : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. 528 с.
6. Лисяк Л. В., Сальникова Т. В. *Напрями вдосконалення бюджетної політики України в умовах децентралізації. Науковий погляд: економіка та управління*. 2017. С. 42–56.
7. Чугунов І. Я., Макогон В. Д. *Теоретико-методологічні засади перспективного прогнозування доходів місцевих бюджетів. Наукові праці НДФІ*. 2007. Вип. 2. С. 3–14.
8. Максютя А. А., Чугунов І. Я. *Бюджетна складова суспільного розвитку. Вісник КНТЕУ*. 2012. № 3. С. 45–54.
9. *Про першочергові заходи з розвитку місцевого самоврядування в Україні на 2017 рік: Указ Президента України від 07.12.2016 № 545/2016*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/545/2016>.
10. *Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 № 275-р*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249935442>.
11. *Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.
12. *Про затвердження Порядку проведення Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 № 698*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/698-2007-%D0%BF>.
13. *Про Основні напрями бюджетної політики на 2018–2020 роки: Проект Постанови Кабінету Міністрів України від 15.06.2017 № 6591*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62047
14. *Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
15. *Офіційний сайт Міністерства фінансів України*. URL: <https://www.minfin.gov.ua/>
16. *Офіційний сайт Державної служби статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

References

1. B'iukenen, Dzh. M. & Mashreiv, R. A. (2004). *Suspilni finansy i suspilnyi vybir: dva protylezhnykh bachennia derzhavy*; [Public finances and social choice]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia, 176 s. [in Ukr.]
2. Blaug, M. Mitchel & Uesli Kler (2008). 100 velikikh ekonomistov do Keynса [Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past], SPb. : Ekonomikus, 218–221. [in Rus.]
3. Keyns, Dzh. M. (2012). *Obshchaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg*; [per. s angl.]. M. : Gelios, 352 s. [in Rus.]
4. Bogolib, T. M. (2013). *The public sector of finance economy in the modern world. Equilibrium*, 1, 76–89. [in Eng.]
5. Zapatrina, I. V. (2007). *Biudzhetni mekhanizm ekonomichnoho zrostannia* [Budgetary mechanism of economic growth] : monohrafiia. Kyiv : In-t sots.-ekon. Stratehii, 528 s. [in Ukr.]
6. Lysiak, L. V. & Salnykova, T. V. (2017). *Napriamy vdoskonalennia biudzhetnoi polityky Ukrainy v umovakh detsentralizatsii* [Directions of improvement of fiscal policy of Ukraine in conditions of decentralization]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, 42–56. [in Ukr.]
7. Chuhunov, I. Ya. & Makohon, V. D. (2007). *Teoretyko-metodolohichni zasady perspektyvnoho prohnouzuvannia dokhodiv mistsevykh biudzhativ* [Theoretical and methodological principles of perspective forecasting of local budget revenues]. *Naukovi pratsi NDFI*, 2. 3–14. [in Ukr.]
8. Maksyuta, A. A. & Chuhunov, I. Ya. (2012). *Biudzhetna skladova suspilnoho rozvytku* [Budget component of social development], *Visnyk KNTEU*, 3, 45–54. [in Ukr.]

9. *Pro pershocherhovi zakhody z rozvytku mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini na 2017 rik: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 07.12.2016 № 545/2016 [On Priority Measures for the Development of Local Self-Government in Ukraine for 2017: Decree of the President of Ukraine dated 07.12.2016 № 545/2016]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>.*

10. *Pro zatverdzhennia serednostrokovoho planu priorytetnykh dii Uriadu do 2020 roku ta planu priorytetnykh dii Uriadu na 2017 rik: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.04.2017 № 275-r. [On approval of the medium-term plan of the Government's priority actions by 2020 and the plan of priority actions of the Government for 2017: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 03.04.2017 № 275-p]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249935442>.*

11. *Pro dobroviline ob'ednannia terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 № 157-VIII [On Voluntary Association of Territorial Communities: Law of Ukraine dated 05.02.2015 № 157-VIII]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/157-19>.*

12. *Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia Derzhavnoi audytorskoii sluzhboii, yii mizhrehionalnymy terytorialnymy orhanamy derzhavnoho finansovoho audytu vykonannia biudzhethnykh prohram: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.05.2007 № 698. [On Approval of the Procedure for conducting by the State Audit Office, its interregional territorial bodies of the state financial audit of execution of budget programs: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated May 12, 2007 № 698]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/698-2007-%D0%BF>.*

13. *Pro Osnovni napriamy biudzhethnoi polityky na 2018–2020 roky: Proekt Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.06.2017 № 6591 [About the Main Directions of Budget Policy for 2018-2020: Draft Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 15, 2017 № 6591]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62047.*

14. *Biudzhethnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456–VI. [The Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine dated 08.07.2010 № 2456-VI]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>*

15. *Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://www.minfin.gov.ua/>.*

16. *Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official web site of the State Statistic Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.*

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Макогон Валентина Дмитрівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри фінансів,

Київський національний торговельно-економічний університет

e-mail: makvkn-teu@gmail.com

orcid.org/0000-0002-2331-8455

Researcher ID: P-3053-2017

Адаменко Ірина Петрівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник відділу бюджетної системи Науково-дослідного фінансового інституту, Київський національний торговельно-економічний університет

e-mail: irynadamenko@gmail.com

orcid.org/0000-0002-5951-2145

Researcher ID: B-3587-2018

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Макогон Валентина Дмитриевна, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, доцент кафедры финансов,

Киевский национальный торгово-экономический университет

e-mail: makvkn-teu@gmail.com

Адаменко Ирина Петровна, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела бюджетной системы Научно-исследовательского финансового института

Киевский национальный торгово-экономический университет

e-mail: irynadamenko@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHORS

Makohon Valentyna, Candidate of Economic Sciences, Senior Researcher Associate Professor of the Department of Finance

Kyiv National University of Trade and Economics

e-mail: makvkn-teu@gmail.com

Adamenko Iryna, PhD in Economics, Senior Research Fellow at budget system division of Research Financial Institute of the Kyiv National University of Trade and Economics

e-mail: irynadamenko@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОДАТКОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У ПОСТБІФУРКАЦІЙНИЙ ПЕРІОД*

Нікітішин А. О.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання інституційних перетворень податкового регулювання після прийняття Податкового кодексу України.

Метою дослідження є розкриття інституційних перетворень податкового регулювання та визначення зміни його фінансової ролі при формуванні бюджету країни після прийняття Податкового кодексу України.

Методи дослідження. Методологічною основою статті є положення теорії синергетики, які використані при аналізі трансформації податкового регулювання. У науковому дослідженні використовувався понятійно-категоріальний апарат синергетичної парадигми.

Результат роботи: розкрито інституційні перетворення податкового регулювання та визначено зміни його фінансової ролі при формуванні доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів після прийняття Податкового кодексу України. Встановлено, що прийняття даного законодавчого документу мало наслідком значну трансформацію інституційних засад податкового регулювання, що сприяло підвищенню впорядкованості відносин між фінансовими органами та платниками податків. Проведений аналіз показав, що значне скорочення податків і зборів у податковій системі України наприкінці 2010 року, а також у 2011-2017 роках не призвело до втрати її фінансового потенціалу, а навпаки – підвищило якість забезпечення бюджету податковими доходами.

Галузь застосування результатів: результати проведеного дослідження можуть бути використані у теорії й практиці оподаткування, управлінні податковими процесами, виробленні стратегій розвитку державної податкової політики на державному та місцевому рівнях.

Висновок. Визначено, що прийняття Податкового кодексу України зумовило трансформацію вітчизняної системи податкового регулювання при формуванні доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів. У період 2011-2017 років в порівнянні з 2004-2010 роками спостерігається: підвищення фінансової ролі податкового регулювання при формуванні доходів бюджетної системи України; підвищення фінансової ролі податкового регулювання при формуванні доходів бюджету країни на загальнодержавному рівні; стабільність фінансової ролі податкового регулювання при формуванні доходів бюджету країни на місцевому рівні.

Ключові слова: податок, оподаткування, податкове регулювання, податкова система, трансформація, біфуркація.

ТРАНСФОРМАЦИЯ НАЛОГОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В ПОСТБИФУРКАЦИОННЫЙ ПЕРИОД

Никитишин А. А.

Предметом исследования есть теоретические и практические вопросы институциональных преобразований налогового регулирования после принятия Налогового кодекса Украины.

Целью исследования есть раскрытие институциональных преобразований налогового регулирования и определение изменения его фискальной роли при формировании бюджета страны после принятия Налогового кодекса Украины.

Методы исследования. Методологической основой статьи являются положения теории синергетики, которые использованы при анализе трансформации налогового регулирования. В научном исследовании использовался понятийно-категориальный аппарат синергетической парадигмы.

Результат работы: раскрыты институциональные преобразования налогового регулирования и определены изменения его фискальной роли при формировании доходов сводного, государственного и местных бюджетов после принятия Налогового кодекса Украины. Установлено, что принятие данного законодательного документа имело следствием значительную трансформацию институциональных основ налогового регулирования, что способствовало повышению упорядоченности отношений между фискальными органами и налогоплательщиками. Проведенный анализ показал, что значительное сокращение налогов и сборов в налоговой системе Украины в конце 2010 года, а также в 2011-2017 годах не привело к потере ее фискального потенциала, а наоборот - повысило качество обеспечения бюджета налоговыми доходами.

Область применения результатов. Результаты проведенного исследования могут быть использованы в теории и практике налогообложения, управлении налоговыми процессами, выработке стратегий развития государственной налоговой политики на государственном и местном уровнях.

Вывод. Определено, что принятие Налогового кодекса Украины обусловило трансформацию отечественной системы налогового регулирования при формировании доходов сводного, государственного и местных бюджетов. В период 2011-2017 годов по сравнению с 2004-2010 годами наблюдается: повышение фискальной роли налогового регулирования при формировании доходов

* Роботу виконано в межах фундаментальної науково-дослідної роботи «Бюджетна стратегія економічного зростання» (номер державної реєстрації 0118U000128).

бюджетной системы Украины; повышение фискальной роли налогового регулирования при формировании доходов бюджета страны на общегосударственном уровне; стабильность фискальной роли налогового регулирования при формировании доходов бюджета страны на местном уровне.

Ключевые слова: налог, налогообложение, налоговое регулирование, налоговая система, трансформация, бифуркация.

TRANSFORMATION OF TAX REGULATION IN THE POST-BIFURCATION PERIOD

Nikitishin A. O.

The object of the research is to study theoretical and practical questions of institutional transformation of tax regulation after the adoption of the Tax Code of Ukraine.

The aim of the research is to show institutional transformations of tax regulation and to determine changes in its fiscal role in formation of the national budget after the adoption of the Tax Code of Ukraine.

Research methods. Methodological foundation of the article is built on the terms of the synergetic theory used for analysing the transformation of the tax regulation. The terms and categories of the synergetic paradigm were used in the scientific research.

Research results: we showed institutional transformations of the tax regulation and determined the changes in its fiscal role in formation of the income of the summary, state and local budgets after the adoption of the Tax Code of Ukraine. It was proven that the adoption of this legislative act resulted in a significant transformation of the institutional foundations of the tax regulation which helped to normalize the relations between fiscal authorities and taxpayers. The conducted study showed that a significant reduction of taxes and charges in the tax system of Ukraine at the end of 2010 as well as in the period from 2011 to 2017 did not result in the loss of its fiscal potential and, on the contrary, improved the quality of the budget provision with tax income.

Branch of results application: the results of the conducted research can be used in taxation theory and practice, management of tax processes and development of strategies of the state tax policy on the state and local levels.

Conclusion. It was proven that the adoption of the Tax Code of Ukraine resulted in transformation of the national tax regulation system at formation of income of the summary, state and local budgets. The following events were observed in the period from 2011 to 2017 in comparison with the period from 2004 to 2010: increase of the fiscal role of the tax regulation in formation of income of the budget system of Ukraine; increase of the fiscal role of the tax regulation in formation of income of the national budget on the national level; stability of the fiscal role of the tax regulation in formation of income of the national budget on the local level.

Key words: tax, taxation, tax regulation, taxation system, transformation, bifurcation

JEL Classification: H21, H71, K34.

Постановка проблеми. До кінця 2010 року податкова система України досягла критичного рівня неефективності, що проявилось у дестабілізації матеріального виробництва, негативному впливі на економічні процеси, слабкій координації податкового законодавства та значній кількості змін до нього, дискретності у реформуванні, значних інституційних витратах як платників податків так і податкових органів тощо. Зазначене зумовило суттєве зменшення її ролі як вагомого інструменту впливу на соціально-економічний розвиток країни.

Накопичення значних дисбалансів у податковій системі України зумовило виникнення переломного моменту, коли урядові необхідно було приймати стратегічне рішення, покликане суттєво підвищити дієвість інституту оподаткування, на основі якісного удосконалення інституційного забезпечення розвитку податкових відносин. І таким рішенням стало прийняття наприкінці 2010 року довгоочікуваного Податкового кодексу України.

Саме тому набуває актуальності питання визначення та аналізу змін інституційних показників податкового регулювання у період після прийняття даного інститутоформуєного законодавчого документу, що дозволить приймати більш обґрунтовані рішення при досягненні основного завдання державної фінансової політики – забезпечення оптимальної моделі перерозподілу фінансових ресурсів, маючи на меті забезпечення стійкого зростання матеріального виробництва та добробуту населення країни.

Аналіз останніх наукових досліджень. Значну увагу до дослідження розвитку вітчизняної податкової системи приділили у своїх наукових працях такі науковці як: В. Л. Андрущенко, В. В. Лисенко, Л. В. Лисяк, А. А. Мазаракі, А. М. Новицький, А. М. Соколовська, Т. В. Тучак, І. Я. Чугунов, К. І. Швабій та інші. Віддаючи належне значному внеску авторів у дослідження зазначеного напрямку державних фінансів, відмітимо, що перетворенню податкового регулювання із урахуванням положень теорії синергетики приділено недостатньо уваги.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання інституційних перетворень податкового регулювання після прийняття Податкового кодексу України.

Метою дослідження є розкриття інституційних перетворень податкового регулювання та визначення зміни його фискальної ролі при формуванні бюджету країни після прийняття Податкового кодексу України.

Методологічною основою статті стали положення теорії синергетики, які використані при аналізі трансформації податкового регулювання. Також у дослідженні використовувався понятійно-категоріальний апарат синергетичної парадигми.

Результати дослідження. Термін «трансформація» походить від латинського слова «transformatio», яке означає зміну, перетворення виду, істотних властивостей і форми чого небудь [1]. Прийняття Податкового кодексу України було зумовлено тим, що функціонування інституту податкового регулювання деякою мірою

вже не відповідало сучасним ринковим умовам господарювання, а процес його часткової зміни не забезпечував дієвого впливу на соціально-економічний розвиток країни. Наростаючий суперечливий вплив асинхронного та асиметричного розвитку системи податкового регулювання на економічні процеси вимагав її інституційної трансформації.

На думку В.Д. Лагутіна: «Розвиток характеризується багатовимірною природою. Він починається в точках біфуркації...» [2, с. 41]. Таку точку біфуркації В.П. Горбулін називає «моментом істини» [3, с. 483]. У сучасних наукових працях термін «біфуркація» досить часто вживається для позначення якісних перебудов різних об'єктів або систем які еволюціонують, а саму перебудову біфуркацією [4]. Зокрема, автори монографії «Структурні зміни та економічний розвиток України» зазначають: «У момент настання точки біфуркації в економіці відбуваються серйозні зміни: змінюється структура системи, пропорції...» [5, с. 87]. Біфуркаційний шлях розвитку вітчизняної податкової системи, з огляду на прийняття Податкового кодексу України – це перехід до нового механізму розвитку та впорядкування податкових відносин. Таку точку біфуркації можливо визначити як «м'яку», тому що перехід системи із одного стану в інший відбувся плавно і безперервно [6].

В залежності від стійкості, здатності до саморозвитку та адекватності системи зовнішнім умовам розвитку виникають нові точки біфуркації: «... у процесі руху від однієї точки біфуркації до іншої відбувається розвиток системи» [7, с. 43]. Один із засновників філософії систем та загальної теорії розвитку Е. Ласло розглядає біфуркацію як перехідну стадію, «вікно» у новий стійкий динамічний режим [8, с. 12].

Таким чином, прийняття Податкового кодексу України наприкінці 2010 р. стало піковою точкою (точкою біфуркації), в якій започатковано новий етап розвитку вітчизняної податкової системи. Він визначався виникненням якісно нових механізмів, відносин та тенденцій у податковому регулюванні, яке зазнало значних трансформацій, перетворилося у дієву систему, яка має якісно нову здатність задовольняти соціально-економічні потреби країни.

Точки біфуркації надають поштовх системі для переходу на якісно новий рівень розвитку, вони можуть конструктивно впливати на еволюцію системи [9, с. 39-40]. Проте, як слушно зауважує А.А. Мазаракі, у певний період при функціонуванні організації можуть виникати нерівноважні процеси «... злам стабільного порядку...», коли виникають нестійкі стани «точки біфуркації» [10, с. 18]. Іноді суспільство не повністю сприймає такий злам минулого порядку, що яскраво демонструє «Податковий Майдан» [11, с. 170; 12, с. 248]. Зазначений Майдан розпочався 16 листопада 2010 року, набувши масового характеру 22 листопада 2010 року, і був протестом платників податків проти нових правил оподаткування у Податковому кодексі України, який відміняв прийнятні для них механізми спрощеного режиму оподаткування малого бізнесу. Саме тому вважаємо обґрунтованим твердження, що: «Розвиток податкової системи повинен відбуватися еволюційним шляхом відповідно до довгострокових макроекономічних цілей розвитку держави» [13, с. 94]. В умовах нестійкого економічного зростання, значної залежності вітчизняних макро- та мікро- економічних показників від розвитку глобальної економіки такий розвиток має бути забезпечено, як зазначає А.М. Соколовська, шляхом: «...поступових, еволюційних змін...», без докорінної перебудови «...складу і структури її «ядра» [14, с. 312]. Важливим є забезпечення та, як наголошує І.Я. Чугунов: «...посилення системності та послідовності у реалізації бюджетно-податкової політики...» на всіх рівнях економічних процесів [15, с. 7].

Прийняття Податкового кодексу України наприкінці 2010 р. стало біфуркаційним переходом до нових інституційних засад податкового регулювання, сприяло інституційному оновленню податкової системи України. Якщо підходити (з врахуванням положень системно-синергетичного підходу [16]) до розуміння біфуркації як переломного моменту у розвитку податкової системи України, в якій визначається майбутній напрям її розвитку, то постбіфуркаційний період – це час після такого моменту, тобто після прийняття Податкового кодексу України.

Трансформація податкового регулювання у постбіфуркаційний період (якісно новий період розвитку після прийняття Податкового кодексу України) характеризується упорядкуванням податкових відносин, забезпеченням організаційної єдності системи, підвищенням її адаптації до сучасних соціально-економічних процесів в країні. У постбіфуркаційний період (з початку 2011 року) система податкового регулювання проходить досить складні процеси інституційної трансформації, формування нової архітекτονіки та адаптації до зовнішніх соціально-економічних умов, для якого є характерним (особливо на початковому етапі перетворень) певна непередбачуваність та невизначеність. Таким чином, постбіфуркаційний період є періодом виникнення впорядкованості системи у новому стані.

Значний вплив на дохідну частину бюджету країни має податкове регулювання [17, с. 31]. Значне скорочення кількості податків і зборів у прийнятому Податковому кодексі України призвело до тимчасового вступу податкової системи України у зону біфуркації, а у такій зоні, як відмічають в загальному В.П. Горбулін та А.Б. Качинський: «...майбутнє системи стає непередбачуваним» [18, с. 100]. У випадку із податковою системою така непередбачуваність могла проявитися у втраті її фіскального потенціалу і, як наслідок, виникненні у 2011 р. дисбалансів у бюджетній системі та зменшенні ефективності політики у сфері державних фінансів. У такі періоди часто виникають точки біфуркації, які спричиняють злам старих тенденцій, формування нових конфігурацій чинників, започаткування інших напрямів розвитку та структурних зрушень [19, с. 5].

Податкове регулювання є важливим інструментом формування дохідної частини бюджету України. Питома вага дохідної частини Зведеного бюджету України у валовому внутрішньому продукті (ВВП) за 2004-2010 рр. складає в середньому 28,80%, 2011-2017 рр. – 31,08% (Табл. 1).

У постбіфуркаційний період відбулась трансформація ролі податкового регулювання при формуванні доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів.

Таблиця 1. Питома вага дохідної частини Зведеного бюджету України у ВВП за період 2004-2017 рр., %

Період	Роки	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Офіційні трансфери від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	Цільові фонди	Разом доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів)
Добіфуркаційний	2004	17,67	6,87	0,71	0,12	0,23	25,60
	2005	21,44	6,95	0,61	0,04	0,30	29,34
	2006	22,25	7,18	0,57	0,03	0,38	30,41
	2007	21,47	6,46	0,85	0,01	0,48	29,28
	2008	22,93	6,11	0,68	0,01	0,34	30,06
	2009	21,97	6,17	0,39	0,07	0,23	28,82
	2010	20,92	6,59	0,28	0,03	0,25	28,07
	2004-2010	21,24	6,62	0,58	0,04	0,32	28,80
Точка біфуркації - прийняття Податкового кодексу України							
Постбіфуркаційний	2011	24,81	4,45	0,17	0,04	0,08	29,54
	2012	24,71	5,55	0,20	0,02	0,06	30,53
	2013	23,25	5,58	0,11	0,10	0,04	29,08
	2014	23,16	5,08	0,13	0,34	0,03	28,74
	2015	25,53	7,05	0,09	0,09	0,03	32,79
	2016	27,28	5,26	0,07	0,18	0,03	32,82
	2017	27,75	5,18	0,07	0,05	1,02	34,08
	2011-2017	25,21	5,45	0,12	0,12	0,18	31,08
	2011-2017/ 2004-2010	+3,97	-1,17	-0,46	+0,08	-0,14	+2,28

Джерело: складено та розраховано на підставі даних [20].

Протягом постбіфуркаційного періоду 2011-2017 рр. показник частки податкових надходжень до Зведеного бюджету України у ВВП складає 25,21%, що на 3,97% відсоткових пунктів більше показника добіфуркаційного періоду (21,24%) – це свідчить про підвищення фіскальної ролі податкового регулювання при формуванні доходів бюджетної системи України після прийняття Податкового кодексу України.

На збільшення частки перерозподілу ВВП через Зведений бюджет України у постбіфуркаційний період 2011-2017 рр. (31,08%) проти добіфуркаційного періоду 2004-2010 рр. (28,80%) вплинули:

- економічні фактори (зростання прибутку прибуткових підприємств – надходження податку на прибуток підприємств; зростання імпорту товарів - податку на додану вартість з ввезених на територію України товарів та акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції); зростання середньомісячної заробітної плати – податку на доходи фізичних осіб);
- зміни до механізмів оподаткування в частині проведення індексації ставок податків;
- перерахування прибутку Національним банком України та дивідендів Національною акціонерною компанією «Нафтогаз України»;
- конфіскація коштів за рішенням суду за вчинення корупційного правопорушення.

Як свідчать дані таблиці 1, найбільша частка ВВП розподілялася через податкову систему у 2017 р. – 27,75%. На формування максимального показника 2017 р. вплинуло значне зростання основних джерел, які формують податкові надходження. Загальна сума податкових надходжень за 2017 р. зросла в порівняно з 2016 р. на 27,3%, а в розрізі основних джерел надходжень: податку на додану вартість (сальдо) – на 33,3%, акцизного податку – на 19,3%, податку на прибуток підприємств – на 21,9%, податку на доходи фізичних осіб – на 33,8%.

Неподаткові надходження також становлять значну частку перерозподілу ВВП та складають у 2004-2010 рр. – 6,62% та 2010-2017 рр. – 5,45%.

Динаміка податкових надходжень повністю відповідає загальній тенденції до зростання, адже вони є базовими джерелами формування доходів бюджету. Роль неподаткових надходжень зменшується, це свідчить про переорієнтацію національної економічної системи та зростання податкового навантаження на неї.

Як свідчать дані таблиці 2, середній показник розподілу ВВП через Державний бюджет України за 2004-2010 рр. складає – 22,20%, за 2011-2017 рр. – 24,45%.

Протягом постбіфуркаційного періоду 2011-2017 рр. показник частки податкових надходжень до Державного бюджету України у ВВП складає 19,41%, що на 3,88% відсоткових пунктів більше показника добіфуркаційного періоду (15,53%) - це свідчить про підвищення фіскальної ролі податкового регулювання при формуванні доходів бюджету на загальнодержавному рівні після прийняття Податкового кодексу України.

Така динаміка зумовлена збільшенням ставок:

- акцизного податку на підакцизні товари: пиво, вина кріплені, зброджені напої, спирт етиловий та спиртові напої, тютюнові вироби, пальне, паливо пічне;

- рентної плати за користування надрами;
- рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України;
- рентної плати за спеціальне використання води.

Також у 2015 р. відбулася зміна пропорції розподілу мобілізованих сум податку на доходи фізичних осіб між бюджетами на користь поповнення Державного бюджету України.

Питома вага дохідної частини місцевих бюджетів України у ВВП за 2004-2010рр. складає в середньому 7,14%, 2011-2017 рр. – 6,79% (Табл. 3).

Таблиця 2. Питома вага дохідної частини Державного бюджету України у ВВП за період 2004-2017 рр., %

Період	Роки	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Офіційні трансфери від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	Офіційні трансфери	Цільові фонди	Разом доходів
Добіфуркаційний	2004	12,55	6,26	0,24	0,12	0,44	0,07	19,67
	2005	16,29	6,17	0,16	0,04	0,32	0,05	23,03
	2006	16,78	6,33	0,10	0,03	0,28	0,12	23,63
	2007	15,53	5,61	0,24	0,01	0,58	0,12	22,09
	2008	16,94	5,33	0,21	0,01	0,78	0,10	23,39
	2009	15,72	5,35	0,11	0,07	0,82	0,07	22,14
	2010	14,89	5,81	0,05	0,03	0,59	0,10	21,47
	2004-2010	15,53	5,84	0,16	0,04	0,54	0,09	22,20
Точка біфуркації - прийняття Податкового кодексу України								
Постбіфуркаційний	2011	19,39	3,64	0,04	0,04	0,20	0,02	23,32
	2012	18,83	4,68	0,08	0,02	0,09	0,02	23,72
	2013	17,26	4,78	0,02	0,10	0,11	0,01	22,28
	2014	17,66	4,31	0,06	0,34	0,13	0,01	22,50
	2015	20,59	6,04	0,01	0,09	0,16	0,01	26,89
	2016	21,12	4,34	0,01	0,17	0,17	0,01	25,84
	2017	21,02	4,31	0,01	0,05	0,20	1,00	26,59
	2011-2017	19,41	4,59	0,03	0,12	0,15	0,15	24,45
	2011-2017/ 2004-2010	+3,88	-1,25	-0,13	+0,08	-0,39	+0,06	+2,25

Джерело: складено та розраховано на підставі даних [20].

Таблиця 3. Питома вага дохідної частини місцевих бюджетів України у ВВП за період 2004-2017 рр., %

Період	Роки	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Офіційні трансфери від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	Цільові фонди	Разом доходів (без урахування міжбюджетних трансфертів)
Добіфуркаційний	2004	5,12	0,61	0,47	0,00	0,17	6,37
	2005	5,16	0,77	0,45	0,00	0,24	6,63
	2006	5,47	0,85	0,47	0,00	0,26	7,06
	2007	5,94	0,86	0,61	0,00	0,36	7,77
	2008	5,98	0,78	0,46	0,00	0,23	7,46
	2009	6,25	0,82	0,27	0,00	0,16	7,50
	2010	6,03	0,78	0,23	0,00	0,14	7,19
	2004-2010	5,71	0,78	0,42	0,00	0,22	7,14
Точка біфуркації - прийняття Податкового кодексу України							
Постбіфуркаційний	2011	5,42	0,81	0,14	0,00	0,06	6,42
	2012	5,88	0,87	0,12	0,00	0,04	6,91
	2013	5,99	0,80	0,09	0,00	0,03	6,91
	2014	5,50	0,77	0,07	0,00	0,02	6,37
	2015	4,94	1,01	0,08	0,00	0,02	6,06
	2016	6,16	0,92	0,06	0,00	0,02	7,16
	2017	6,74	0,87	0,06	0,00	0,02	7,69
	2011-2017	5,80	0,86	0,09	0,00	0,03	6,79
	2011-2017/ 2004-2010	+0,09	+0,08	-0,33	0,00	-0,19	-0,35

Джерело: складено та розраховано на підставі даних [20].

Зміни до Бюджетного та Податкового кодексів України внаслідок реформи децентралізації, яка триває з 2014 р. та має на меті передати повноваження та фінанси від державної влади до органів місцевого самоврядування, стали наслідком зростання частки дохідної частини місцевих бюджетів України у ВВП у 2016 р. та 2017 р. до 7,16% та 7,69% відповідно. На зростання частки дохідної частини місцевих бюджетів України у ВВП у зазначений період вплинуло збільшення ролі податкових надходжень при формуванні доходів місцевих бюджетів.

Протягом постбіфуркаційного періоду 2011-2017 рр. показник частки податкових надходжень до місцевих бюджетів України у ВВП складає 5,80%, що лише на 0,09% відсоткових пунктів більше показника добіфуркаційного періоду (5,71%) - це свідчить про певну стабільність фіскальної ролі податкового регулювання при формуванні доходів бюджету на місцевому рівні після прийняття Податкового кодексу України.

Визначаючи потенційний момент біфуркації державного сектора економіки України, Л.В. Лисяк та О.М. Грабчук наголошують, що така біфуркація: «... означає, скоріше за все, ні його руйнування, а зміну засад функціонування...» [21, с. 168]. У точці біфуркації та післябіфуркаційний період значної трансформації зазнали інституційні засади податкового регулювання, які впорядковують відносини між фіскальними органами та платниками податків: суттєво розширено перелік їх прав та обов'язків.

Деякі автори розглядають біфуркацію, як: «...математичне зображення діалектичного переходу кількісних змін у якісні», «...перехід динамічної системи від одного структурно-стійкого стану до іншого через структурно-нестійкий стан в точці біфуркації» [22]. Якщо розглядати суттєве зменшення податків і зборів після прийняття Податкового кодексу України при одночасному збереженні і підвищенні їх фіскального потенціалу, то біфуркацію у податковому регулюванні можливо розглядати як трансформацію кількісних змін у якісні.

Висновки. Після прийняття Податкового кодексу України відбулася трансформація вітчизняної системи податкового регулювання при формуванні доходів зведеного, державного та місцевих бюджетів. У постбіфуркаційний період 2011-2017рр. показник частки податкових надходжень:

- до Зведеного бюджету України у ВВП складає 25,21%, що на 3,97% відсоткових пунктів більше показника добіфуркаційного періоду (21,24%) - це засвідчило підвищення фіскальної ролі податкового регулювання при формуванні доходів бюджетної системи України;

- до Державного бюджету України у ВВП складає 19,41%, що на 3,88% відсоткових пунктів більше показника добіфуркаційного періоду 2004-2010 рр. (15,53%) - це свідчить про підвищення фіскальної ролі податкового регулювання при формуванні доходів бюджету країни на загальнодержавному рівні;

- до місцевих бюджетів України у ВВП складає 5,80%, що на 0,09% відсоткових пунктів більше показника добіфуркаційного періоду (5,71%) - це свідчить про певну стабільність фіскальної ролі податкового регулювання при формуванні доходів бюджету країни на місцевому рівні.

Реформування вітчизняного податкового механізму, шляхом прийняття Податкового кодексу України, як засвідчила трансформація інституційних показників податкового регулювання у період 2011-2017 рр., підвищило стійкість податкової системи України до екзогенного та ендогенного негативного впливу, прискорило динаміку її інституціоналізації: перетворило в нову структуровану систему, яка забезпечує стійкість фінансової системи, посилює дієвість податкової політики в умовах економічних перетворень, забезпечує соціально-економічний розвиток країни.

Збільшення фіскальної ролі податкового регулювання при формуванні доходів бюджету країни протягом останніх років вимагає вжиття заходів по обмеженню податкової експансії уряду у відповідь на реалізацію політики управління державним боргом, що є актуальним напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. Київ : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1974. 775 с.
2. Лагутін В. Можливості інституційного аналізу суспільної стабільності та розвитку. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2018. № 3. С. 37-52.
3. Світова гібридна війна : український фронт : монографія; за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 496 с.
4. Мартинович Я. М. Цивілізація у точці біфуркації: зародження нового соціального порядку і сучасної моделі управління політичною, економічною та соціокультурною сферами. Економіка і менеджмент культури. 2016. № 1. С. 5-32.
5. Геєць В. М., Шинкарук Л. В., Артьомова Т. І. та ін. Структурні зміни та економічний розвиток України : монографія; за ред. д-ра екон. наук Л. В. Шинкарук. Київ : НАН України; Ін-т екон. та прогнозув, 2011. 696 с.
6. Потапова Н. А. Синергетичний розвиток складних економічних систем. «Проблеми економіки та управління»: Вісник НУ «Львівська політехніка». 2012. № 725. С. 180-186.
7. Бліщук К. М., Борщук Є. М., Бурик З. М. та ін. Концептуальні засади теорії реформування економічної системи України : навч.-наук. вид.; за наук. ред. чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук, проф. В. С. Загорського. К. ; Львів : НАДУ, 2012. 476 с.
8. Laszlo E. The Age of Bifurcation. N. Y. L. : Gordon and Breach, 1991. 126 p.
9. Мазур О. Біфуркаційний характер розвитку роздрібної торгівлі України. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2014. № 1. С. 30-43.
10. Основи менеджменту / за ред. А. А. Мазаракі. Харків : Фоліо, 2014. 846 с.

11. Актуальні проблеми теорії та практики оподаткування : монографія; за ред. А. М. Новицького, В. В. Лисенка, К. І. Швабія Ірпін'я : Видавництво Національного університету ДПС України, 2013. 558 с.
12. Андрущенко В. Л., Тучак Т. В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція): монографія; В. Л. Андрущенко, Т. В. Тучак. Київ : Алерта, 2013. 384 с.
13. Сіденко В. Р., Скрипниченко М. І., Пономаренко В. С., Чугунов І. Я. та ін. Інституційна трансформація фінансово-економічної системи України в умовах глобалізації; за ред. В. Р. Сіденка. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2017. 648с.
14. Соколовська А. М. Податкова система держави: теорія і практика становлення. Київ : Знання-Прес, 2004. 454 с.
15. Чугунов І. Я., Павелко А. В., Канєва Т. В. та ін. Державне фінансове регулювання економічних перетворень: монографія; за заг. ред. А. А. Мазаракі. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с.
16. Ерохина Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1999. 160 с.
17. Чугунов І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку: моногр. Київ : НІОС, 2003. 488 с.
18. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: [монографія]. Київ : НІСД, 2010. 288 с.
19. Мазаракі А., Мельник Т. Сучасні тенденції та чинники розвитку зовнішньої торгівлі України. Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2011. № 2. С. 5-14.
20. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.minfin.gov.ua/16>.
21. Грабчук О. М., Лисяк Л. В. Джерела формування фінансових ресурсів державного сектора економіки України. Бізнес Інформ. 2018. №8. С. 165–170.
22. Краус Н. М. Парагенез інститутів розвитку та інституціональна компонента парадигми інноваційного зростання. Ефективна економіка. 2016. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4734>

References

1. Slovyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words], za red. O. S. Mel'nychuka. Kyiv : Holov. red. UURSRRE AN, 1974. 775 p. (In Ukr.).
2. Lahutin, V. (2018). *Mozhlyvosti instytutsiynoho analizu suspil'noyi stabil'nosti ta rozvytku* [Possibilities of institutional analysis of social stability and development]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu*, 3. 37-52. (In Ukr.).
3. Gorbulin, V. P. (ed.). *Svitova gibrдна viyna: Ukrainian Front* [World hybrid war: Ukrainian front]. NISD Publishing, Kyiv, 2017. 496 p. (In Ukr.).
4. Martynyshyn, Ya. M. (2016). *Tsyvilizatsiya u tochtsi bifurkatsiyi: zarodzhennya novoho sotsial'noho poryadku i suchasnoyi modeli upravlinnya politychnoyu, ekonomichnoyu ta sotsiokul'turnoyu sferamy* [Civilization at the point of bifurcation: the emergence of a new social order and a modern model of management of the political, economic and socio-cultural spheres]. *Ekonomika i menedzhment kul'tury*, 1. 5–32. [in Ukr.].
5. Heyets', V. M., Shynkaruk, L. V., Art'omova, T. I. & etc. (2011). *Strukturni zminy ta ekonomichnyy rozvytok Ukrayiny : monohrafiya* [Structural changes and economic development of Ukraine]; za red. d-ra ekon. nauk L. V. Shynkaruk. Kyiv : NAN Ukrayiny; In-t ekon. ta prohnozuv, 696 p. (in Ukr.).
6. Potapova, N. A. (2012). *Synerhetychnyy rozvytok skladnykh ekonomichnykh system. «Problemy ekonomiky ta upravlinnya»* [Synergetic development of complex economic systems]. *Visnyk NU «L'viv's'ka politekhnika»*, 725. 180-186. [in Ukr.].
7. Blishchuk, K. M., Borshchuk, Ye. M., Buryk, Z. M. & etc. (2012). *Kontseptual'ni zasady teorii reformuvannya ekonomichnoyi systemy Ukrayiny* [Conceptual principles of the theory of reforming the economic system of Ukraine] : navch.-nauk. vyd.; za nauk. red. chl.-kor. NAN Ukrayiny, d-ra ekon. nauk, prof. V. S. Zahors'koho. Kyiv ; L'viv : NADU, 476 p. [in Ukr.].
8. Laszlo, E. (1991). *The Age of Bifurcation*. N. Y. L. : Gordon and Breach, 126 p. [in Eng].
9. Mazur, O. (2014). *Bifurkatsiynyy kharakter rozvytku rozdrіbnoyi torhivli Ukrayiny* [Bifurcation of the development of retail trade in Ukraine]. *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu*, 1. 30–43 [in Ukr.].
10. *Osnovy menedzhmentu* [Fundamentals of Management]; za red. A. A. Mazaraki. Kharkiv : Folio, 2014. 846 p. [in Ukr.].
11. *Aktual'ni problemy teorii ta praktyky opodatkuvannya : monohrafiya* [Actual problems of theory and practice of taxation]; za red. A. M. Novyts'koho, V. V. Lysenka, K. I. Shvabiya Irpin' : Vydavnytstvo Natsional'noho universytetu DPS Ukrayiny, 2013. 558 p. [in Ukr.].
12. *Andrushchenko, V. L. & Tuchak, T. V. (2013). Moral'no-etychni imperatyvy podatkov ta opodatkuvannya (zakhidna tradytsiya): monohrafiya* [Moral and ethical imperatives of taxes and taxation (western tradition)]. Kyiv : Alerта, 384 p. [in Ukr.].
13. *Sidenko, V. R., Skrypnichenko, M. I., Ponomarenko, V. S., Chugunov, I. Ya. & etc. (2017). Instytutsiina transformatsiia finansovo-ekonomichnoi systemy Ukrainy v umovakh hlobalizatsii* [Institutional transformation of the financial and economic system of Ukraine in the conditions of globalization]; za red. V. R. Sidenka. Kyiv : Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t. 648 p. [in Ukr.].
14. *Sokolov's'ka, A. M. (2004). Podatkova systema derzhavy: teoriya i praktyka stanovlennya* [The tax system of the state: the theory and practice of formation]. Kyiv : Znannya-Pres. 454 p. [in Ukr.].

15. Chughunov, I. Y., Pavelko, A. V., Kanjeva, T. V. & etc. (2015). *Derzhavne finansove rehuljuvannja ekonomichnykh peretvorenj* [State financial regulation of economic transformations]. Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine. 376 p. [in Ukr.].
16. Erokhyna, E. A. (1999). *Teoryya ekonomycheskoho razvytyya: systemno-synerhetycheskyy pokhod* [Theory of economic development: a system-synergy campaign]. Tomsk : Yzd-vo Tomskoho un-ta. 160 p. [in Rus.].
17. Chuhunov, I. Ya. (2003). *Biudzhetni mekhanizm rehuljuvannja ekonomichnoho rozvytku: monohr* [Budgetary mechanism of regulation of economic growth]. Kyiv : NIOS. 488 p. [in Ukr.].
18. Horbulin, V. P. & Kachyns'kyi, A. B. (2010). *Stratehichne planuvannja: vyrishennja problem natsional'noyi bezpeky: [monohrafiya]* [Strategic Planning: Solving National Security Issues]. Kyiv : NISD. 288 p. [in Ukr.].
19. Mazaraki, A. & Mel'nyk, T. (2011). *Suchasni tendentsiyi ta chynnyky rozvytku zovnishn'oyi torhivli Ukrayiny. [Modern Trends and Factors of Development of Foreign Trade of Ukraine]. Visnyk Kyivsk'oho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu, 2. 5-14 [in Ukr.].*
20. *Ministerstvo finansiv Ukrainy* [Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://www.minfin.gov.ua/> [in Ukr.].
21. Hrabchuk, O. M. & Lysyak, L. V. (2018). *Dzherela formuvannja finansovykh resursiv derzhavnogo sektora ekonomiky Ukrayiny* [Sources of formation of financial resources of the state sector of economy of Ukraine]. *Biznes Inform*, 8. 165-170 [in Ukr.].
22. Kraus, N. M. (2016). *Parahenez instytutiv rozvytku ta instytutsional'na komponenta paradyhmy innovatsynoho zrostannja* [Paragenesis of development institutes and the institutional component of the innovation paradigm]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4734> [in Ukr.].

ДАНИ ПРО АВТОРА

Нікітишин Андрій Олександрович, кандидат економічних наук, доцент, докторант кафедри фінансів Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Киото, 19, м. Київ, 02156, Україна
e-mail: nikitishinao@ukr.net
orcid.org/0000-0002-7951-4017
Researcher ID: M-5504-2016

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Никитишин Андрей Александрович, кандидат экономических наук, доцент, докторант кафедры финансов Киевский национальный торгово-экономический университет
ул. Киото, 19, г. Киев, 02156, Украина
e-mail: nikitishinao@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Nikitishin Andriy, Ph.D., Associate Professor, Doctoral of the Department of Finance
Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine
19, Kyoto street, Kyiv, 02156, Ukraine
e-mail: nikitishinao@ukr.net

УДК 336.14

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-155-165>

ВПРОВАДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ «БЮДЖЕТ ДЛЯ ГРОМАДЯН» У ВІТЧИЗНЯНУ ПРАКТИКУ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ

Перчук О. В.

Предмет дослідження. Реформування публічних фінансів в Україні передбачає реалізацію заходів з підвищення відкритості та прозорості бюджетної системи. Предметом дослідження виступає роль та місце «бюджету для громадян» в умовах реформування системи публічних фінансів.

Метою статті є обґрунтування концепції «бюджету для громадян» та дослідження умов та практики її запровадження у вітчизняну сферу публічних фінансів.

Методологія проведення роботи. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, в тому числі системний, структурний та порівняльний методи, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи. Зміна та трансформація поняття громадянство призвела до появи нового підходу щодо надання суспільних послуг, орієнтованого на громадян. Як наслідок цього, сформувалася нова концепція в сфері публічних фінансів, центральним елементом якої стало поняття бюджету для громадян. Бюджет для громадян забезпечує участь громадян у процесі формування бюджету, служить інструментом прозорого використання публічних коштів, надає можливість участі громадян у процесах бюджетування. Бюджет для громадян є одним з основних інструментів, які можуть використовувати центральні та місцеві органи влади для забезпечення прозорості та участі громадян.

Галузь застосування результатів: організація та проведення наукових досліджень у сфері удосконалення бюджетної системи в умовах трансформаційних змін.

Висновки: запровадження у вітчизняну практику формування бюджетів для громадян та поліпшення їх якості буде сприяти поліпшенню прозорості (відкритості) бюджетної інформації і розвитку наступних позитивних ефектів: підвищення фінансової освіченості населення; залучення громадян у бюджетний процес; посилення публічного контролю та зростання довіри громадян до органів влади.

Ключові слова: бюджетна система, бюджет для громадян, державний бюджет, орієнтований на громадянин, публічні фінанси.

ВНЕДРЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ «БЮДЖЕТ ДЛЯ ГРАЖДАН» В ОТЕЧЕСТВЕННУЮ ПРАКТИКУ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕССА

Перчук О. В.

Предмет исследования. Реформирование публичных финансов в Украине предусматривает реализацию мероприятий по повышению открытости и прозрачности бюджетной системы. Предметом исследования выступает роль и место «бюджета для граждан» в условиях реформирования системы публичных финансов.

Целью статьи обоснование концепции «бюджета для граждан» и исследования условий и практики ее внедрения в отечественную сферу публичных финансов.

Методология проведения работы. В работе применена совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, структурный и сравнительный методы, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты работы. Изменение и трансформация понятия гражданство привела к появлению нового подхода к предоставлению общественных услуг, ориентированного на граждан. Как следствие этого, сформировалась новая концепция в сфере публичных финансов, центральным элементом которой стало понятие бюджета для граждан. Бюджет для граждан обеспечивает участие граждан в процессе формирования бюджета, служит инструментом прозрачного использования публичных средств, предоставляет возможность участия граждан в процессах бюджетирования. Бюджет для граждан является одним из основных инструментов, которые могут использовать центральные и местные органы власти для обеспечения прозрачности и участия граждан.

Область применения результатов: организация и проведение научных исследований в области совершенствования бюджетной политики в условиях трансформационных изменений.

Выводы: внедрение в отечественную практику формирования бюджетов для граждан и улучшение их качества будет способствовать улучшению прозрачности (открытости) бюджетной информации и развития следующих положительных эффектов: повышение финансовой грамотности населения; привлечения граждан в бюджетный процесс; усиление общественного контроля и рост доверия граждан к органам власти.

Ключевые слова: бюджетная система, бюджет для граждан, государственный бюджет, ориентированный на граждан, публичные финансы.

IMPLEMENTING THE CONCEPT OF «BUDGET FOR CITIZENS» IN THE DOMESTIC PRACTICE OF THE BUDGET PROCESS

Perchuk O. V.

The subject of the research. The reform of public finances in Ukraine involves implementing measures to increase the openness and transparency of the budget system. The subject of the research is the role and place of the «Citizens' Budget» in the context of reforming the system of public finances.

The purpose of the article is to justify the concept of «Citizens' Budget» and study the conditions and practices for its introduction into the domestic sphere of public finances.

The methodology of the work. It was used a set of scientific methods and approaches in the work, including systematic, structural and comparative methods, which allowed to realize the conceptual unity of the research.

The results of the work. Change and transformation in the understanding and definition of citizenship has led to the emergence of citizen-oriented public service approach. This approach also raised a new term and concept in the field of public budgeting because of the transformation in the processes of public budgeting: citizens' budget. The citizens' budget which seeks to ensure participation of the citizens in the budgeting process serves as a tool to ensure that the budget is shared with the public transparently and that the people take part in the budgeting processes. Citizen's budget is one of the main tools and instruments that the central and local administrations could use to ensure greater transparency and citizenship participation.

The field of application of the results: organization and conducting of scientific researches in the field of improvement of budget policy in the conditions of transformational changes.

Conclusions: introduction into the national practice of forming budgets for citizens and improving their quality will contribute to improving the transparency (openness) of budget information and the development of the following positive effects: increasing financial education of the population; involvement of citizens in the budget process; strengthening public control and increasing the trust of citizens in government.

Keywords: budget system, Citizens' Budget, Public Budget, citizen centered, public finances.

JEL Classification: H61, H72.

Постановка проблеми. Перетворення в сфері управління публічними фінансами, спрямовані на підвищення відкритості та прозорості бюджетного процесу в Україні, проводяться не перший рік. Прозорість бюджетів усіх рівнів є вирішальною характеристикою для визначення ступеня розвитку бюджетної системи країни. Принцип прозорості проявляється також у відкритості діяльності органів влади різних рівнів для здійснення суспільного контролю шляхом забезпечення доступу до інформації про виконання бюджету за доходами, видатками та джерелами фінансування дефіциту бюджету. Прозорість бюджету означає доступність, деталізованість бюджетних даних, якість наданої публічної інформації [1].

Відповідно до Бюджетного кодексу України, прозорість та публічність є одним із важливих принципів, на яких ґрунтується бюджетна система. Даний принцип передбачає інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів [2].

Концепція відкритого бюджету, що сформована світовою спільнотою, передбачає дотримання визначених принципів, до яких можна віднести:

- простоту викладення основних цілей і завдань бюджетної політики, досягнутих державою результатів та засобів, що використовуються на досягненні цих цілей і завдань;
- доступність інформації про бюджетну політику, що проводиться, та даних про джерела та напрямки використання публічних ресурсів;
- розвиток громадської участі, формування обґрунтованої думки соціально активної частини громадян про напрямки використання бюджетних коштів;
- наявність умов для широкої участі громадськості в обговоренні пріоритетних напрямів витрачання бюджетних асигнувань.

В умовах уповільнення темпів економічного зростання та фінансової нестабільності на всіх рівнях бюджетної системи особливої актуальності набувають питання залучення громадян до місцевого самоврядування та бюджетного планування. Гостро постає питання про те, як отримати від громадян ідеї для розвитку країни чи окремої території та залучити їх в процес прийняття рішень. Особливо важливим є надання громадянам і бізнесу інформації про бюджети різних рівнів у відкритому доступі, в зрозумілій для сприйняття формі. Необхідність впровадження кращої практики формування та представлення бюджетів для громадян як важливого інструменту підвищення прозорості бюджетних відносин обумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теорії формування і виконання бюджету для громадян зробили відомі зарубіжні вчені: Ш. Бланкарт, Д. Б'юкенен, А. Вагнер, К. Віксель, Дж. Гелбрейт, Р. Масгрейв, У. Оутс, К. Рау, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, Л. Штейн, Р. Штурм та інші. Серед українських учених у різні часи досліджували теоретичні аспекти бюджету, формування і виконання бюджету для громадян О. Александрова, В. Андрущенко, М. Боголепов, Т. Боголіб, А. Буковинский, О. Василик, В. Глущенко, А. Гриценко, І. Луніна, І. Лютий, З. Варналій, Г. П'ятаченко, В. Суторміна, М. Туган-Барановський, С. Юрій і багато інших науковців.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування концепції «бюджету для громадян» та дослідження умов та практики її запровадження у вітчизняну сферу публічних фінансів.

Виклад основного матеріалу. Перехід України до інноваційного соціально орієнтованого типу економічного розвитку обумовив формування нової моделі взаємодії держави, населення, бізнесу та структур громадянського суспільства, призначенням якої є забезпечення координації зусиль всіх сторін, урахування інтересів різних соціальних груп при виробленні та проведенні соціально-економічної політики. Останнім часом взаємодія суспільства та держави все частіше організовується за допомогою технологій партисипативного управління, зокрема партисипативного бюджетування. Впровадження технологій останнього передбачає наявність двох складових: по-перше, забезпечення відкритості та прозорості формування бюджету шляхом запровадження «відкритого» бюджету або бюджету «для громадян»; і, по-друге, створення механізмів прямої участі громадян в бюджетуванні.

Ці процеси мають відбуватися у взаємозв'язку із актуальною тенденцією підвищення бюджетної освіченості громадян. Зростання останньої буде сприяти вихованню податкової відповідальності, патріотизму, формувати та розвивати активну громадянську позицію, підвищуватиме ефективність громадського контролю за реалізацією бюджетного процесу, посилить відповідальність державних та муніципальних органів за формування та виконання бюджетів.

Як приклади демократичних новацій в управлінні, практики використання партисипативного бюджетування починаючи з 2008 року почали отримувати міжнародне визнання [3].

Необхідно зауважити, що проблему участі громадян у бюджетному процесі розглядав у своїй дисертації ще у 1896 р. шведський економіст Кнут Віксел. В сучасній економічній теорії ці принципи розвинуті Джеймсом Б'юкененом, який отримав за це в 1986 р. Нобелівську премію. Основні положення їх економічної політики можуть бути представлені цитатами з їх праць:

- 1) «єдиним критерієм справедливості державних рішень в сфері економічної політики є їх відповідність «громадській угоді»»;
- 2) «чи приносять суспільні блага більше переваг громадянам, що витрачають на них свої кошти, - про це ніхто не може вирішувати, крім самих громадян»;

3) «не доцільно голосувати за програму державних витрат, якщо відсутня загальна згода стосовно засобів їх покриття»;

4) «великою несправедливістю є примушення громадян до сплати податків, які потім витрачатимуться на діяльність, що не відповідає інтересам платників, або навіть суперечить їм» [4].

На сьогодні, більшість українських громадян, як правило, не проявляють значної зацікавленості та інтересу до головного фінансового документу держави. В силу особливостей історичного розвитку України більшість населення має не лише мінімальні уявлення про організацію бюджетного устрою, структуру доходів і видатків бюджетів, напрямки бюджетної політики держави, але й відчувають колосальну недовіру до публічних фінансів, напрямків розподілу та використання фінансових ресурсів органів влади. Безпосередній вплив громадян на бюджетний процес, в більшій мірі, обмежується лише громадськими слуханнями бюджету. Це свідчить про те, що доступність бюджетної інформації є необхідною, але недостатньою умовою для її розуміння громадянами. Публікація цілого ряду показників не завжди дає можливість оцінити, як формується бюджет, яких результатів досягають органи влади при витрачаннях бюджетних коштів і настільки ефективно розподіляються та освоюються кошти платників податків [5].

Розмірковуючи про те, як запровадити практику формування бюджетів для громадян в Україні, ми повинні врахувати досвід країн чи міст, в яких подібні бюджетні новації принесли позитивні ефекти та очікувані результати, і, що важливо, із подібним етапом розвитку.

Аналізуючи досвід зарубіжних країн, бюджети для громадян повинні містити інформацію про:

- економічні припущення, що лежать в основі бюджету: очікування щодо економічного зростання та інфляції, а також прогнози про те, чи буде бюджет дефіцитним;
- доходи, що наповнюють бюджет;
- витрати в розрізі напрямків їх здійснення;
- політичні ініціативи: пояснення значного збільшення або зменшення доходів або витрат.

Бюджети громадян також можуть містити інформацію про формулювання та виконання бюджету та відповідальність на кожному етапі. Крім того, вони можуть представляти політику уряду у конкретних секторах, таких як охорона здоров'я та освіта, та роз'яснювати, бюджет якого рівня (державний чи місцевий) відповідає за надання певних послуг.

Значну увагу вивченню законодавства та практики формування бюджету для громадян приділяє Міжнародне бюджетне партнерство (International Budget Partnership, Вашингтон), яке намагається узагальнити позитивний досвід різних країн в даному напрямку. З 2006 року Міжнародне бюджетне партнерство з періодичністю раз на два роки публікує доповідь з оглядом відкритості бюджетів. В огляді представлені вже традиційний індекс відкритості державних бюджетів з відповідним рейтингом (близько 100 країн світу) і три нових індекси, що оцінюють участь громадськості в бюджетному процесі, бюджетну силу законодавчих органів і контрольно-рахункових палат. У 2012 році зазначена організація випустила рекомендації щодо розвитку бюджетів для громадян.

Всі країни в доповіді розподіляються на п'ять груп:

- країни, що надають «розширений» доступ до інформації про бюджет;
- країни, що надають «значний» доступ;
- країни, що надають «деякий» доступ;
- країни, що надають «мінімальні» відомості про бюджет;
- практично не надають відомості.

Аналіз досвіду промислово розвинутих країн доводить, що до базових функцій держави належить створення передумов для досягнення високої якості життя населення та регулювання доходів. При цьому важливою інфраструктурною складовою в цих державах є відкритість та прозорість бюджетної інформації. Підтвердженням тому є дані міжнародного рейтингу індексу відкритості бюджетів за 2017 р. (рис. 1.), в якому Україна посіла 39 місце.

У методиці рейтингу велика увага зосереджується на наявності 8 важливих документів про бюджет, до яких повинен бути забезпечений доступ громадян:

- бюджетне послання (Pre-Budget Statement);
- бюджетний законопроект/пропозиція виконавчої влади (Executive's Budget Proposal);
- затверджений бюджет (Enacted Budget);
- щомісячні чи квартальні звіти протягом року (Monthly or quarterly In-Year Reports);
- піврічний звіт за перші 6 місяців фінансового року (Mid-Year Review for the first six months);
- річний звіт за результатами фінансової діяльності (Year-End Report);
- аудиторський звіт (Audit Report);
- спрощені звіти для громадян (Citizens Budget).

Особливу увагу організація приділяє останньому виду документів - спрощеним для сприйняття звітам для громадян. Ці звіти не передбачають докладної деталізації, але дають загальне уявлення про бюджет в зручній формі, з елементами інфографіки.

Підготовка та розміщення у відкритому доступі інформації про бюджети у зрозумілій та доступній для широкого кола користувачів формі сприяє реалізації наступних функцій бюджету:

1) освітньо-роз'яснювальної, що спрямована на формування первинних знань про бюджетну систему держави. Ознайомлення з основами бюджетної політики та бюджетного процесу сприяє підвищенню

бюджетної освіченості населення, а значить, і розвитку у громадян здатності об'єктивно оцінювати ефективність використання публічних фінансів;

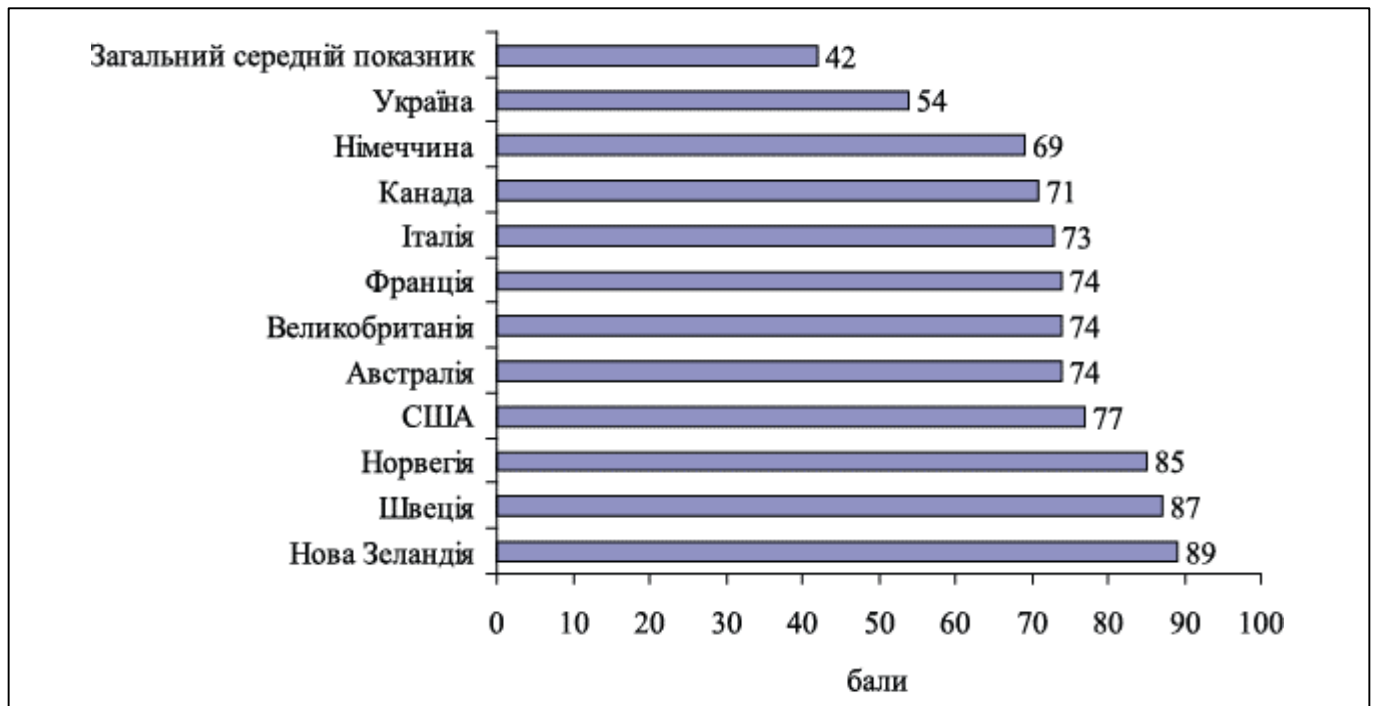

Рисунок 1. Порівняння прозорості та відкритості бюджетів розвинутих країн з Україною за 2017 рік

2) інформаційної, яка сприяє формуванню навиків аналітичної роботи з даними щодо соціально-економічного розвитку території, поточними даними про бюджетну систему країни, задовольняє інформаційні потреби громадян з питань використання бюджетних коштів, надання соціальних послуг тощо.

3) комунікативної, що забезпечує реалізацію механізму зворотного зв'язку між органами влади і громадянами з питань, пов'язаних з публічними фінансами. Результатом взаємодії всіх стейкхолдерів стає прийняття обґрунтованих та раціональних рішень, що забезпечуватимуть підвищення ефективності бюджетних видатків. Бюджет для громадян може розглядатися як канал оперативного виявлення громадської думки стосовно пріоритетності бюджетних витрат;

4) формування іміджу, яка сприяє створенню позитивного іміджу державних органів управління публічними фінансами, формування та підтримки їх позитивної репутації, що ґрунтується на довірі громадян, постає своєрідним індикатором бюджетної відкритості і підзвітності влади, основою для забезпечення соціальної стабільності.

Виходячи із закордонної практики, що склалася, формат представлення Бюджету для громадян можливий у трьох варіантах: електронний ресурс (портал, сайт), брошура (презентаційний матеріал на офіційному сайті), буклет (стисле друковане видання). Виділимо переваги та недоліки кожного з варіантів представлення бюджету для громадян як інструмента публічного управління фінансами (табл.1).

Таким чином, очевидними є переваги представлення Бюджету для громадян в електронному вигляді, тобто у форматі порталу чи сайту.

В практиці складання бюджетів для громадян в зарубіжних країнах було виявлено ряд проблем представлення даного виду інформації:

- недотримання діючого законодавства;
- недоліки змістовного характеру;
- невисока зацікавленість громадян в інформації про бюджет;
- неналежна візуалізація даних.

В Україні 11 лютого 2015 року було прийнято Закон України № 0949 «Про відкритість використання публічних фінансів», який передбачав створення єдиного веб-порталу з усією інформацією щодо витрат коштів державного та місцевих бюджетів, державних та комунальних підприємств, спеціальних фондів тощо. Даний ресурс мав забезпечувати повну прозорість державних фінансів та задовольняти право громадськості на доступ до інформації. 15 вересня Міністерство фінансів презентувало єдиний веб-портал використання публічних коштів e-data.gov.ua. На ньому можна знайти інформацію про усі витрати і оплати будь-якого державного чи комунального підприємства, місцевого бюджету тощо.

Основними законодавчими та нормативними засадами щодо запровадження в Україні механізму забезпечення прозорості бюджетного процесу стали:

- положення Закону України № 0949 «Про відкритість використання публічних фінансів»;

- План заходів з виконання програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», що передбачає п. 95: «Впровадження інтегрованої інформаційно-аналітичної системи «Прозорий бюджет» з метою забезпечення доступності інформації про державні фінанси для суспільних потреб із забезпеченням відкритої звітності за всіма коштами, використаними отримувачами бюджетних коштів..»;

Таблиця 1. Переваги та недоліки різних форматів представлення Бюджету для громадян

Портал (сайт)	Брошура	Буклет
Переваги		
1. Можливість залучення в процес управління публічними фінансами широкого кола громадян, Усунення географічних бар'єрів. 2. Оперативність доведення актуальної бюджетної інформації до зацікавлених користувачів. 3. Оперативність виявлення громадської думки з бюджетних питань та зворотної реакції органів влади. 4. Значна функціональність, в т.ч. можливість використання конструкторів даних, інфографіки, доступної візуалізації, анімації, динаміки, підказок, рекомендацій, навчальних матеріалів, різних он-лайн сервісів, а також можливість створення мобільної версії. 5. Інтерактивність – можливість не обмеженого в часі режиму доступу та швидкого пошуку. 6. зручність використання за рахунок компактної концентрації інформації та механізмів зворотного зв'язку.	1. Можливість інформування широкої аудиторії. 2. Усунення географічних бар'єрів. 3. Оперативність доведення бюджетної інформації до зацікавлених користувачів. 4. Можливість не обмеженого у часі режиму доступу.	1. Можливість широкого розповсюдження шляхом розміщення у громадських місцях. 2. Можливість використання в якості наочного матеріалу на заходах, що проводяться органами державної влади та місцевого самоврядування.
Недоліки та обмеження		
1. Обмеження зумовлені нерівномірністю розвитку інформаційного суспільства на різних територіях.	1. Обмежена інфокомунікативна функціональність. 2. Розрізненість інформації та можливих інтерактивних сервісів. 3. Незручність використання, в т.ч. пошуку необхідної інформації про документ. 4. Обмеження зумовлені нерівномірністю розвитку інформаційного суспільства на різних територіях.	1. Обмеженість інформації. 2. Відсутність оперативного зворотного зв'язку.

- Коаліційна угода Парламенту VIII скликання п. 2.5.10: «Запровадження системи «Прозорий бюджет» з метою забезпечення доступності інформації про державні фінанси для суспільних потреб».

Отже, в якості каналів доведення інформації до громадян рекомендується використовувати такі ресурси:

- офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України;
- єдиний веб-портал використання публічних коштів;
- інший інформаційний ресурс на розсуд державного фінансового органу.

На рис. 2 представлено існуючу в Україні систему інформаційних ресурсів, які можуть бути використані в якості каналів доведення інформації до громадян про бюджети різних рівнів.

На сьогодні e-data.gov.ua є найбільшим в Україні порталом відкритих даних у сфері публічних фінансів. З вересня 2018 року на цьому порталі запрацював другий модуль «Бюджет для громадян». Проект має на меті показати всі стадії бюджетного процесу від початку до кінця. Повна реалізація проекту займе, як планується, близько 2 років. Одним із пунктів плану є відкриття місцевих бюджетів.

Паралельно діє спеціальний портал «Відкритий бюджет», який розробили фахівці Центру політичних студій та аналітики (Центр Ейдос), завдяки механізму якого державна установа має можливість зробити зручну й зрозумілу візуалізацію своєї бюджетної інформації. А найважливіше, що кожен громадянин може

через зрозумілу схему ознайомитися з основними бюджетними показниками свого міста чи області. За допомогою порталу можливо:

- візуалізувати усі доходи та видатки міста, району чи області;
- порівняти показники свого міста з іншими містами;
- створити карту для відображення ремонтів;
- інтерактивні візуалізації вставити на сайт своєї ради або передати у онлайн-ЗМІ.

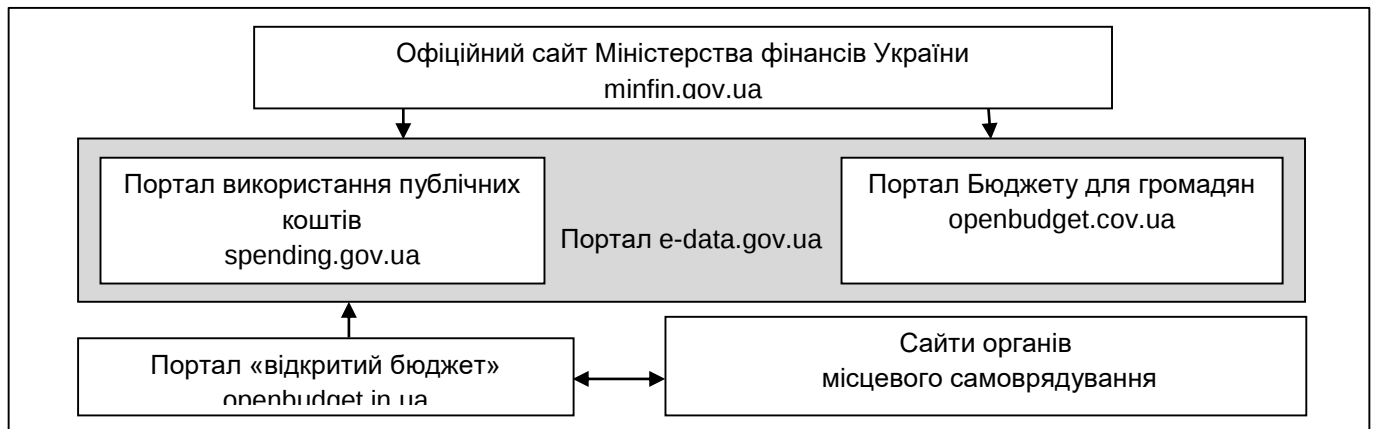

Рисунок 2. Існуючі канали доведення інформації до громадян про бюджети різних рівнів в Україні

**Джерело: сформовано автором*

Дослідивши зазначені вище інформаційні ресурси, можна сказати, що представлення інформації окремо по Зведеному бюджету, державному бюджету та місцевих бюджетах не дозволяє пересічному громадянину отримати необхідний та достатній перелік інформації про його роль в управлінні публічними фінансами, а також обсягах ресурсів, які він «віддає» до бюджету та «отримує» з нього. В даному випадку проблема полягає у недостатній інтеграції та автоматизації в єдиному інформаційному просторі всіх процесів управління бюджетним процесом.

Відсутня інтеграція місцевих та регіональних систем організації бюджетного процесу з державною інформаційною системою управління публічними фінансами. В даний час відсутній єдиний ресурс, за допомогою якого громадянин може отримати інформацію, що його цікавить (розміри виплати з бюджету, пільг, перелік державних (муніципальних) послуг, які він може отримати безкоштовно тощо). Окрема інформація розміщена на певних ресурсах, вона є розрізненою і не завжди зрозумілою для пересічного громадянина. Суттєвою перешкодою для формування «бюджету для громадян» є відсутність у відкритому доступі співставних показників (індикаторів) за окремими адміністративно-територіальними одиницями про реалізацію бюджетів та державних програм, що має найбільший інтерес для громадян.

Крім того, відсутні єдині методологічні підходи до представлення доступної інформації про бюджет (різний зміст та формат представленої інформації). Це також не дозволяє користувачам порівнювати бюджетні показники в різних регіонах та містах.

Важливою проблемою, пов'язаною із забезпеченням відкритості та прозорості публічних фінансів, розширенням практики громадської участі, виступає недостатнє розроблення єдиних методологічних підходів до відображення бюджетної інформації в загальнодоступних інформаційних системах. Бюджет для громадян має формуватися на основі ряду основоположних принципів: достатність, зрозумілість, достовірність, актуальність, доступність та своєчасність.

Міжнародне бюджетне партнерство представило такі рекомендації по збільшенню прозорості бюджету [6]:

- публікувати піврічний звіт (наразі складається тільки для внутрішнього користування);
- складати і публікувати «бюджет для громадян» (бюджетний документ, адаптований до сприйняття неспеціалістів);
- розширити склад даних, що входять в проект бюджету, особливо за рахунок даних про перехідний державний борг, квазіфіскальній діяльності, фінансових та нефінансових активах і неоплачених видатках;
- розширити склад даних, що входять до річного звіту;
- поліпшити якість аудиторського звіту.

В межах бюджетних державних документів на середньо- і довгостроковий період для вирішення завдання підвищення відкритості та прозорості державних і муніципальних фінансів необхідно планувати запровадження таких заходів:

- формування та ведення загальнодоступних інформаційних ресурсів;
- автоматизація облікової діяльності, перехід на юридично оформлений електронний документообіг в сфері управління суспільними фінансами;
- створення централізованих або «хмарних» технологій зберігання і обробки інформації, що забезпечують необхідний рівень відмовостійкості і катастрофостійкості;

- супровід і забезпечення поточних процесів складання і виконання державного бюджету, ведення бухгалтерського та управлінського обліку і формування звітності в Міністерстві фінансів, а також виконання інших функцій і повноважень даного органу влади;

- забезпечення взаємозв'язку всіх видів обліку і звітності публічно-правових утворень, інтеграція процесів управління діяльністю публічно-правових утворень в сфері суспільних фінансів;

- підвищення доступності інформації про діяльність публічно-правових утворень у сфері управління суспільними фінансами.

На наш погляд, принципове значення має розробка «Бюджету для громадян» як самостійного комплексу заходів:

1) визначення порядку щорічної підготовки, обговорення, опублікування основних положень Бюджетного кодексу на черговий фінансовий рік і плановий період у форматі «Бюджету для громадян»;

2) опублікування основних положень Бюджетного кодексу на черговий фінансовий рік і плановий період у форматі «Бюджету для громадян»;

3) забезпечення створення та розміщення ілюстративного видання про виконання Державного бюджету за звітний рік на сайті Міністерства фінансів;

4) представлення щорічної доповіді про кращу практику розвитку та представлення «Бюджету для громадян» на сайті Міністерства фінансів;

5) оцінка результатів у сфері підвищення ефективності бюджетних видатків як на рівні Державного бюджету, так і на рівні місцевих бюджетів.

Таким чином, під «Бюджетом для громадян» розуміється «документ (аналітичний матеріал), що містить основні положення проекту бюджету (затвердженого закону (рішення) про бюджет, звіту про виконання бюджету) в доступній для широкого кола зацікавлених користувачів формі, що розробляється з метою ознайомлення громадян з основними цілями, завданнями і пріоритетними напрямками бюджетної політики, обґрунтуванням бюджетних витрат, планованими і досягнутими результатами використання бюджетних асигнувань».

При цьому між поняттями «Відкритий бюджет» і «Бюджет для громадян» не можна ставити знак рівності. «Бюджет для громадян» передбачає представлення даних в найбільш простій і зрозумілій формі, він орієнтований на максимально широке коло споживачів інформації. «Відкритий бюджет» - це представлення бюджетних даних для широкого кола зацікавлених користувачів, в тому числі аналітиків, експертів, представників органів влади і т.д., які використовують інформацію про бюджет у своїй професійній діяльності.

Бюджет для громадян на основі проекту Бюджетного кодексу чи самого Бюджетного кодексу може бути рекомендовано представляти за наступною структурою:

- вступна частина
- загальні характеристики бюджету;
- доходи бюджету;
- видатки бюджету;
- міжбюджетні відносини;
- додаткова інформація (за необхідності).

Бюджет для громадян складений за підсумками фінансового року може мати наступну структуру:

- вступна частина;
- виконання бюджету за доходами;
- виконання бюджету за видатками;
- джерела фінансування дефіциту бюджету (напрями використання профіциту бюджету);
- підсумки реалізації державних програм (муніципальних програм).

Крім того, при складанні бюджету для громадян може бути рекомендовано використовувати за вибором питомі показники і показники на душу населення доходів і видатків бюджету (в т. ч. у порівнянні з аналогічними показниками за регіонами, областями, містами та іншими територіальними одиницями, з середніми показниками по країні) за попередній рік. Доцільним, на нашу думку, є представлення інформації про деякі соціально-економічні показники (рівень заробітної плати, кількість громадян, що проживають за межею бідності та інші) в розрізі областей (регіонів).

За умови представлення видатків бюджету за програмним підходом (ст. 10 Бюджетного кодексу України), рекомендованим може бути представлення видатків в динаміці в розрізі державних програм, з включенням в Бюджет для громадян найбільш важливих даних щодо кожної програми з точки зору населення. Також Бюджет для громадян має містити інформацію, що сприятиме підвищенню свідомості громадян, яка спонукатиме сплачувати податки та пояснюватиме для чого це потрібно робити. Важливо акцентувати увагу на тому, що за рахунок доходів фінансуються видатки на охорону здоров'я, освіту, виплачуються соціальні допомоги тощо.

При формуванні «Бюджету для громадян» потрібно не тільки інформувати громадян про стан бюджету, а й давати можливість формулювати пріоритети бюджетної політики, створювати інституційні механізми врахування думки громадян вже на початкових стадіях бюджетного процесу.

Слід більше уваги приділяти питанням формування бюджету для громадян і відкритого бюджету на місцевому рівні, так як саме тут існують максимальні можливості для залучення громадян до процесу визначення пріоритетів розвитку місцевої громади.

В таблиці 2 представлено зміст та особливості представлення інформації у бюджеті для громадян.

Таблиця 2. Зміст та особливості представлення інформації у бюджеті для громадян

Особливості представлення інформації в «бюджетах для громадян»	Зміст інформації
Повна та всебічна інформація про загальні параметри бюджету	Основні показники соціально-економічного розвитку Основні завдання та пріоритети бюджетної політики Базові характеристики бюджету (загальний обсяг доходів, видатків, дефіцит/профіцит, прогноз державного боргу) Відомості про міжбюджетні трансферти та про надходження до бюджету в розрізі податкових та неподаткових надходжень
Інформація про видатки	Представлення в розрізі державних програм Непрограмні видатки Співвідношення в бюджеті програмних та не програмних видатків
Інформація про видатки в розрізі цільових груп	Видатки на підтримку з бюджету громадян різного соціального статусу (ветерани праці, багатодітні сім'ї, учні, громадяни, що потребують соціальної допомоги, пенсіонери) Видатки на підтримку юридичних осіб (підприємства малого бізнесу, виробники сільськогосподарської продукції тощо).
Інформація про обсяги фінансування в проекти капітального будівництва	Опис заходів та обґрунтування бюджетних інвестицій в дорожнє будівництво, ЖКГ, будівництво спортивних об'єктів та об'єктів охорони здоров'я тощо.
Наявність глосарію	Представляються основні терміни і поняття бюджетного процесу

Важливим напрямком діяльності з підвищення відкритості (прозорості) державних та муніципальних фінансів є робота з соціальними мережами та мобільними додатками. Зворотній зв'язок з населенням може забезпечуватися завдяки технічним можливостям розміщувати звернення та питання на сайтах фінансових органів та порталах, присвячених бюджетній тематиці.

Перед формування бюджету для громадян доцільним є визначення його концепції. Необхідно з'ясувати, яка інформація, в першу чергу, має бути відображена в інформаційному ресурсі і яку користь отримають громадяни від ознайомлення з нею (рис. 3). Тому важливим та перспективним є організація опитувань населення з бюджетної тематики. При незначних затратах даний інструмент дозволяє, з одного боку, виявити інтереси громадян, зрозуміти їх вимоги до інформації про бюджет. З іншого боку, у формі опитувань можливим є залучення громадян до прийняття окремих рішень про розподіл ресурсів, що може стати особливо актуальним на місцевому рівні.

Рисунок 3. Структура інформації про бюджет, що цікавить громадян

Вказана інформація, як правило, вже міститься на інтернет-ресурсах: сайтах регіональних органів виконавчої влади (органів місцевого самоврядування), фіскальних органів та інших, тому необхідно систематизувати цю інформацію, доповнити, забезпечити взаємозв'язок єдиного порталу бюджетної системи з сайтами, на яких міститься вихідна інформація, і створити на єдиному порталі зручну, адаптовану для громадян систему пошуку.

В якості інституту, створення якого сприятиме підвищенню відкритості бюджету, необхідно назвати громадські ради при фінансових органах. Окрім розгляду проектів нормативних актів про бюджет та його виконання, громадські ради прийматимуть участь в обговоренні таких питань, як зміна складу податкових пільг, окремі аспекти міжбюджетних відносин, підвищення бюджетної освіченості населення тощо. При Міністерстві фінансів України діє Громадська рада, яка є консультативно-дорадчим органом, який утворюється при Міністерстві фінансів України з метою реалізації громадянами свого права на участь в управлінні державними справами та врахування громадської думки у процесі підготовки та організації виконання наказів Мінфіну. Членами Громадської ради можуть бути представники громадських організацій, професійних спілок та інших об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування, та засобів масової інформації.

Висновки. Підвищення прозорості та відкритості вітчизняної бюджетної системи шляхом активного практичного використання концепції «бюджет для громадян» вимагає створення ефективних механізмів взаємодії з громадянами, забезпечення доступності відповідної інформації, залучення населення в прийняття рішень. Запровадження і поширення концепції «Бюджет для громадян» допоможе сформувати відповідальну громадянську позицію у населення через чітке розуміння і розмежування завдань, а також функцій, які виконують бюджети різних рівнів. Даний проект сприятиме розвитку і спонуканню молоді до формування активної життєвої позиції щодо використання наданою державою можливості приймати рішення в управлінні розподілом публічних фінансів.

Фінансова грамотність є одним із основних елементів забезпечення відкритості даних про бюджет, підвищення зрозумілості бюджетної політики і залучення найбільш активних громадян в процес обговорення і розробки пропозицій для прийняття бюджетних рішень. Таким чином, «бюджет для громадян» - це інструмент підвищення фінансової грамотності населення, оскільки дані, що в ньому представлені, є зрозумілими громадянам і не потребують певних професійних знань з економіки та фінансів.

За умови належного підходу всіх зацікавлених сторін до його формування та функціонування Бюджет для громадян може стати перспективним та дієвим інструментом публічного управління державними фінансами. При цьому найбільш зручною формою його виконання з точки зору інформаційного наповнення та забезпечення оперативності громадської участі є електронний формат (сайт чи портал).

Список використаних джерел

1. Боголиб Т. М., Боголиб М. А. Обеспечение открытости и прозрачности общественных финансов, расширение практики общественного участия. *Економічний вісник університету*. 2018. Випуск 36/1. С. 23-32.
2. Бюджетний кодекс України від 0807.2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення 04.02.2019)
3. Перчук О. В. Бюджет для громадян як інструмент підвищення відкритості бюджетної системи. *Економічний вісник університету*. 2018. Випуск 36/1. С. 244-254.
4. Мицкевич А. А. Цитаты о финансах и бюджете от Мицкевича. *Экономические стратегии*, 2000, №2, С. 120-122. URL: <http://www.inesnet.ru/article/citaty-o-finansax-i-byudzhete-ot-mickevicha/> (дата звернення 01.02.2019)
5. Тополенко Н. М., Терещенко В. С. Проблеми ефективного контролю використання публічних коштів через систему «відкритий бюджет». *Науковий вісник Одеського національного економічного університету. Науки: економіка, політологія, історія*. 2015. № 12(232). С. 201 – 213.
6. Чулков А. С. «Бюджет для граждан» как метод повышения прозрачности бюджетной системы. *Финансы*. 2015. №.7. С. 18-22.

References

1. Bogolib T. M., Boholib M. A. (2018). Obespechenie otkrytosti i prozrachnosti obshchestvennykh finansom, rasshirenie praktiki obshchestvennogo uchastiya [Ensuring openness and transparency of public finances, expanding the practice of public participation] *Ekonomichnyi visnyk universytetu – University Economic Bulletin*, 36/1. 23-32. [in Rus].
2. Byudzhetniy kodeks Ukraïni vid 0807.2010 r. № 2456-VI [The Budget Code of Ukraine dated 0807.2010 № 2456-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukr.].
3. Perchuk O. V. (2018). Byudzhet dlya gromadyan yak instrument pidvishchennya vidkrytosti byudzhetnoi sistemi [Implementing the concept of «budget for citizens» in the domestic practice of the budget process] *Ekonomichnyi visnyk universytetu – University Economic Bulletin*, 36/1. 244-254 [in Ukr.].
4. .Mitskevich A. A. (2000). Tsitaty o finansakh i byudzhete ot Mitskevicha. [Quotes about finance and budget from Mitskevich]. *Ekonomicheskiye strategyy - Economic strategies*, 2. 120-122. URL: <http://www.inesnet.ru/article/citaty-o-finansax-i-byudzhete-ot-mickevicha/> [in Rus].
5. Topolenko N. M., Tereshchenko V. S. (2015) Problemy efektyvnogo kontroliu vykorystannia publicnykh koshtiv cherez systemu «vidkrytyi biudzhete» [Problems of effective control over the use of public funds through the

system of «open budget»]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu - Scientific herald of the Odessa national economic university*, 12 (232). 201-213. [in Ukr.].

6. Chulkov A. S. «Byudzhety dlya grazhdan» kak metod povysheniya prozrachnosti byudzhetnoy sistemy [«Budget for citizens» as a method of increasing the transparency of the budget system] *Finansy – Finance*, 7. 18-22. [in Rus].

ДАНИ ПРО АВТОРА

Перчук Оксана Володимирівна, старший викладач кафедри обліку і оподаткування ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, Київська обл., Україна, 08401
e-mail: oksi011279@gmail.com
[orcid.org/ 0000-0002-6484-7011](https://orcid.org/0000-0002-6484-7011)
Researcher ID: Y-5505-2018

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Перчук Оксана Владимировна, старший преподаватель кафедры учета и налогообложения ГБУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, Киевская обл., Украина, 08401
e-mail: oksi011279@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Perchuk Oksana, senior lecturer of the Department of Accounting and Taxation Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University
Sukhomlynsky Str., 30, Pereyaslav-Khmelnitsky, Kyiv region, 08401, Ukraine
e-mail: oksi011279@gmail.com

УДК 336.7

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40-165-173>

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ІПОТЕЧНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Просов В. М.

Простежено розвиток економіко-правової складової системи іпотечного кредитування в Україні. Визначено, що прийняття Закону України «Про власність» стало першим кроком на шляху формування іпотечного ринку в країні. Досліджується іпотечна система як фактор, що впливає на акумуляцію вільних коштів, їх перерозподіл та зниження ризиків. Розглядається роль іпотечного кредитування у вирішенні соціально-економічних проблем країни. Обґрунтовується необхідність вивчення досвіду інших країн та врахування національних особливостей для ефективного розвитку іпотечної системи в Україні. Підкреслено, що рівень розвитку ринку іпотечного кредитування свідчить про зрілість розвитку фінансової системи та про ступінь довіри населення країни до фінансово-кредитної системи.

Предметом дослідження є еволюція економіко-правової складової іпотечного ринку в Україні. **Мета роботи** полягає в обґрунтуванні логіки економіко-правового аспекту становлення та розвитку системи іпотечного кредитування в Україні.

Для досягнення мети були використані: системний підхід - до інтеграції методології наукового пізнання історії розвитку фінансової системи в Україні, як частини світової системи фінансів, що дозволило встановити необхідність врахування світового досвіду, поточних проблем та врахування національної специфіки; логічно-критичного аналізу – у встановленні послідовності та ступені важливості окремих правових законодавчих актів в Україні.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для удосконалення теоретичної бази формування системи іпотечного кредитування в Україні.

Висновки: 1) Сучасний ринок іпотечного кредитування є результатом тривалого, поступового, логічного розвитку фінансового ринку; 2) Рівень розвитку ринку іпотечного кредитування свідчить про зрілість розвитку фінансової системи та про ступінь довіри населення країни до фінансово-кредитної системи; 3) Протягом тривалого історичного часу українські землі входили до різних державних формувань, відповідно змінювалися закони та порядок формування фінансової системи, що сприяло її «відставанню» в розвитку від західних країн; 4) Першим кроком у формуванні системи іпотечного кредитування у незалежній Україні було прийняття Закону України «Про власність» тому, що питання приватної власності є наріжним каменем, фундаментом іпотечної системи країни; 5) Іпотека має стати тим ефективним фінансовим механізмом, що подолає проблему накопичення фінансових ресурсів нашої країни в умовах високої інфляції; допоможе вирішити проблему впровадження технологічних інновацій, модернізації сільського господарства, індустріалізації промисловості, вирішення хронічних та масштабних проблем житлових недобудов.

Ключові слова: іпотека, іпотечний кредит, іпотечне кредитування, фінансова система країни, право власності, застава, позика.

ЭКОНОМИКО-ПРАВОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Просов В. М.

Исследовано развитие экономико-правовой составляющей формирования системы ипотечного кредитования в Украине. Определено, что принятие Закона Украины «О собственности» стало первым шагом на пути формирования ипотечного рынка в стране. Исследуется ипотечная система как фактор, влияющий на аккумуляцию свободных средств, их перераспределение и снижение рисков. Рассматривается роль ипотечного кредитования в решении социально-экономических проблем страны. Обосновывается необходимость изучения опыта других стран и учета национальных особенностей для эффективного развития ипотечной системы в Украине. Подчеркнуто, что уровень развития рынка ипотечного кредитования свидетельствует о зрелости развития финансовой системы и о степени доверия населения страны к финансово-кредитной системе.

Предметом исследования является эволюция экономико-правовой составляющей ипотечного рынка в Украине. **Цель работы** заключается в обосновании логики экономико-правового аспекта становления и развития системы ипотечного кредитования в Украине.

Для достижения цели были использованы: системный подход – к интеграции методологии научного познания истории развития финансовой системы в Украине, как части мировой системы финансов, что позволило установить необходимость учета мирового опыта, текущих проблем и учета национальной специфики; логико-критического анализа – в установлении последовательности и степени важности отдельных правовых законодательных актов в Украине.

Практическое значение полученных результатов заключается в возможности их использования для совершенствования теоретической базы формирования системы ипотечного кредитования в Украине.

Выводы: 1) Современный рынок ипотечного кредитования является результатом длительного, постепенного, логического развития финансового рынка; 2) Уровень развития рынка ипотечного кредитования свидетельствует о зрелости развития финансовой системы и о степени доверия населения страны к финансово-кредитной системе; 3) В течении длительного исторического времени украинские земли входили в различные государственные формирования, соответственно изменялись законы и порядок формирования финансовой системы, что способствовало ее «отставанию» в развитии от западных стран; 4) Первым шагом в формировании системы ипотечного кредитования в независимой Украине было принятие Закона Украины «О собственности», что вопрос частной собственности является краеугольным камнем, фундаментом ипотечной системы страны; 5) Ипотека должна стать тем эффективным финансовым механизмом, преодолееет проблему накопления финансовых ресурсов нашей страны в условиях высокой инфляции; поможет решить проблему внедрения технологических инноваций, модернизации сельского хозяйства, индустриализации промышленности, решения хронических и масштабных проблем жилых недостроев.

Ключевые слова: ипотека, ипотечный кредит, ипотечное кредитование, финансовая система страны, право собственности, залог, заем.

ECONOMIC AND LEGAL COMPONENT OF MORTGAGE MARKET UKRAINE

Prosov V. N.

The development of the economic and legal component of the mortgage lending system in Ukraine is traced. It was determined that the adoption of the Law of Ukraine «On Property» was the first step towards the formation of the mortgage market in the country. The mortgage system is studied as a factor influencing the accumulation of free funds, their redistribution and risk reduction. The role of mortgage lending in solving socio-economic problems of the country is considered. The necessity of studying the experience of other countries and taking into account national peculiarities for effective development of the mortgage system in Ukraine is substantiated. It was emphasized that the level of development of the mortgage lending market shows the maturity of the financial system development and the degree of confidence of the population of the country in the financial and credit system.

The subject of the study is evolution of the economic-legal component of the mortgage market in Ukraine. **The purpose of the work** is to substantiate the logic of the economic and legal aspect of the formation and development of the system of mortgage lending in Ukraine.

To achieve the goal, the system approach was used - to integrate the methodology of scientific knowledge of the history of the development of the financial system in Ukraine as part of the world financial system, which made it possible to establish the need to take into account world experience, current problems and taking into account national specificity; logical-critical analysis - in determining the sequence and extent of the importance of separate legal acts in Ukraine.

The practical significance of the results is the possibility of their use to improve the theoretical basis of the formation of the system of mortgage lending in Ukraine.

Conclusions. 1) The modern market of mortgage lending is the result of a long, gradual, logical development of the financial market; 2) The level of development of the mortgage lending market indicates the maturity of the

financial system and the degree of confidence of the population of the country in the financial and credit system; 3) For a long historical period, the Ukrainian lands belonged to different state formations; accordingly, the laws and the procedure for the formation of the financial system changed, which contributed to its «lagging» in development from the western countries; 4) The first step in shaping the system of mortgage lending in independent Ukraine was the adoption of the Law of Ukraine «On Property», because private property issues are the cornerstone of the country's mortgage system; 5) Mortgage should become an effective financial mechanism that overcomes the problem of accumulation of financial resources of our country in conditions of high inflation; will help to solve the problem of introduction of technological innovations, modernization of agriculture, industrialization of industry, solving chronic and large-scale problems of residential unfinished projects.

Key words: mortgage, mortgage lending, financial system of the country, ownership, loan.

JEL Classification: G21, H81, O16

Актуальність дослідження обраної теми в сучасних умовах доведена результатами розвитку іпотечного ринку в світі, наявністю переліку нагальних соціально-економічних проблем в країні, вирішення яких неможливе за рахунок тільки державного бюджету. Іпотека має стати тим ефективним фінансовим механізмом, що подолає проблему накопичення фінансових ресурсів країни в умовах високої інфляції. Розуміння історичної послідовності розвитку іпотечної системи важливе для подальшої її розбудови в Україні.

Еволюція кредитно-боргових відносин – важлива для розвитку цивілізації від давнього Вавилону і нинішнього Гонконгу не менше за будь-які інші технологічні інновації. Банки та ринки облигацій забезпечили матеріальну базу для величч італійського Відродження. Корпоративні фінанси стали незамінною основою існування як Голландської, так і Британської імперій, так само, як триумф США у XX ст. нерозривно пов'язаний із вдосконаленням системи страхування, іпотеки та кредитування приватних осіб [12, с.11-12].

Предметом дослідження є еволюція економіко-правової складової іпотечного ринку в Україні.

Ступінь дослідження. Питання власності як фундаменту, на якому за певних законодавчих умов можливо сформувати ефективну іпотечну систему країни, що буде сприяти зростанню капіталізації суб'єктів господарювання, зростанню ВВП країни, вирішенню соціально-економічних проблем, зокрема житлової, присвячені праці Е. де Сото [10] та Н.Фергюсона [12; 13]. Вітчизняними дослідниками історії розвитку іпотечного ринку є Гнатківський Б. М. [1; 2], Журавель А. В. [3; 8], Кулинич П. [5], Лютий І. О., Савич В. І., Калівошко О. М. [6], Пучковська І. [7]. Питання правового регулювання застави вивчали Сидор В. Д. [9] та Харітонов Є. [14]. Разом з тим, питання формування системи іпотечного кредитування в Україні потребує подальшого дослідження з урахуванням поточної ситуації та нагальних проблем в країні (брак інвестицій, необхідність оновлення матеріальної бази суб'єктів господарювання, низька продуктивність праці у сільському господарстві, велика кількість недобудованих житлових будинків), а також із врахуванням досвіду функціонування іпотечного ринку в інших країнах.

Мета роботи полягає в обґрунтуванні логіки економіко-правового аспекту становлення та розвитку системи іпотечного кредитування в Україні.

В літературі зустрічається декілька пояснень походження іпотеки. Термін «іпотека», що походить від грецького – «застава», має древнє (до VI століття до н. е., коли предметом застави вважали особу боржника) походження та характеризується еволюційною зміною акцентів в його змісті відповідно до трансформації об'єктів іпотеки, форм її оформлення, прав власності, а також моделей іпотечного ринку та інструментів на ньому. В VI столітті відбулася якісна зміна виду забезпечення позики, яким до цього виступала безпосередньо особа позичальника, котра у разі невиконання зобов'язань перед кредитором потрапляла до нього у рабство.

Зауважимо про існування щільного зв'язку між термінами «власність», «позика», «застава» та «іпотека». Людина, що мала власність та потребувала у додатковому капіталі, могла звернутися за позикою під заставу власного майна, що називали іпотекою. Саме такий порядок термінів прослідковується у логічному ланцюжку еволюції світового іпотечного ринку, тому саме така логіка має бути обов'язковою у формуванні системи іпотечного кредитування в Україні.

Існує думка, що термін «іпотека» першим використав грецький архонт Солоний. Тоді цей термін означав, що боржник несе відповідальність своїми земельними володіннями перед кредитором [11]. У 594 р. до н. е. Солоний запропонував ставити на прикордонній межі маєтку боржника стовп з написом про те, що земля виступає забезпеченням прав кредитора в межах певної суми. Саме такий стовп отримав назву іпотека (від грецького – підставка, підпора). Об'єктом застави виступала виключно земля.

Надалі на зміну «стовповій» відмітці про наявність майна у заставі прийшли іпотечні книги, в яких відмічалися дані про борги його власників. В Стародавній Греції кожна зацікавлена особа мала право упевнитися в інформації щодо власника нерухомості для набуття права власності на землю чи забудову, для чого використовувати особливі книги, що називалися іпотечними. Угоди між продавцем і покупцем було недостатньо.

В часи правління імператора Антонія Пія (II ст. н. е.) було розроблене спеціальне законодавство, яке регулювало роботу банкірів з іпотекою. Влада Стародавнього Риму всебічно сприяла розвитку цього виду кредитування. Для підвищення доступності створювалися різноманітні фінансові інституції. Зокрема, за часів імператора Трояна було засновано спеціальні фінансові фонди для підтримки вдів та сімей військових. Їм іпотечні кредити надавалися під 5% річних. Це був найнижчий процент в імперії [8, с.19-20].

За дослідженнями інших науковців іпотечний кредит був різновидом лихварського капіталу, отримав розвиток при феодалізмі, але особливо набув розповсюдження під час становлення капіталізму. Географічним

центром бурхливого розвитку лихварського капіталу вважають італійську Венецію, яку Н. Фергюсон називає «кредитною лабораторією» Європи [12, с. 38]. Поява та розвиток лихварського капіталу сприяла розширенню кордонів світового ринку. Разом з тим, у християнстві позичати гроші під відсотки вважалось гріхом, через що євреї-лихварі вимушені були жити в окремих гетто Венеції. Віденський собор 1311-1312 рр. проголосив ересю навіть спроби довести, що лихварство не є гріхом [12, с. 40]. Така суттєва розбіжність між потребами купецтва та церковними заборонами була подолана певними грошовими відшкодуваннями на користь церкви. Таким чином, церква створювала переслідування лихварів, які вимушені були шукати прихисту в інших країнах. Лихварський капітал видавався під високі відсотки на добу, враховуючи високі ризики неповернення та відсутність застави.

XVIII-XIX століття характеризувались розвитком позико-ощадних систем, формуванням мережі спеціалізованих іпотечних установ та іпотечних банків. Додамо, що саме контрактно-ощадна модель відіграла роль іпотечного кредитування, забезпечуючи основний приплив капіталу на ринок іпотечних кредитів. З часом у згадану модель було запроваджено інститут кредитних історій, що забезпечувало зниження ризиків на ринку іпотечних кредитів, а також підвищувало рівень довіри населення до фінансово-кредитних інституцій. Завдяки збільшенню вкладників за рахунок таких, що не ставали в майбутньому позичальниками іпотечних кредитів «контрактно-ощадні установи поступово перетворювались у комерційні банки, основними активами яких були довгострокові іпотечні кредити, а основними пасивами – короткострокові депозити» [6, с. 45].

Короткий екскурс у давню історію дозволяє зрозуміти дві важливі речі: 1) Сучасний світовий ринок іпотечного кредитування є результатом тривалого, поступового, логічного розвитку фінансового ринку; 2) Рівень розвитку ринку іпотечного кредитування свідчить про зрілість розвитку фінансової системи та про ступінь довіри населення країни до фінансово-кредитної системи. Трансформацію світових фінансів Н. Фергюсон справедливо називає еволюційними «мутаціями», фінансовими інноваціями [12, с. 57]. Іпотечні установи окремих країн мають власну специфіку та відповідну інституційну підтримку, але всі вони базуються на довірі громадян до держави та її кредитно-фінансової системи.

Викладене вище свідчить, що існують різні погляди на історичне коріння виникнення іпотечного ринку. Разом з тим, однозначно зрозуміло, що іпотека є результатом економічного розвитку країн та еволюції товарно-грошових відносин. Іпотека – це ефективний фінансовий інструмент, що забезпечує можливість отримання цільових довгострокових банківських кредитів, що не тільки задовольняє потреби фізичних осіб, а й стимулює економічний розвиток суб'єктів господарювання, національної економіки в цілому. Саме тому, національна економіка потребує розвитку іпотеки, що буде базуватися на довірі до кредитно-фінансових інституцій країни та забезпечить економічне зростання добробуту громадян.

Західна цивілізація протягом всієї історії розвитку була попереду країн, що розташовувались на Сході Європи. Україна не була виключенням. Маргінальне положення країни, з однієї сторони, була привабливою для розвитку торгівлі, але, з іншої сторони, привертала увагу загарбників з метою грабунку. Існувало багато інших причин «відставання» економічного розвитку Сходу, в т.ч. території, на якій розташована сучасна Україна, але вони виходять за контекст нашого дослідження. Враховуючи, що торгівля була досить розвинута в Україні зрозуміло, що певні елементи фінансового ринку існували в країні, зокрема обмін різних валют.

В українських землях банківництво починалося з обміну валют у містах-полісах Північного Причорномор'я. Підтвердженням цього є декрет про регулювання обміну золотих і срібних монет на теренах Ольвії, знайдений археологами на берегах Босфору. Вчені датують документ першою половиною IV століття до н. е. Статті декрету були витесані на мармурових стелах поряд із подібними документами інших грецьких міст. Операції купівлі-продажу іноземних валют здійснювалися на спеціальному місці, де відбувалися народні збори («на камені в еклесіастерії»). Згадки про окремі операції, що нині виконуються банками, сягають часів Київської Русі. І хоча централізованих банківських установ тоді не було, розквіт торгівлі сприяв популяризації кредиту. Умови його видачі й повернення суворо регламентувалися «Руською Правдою» [3, с.38]. Протягом тривалого історичного часу українські землі входили до різних державних формувань, відповідно мінялися закони та порядок формування фінансової системи.

На українських теренах іпотечні відносини почали формуватися ще в XVII – XVIII століттях. З середини XVIII століття розпочинається робота щодо організації відповідних інституцій, а в другій половині XIX століття в Україні з'являються перші іпотечні установи. Поштовхом для розвитку іпотеки стала реформа 1861 року. Вже в 1864 році в Херсонській губернії створюється перша іпотечна установа – Товариство поземельного кредиту. В 1871 році воно було реорганізовано в Херсонський земський банк. Відповідно до свого статуту банк надавав позички під заставу маєтків розміром не менше 50 десятин (приблизно 55 га) на максимальний строк 34 роки і 11 місяців при 6,75 % річних. Дія новоствореної кредитної установи поширювалася на Херсонську, Катеринославську, Таврійську і Бессарабську губернії, тобто на всю сучасну південну Україну і Молдову [9, с. 33].

В 1871 році було затверджено статут Харківського земельного банку, а через рік засновано Полтавський земельний банк. Водночас з акціонерними з'явилися два приватні земельні банки Селянський банк у Білій Церкві (1875р.) та Сумський селянський банк (1885 р.). Пізніше (в 1905 р.) були засновані Київський і Бессарабсько-Таврійський земельні банки [2, с. 248]. Отже, протягом другої половини XIX ст. в Україні сформувалась мережа земельних банків [5, с.4].

Перші українські фінансово-кредитні установи пропонували привабливі умови кредитування: розмір іпотечного кредиту – до 60% ринкової вартості заставленого майна, досить тривалий період повернення. Зокрема, Херсонський земський банк – майже на 35 роки під 6,75%; Харківський земельний банк – до 44 років

під 6% річних; максимальний термін кредиту надавався Полтавським, Київським та Бессарабсько-Таврійським земельними банками – 66 роки і 2 місяці під 2,25%, а пізніше до 6%. Необхідно відзначити ефективну діяльність на теренах України великих державних іпотечних установ – Дворянського та Селянського поземельного банку. Останній видавав кредити під заставу нерухомості підприємцям-аграріям до 90% її оцінки, при купівлі в одноосібне володіння ділянок – до 95%, а при переселенні на ділянку – до 100% терміном на 55,5 року під 4,5% річних. Одночасно почала формуватися система позичково-ощадних установ, кредитних товариств, фінансово-будівельних артілей, які були дійовими споживачами іпотечних кредитів. Система іпотечного кредитування в Україні успішно розвивалась до 1917 року. Для окремих регіонів навіть пізніше, зокрема в Галичині і на Волині – до 1939 року, Північній Буковині та Південній Бессарабії – до 1940 року, на Закарпатті – до 1945 року, що було пов'язано із приєднанням цих територій до Радянської України [2, с. 224].

Наступний етап еволюції заставного права розпочався після Жовтневої Революції 1917 р., одночасно з обмеженням приватно-правової системи. У зв'язку зі скасуванням приватної власності функціонування застави стало практично неможливим. Перші роки радянської влади характеризувалися негативним ставленням не тільки до буржуазного права, а й взагалі до права, а це стримувало й виникнення нових цивільно-правових норм [14, с.166].

Панування державної власності призвело до зниження інтересу законодавця як до застави, так і до іпотеки. Значною мірою втратив своє значення й не відповідав тогочасним суспільним відносинам і чинний упродовж 40 років Цивільний кодекс УРСР. У радянській Україні, як зазначають дослідники цього періоду, іпотека не зазнала поширення в соціалістичному цивільному обороті і застосовувалася здебільшого в операціях державних ломбардів і банків [7, с. 17]. Українське цивільне законодавство 60-х – 90-х років ХХ ст. знало три види застави: 1) тверда застава, поширена здебільшого між громадянами і ломбардами; 2) застава товарів в обороті і переробленні, що знайшла застосування між Держбанком і соціалістичними виробниками; 3) іпотеку, що мала місце за зобов'язаннями громадян перед Держбанком (цей вид належав лише до застави житлових будинків і називався «заборонаю відчуження речі», оскільки здійснювався шляхом накладення на нього заборони про відчуження без згоди заставодержателя) [8, с. 49].

З проголошенням незалежності України розпочинається відродження іпотечних відносин. Поштовхом для розвитку іпотеки став пошук шляхів фінансування житлового будівництва. Перед Україною гостро постала проблема пошуку інших джерел фінансування житлового будівництва, запровадження системи фінансування будівництва житла, яка ґрунтується на ринкових засадах та ринкової моделі господарювання в житлово-будівельному комплексі [2, с. 224]. Після проголошення незалежності Україна стала на шлях розбудови демократичної держави з розвинутою ринковою економікою. Утвердження права приватної власності на землю, формування та розвиток приватного бізнесу різноманітних організаційно-правових форм, як наслідок, свобода договірної поведінки суб'єктів господарювання на ринку іпотечного кредитування – усе це створило передумови для законодавчого закріплення іпотечних та заставних відносин [1, с. 61].

Відродження інституту приватної власності в Україні було здійснено із прийняттям Закону України «Про власність» 697-ХІІ від 07.02.1991 року. Стаття 2 цього закону наголошувала, що «кожний громадянин в Україні має право володіти, користуватися і розпоряджатися майном особисто або спільно з іншими». Відповідно до ст. 4 закону власник мав право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону. Він міг «використовувати майно для здійснення господарської та іншої не забороненої законом діяльності, зокрема передавати його безоплатно або за плату у володіння і користування, а також у довірчу власність іншим особам». Стаття 15 цього закону регламентувала право власників квартири та іншого нерухомого майна самостійно розпоряджатися цим майном на свій розсуд: продавати, обмінювати, здавати в оренду, укладати інші угоди, що не заборонені законом [4]. Необхідно зауважити, що деякі дослідники вважають, що розбудова сучасної іпотечної системи України розпочалась пізніше – із прийняттям закону «Про заставу» [8, с. 49].

Прийняття Закону України «Про власність» було першим кроком на шляху побудови ринкової економіки та її механізмів, серед яких важливе місце належить іпотечним фінансовим інструментам. Право власності є важливим інституційним елементом ринкового механізму. Невипадково легальна власність розглядається Ернандо де Сото як актив для створення капіталу та важлива умова розвитку національної економіки [10]. Дослідник переконливо доводить, що найбільшою перешкодою отримати користь від капіталу – це нездатність продукувати капітал. «Кожна класово-земельна, кожна споруда, кожен верстат, кожен товар має відображення в документі про власність, який є видимою верхівкою великого прихованого процесу, що пов'язує всі ці активи з рештою економіки [10, с. 19].

Н. Фергюсон здійснивши фундаментальне дослідження факторів успіху Західної цивілізації, виокремлює шість «самобутніх сукупностей інституцій та пов'язаних із ними ідей та моделей поведінки»: конкуренція, наука, власність, медицина, споживання, праця [13, с. 46]. Залишивши за межами дослідження такі ключові аспекти панування Заходу, як капіталізм, свободу чи демократію, автор надає стислі визначення «убивчих застосунків», зокрема «власність – верховенство права як засобу захисту приватних власників і мирного розв'язання суперечок між ними, що сформувало основу для найтривкішої форми представницького врядування» [там же]. Н. Фергюсон справедливо вважає, що ключем до фінансового успіху Північної Америки було реалізація права власності: «Демократія стала черепицею для будівлі, фундамент якої склали верховенство права, точніше, святість індивідуальної особи та безпека права приватної власності, гарантованих представницьким, конституційним урядуванням» [13, с. 145].

Другим кроком на шляху розбудови системи іпотечного кредитування стало прийняття в 1992 році Закону України «Про заставу», в другому розділі якого «Іпотека» проголошено, що іпотекою визнається застава землі, нерухомого майна, при якій земля та (або) майно, що становить предмет застави, залишається у заставодавця або третьої особи [4, ст. 30]. Важливим було визначення в законі предмету іпотеки: майно, пов'язане з землею – будівля, споруда, квартира, підприємство, (його структурні підрозділи як цілісний майновий комплекс, а також інше майно, віднесене законодавством до нерухомого. Відповідно до законодавства України предметом іпотеки можуть бути також належні громадянам на праві приватної власності земельні ділянки та багаторічні насадження [4, ст. 31]. Закон дозволяв в якості застави використовувати транспортні засоби та космічні об'єкти [4, ст. 39]. Зауважимо, що другий розділ закону «Про заставу» було виключено в 2003 році на підставі Закону N 898-IV «Про іпотеку», яким була встановлена законодавча база іпотечної системи країни: «Законодавство України про іпотеку базується на Конституції України і складається з Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Земельного кодексу України, цього Закону та інших нормативно-правових актів, а також міжнародних договорів України» [4, ст. 2].

До прийняття вище згаданих базових законів, законодавчою владою країни було прийнято декілька важливих документів, серед яких постанова Верховної Ради України N 3983-XII від 22.02.1994 «Про заходи щодо залучення додаткових коштів на житлове будівництво і створення ринку житла», в якій було визнано за доцільне залучати додаткові кошти на нове будівництво, а також на завершення розпочатого будівництва житла шляхом випуску житлових (цільових) облігацій відповідно до чинного законодавства [4, п. 4]. Постанова стимулювала розвиток житлового будівництва через звільнення від оподаткування одержаних від продажу житла сум доходу (прибутку) в частині, що спрямовувалась на житлове будівництво.

В цьому ж 1994 році ухвалене розпорядження Президента України «Про заходи щодо сприяння будівництву житла для молоді шляхом іпотечного кредитування», яким визнано за необхідне «ширше залучати позабюджетні джерела фінансування для надання допомоги молодим сім'ям у будівництві житла, розвивати довгострокове кредитування житлового будівництва і придбання житла, використовуючи при цьому як один з його видів іпотечне кредитування» та приймається рішення розробити «Положення про житлові кредити для молодих сімей та розвиток іпотечного кредитування в Україні», а також проекти інших нормативних актів з цього питання [4, п. 1; п. 3].

Наступним законодавчим кроком на шляху розвитку вітчизняної системи іпотечного кредитування стало розпорядження Президента України № 136/96 – рп від 4.06.1996 року «Про заходи щодо залучення коштів населення на будівництво житла», в якому сформульовано завдання Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку проаналізувати практику будівництва житла в місті Києві за рахунок цільових облігацій, випущених Київміськбудом, і у разі потреби внести в установленому порядку пропозиції щодо вдосконалення законодавства про цінні папери [4].

Облігації будівельної корпорації «Київміськбуд» - це цінні папери, що випускалися із вартістю за 0,1 м2, що означало: придбання однієї облігації забезпечувало право покупця на володіння 0,1 м2 житла. Номінальна вартість облігації - 3 млн грн, вартість 1 м2 в той час становила 30 млн грн. Облігації були повністю ліквідні, тобто їх можливо в будь-який момент здати за місцем придбання, і отримати гроші відповідно до вартості облігацій на поточний момент. Враховуючи, що вартість нерухомості постійно зростала, власники облігацій розуміли, що придбання цільових облігацій захищає грошові накопичення від інфляції, тобто облігації можуть використовувались як засіб накопичення. Таким чином, корпорація залучала необхідні інвестиції для здійснення житлового будівництва, а споживачі цільових облігацій захищали грошові накопичення і вирішували житлові питання.

Посилення ролі і місця приватної власності в суспільних відносинах було здійснено в 1996 році завдяки прийняттю основного Закону країни – Конституції, де в статті 13 йде мова про те, що «держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки», а стаття 47 регламентує право кожного на житло: «держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду» [4]. Прийняття Конституції стимулювало до розвитку теоретичних досліджень науковців в галузі фінансового ринку та іпотечного кредитування в Україні.

Перший Земельний кодекс незалежної України був прийнятий в 2001 році, в якому в ст. 6 було наголошено про надання громадянам у власність земельних ділянок, які можуть бути об'єктом застави лише за зобов'язанням з участю кредитної установи [4, ст. 6]. Про іпотеку в першому Земельному кодексі країни не згадується. Разом з тим, справедливо вважати, що цим нормативним документом розпочато запровадження іпотеки в аграрному секторі економіки, оскільки земельна ділянка у якості застави є важливим елементом іпотечного ринку. Додамо, що остання редакція Земельного кодексу (від 01.01.2019 року) також оперує тільки терміном «застава»: «Власники земельних ділянок мають право: а) продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину» [4, ст. 90].

В 2003 році законодавство щодо іпотечної системи було розширено прийняттям Господарського та Цивільного кодексів та низкою інших законодавчих документів. Вже в першій редакції Господарського кодексу від 16.01.2003 року в ст. 334 регламентувалось функціонування іпотечних банків: «Банки можуть функціонувати як універсальні або спеціалізовані – ощадні, інвестиційні, іпотечні, розрахункові (клірингові)» [4, ст. 334]. Крім того, ст. 347 встановлює форми кредиту, серед яких поряд із банківським, комерційним, лізинговим є іпотечна форма [4, ст. 347].

Стаття 575 Цивільного кодексу України 2003 року визначила іпотеку заставою нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи [4, ст. 575], а ст. 576 окреслила предмет застави: будь-яке майно (зокрема річ, цінні папери, майнові права), що може бути відчужене заставодавцем і на яке може бути звернене стягнення, а також майно, яке заставодавець набуде після виникнення застави (майбутній урожай, приплід худоби тощо).

Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати», що був прийнятий 16.01.2003 року з метою регулювання відносин у системі іпотечного кредитування, а також перетворення платежів за іпотечними активами у виплати за іпотечними сертифікатами із застосуванням механізмів управління майном, став першим «іпотечним» законом, яким було визначено перелік специфічної термінології, а саме: іпотечний сертифікат, кредит, пул, активи тощо [4]. В закон шість разів вносилися редакційні правки, остання його редакція дійсна з 6.12.2012 року. Цілком логічним та послідовним було прийняття через п'ять місяців наступного закону України (19.06.2003 р.) «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю», стаття 10 якого зобов'язувала забудовника виконувати договір між останнім та управителем фонду, забезпечувати встановленням іпотеки, предметом якої можуть бути майнові права на нерухомість, яка є об'єктом будівництва, або, за згодою управителя, об'єкт незавершеного будівництва, або інше нерухоме майно, яке належить забудовникові на праві власності [4, ст. 10].

Дотичними нормативними актами, що були прийняті в державі в цей період, відносяться закони України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (2001 р.) та ЗУ «Про оцінку земель» (2003 р.).

Аналіз історії розвитку інституту іпотеки на українських землях свідчить, що ті іпотечні відносини, що склалися протягом багатьох століть, пустили глибоке коріння та досягли істотного вдосконалення вже за часів сучасного розвитку, де вони знайшли сприятливий для себе ґрунт, підготовлений римським правом [8, с. 50].

Правовий аспект дослідження потребує подальшого поглиблення в частині умов реалізації функцій фінансового ринку, що повинні мати правову (законодавчу) підтримку, що зображено на рис.1:

Основною рушійною силою прогресу, без якого неможливий розвиток, в тому числі й механізмів ринкової економіки, є впровадження інновацій. Розвиток фінансового ринку також підпадає під це загальне правило, а інноваціями серед фінансових інструментів є похідні фінансові інструменти. Додамо, що іпотечні інструменти також є досить інноваційними, враховуючи час їх виникнення, результати впровадження та сучасний стан розвитку ринку іпотеки в Україні.

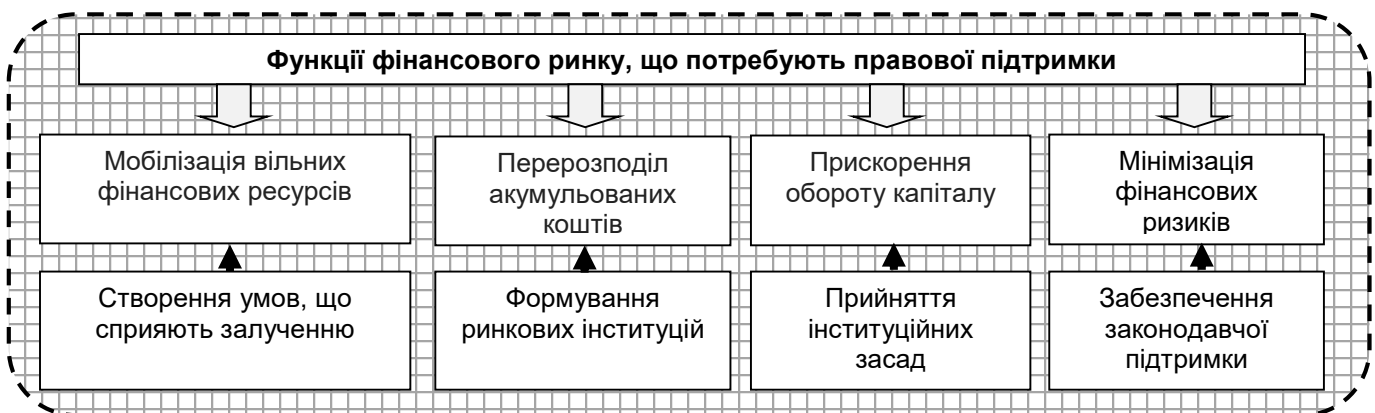

Рисунок 1. Напрями правової підтримки розвитку фінансового ринку

Джерело: складено автором

В численних публікаціях вітчизняних науковців та практиків висловлюється думка стосовно необхідності більш широкого впровадження останніх у вітчизняний обіг. Інвестувати кошти можна багатьма відомими способами: в статутний капітал, в облігації та інші цінні папери, в нерухомість, у золото, в іноземну валюту тощо. Одним із найпопулярніших способів інвестування, на сучасних розвинутих фінансових ринках, що переслідує не лише мету отримання прибутку, але й страхування капіталу – є використання іпотечних фінансових інструментів.

Іпотечний кредит збільшує інвестиційний потенціал вітчизняної економіки і у цьому полягає його основна економічна функція. Саме завдяки іпотеці можна суттєво підвищити інвестиційну спрямованість національного фінансового ринку. З позицій закономірностей розвитку світового господарства іпотека є невід'ємним елементом ринкової економіки, тому розвиток системи іпотечного кредитування є пріоритетним напрямком діяльності держави. Тема дослідження набуває особливої актуальності у зв'язку з тим, що в Україні триває практична робота зі створення системи іпотечного кредитування, отже, важливо своєчасно врахувати та закласти в її основу необхідні елементи, які забезпечать ефективне використання та розвиток іпотеки [1, с. 242].

Формування ринкових інституцій щодо перерозподілу акумульованих вільних фінансових ресурсів сприятиме підвищенню ефективності процесу залучення інвестицій в країні. Перевагою іпотеки є те, що

позичальник передає кредитору тільки право власності, зберігаючи право користування майном за іпотекодавцем, що визначено ст. 9 Закону України «Про іпотеку» [4]. Ще одною важливою перевагою іпотеки є довгостроковість її видачі/отримання та відносно невеликий відсоток за користування, що сприяє підвищенню зацікавленості інвесторів. Загальновідомо, що середній термін іпотеки в світі становить 10–15 років, але може досягти і 60-ти років, як в Японії. У США середній термін іпотечних кредитів, наданих під заставу новостворених будинків, складає приблизно 27 років. В Україні комерційні банки надають іпотечні кредити строком до 25 років.

Робота з формування та подальшого вдосконалення системи іпотечного кредитування найшла відображення у Концепції створення національної системи іпотечного кредитування, прийнятої КМУ 10.08.2004 року, де зафіксовано наступне: «Ринок іпотечного кредитування створюється в умовах поступового поліпшення таких базових макроекономічних показників, як зростання валового внутрішнього продукту, низькі темпи інфляції, стабільність національної валюти, підвищення зацікавленості внутрішніх інвесторів у вкладенні коштів у боргові цінні папери, що дає змогу забезпечити динамічний його розвиток» [4]. В основу цієї Концепції покладені принципи функціонування ринку іпотечного кредитування, які відображають позитивний міжнародний досвід у цій сфері і зрозумілі та прийнятні для національних та іноземних інвесторів. Концепція передбачала створення за участю держави іпотечної установи (далі – ДІУ) другого рівня, що було здійснено згідно з постановою КМУ від 8.10.2004 року № 1330 [4]. Мета ДІУ була зафіксована у Статуті – рефінансування іпотечних кредиторів (банків і небанківських установ, які провадять діяльність з надання забезпечених іпотекою кредитів) за рахунок коштів, що надійшли у т.ч. від розміщення цінних паперів, сприяння подальшого розвитку ринку іпотечного кредитування. Статутний капітал ДІУ, що становив в 2004 році 756 млн. грн., був збільшений більше ніж в 3 рази – до 2 336 млн. грн.

Відсутність розвинутої системи інститутів та інструментів – найслабкіше місце в економіці країн, в яких відбувається ринкова трансформація. Якщо ми хочемо рухатися вперед, то маємо йти шляхом інституціоналізації іпотечного ринку і розроблення ефективного, надійного інструментарію цього ринку. Під інститутами ми розуміємо, насамперед, форми організації і регулювання відносин на іпотечному ринку, а під інструментарієм – способи і методи досягнення цілей суб'єктами цього ринку. Становлення іпотечних установ в Україні має враховувати як зарубіжний досвід, так і національну специфіку, оскільки іпотечні відносини мають багатовікову історію і є невід'ємною й дуже суттєвою ознакою сучасних економічних систем [8, с.115-116].

Висновки: Здійснене дослідження еволюції економіко-правового аспекту системи іпотечного кредитування в Україні дозволяє констатувати наступне:

- 1) Сучасний ринок іпотечного кредитування є результатом тривалого, поступового, логічного розвитку фінансового ринку;
- 2) Рівень розвитку ринку іпотечного кредитування свідчить про зрілість розвитку фінансової системи та про ступінь довіри населення країни до фінансово-кредитної системи;
- 3) Протягом тривалого історичного часу українські землі входили до різних державних формувань, відповідно змінювалися закони та порядок формування фінансової системи, що сприяло її «відставанню» в розвитку від західних країн;
- 4) Першим кроком у формуванні системи іпотечного кредитування у незалежній Україні було прийняття Закону України «Про власність» тому, що питання приватної власності є наріжним каменем, фундаментом іпотечної системи країни;
- 5) Іпотека має стати тим ефективним фінансовим механізмом, що подолає проблему накопичення фінансових ресурсів нашої країни в умовах високої інфляції; допоможе вирішити проблему впровадження технологічних інновацій, модернізації сільського господарства, індустріалізації промисловості, вирішення хронічних та масштабних проблем житлових недобудов.

Список використаних джерел

1. Гнатківський Б. М. Теоретичні аспекти формування іпотечного ринку. Вісник THEU. № 1, 2009. С. 93-103.
2. Гнатківський Б. М. Іпотечний ринок: навч. посіб. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2015. 341 с.
3. Журавель А. В. Розвиток інституту іпотеки в Україні. Матеріали V звітної конференції складу Одеського державного університету внутрішніх справ (Одеса, 16 травня 2008 р.) Одеса, 2008. С.59-268 с.
4. Конституція, ЗУ «Про іпотеку» № 898–IV від 05.06.2003 (остання редакція 19.20.2016 р.) та інші законодавчі акти України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 38, ст. 313. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Кулинич П. Іпотека в Україні: на шляху з минулого в майбутнє. Українське комерційне право. 2002. №2. С. 3-14.
6. Лютий І. О., Савич В. І., Калівошко О. М. Іпотека: сучасні концепції, тенденції та суперечності розвитку : моногр. Івано-Франківськ, 2009. 548 с.
7. Пучковская И. И. Ипотека: залог недвижимости: Монография. Харьков : Консум, 1997. 132 с.
8. Журавель А. В. Розвиток інституту іпотеки в Україні: історичний досвід, проблеми та перспективи : монографія. Одеса : ОДУВС, 2010. 156 с.
9. Сидор В. Д. Правове регулювання застави земельних ділянок сільськогосподарського призначення в Україні. Одеса. 2005. 220 с.

10. Сото Е. Загадка капітал : Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде більше. Київ : Ніка-центр, 2009. с. 232.
11. Терещенко Г. М. Особливості ресурсного забезпечення банківського іпотечного кредитування. URL: <http://library.if.ua/articles/article-13/>
12. Фергюсон Н. Еволюція грошей: фінансова історія світу. Київ : Наш формат, 2017. с. 381.
13. Фергюсон Н. Цивілізація: як Захід став успішним. Київ : Наш формат, 2017. с. 488.
14. Харитонов Е. О. Рецепція римського приватного права. Одеса, 1997. 234 с.

References

1. Hnativskyy, B. M. (2009). Teoretychni aspekty formuvannya ipotechnoho rynku [Theoretical Aspects of Mortgage Market Formation]. Visnyk TNEU, 1. 93-103.
2. Hnativskyy, B. M. (2015). Ipotechnyy rynek: navch. Posib [Mortgage Market: teach. means]. L'viv : LNU im. I. Franka, 341 p.
3. Zhuravel', A. V. (2008). Rozvytok instytutu poteki v Ukrayini [Development of the Institute of Flood in Ukraine] Materialy V zvitnoyi konferentsiyi skladu Odes'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav (Odesa, 16 travnya 2008 r.) Odesa. S.59. 268 p.
4. Konstytutsiya, ZU «Pro ipoteku» № 898 – IV vid 05.06.2003 (ostannya redaktsiya 19.20.2016 r.) ta inshi zakonodavchi akti Ukrayiny [Constitution, Law of Ukraine «About mortgage» № 898-IV of 05.06.2003 (last edited on 19.20.2016) and other legislative acts of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny (VVR), 2003, № 38, st. 313. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Kulynych, P. (2002). Ipoteka v Ukrayini: na shlyakhu z mynuloho v maybutnye [Mortgage in Ukraine: on the way from the past to the future]. Ukrayins'ke komertsyjne pravo, 2. 3-14.
6. Lyutyi, I. O., Savych, V. I. & Kalivoshko O. M. (2009). Ipoteka: suchasni kontseptsii, tendentsii ta superechnosti rozvytku : monohr.] [Mortgage: Contemporary Concepts, Trends and Contradictions in Development : monogr.]. Ivano-Frankivs'k. 548 p.
7. Puchkovskaya, I. I. (1997). Ipoteka: zalog nedvizhimosti: Monografiya [Mortgage: real estate pledge: Monograph]. Khar'kov : Konsum, 1997. 132 p.
8. Zhuravel', A. V. (2010). Rozvytok instytutu ipoteki v Ukrayini: istorychnyy dosvid, problemy ta perspektyvy : monohrafiya. [Development of the mortgage institute in Ukraine: historical experience, problems and perspectives: monograph]. Odesa : ODUVS. –56 p.
9. Sydor, V. D. (2005). Pravove rehulyuvannya zastavy zemel'nykh dilyanok sil'skohospodars'koho pryznachennya v Ukrayini. [Legal regulation of mortgages of agricultural land in Ukraine] Odesa. 220 p.
10. Soto, E. (2009). Zahadka kapital : Chomu kapitalizm peremahaye lyshe na Zakhodi i nide bil'she. [The puzzle of capital: Why capitalism wins only in the West and nowhere else]. Kyiv : Nika-tsentr. p. 232.
11. Tereshchenko, H. M. Osoblyvosti resursnoho zabezpechennya bankivs'koho ipotechnoho kredyтування. [Features of resource support for bank mortgage lending.] URL: <http://library.if.ua/articles/article-13/>
12. Ferhyuson, N. (2017). Evolyutsiya hroshey: finansova istoriya svitu. [Evolution of money: the financial history of the world]. Kyiv : Nash format. p. 381.
13. Ferhyuson, N. (2017). Tsyvilizatsiya: yak Zakhid stav uspishnym. [Civilization: How the West Became Successful]. Kyiv : Nash format. p. 488.
14. Kharytonov, E. O. (1997). Retseptsiya rym's'koho pryvatnogo prava. [Reception of Roman private law]. Odessa. 234 p.

ДАНИ ПРО АВТОРА

Просов В'ячеслав Миколайович – аспірант

Державний науково-дослідний інститут інформатизації та моделювання економіки

бульв. Дружби народів, 38, Київ, Україна

e-mail: prosov.vn@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Просов Вячеслав Николаевич – аспирант,

Государственный научно-исследовательский институт информатизации и моделирования экономики

бульв. Дружбы народов, 38, Киев, Украина

e-mail: prosov.vn@gmail.com

ABOUT THE AUTHOR

Prosov Vyacheslav – postgraduate student,

State Research Institute of Informatization and Economic Modelling

blvd. Druzhby narodiv, 38, Kyiv, Ukraine

e-mail: prosov.vn@gmail.com

ПОБУДОВА МОДЕЛІ СТРАТЕГІЧНОГО ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ**Рудковська О. Г.,
Герасенко В. П.**

Ключові слова: стратегічне фінансове планування, модель, життєвий цикл організації, системно-процесний підхід

**ПОСТРОЕНИЕ МОДЕЛИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ФИНАНСОВОГО ПЛАНИРОВАНИЯ
ОРГАНИЗАЦИИ****Рудковская О. Г.,
Герасенко В. П.**

В статье рассмотрены подходы к определению стратегического финансового планирования, выявлены их недостатки и преимущества.

Цель: Создать методологическую основу для разработки финансовой стратегии организации.

Методология: Статья выполнена по результатам исследования современных отечественных и зарубежных теорий стратегического планирования.

Область применения результатов: Повышение обоснованности принимаемых управленческих решений в промышленных организациях на основе использования результатов стратегического финансового планирования.

Выводы: Стратегическое финансовое планирование предлагается рассматривать с позиций системно-процессного подхода, который позволит создать действенный функциональный аппарат, включающий систему целей и задач, принципов и инструментов формирования и использования финансовых ресурсов для осуществления деятельности по разработке направлений развития организации. Сформированный алгоритм разработки модели стратегического финансового планирования позволяет учесть этап жизненного цикла и рыночное положение организации в отрасли при определении целевых параметров финансового развития в долгосрочной перспективе. В качестве ключевого показателя рассматриваемой модели предложен показатель максимизации отдачи от капитала, представленного собственными и заемными средствами, который при соблюдении набора разработанных ограничений позволяет получить более достоверную и всестороннюю оценку плановых направлений развития организации.

Ключевые слова: стратегическое финансовое планирование, модель, жизненный цикл организации, системно-процесный подход.

BUILDING A MODEL OF STRATEGIC FINANCIAL PLANNING FOR AN ORGANIZATION**Rudkouskaya V. G.,
Gerasenko V. P.**

The article considers approaches to the definition of strategic financial planning, reveals their shortcomings and advantages.

Objective: To create a methodological basis for the development of the organization's financial strategy.

Methodology: The article is based on the results of research of modern domestic and foreign theories of strategic planning.

Application of the results: Increase the validity of the management decisions made based on the results of strategic financial planning.

Conclusions: Strategic financial planning is proposed to be considered from the point of view of the system and process approach, which will allow to create an effective functional apparatus, including a system of goals and objectives, principles and tools for the formation and use of financial resources to carry out the activities on developing the directions of organization growth. The formed algorithm of developing a strategic financial planning model allows to take into account the organization's life cycle stage and its market position in the industry when determining the target parameters of financial development in the long term perspective. An indicator of maximizing the return to capital represented by own and borrowed funds is proposed as a key indicator of the model under consideration. Complying with the set of limitations developed, this indicator provides a more reliable and comprehensive assessment of organization's development planned directions.

Key words: strategic financial planning, model, life cycle of the organization, system and process approach

JEL Classification: G31, G32, L23

Введение. На современном этапе роль стратегического этапа в финансовом планировании по отношению к долгосрочному, текущему и оперативному возрастает. Это вызвано сменой типов экономических систем. Так, в условиях ранее действовавшей командно-административной системы стратегические финансовые планы организаций разрабатывались директивно вышестоящими органами, и задача финансовых служб организаций заключалась в обеспечении выполнения доведенных показателей. При переходе к рыночной экономике промышленные организации самостоятельно определяют потребность в финансовых ресурсах. Основная роль финансового планирования заключается в разработке

жизнеспособных финансовых планов, обеспечивающих эффективное управление финансовыми ресурсами организаций, их высокорентабельную деятельность.

Постановка проблемы. На основе анализа научной литературы в данной области можно осуществить следующую группировку подходов к определению стратегического финансового планирования:

1) маркетинговый: предполагает анализ существующих и прогнозирование будущих стратегических потребностей организации. Приверженцами данного подхода выступают следующие специалисты: Празян Е. М. [19], Новикова Н. Г. [15], Басков Л. П. [8] и другие;

2) функциональный: основан на выявлении и планировании следующих функциональных зависимостей: потребности–функции–показатели будущего объекта–изменение структуры. Данный подход находит отражение в работах Моисеевой И. И. [13], Рябовой Е. В. [20] и других;

3) нормативный: целесообразным считается установление нормативов по всем объектам планирования. Данный подход получил развитие в работах Мусиенко С. О. [14], Колесниковой Е. Н. [11] и других;

4) интеграционный: исследование взаимосвязей между отдельными структурными единицами, стадиями жизненного цикла организации, между уровнями управления по вертикали. Приверженцами данного подхода выступают Косачев В. И. [12], Порваткин А. Б. [18] и другие;

5) процессный: планирование представлено набором мер по организации протекающих процессов. Данную точку зрения разделяют Володин В. М., Бадеева Е. А., Мурашкина Т. И. [7].

6) системный: определение совокупности взаимосвязанных элементов, имеющей цель, связь с внешней средой, и обладающей такими свойствами, как открытость, сложность, динамизм и регулируемость. Данный подход положен в основу работ Павлова А. М. [17], Зотовой А. И. [10] и других.

В рамках проводимого исследования также были рассмотрены директивный, ситуационный и комплексный подходы. В результате, установлено, что в условиях динамично развивающейся внешней среды метод планирования от достигнутого как основа составления перспективных финансовых планов утратил актуальность. В связи с этим, развитие нормативного подхода к стратегическому финансовому планированию представляется неперспективным. Данный недостаток в некоторой степени устраняется в маркетинговом подходе, где большое внимание уделяется разработке методологии анализа внешних условий функционирования организации. При этом, нацеленность на выявление конкурентных преимуществ организации на существующих и новых рынках, на разработку мер по повышению конкурентоспособности продукции ограничивает область планирования исключительно маркетинговой сферой, не позволяя планировать направления развития организации в финансовой области.

Весьма актуальным на данный момент является директивный подход, который подразумевает развитие законодательной базы по стратегическому финансовому планированию, разработку инструкций и методических указаний по осуществлению процедур планирования, применению методов корреляционно–регрессионного анализа и др.

В качестве наиболее распространенного подхода к стратегическому финансовому планированию выступает процессный подход, в рамках которого выделяются этапы осуществления планирования, определяется набор процедур, проводимых на каждом из этапов. Целесообразно дополнить данный подход совокупностью взаимосвязанных элементов системы стратегического финансового планирования, функционирующих как единое целое и выполняющих одну функцию. Это позволит рассматривать стратегическое финансовое планирование, с одной стороны, как деятельность по разработке направлений развития организации в сфере финансов, а с другой стороны, как систему целей и задач, принципов, методов, которые создадут и обеспечат функциональный аппарат для осуществления этой деятельности.

На наш взгляд, большой интерес представляет исследование возможности увязки стратегического финансового планирования с этапами жизненного цикла организации. Такая интеграция позволит получить всестороннюю оценку положения организации и разработать на ее основе адекватные рекомендации, отвечающие реальному положению дел.

Методология проведения работы. На основе вышеизложенного дадим определение стратегическому финансовому планированию как системе разработки, оценки и выбора альтернатив обеспечения финансовыми ресурсами стоящих перед организацией целей и задач на каждом из этапов ее жизненного цикла, результатом применения которой является формулирование финансовой стратегии развития. Это позволит:

1) обеспечить целостность системы, т.е. разработать совокупность элементов стратегического финансового планирования, организованных в соответствии с определенными принципами;

2) обеспечить целенаправленность системы, т.е. стремление к достижению поставленных стратегических финансовых целей;

3) определить структурность и иерархичность системы, т.е. провести конструирование определенных подсистем стратегического финансового планирования, между которыми фиксируется иерархия по степени подчиненности;

4) представить описание множественности элементов системы, которое выражается в построении различных моделей финансового развития организации;

5) сохранить приоритет интересов производственной и социальной системы, выделяя стратегическое финансовое планирование в качестве функциональной области стратегического планирования организации;

6) обосновать необходимость непрерывности осуществления процедур стратегического финансового планирования с целью мониторинга условий внешней и внутренней среды организации и своевременной корректировки намеченных финансовых ориентиров развития организации – финансовых планов более низкого уровня.

В данной статье детально рассмотрен принцип множественности описания элементов системы стратегического финансового планирования. Построение модели финансового развития организации представляется в разрезе следующего алгоритма:

1. Определение этапа жизненного цикла организации.
2. Изучение рыночной позиции организации в отрасли.
3. Исследование целевых параметров развития организации в области финансов.

В научной литературе сложились разнообразные концепции жизненного цикла организации, различающиеся количеством стадий в цикле, содержанием границ стадий и набором ключевых их характеристик [21, с. 64-117]. При всем многообразии перечисляемых в литературе стадий жизненного цикла и их наименований чаще всего выделяются четыре этапа развития – зарождение, рост, зрелость и спад. В моделях, в которых предлагается исследовать другое количество стадий, жизненный цикл в большей степени детализируется и выделяется более четырех стадий: L. E. Greiner [3], D. Miller и P. H. Friesen [5], D. L. Lester, J. A. Parnell и S. M. Carragher [4] – пять стадий, E. G. Flamholtz [2] – семь стадий, W. R. Torbert [6] – восемь, I. Adizes [1] – десять стадий. По нашему мнению, выделение большого количества стадий ухудшает аналитические возможности данной концепции, затрудняя ее использование в управленческой деятельности.

Жизненный цикл организации достаточно широко изучается с позиций общего и стратегического менеджмента и практически не рассматривается через призму финансового подхода. Между тем, финансовые показатели деятельности организации и, соответственно, финансовые цели развития изменяются по мере ее движения по этапам жизненного цикла.

На стадии зарождения основная управленческая задача – доказать состоятельность бизнес-идеи. Организации необходимо привлечь значительные ресурсы с целью создания и развития как производственных мощностей, так и клиентской базы, разработки и продвижения продукции. Денежный поток от текущей деятельности на данном этапе является отрицательным по двум причинам: интенсивное использование финансовых ресурсов на цели развития может превышать объемы их формирования в связи с ограничением набора производимых видов продукции, работ, услуг и клиентов; высокая длительность оборота оборотных средств, характерная для данной стадии, требует дополнительного финансирования. В этой связи общая финансовая цель на данной стадии развития бизнеса состоит в наращивании объемов реализации продукции и поиске дополнительных источников формирования финансовых ресурсов.

Особенностью стадии роста является одновременное финансирование роста масштаба производства и качественных сдвигов для достижения необходимого ускорения развития. Задача увеличения масштаба производства ставит перед организацией проблему вложения финансовых ресурсов в оборотные средства, а задача ускорения развития – долгосрочных вложений в развитие оборудования и технологий. Если собственных финансовых ресурсов для решения указанных задач не достаточно, необходимо привлекать заемный капитал. Возникает вопрос оптимизации структуры капитала.

Стадия зрелости характеризуется снижением темпов использования финансовых ресурсов, долгосрочные вложения направлены на ликвидацию узких мест, постепенное обновление производственных мощностей и совершенствование управленческого процесса. Основная финансовая цель на данном этапе жизненного цикла заключается в получении максимальной доходности от использования финансовых ресурсов.

Стадия спада характеризуется снижением объемов реализации продукции в связи с потерей части рынков сбыта, появлением конкурентной высококачественной продукции, изменением технологий и др. Организация испытывает недостаток собственных финансовых ресурсов, осуществляет поиск дополнительных источников их формирования для осуществления реструктуризации либо реорганизации.

Развитие организаций на протяжении десятков лет приводит к тому, что организация планомерно движется от одной стадии жизненного цикла к другой и, в результате, прекращает свое существование. В то же время существуют ситуации, когда технологическое, рыночное или законодательное изменение может превратить развитую организацию, занимающую стабильное положение на рынке, в организацию, производящую продукцию с большими потенциальными возможностями развития и роста, соответственно, может быть осуществлен переход на качественно иную стадию жизненного цикла. По этой причине постоянный мониторинг условий функционирования организации на каждом этапе жизненного цикла организации необходим для своевременной корректировки финансовых целей развития организации.

Далее, определившись с фазой жизненного цикла отрасли, анализируется рыночная позиция организации. В случае лидерства по ценовым и неценовым факторам, крупными организациями, в зависимости от стратегических целей их развития, могут разрабатываться три типа стратегии: наступательная, оборонительная либо стратегия сокращения. Для наступательной стратегии характерна разработка мер по интеграционному либо диверсификационному росту. Интеграция может рассматриваться как в вертикальном разрезе (полная либо частичная, широкая либо узкая), так и в горизонтальном (финансово-маркетинговая, финансово-производственная). Диверсификацию производства в обобщенном

виде можно представить в трех видах: горизонтальная; концентрическая (синергическая, связанная); конгломератная (чистая, несвязанная).

Для оборонительной стратегии целесообразно разрабатывать меры по «позиционной обороне» интересов организации, допустима «агрессивная оборона» либо «контратака». Стратегия сокращения предполагает дезинтеграцию, переориентацию либо ликвидацию организации.

В случае если организация является претендентом на лидерство в отрасли, целесообразно разрабатывать стратегию «фронтальной атаки», «фланговой атаки», привлечения дополнительных ресурсов для сохранения позиций либо выхода на новые ниши. Для организаций со слабыми конкурентными позициями разрабатывается стратегия копирования, участия в продукте крупной организации либо франчайзинг.

Определение позиции организации в отрасли, этапа ее жизненного цикла позволяет очертить примерные границы стратегического направления развития организации.

Далее, на основе собранных данных о положении организации во внешней среде осуществляется выбор следующих ключевых параметров развития организации:

а) минимизация транзакционных издержек;

б) максимизация:

- прибыли;

- объемов реализации продукции;

- темпов роста организации;

- добавленной стоимости;

- рыночной стоимости организации;

в) обеспечение конкурентных преимуществ.

Модель минимизации транзакционных издержек основывается на теоретических положениях неонституционализма. Р. Коуз предложил понятие «транзакционные издержки» для определения затрат на обслуживание сделок на рынке. Согласно современным представлениям, в состав транзакционных издержек включают расходы ресурсов и времени, связанные с поиском и обработкой коммерческой информации о поставщиках и покупателях, товарах и услугах, ценах, а также затраты, связанные с осуществлением коммерческих переговоров. По нашему мнению, критерий минимизации транзакционных издержек не отражает такой глобальной цели организации, как ее развитие, поскольку экономия может быть связана со снижением масштабов хозяйственной деятельности и, с этой точки зрения, не отражать экономических интересов основных участников хозяйственных процессов организации.

Модель максимизации прибыли организации, базирующаяся на учении А. Смита о том, что максимизация прибыли отдельных субъектов хозяйствования ведет к максимизации всего общественного благосостояния, является широко распространенной в научных кругах. Впервые данная модель была сформулирована французским экономистом А. Курно в 1938 году, позже она была развита в работах представителей неоклассической школы. В основу данной модели положено соблюдение равенства предельного дохода и предельных затрат организации. Данная модель неоднократно подвергалась критике, так как максимизация прибыли не всегда обеспечивает необходимые темпы экономического развития организации. Прибыль, полученная организацией, может быть полностью израсходована на текущее потребление и, как результат, организация будет лишена основного источника формирования собственных финансовых ресурсов для развития. Поэтому при отсутствии в модели связи максимизации прибыли с характером ее распределения, под вопрос ставится достижение цели стратегического развития, заключающейся в устойчивом долгосрочном развитии организации. На наш взгляд, в рыночных условиях максимизация прибыли может рассматриваться как одна из важных текущих финансовых задач деятельности, но не как главная цель стратегического развития организации.

В качестве альтернативы рассматривается модель максимизации объема реализации. Данный критерий в значительной степени отражает результаты деловой активности и конкурентные позиции организации в рыночной среде. Максимизация объема реализации продукции является одним из факторов роста прибыли, также характеризует результаты не только финансовой, но и социальной деятельности, направленной на удовлетворение потребностей покупателей в товарах и услугах. Вместе с тем, использование модели максимизации объема реализации продукции в качестве главной целевой функции имеет следующие недостатки: нет привязки данной модели к экономии затрат, в результате чего темпы роста затрат организации могут опережать темпы роста объема реализации продукции, что снизит уровень рентабельности продукции и эффективность использования собственных финансовых ресурсов организации.

Недостатки модели максимизации объема реализации продукции в определенной степени упраздняются в модели максимизации темпов роста организации, поскольку вместо абсолютного показателя объема реализации используется относительный показатель – темп роста объема реализации продукции. Кроме того, в данной модели используются показатели: темпы роста чистой прибыли, основные пропорции использования этой прибыли, а также структурные показатели финансового состояния организации. В качестве преимущества рассматриваемой модели можно выделить ориентацию на стратегическую перспективу, а также инструментальное обеспечение планирования формирования доходов и прибыли, оптимальной структуры активов и капитала организации. Однако практическое применение данной модели имеет определенное

ограничение: не учитывается уровень достаточности прибыли для решения задач перспективного периода, а также структура активов и капитала определяется без учета эффективности их использования.

В качестве альтернативы модели максимизации темпов роста организации можно рассматривать модель обеспечения конкурентных преимуществ, которая отражает эффективность разных направлений деятельности. Определение конкурентных преимуществ в рамках стратегического финансового планирования предусматривает выявление их источников в формировании и использовании финансовых ресурсов, способах обеспечить финансовую безопасность организации. Вместе с тем, понятие конкурентного преимущества не формализовано в виде одного или нескольких показателей, что затрудняет дальнейшие расчеты при построении модели.

В качестве целевого критерия при построении модели финансовой стратегии также может использоваться максимизация добавленной стоимости: разница между доходами от реализации продукции и суммой затрат на сырье, материалы и услуги, приобретенные у контрагентов, т.е. все внутренние затраты и прибыль организации. С одной стороны, данный подход позволяет обеспечить удовлетворение экономических интересов как работников организации, так и его собственников, т.к. достаточный уровень вознаграждения напрямую зависит от максимальной величины добавленной стоимости. С другой стороны, не учитываются интересы потребителей продукции, т.к. использование критерия максимизации добавленной стоимости порождает рост отпускных цен на производимую продукцию.

В зарубежной научной литературе большое внимание уделяется концепции благосостояния владельцев организации, т.е. в качестве основной цели деятельности организации рассматривается максимизация рыночной стоимости организации. Предусматривается, что все управленческие решения в любой сфере деятельности, в том числе и финансовой, в первую очередь должны быть направлены на максимально возможный прирост рыночной стоимости организации. В условиях недостаточного развития фондового рынка данная концепция не представляется достаточно актуальной.

По нашему мнению, видится целесообразным формирование финансовых ресурсов организации на основе максимизации отдачи от капитала, представленного собственными и заемными средствами. При этом необходимо учитывать ряд ограничений, способствующих формированию более рациональной структуры финансовых ресурсов:

1. Период оборачиваемости дебиторской задолженности должен быть больше периода оборачиваемости кредиторской задолженности. В таком случае предприятие привлекает в оборот чужие средства на больший срок, чем предоставляет свои, а, значит, оно имеет возможность оплатить счета, предъявляемые кредиторами, позже, чем покупатели расплатятся за продукцию.

2. Объем долгосрочных кредитов должен быть больше, чем краткосрочных, поскольку долгосрочные кредиты обладают рядом преимуществ:

- срок погашения более 1 года;
- более низкая процентная ставка.

3. Ставка по кредитам должна быть ниже рентабельности продукции, т.к. разность между доходностью совокупного капитала и стоимостью заемных средств позволит увеличить рентабельность собственного капитала.

4. Коэффициент капитализации, определяемый как отношение обязательств субъекта хозяйствования к собственному капиталу, в соответствии с Постановлением Министерства финансов Республики Беларусь №140/206 [16] должен составлять не более единицы. Превышение коэффициента капитализации над нормативным значением свидетельствует о существенной зависимости предприятия от заемного капитала, а так же, как следствие, о значительном снижении финансовой устойчивости.

5. Коэффициент автономии (финансовой независимости), определяемый как отношение собственного капитала к итогу бухгалтерского баланса, в соответствии с Постановлением Министерства финансов Республики Беларусь №140/206 [16], должен составлять не менее 0,4–0,6. Чем ниже значение коэффициента, тем больше займов у организации и выше риск неплатежеспособности. Низкое значение коэффициента отражает также потенциальную опасность возникновения у предприятия дефицита денежных средств.

6. Необходимо соблюдение «золотого правила экономики предприятия», в соответствии с которым:

- прибыль увеличивается более высокими темпами по сравнению с ростом объема продаж продукции, что свидетельствует об относительном снижении издержек производства и обращения;
- объем продаж возрастает более высокими темпами по сравнению с увеличением активов предприятия, т.е. ресурсы предприятия используются более эффективно;
- экономический потенциал предприятия возрастает по сравнению с предыдущим периодом.

7. Согласно методике Чоу [9], коэффициент процентного покрытия, представляющий собой отношение прибыли до уплаты налогов за определенный период времени и процентов к уплате по долговым обязательствам за этот же период, должен принимать значение от 1,5 до 2,5. Фактически коэффициент показывает, во сколько раз прибыль до уплаты процентов и налогов превышает расходы на уплату процентов. Чем меньше коэффициент процентного покрытия, тем выше кредитное бремя организации и тем выше вероятность наступления банкротства. Чрезмерно высокое значение коэффициента говорит о слишком осторожном подходе к привлечению заемных средств, что может привести к пониженной отдаче от собственного капитала, т.к. не используется кредитное плечо.

Приведенная методика формирования финансовых ресурсов является универсальной и учитывает требования, предъявляемые к отдельным структурным элементам собственных и заемных средств. Данный подход может быть реализован любым промышленным предприятием с учетом особенностей его функционирования, что позволит определить конкретные значения переменных факторов, обеспечивающих рациональную структуру финансовых ресурсов на долгосрочную перспективу.

Выводы:

1. Стратегическое финансовое планирование предлагается рассматривать с позиций системно-процессного подхода, который позволит создать действенный функциональный аппарат, включающий систему целей и задач, принципов и инструментов формирования и использования финансовых ресурсов для осуществления деятельности по разработке направлений развития организации.

2. Сформированный алгоритм разработки модели стратегического финансового планирования позволяет учесть этап жизненного цикла и рыночное положение организации в отрасли при определении целевых параметров финансового развития в долгосрочной перспективе.

3. В качестве ключевого показателя рассматриваемой модели предложен показатель максимизации отдачи от капитала, представленного собственными и заемными средствами, который при соблюдении набора разработанных ограничений позволяет получить более достоверную и всестороннюю оценку плановых направлений развития организации.

Список использованных источников

1. Adizes, I. *Corporate Lifecycles: How and Why Corporations Grow and Die and What To Do About It*. The Adizes Institute, 1990. 384 p.
2. Flamholtz, E. G. *How to Make the Transition from an Entrepreneurship to a Professionally Managed Firm*. 4 edition. San Francisco; London : Jossey-Bass Publ., 1986. 496 p.
3. Greiner, L. E. *Evolution and Revolution as Organizations Grow*. Harvard Business Review. 1972. Vol. 50. No. 4. P. 37-46.
4. Lester, D. L., Parnell, J. A., Carraher, S. M. *Organizational Life Cycle: A Five-Stage Empirical Scale*. International Journal of Organizational Analysis. 2003. Vol. 11. No. 4. P. 339-354.
5. Miller, D., Friesen, P. H. *A Longitudinal Study of Corporate Life Cycles*. Management Science. 1984. Vol. 30. No. 10. P. 116-118.
6. Torbert, W. R. *Pre-Bureaucratic and Post-Bureaucratic Stages of Organization Development*. Interpersonal Development. 1974. Vol. 5. No. 1. P. 1-25.
7. Бадеева, Е. А., Володин В. М., Мурашкина Т. И. *Процессный и проектный подходы при планировании в рамках качественного менеджмента*. Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. 2014. № 1(29). С. 147-157.
8. Басков, Л. П. *Теоретические аспекты управления предприятиями промышленности: маркетинговый подход*. Известия МГТУ «МАМИ». 2012. № 1(13). С. 306-309.
9. Власенко, М., Ткачев А. *Оценка вероятности дефолта предприятий реального сектора экономики*. Банковский вестник. 2017. № 1 (642). С. 18-26.
10. Зотова, А. И. *Системный подход к планированию деятельности предприятия*. Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. 2012. № 2. С. 28-35.
11. Колесникова, Е. Н. *Особенности прогнозирования затрат в системе нормативного контроля*. Известия Оренбургского гос. агр. ун-та. 2010. №1. С. 138-141.
12. Косачев, В. И. *Концепция стратегического планирования интеграции организаций*. Вестник экономики, права и социологии. 2011. № 2. С. 32-38.
13. Моисеева, И. И. *Функциональный подход к оценке эффективности предпринимательской деятельности*. Социально-экономические явления и процессы. 2010. № 3(019). С. 158-162.
14. Мусиенко, С. О. *Внедрение программно-целевого (нормативного) подхода в систему финансового планирования на малых предприятиях*. Финансы и кредит. 2015. №27. С. 59-67.
15. Новикова, Н. Г. *Методологические проблемы управления конкурентоспособностью организаций: маркетинговый подход*. Известия ИГЭА. 2012. №2(82). С. 87-92.
16. *Об утверждении Инструкции о порядке расчета коэффициентов платежеспособности и проведения анализа финансового состояния и платежеспособности субъектов хозяйствования: Постановление Министерства финансов Республики Беларусь и Министерства экономики Республики Беларусь, 27 декабря 2011 г., № 140/206. Эталон. Нац. Центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2018.*
17. Павлов, А. М. *Системный подход как основа планирования на предприятии в условиях рыночной экономики*. Вестник Гомельского гос. техн. ун-та. 2000. №1. С.12-20.
18. Порваткин, А. Б. *Обеспечение интеграционного подхода к разработке и принятию стратегических решений в организации*. Вестник Самарского гос. ун-та. 2012. № 1(92). С. 60-66.
19. Празян, Е. М. *Маркетинговый подход к поддержанию долгосрочных отношений с потребителями*. Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Серия 3: Экономика, экология. 2011. №2 (19). С. 127-132.
20. Рябова, Е. В. *Функционально-ориентированное управление как технология менеджмента в современных условиях*. Вестник Волжского ун-та им. В.Н. Татищева. 2011. №2. С. 5-12.

21. Широкова, Г. В. Жизненный цикл организации. 2-е изд. СПб. : Высшая школа менеджмента: Изд. Дом С.-Петербург. гос. ун-та, 2008. 480 с.

References

1. Adizes, I. (1990). *Corporate Lifecycles: How and Why Corporations Grow and Die and What To Do About It*. The Adizes Institute. 384 p.
2. Flamholtz, E. G. (1986). *How to Make the Transition from an Entrepreneurship to a Professionally Managed Firm*. 4 edition. San Francisco; London : Jossey-Bass Publ. 496 p.
3. Greiner, L. E. (1972). Evolution and Revolution as Organizations Grow. *Harvard Business Review*, 50/4. 37-46.
4. Lester, D. L., Parnell, J. A. & Carraher, S. M. (2003). Organizational Life Cycle: A Five-Stage Empirical Scale. *International Journal of Organizational Analysis*, 11/4. 339-354.
5. Miller, D. & Friesen, P. H. (1984). A Longitudinal Study of Corporate Life Cycles. *Management Science*, 30/10. 116-118.
6. Torbert, W. R. (1974). Pre-Bureaucratic and Post-Bureaucratic Stages of Organization Development. *Interpersonal Development*, 5/1. 1-25.
7. Badeeva, E. A., Volodin, V. M. & Murashkina, T. I. (2014). *Protsessnyy i proektnyy podkhody pri planirovaniy v ramkakh kvalitativnogo menedzhmenta* [Process and project approaches in planning within the framework of qualitative management]. *Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Povolzhskiy region*, 1(29). 147-157.
8. Baskov, L. P. (2012). *Teoreticheskie aspekty upravleniya predpriyatiyami promyshlennosti: marketingovyy podkhod* [Theoretical aspects of industrial enterprises management: marketing approach]. *Izvestiya MGTU «MAMI»*, 1(13). 306-309.
9. Vlasenko, M. & Tkachev, A. (2017). *Otsenka veroyatnosti defolta predpriyatiy real'nogo sektora ekonomiki* [Estimation of the probability of default of enterprises in the real sector of the economy]. *Bankovskiy vestnik*, 1 (642). 18-26.
10. Zotova, A. I. (2012). *Sistemnyy podkhod k planirovaniyu deyatel'nosti predpriyatiya* [A systematic approach to planning the activities of an enterprise]. *Biznes v zakone. Ekonomiko-yuridicheskiy zhurnal*, 2. 28-35.
11. Kolesnikova, E. N. (2010). *Osobennosti prognozirovaniya zatrat v sisteme normativnogo kontrolya* [Peculiarities of cost forecasting in the regulatory control system]. *Izvestiya Orenburgskogo gos. agr. un-ta*, 1. 138-141.
12. Kosachev, V. I. (2011). *Kontseptsiya strategicheskogo planirovaniya integratsii organizatsiy* [The concept of strategic planning of integration of organizations]. *Vestnik ekonomiki, prava i sotsiologii*, 2. 32-38.
13. Moiseeva, I. I. (2010). *Funktsional'nyy podkhod k otsenke effektivnosti predprinimatel'skoy deyatel'nosti* [Functional approach to the evaluation of business performance]. *Sotsial'no-ekonomicheskie yavleniya i protsessy*, 3(019). 158-162.
14. Musienko, S. O. (2015). *Vnedrenie programmno-tselevogo (normativnogo) podkhoda v sistemu finansovogo planirovaniya na mal'kikh predpriyatiyakh* [Introduction of a program-target (normative) approach to the financial planning system in small enterprises]. *Finansy i kredit*, 27. 59-67.
15. Novikova, N. G. (2012). *Metodologicheskie problemy upravleniya konkurentosposobnost'yu organizatsiy: marketingovyy podkhod* [Methodological problems of management of competitiveness of organizations: marketing approach]. *Izvestiya IGEA*, 2(82). 87-92.
16. *Ob utverzhdenii Instruksii o poryadke rascheta koeffitsientov platezhеспособности i provedeniya analiza finansovogo sostoyaniya i platezhеспособности sub"ektov khozyaystvovaniya: Postanovlenie Ministerstva finansov Respubliki Belarus' i Ministerstva ekonomiki Respubliki Belarus'*, 27 dekabrya 2011 g., № 140/206 [On approval of the Instruction on the procedure for calculating solvency ratios and analyzing the financial condition and solvency of business entities: Resolution of the Ministry of Finance of the Republic of Belarus and the Ministry of Economy of the Republic of Belarus, December 27, 2011, No. 140/206]. *Etalon. Nats. Tsentr pravovoy inform. Resp. Belarus'*. Minsk, 2018.
17. Pavlov, A. M. (2000). *Sistemnyy podkhod kak osnova planirovaniya na predpriyatii v usloviyakh rynochnoy ekonomiki* [The system approach as a basis of planning at the enterprise in the conditions of market economy]. *Vestnik Gomel'skogo gos. tekhn. un-ta*, 1. 12-20.
18. Porvatkin, A. B. (2012). *Obespechenie integratsionnogo podkhoda k razrabotke i prinyatiyu strategicheskikh resheniy v organizatsii* [Providing an integration approach to the development and adoption of strategic decisions in the organization]. *Vestnik Samarskogo gos. un-ta*, 1(92). 60-66.
19. Prazyan, E. M. (2011). *Marketingovyy podkhod k podderzhaniyu dolgosrochnykh otnosheniy s potrebitelyami* [A marketing approach to maintaining long-term relationships with consumers] *Vestn. Volgogr. gos. un-ta. Seriya 3: Ekonomika, ekologiya*, 2 (19). 127-132.
20. Ryabova, E. V. (2011). *Funktsional'no-orientirovannoe upravlenie kak tekhnologiya menedzhmenta v sovremennykh usloviyakh* [Functional-oriented management as a technology of management in modern conditions]. *Vestnik Volzhskogo un-ta im. V.N. Tatishcheva*, 2. 5-12.
21. Shirokova, G. V. (2008). *Zhiznennyy tsikl organizatsii* [Life cycle of the organization]. 2-e izd. SPb. : Vysshaya shkola menedzhmenta: Izd. Dom S.-Peterb. gos. un-ta. 480 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Рудковська Ольга Геннадіївна, асистент кафедри фінансів

e-mail: rudkovskaya.olya@gmail.com

Герасенко Володимир Петрович, доктор економічних наук, професор

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

e-mail: gerasenko_v@mail.ru

УО «Білоруський державний економічний університет»

пр.Партизанский, 26, м Мінськ, 220070

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Рудковская Ольга Геннадьевна, ассистент кафедры финансов

e-mail: rudkovskaya.olya@gmail.com

Герасенко Владимир Петрович, доктор экономических наук, профессор

e-mail: gerasenko_v@mail.ru

УО «Белорусский государственный экономический университет»

г. Минск, пр. Партизанский, 26, 220070

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Rudkovskaya Olga, Assistant of the Department of Finance

e-mail: rudkovskaya.olya@gmail.com

Gerasenko Vladimir, Doctor of Economics

e-mail: gerasenko_v@mail.ru

Belarusian State Economic University

Minsk, Partizansky Avenue, 26, 220070

ЗМІСТ

Аграрна економіка

ІГНАТЕНКО М. М. Чинники використання трудового і виробничого потенціалу фермерських та особистих господарств населення й управління його розвитком	7
КОВТУН В. А. Організаційні особливості формування та використання робочої сили аграрних підприємств.....	13
КУЧЕРЕНКО М. А. Удосконалення організації аналітичного обліку пайового капіталу	20
МАРМУЛЬ Л. О. Принципи та механізми управління й регулювання розвитку трудових ресурсів аграрних підприємств	25
СЛЮСАР С. Т., МОРОЗЮК Н. В. Формування та реалізація лідерського потенціалу молоді об'єднаних територіальних громад України.....	31

Економіка знань, інноваційна економіка

КОЗАРЕНКО Л. В. Теоретико-методологічні засади дослідження ефективності інвестицій в освіту	41
СЕМЕНЕНКО О. Г. Потенціал сфери інтелектуальної власності України: стан та напрями розвитку	54
СТУДІНСЬКА Г. Я. Бренд голосу як складова системи брендів національної економіки.....	64
ШИМЧЕНКО Л. А. Кіберзагрози в Україні як проблема в умовах геополітичного суперництва	70

Економіка та управління

ДЕМУЗ І. О., ЗЛЕНКО А. М., ІСАЙКІНА О. Д. Формування корпоративної культури: світовий досвід та українські реалії	77
ЗАХАРІН С. В., ЛІ ІНІН, СМІРНОВ Є. В. Організаційно-економічні важелі активізації співробітництва Китайської Народної Республіки та України у сфері туризму, курортів та готельного господарства	85
КУЧЕРЕНКО С. Ю., ЛЕВАЄВА Л. Ю. Особливості організації та нормування праці в Україні	96

Економічна теорія

БАЗИЛЕВА М. М. Людський капітал та проблеми його відтворення в сучасній Білорусі	102
КОСТИК Є. П. Організаційна структура та господарсько-економічна діяльність кооперативного видавництва «Культур-Ліга» у контексті вивчення проблем економічної історії	110
КУДРИЦЬКА Н. В. Трансформація інститутів власності морських портів України	122
СТУДІНСЬКИЙ В. А., ДОВГОПОЛ І. С. Сучасні тренди високошвидкісних перевезень у контексті політики європейської інтеграції України: визначення проблеми	129

Фінанси, грошовий обіг та кредит

ЖИТАР М. О., АНАНЬЄВА Ю. В. Особливості управління фінансовими результатами діяльності банківських установ	134
МАКОГОН В. Д., АДАМЕНКО І. П. Формування видатків бюджету як складової суспільного розвитку	140
НІКІТИШИН А. О. Трансформація податкового регулювання у постбіфуркаційний період	148
ПЕРЧУК О. В. Впровадження концепції «Бюджет для громадян» у вітчизняну практику бюджетного процесу	155
ПРОСОВ В. М. Економіко-правова складова розвитку іпотечного ринку України	165
РУДКОВСЬКА О. Г., ГЕРАСЕНКО В. П. Побудова моделі стратегічного фінансового планування організації	174

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная экономика

ИГНАТЕНКО Н. Н. Факторы использования трудового и производственного потенциала фермерских и личных хозяйств населения и управление его развитием	7
КОВТУН В. А. Организационные особенности формирования и использования рабочей силы аграрных предприятий	13
КУЧЕРЕНКО Н. А. Совершенствование организации аналитического учета паевого капитала	20
МАРМУЛЬ Л. А. Принципы и механизмы управления и регулирования развития трудовых ресурсов аграрных предприятий	25
СЛЮСАР С. Т., МОРОЗЮК Н. В. Формирование и реализация лидерского потенциала молодежи объединенных территориальных общин Украины	31

Экономика знаний, инновационная экономика

КОЗАРЕЗЕНКО Л. В. Теоретико-методологические основы исследования эффективности инвестиций в образование	41
СЕМЕНЕНКО Е. Г. Потенциал сферы интеллектуальной собственности Украины: состояние и направления развития	54
СТУДИНСКАЯ Г. Я. Бренд голоса как составляющая системы брендов национальной экономики	64
ШИМЧЕНКО Л. А. Киберугрозы в Украине как проблема в условиях геополитического соперничества	70

Экономика и управление

ДЕМУЗ И. А., ЗЛЕНКО А. Н., ИСАЙКИНА Е. Д. Формирование корпоративной культуры: мировой опыт и украинские реалии	77
ЗАХАРИН С. В., ЛИ ИНИН, СМЕРНОВ Е. В. Организационно-экономические рычаги активизации сотрудничества Китайской Народной Республики и Украины в сфере туризма, курортов и гостиничного хозяйства	85
КУЧЕРЕНКО С. Ю., ЛЕВАЕВА Л. Ю. Особенности организации и нормирования труда в Украине	96

Экономическая теория

БАЗЫЛЕВА М. Н. Человеческий капитал и проблемы его воспроизведения в современной Беларуси	102
КОСТИК Е. П. Организационная структура и хозяйственно-экономическая деятельность кооперативного издательства «Культур-Лига» в контексте изучения проблем экономической истории	110
КУДРИЦКАЯ Н. В. Трансформация институтов собственности морских портов Украины	122
СТУДИНСКИЙ В. А., ДОВГОПОЛ И. С. Современные тренды высокоскоростных перевозок в контексте политики европейской интеграции Украины: определение проблемы	129

Финансы, денежное обращение и кредит

ЖИТАРЬ М. О., АНАНЬЕВА Ю. В. Особенности управления финансовыми результатами деятельности банковских учреждений	134
МАКОГОН В. Д., АДАМЕНКО И. П. Формирование расходов бюджета как составляющей общественного развития	140
НИКИТИШИН А. А. Трансформация налогового регулирования в постбифуркационный период	148
ПЕРЧУК О. В. Внедрение концепции «Бюджет для граждан» в отечественную практику бюджетного процесса	155
ПРОСОВ В. М. Экономико-правовая составляющая развития ипотечного рынка Украины	165
РУДКОВСКАЯ О. Г., ГЕРАСЕНКО В. П. Построение модели стратегического финансового планирования организации	174

CONTENTS

Agrarian economy

IGNATENKO M. M. Factors of the use of labour and production potential of farms and private households and management of its development	7
KOVTUN V. A. Organizational features of formation and use of agricultural enterprises labour force	13
KUCHERENKO M. A. Improving the organization of share capital analytical accounting	20
MARMUL L. O. Principles and mechanisms of management and regulation of agricultural enterprises labour resources development	25
SLIUSAR S. T., MOROZIUK N. V. Formation and realization of youth leader potential of the joint territorial communities of Ukraine	31

Knowledge Economy, Innovative Economy

KOZAREZENKO L. V. Theoretical and methodological basics of studying the effectiveness of investment in education	41
SEMENENKO O. G. The potential of intellectual property sphere of Ukraine: condition and directions of development	54
STUDINSKA G. Ya. Vote brand as a component of brands system of the national economy	64
SHYMCHENKO L. A. Cyber-threats in Ukraine as a problem in conditions of geopolitical rivalry	70

Economy and Management

DEMUZ I. O., ZLENKO A. M., ISAIKINA O. D. Formation of corporate culture: world experience and Ukrainian realities	77
ZAKHARIN S. V., LI YINING, SMIRNOV E. V. Organizational and economic levers to activate the cooperation of the Chinese People's Republic and Ukraine in the sphere of tourism, resorts and hotel management	85
KUCHERENKO S. YU., LEVAIEVA L. YU. Features of labour organization and work quota setting in Ukraine	96

Economic Theory

BAZYLEVA M. N. Human capital and the problems of its reproduction in modern Belarus	102
KOSTYK Ye. P. Organizational structure and economic activities of the cooperative publishing house «Kultur-Liga» in the context of the study of economic history problems	110
KUDRYTSKA N. V. Transformation of the property institutions of Ukrainian sea ports	122
STUDINSKI V. A., DOVGOPOL I. S. Modern high-speed transportation trends in the context of Ukraine's european integration policy: problem definition	129

Finance, Monetary Circulation and Credit

ZHYTAR M. O., ANANIEVA J. V. Features of financial results management of banking institutions activities	134
MAKOHON V. D., ADAMENKO I. P. Formation of budget expenditure as a component of social development	140
NIKITISHIN A. O. Transformation of tax regulation in the post-bifurcation period	148
PERCHUK O. V. Implementing the concept of «Budget for citizens» in the domestic practice of the budget process	155
PROSOV V. N. Economic and legal component of mortgage market development in Ukraine	165
RUDKOUSKAYA V. G., GERASENKO V. P. Building a model of strategic financial planning for an organization	174

**До авторів збірника
Шановні автори!**

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди приймає до друку у науковому збірнику «Економічний
вісник університету» статті з економічної тематики

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно увійти на сайт <https://economic-bulletin.com> або Зареєструватись.

1. Стаття подається мовою оригіналу (українською, або російською, або англійською) в онлайн-поданні на веб-сайті Збірника. Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно надіслати до Редакції її переклад (українською або російською мовами)!

2. Файл статті рекомендується називати латиницею за прізвищем автора чи першого автора, якщо авторів декілька (наприклад: «Ivanenko_article.doc»).

3. Рукопис статті супроводжується зовнішньою рецензією із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), засвідченою печаткою. Статті авторів, що мають вчений ступінь доктора економічних наук, зовнішньої рецензії не потребують.

4. Рукописи проходять двостороннє «сліпе» рецензування.

5. Форма подання статті:

- обсяг рукопису – 15-40 тис. знаків, включаючи рисунки та таблиці;
- кількість співавторів – не більше трьох.
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора Word for Windows® або сумісного редактора;
- нумерація сторінок не ведеться;
- формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – «книжна»; поля: ліворуч – 2 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; переплетіння – 0 см; інтервал між рядками – 1 пт.; інтервал між абзацами «до», «після» – 0 пт; відступи «праворуч», «ліворуч» – 0 пт; відступ абзац – 1 см;
- рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт. Положення об'єкта – «в тексті»;
- рисунки, створені у вбудованому у WinWord редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти.
- рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше покликання в тексті.

6. Фізичні величини повинні подаватися в одиницях системи СІ.

7. Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою українською, російською та англійською мовами:

- індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Arial, 12 пт.);
- назва статті – великими літерами, по центру українською мовою (Arial, 12 пт., жирний). Назва статті має бути коротка, але максимально точно відображати досліджувану проблему. Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;

- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- прізвища та ініціали авторів у верхньому правому кутку листа українською (Arial, 12 пт., жирний).
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- анотація структурована (1800-2000 знаків) українською мовою (Arial, 11 пт., курсив); анотацію не потрібно розмішувати на окремому листі. Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- актуальність теми дослідження;
- постановка проблеми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- виділення недосліджених частин загальної проблеми;
- постановка завдання, мети дослідження;
- метод або методологію проведення дослідження;
- викладення основного матеріалу (результати роботи);
- галузь застосування результатів;
- висновки відповідно до статті.
- ключові слова (5-10 слів) українською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);
- порожній рядок (Arial, 11 пт.);
- назва статті – великими літерами, по центру російською мовою (Arial, 12 пт., жирний);
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- прізвища та ініціали авторів у верхньому правому кутку листа російською мовою (Arial, 12 пт., жирний).
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- анотація структурована (1800-2000 знаків) російською мовою (Arial, 11 пт., курсив); структура анотації аналогічна тій, що викладена українською мовою;

- ключові слова (5-10 слів) російською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- назва статті – великими літерами, по центру англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний);
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- прізвища та імена у верхньому правому кутку листа англійською мовою (Arial, 12 пт., жирний).
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- анотація структурована (1800-2000 знаків) англійською мовою (Arial, 11 пт., курсив); структура анотації аналогічна тій, що викладена українською мовою;

- ключові слова (5-10 слів) англійською мовою (Arial, 11 пт.), курсив);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc

- порожній рядок (Arial, 12 пт.).

Текст статті (Arial, 12 пт.). Текст статті повинен бути уважно вчитаним, зрозумілим і лаконічним. Загальна структура статті повинна містити:

- актуальність теми дослідження;
- постановка проблеми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій;
- виділення недосліджених частин загальної проблеми;
- постановка завдання, мети дослідження;
- метод або методологію проведення дослідження;
- викладення основного матеріалу (можливий розподіл на підрозділи);
- висновки відповідно до статті;
- перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- список використаних джерел (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 8;
- порожній рядок (Arial, 12 пт.);
- references (Arial, 12 пт., жирний, по центру), детальна інформація щодо оформлення – п. 9.
- дані про автора українською мовою: прізвище, ім'я, по-батькові, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, ORCID, Researcher ID (додатково: домашній/мобільний телефон);
- дані про автора в тій же послідовності російською та англійською мовами.

8. Оформлення покликань і формування у кінці статті списку використаних джерел:

Кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело. Покликання на використані джерела слід здійснювати за стилем APA за наскрізною нумерацією (тобто за порядком згадування джерел, а не в алфавітному порядку) відповідно до вимог і стандартів «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016 <http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Приклад: [2, с. 56], [4, с. 34-35; 5]. Автор, цитуючи літературу, у міру згадування джерел водночас формує «Список використаних джерел», який подає в кінці статті.

Якщо цитована праця в оригіналі не є українськомовною, то в покликанні її автор (автори), назва та місце видання подаються мовою оригіналу і на українську не перекладаються). Цитати з іншомовних джерел (у тому числі й з російськомовних) наводяться автором в українському перекладі (або з офіційного україномовного видання, або ж у випадку відсутності останнього автор здійснює переклад сам). Покликання наводити у відповідності до існуючого стандарту.

Загальні вимоги до цитування такі:

- текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами, не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;
- цитування повинно бути повним, без довільного скорочення авторського тексту і без перекручень думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається без перекручення авторського тексту і позначається трьома крапками. Вони ставляться в будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;
- кожна цитата обов'язково супроводжується покликанням на джерело;
- при безпосередньому цитуванні (переказі, викладі думок інших авторів своїми словами), слід давати відповідні покликання на джерело;
- якщо виявляється ставлення автора статті до окремих слів або думок із цитованого тексту, то після них у круглих дужках ставлять знак оклику або знак питання.

9. Транслітерований список літератури оформляється за міжнародним бібліографічним стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами надається переклад англійською мовою в дужках.

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант «американська»); для транслітерації російського тексту використовується безкоштовний сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

Обов'язковими є рецензії фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Відповідальність за достовірність даних, наведених у статті, несе її автор та науковий керівник.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1021 від 7 жовтня 2015 р. відповідно до рішення Державної атестаційної комісії Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2015 року збірник наукових праць «Економічний вісник університету» перереєстровано як фахове наукове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Довідки за телефонами; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Сайт збірника наукових праць: <https://economic-bulletin.com> Електронна адреса: ekon.dek@ukr.net

Редакційна колегія

**К авторам сборника
Уважаемые авторы!**

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий
государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» принимает к печати в научном сборнике
«Экономический вестник университета» статьи по экономической тематике

Для того, чтобы иметь возможность подавать статьи в сборник и проверять текущий статус своих представлений, необходимо Войти в систему <https://economic-bulletin.com> или Зарегистрироваться.

1. Статья подается на языке оригинала (на украинском, русском или английском) путем онлайн-подачи на сайте Сборника. Если статья написана на английском языке, необходимо подать в Редакцию ее перевод (на украинском или русском языках)!

2. Файл статьи рекомендуется называть латиницей по фамилии автора или первого автора, если авторов несколько (например: «Ivanenko_article.doc»).

3. Рукопись статьи сопровождается внешней рецензией с указанием ученой степени рецензента, ученого звания, должности, места работы (без сокращений), заверенной печатью. Для статей авторов, имеющих ученую степень доктора экономических наук, внешняя рецензия не требуется.

4. Рукописи проходят двустороннее «слепое» рецензирование.

5. Форма представления статьи:

- объем рукописи – 15-40 тыс. знаков, включая рисунки и таблицы;
- количество соавторов – не более трех.
- статья должна быть подготовлена с помощью редактора Word for Windows® или совместимого редактора;
- нумерация страниц не ведется;
- формат листа - A4 (210 × 297), ориентация страницы - «книжная»; поля: слева - 2 см; справа - 2 см; сверху - 2 см; снизу - 2 см; переплет - 0 см; интервал между строками - 1 пт.; интервал между абзацами «до», «после» - 0 пт.; отступления «вправо», «влево» - 0 пт.; отступление первой строки - 1 см;
- рисунки, фотографии, графики следует вставлять в текст статьи как объект. Положение объекта - «в тексте»;
- рисунки, созданные во встроенном в WinWord редакторе рисунков, следует подавать как сгруппированные объекты.
- рисунки и таблицы не должны разрывать предложения в абзаце, то есть они должны быть расположены после того абзаца, в котором на них делается первая ссылка в тексте.

6. Физические величины должны подаваться в единицах системы СИ.

7. Текст рукописи должен быть построен по общепринятой схеме на украинском, русском и английском языках:

- индекс УДК в верхнем левом углу листа (Arial, 12 пт.);
- название статьи – большими буквами, по центру на украинском языке (Arial, 12 пт., жирный). Название статьи должно быть коротким, но очень точно отражать изучаемую проблему. Название статьи подается без использования узкоспециализированных сокращений, точка в конце названия не ставится;
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- фамилии и инициалы авторов в верхнем правом углу листа на украинском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- аннотация структурированная (1800-2000 знаков) на украинском языке (Arial, 11 пт., курсив) аннотацию не нужно размещать на отдельном листе. Аннотация должна содержать краткую формулировку содержания статьи, не повторять название статьи. Общая структура аннотации должна содержать:
 - актуальность темы исследования;
 - постановку проблемы;
 - анализ последних исследований и публикаций;
 - выделение неисследованных частей общей проблемы;
 - постановку задачи, цели исследования;
 - метод или методологию проведения исследования;
 - изложение основного материала (результаты работы);
 - область применения результатов;
 - выводы согласно статье.
- ключевые слова (5-10 слов) на украинском языке (Arial, 11 пт., курсив);
- пустая строка (Arial, 11 пт.);
- название статьи – большими буквами, по центру на русском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- фамилии и инициалы авторов в верхнем правом углу листа на русском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- аннотация структурированная (1800-2000 знаков) на русском языке (Arial, 11 пт., курсив). Структура аннотации аналогична той, что изложена на украинском языке;
- ключевые слова (5-10 слов) на русском языке (Arial, 11 пт., курсив);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- название статьи – большими буквами, по центру на английском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- фамилии и имена в верхнем правом углу листа на английском языке (Arial, 12 пт., жирный);
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- аннотация структурированная (1800-2000 знаков) на английском языке (Arial, 11 пт., курсив) структура аннотации аналогична той, что изложена на украинском языке;
- ключевые слова (5-10 слов) на английском языке (Arial, 11 пт.), курсив);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc;
- пустая строка (Arial, 12 пт.);

Текст статьи (Arial, 12 пт.). Текст статьи должен быть внимательно вычитанным, понятным и лаконичным.

Общая структура статьи должна содержать:

- актуальность темы исследования;
 - постановку проблемы;
 - анализ последних исследований и публикаций;
 - выделение неисследованных частей общей проблемы;
 - постановку задачи, цели исследования;
 - метод или методологию проведения исследования;
 - изложение основного материала (возможно деление на подразделы);
 - выводы согласно статье;
 - перспективы дальнейших исследований в этом направлении.
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- список использованных источников (Arial, 12 пт., жирный, по центру), подробная информация по оформлению - п. 8;
- пустая строка (Arial, 12 пт.);
- references (Arial, 12 пт., жирный, по центру), подробная информация по оформлению - п. 9.
- данные об авторе на украинском языке: фамилия, имя, отчество, должность, ученое звание, ученая степень, адресные данные, организация, где работает (учится) автор, электронная почта, ORCID, Researcher ID (дополнительно: домашний / мобильный телефон);

- данные об авторе в той же последовательности на русском и английском языках.

8. Оформление ссылок и формирование списка литературы в конце статьи:

Каждая цитата обязательно сопровождается ссылкой на источник. Ссылки на использованные источники следует осуществлять по стилю APA по сквозной нумерации (то есть по порядку упоминания источников, а не в алфавитном порядке) в соответствии с требованиями и стандартами «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», вступившего в силу 01.07.2016 <http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Пример: [2, с. 56], [4, с. 34-35; 5]. Автор, цитируя литературу, по мере упоминания источников одновременно формирует «Список использованных источников», который подает в конце статьи.

Если цитируемая работа в оригинале не является украиноязычной, то в ссылке ее автор (авторы), название и место издания подаются на языке оригинала и на украинский язык не переводятся. Цитаты из иностранных источников (в том числе и из русскоязычных) приводятся автором в украинском переводе (или с официального русскоязычного издания, или же в случае отсутствия последнего автор осуществляет перевод сам). Ссылка приводится в соответствии с существующим стандартом.

Общие требования к цитированию следующие:

- текст цитаты начинается и заканчивается кавычками и приводится в той грамматической форме, в которой он представлен в источнике, с сохранением особенностей авторского написания. Научные термины, предложенные другими авторами, не выделяются кавычками, за исключением тех, что вызвали общую полемику. В этих случаях используется выражение «так называемый»;
- цитирование должно быть полным, без произвольного сокращения авторского текста и без искажений мысли автора. Пропуск слов, предложений, абзацев при цитировании допускается без искажения авторского текста и обозначается многоточием. Они ставятся в любом месте цитаты (в начале, середине, на конце). Если перед выпущенным текстом или за ним стоял знак препинания, то он не сохраняется;
- каждая цитата обязательно сопровождается ссылкой на источник;
- при косвенном цитировании (пересказе, изложении мыслей других авторов своими словами), следует давать соответствующие ссылки на источник;
- если выражается отношение автора статьи к отдельным словам или мыслям из цитируемого текста, то после них в круглых скобках ставят восклицательный знак или знак вопроса.

9. Транслитерированный список литературы оформляется по международным библиографическим стандартом APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). Если научная работа написана на языке, который использует кириллический алфавит, то ее библиографическое описание необходимо транслитерировать латинскими буквами. После названия работы латинскими буквами предоставляется перевод на английский язык в скобках.

Для транслитерации украинского текста на латиницу используется бесплатный сайт <http://www.slovyk.ua/services/translit.php> (выбираем вариант «американская»); для транслитерации русского текста используется бесплатный сайт <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx>.

В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статей в печать

Ответственность за достоверность данных, приведенных в статье, несет ее автор и научный руководитель.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Приказом Министерства образования и науки Украины № 1021 от 7 октября 2015 г. в соответствии с решением Государственной аттестационной коллегии Министерства образования и науки Украины от 29 сентября 2015 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» перерегистрирован как профессиональное научное издание Украины, в котором могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Справки по телефонам: +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068) 3558320

Сайт сборника научных трудов: <https://economic-bulletin.com>. Электронный адрес: ekon.dek@ukr.net

Редакционная коллегия

To the authors of Bulletin

Dear authors!

Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University accepts economic articles for printing in the scientific collection «University Economic Bulletin»

In order to be able to submit articles to the Collection and check the current status of your submissions, you must login <https://economic-bulletin.com> or register.

1. The article is submitted in the original language (in Ukrainian, Russian or English) by online submission on the website of the Collection. If the article is written in English, you must submit to the Editorial office its translation (in Ukrainian or in Russian)!

2. The file of the article is recommended to be called in Latin letters by the name of the author or the first author, if there are several authors (for example: «Ivanenko_article.doc»).

3. The manuscript of the article is accompanied by an external review, indicating the academic degree of the reviewer, his/her academic title, position, affiliation (without abbreviations). The review must be certified by a seal. For articles of authors who are the doctors of economics, an external review is not required.

4. All manuscripts go through double blind reviewing.

5. Form of the article presentation:

- the volume of the manuscript is 15-40 thousand characters, including figures and tables;
- number of co-authors – no more than three.
- the article should be prepared using the Word for Windows® editor or a compatible editor;
- no page numeration;
- sheet format – A4 (210 × 297), page orientation – «book»; margins: bottom, top, left, right – 2 cm; binding - 0 cm; interval between lines – 1 pt; the interval between paragraphs «before», «after» – 0 pt; indents «to the right», «to the left» - 0 pt; indent of the first line - 1 cm;

- drawings, photographs, graphics should be inserted into the text of the article as an object. The position of the object is «in the text»;

- drawings created in the built-in WinWord drawing editor, should be submitted as grouped objects.

- drawings and tables should not break sentences in a paragraph, therefore they should be located after the paragraph where the first link on them in the text is made.

6. Physical quantities must be submitted in SI system units.

7. The text of the manuscript should be built according to the standard scheme in Ukrainian, Russian and English:

- UDC index in the upper left corner of the sheet (Arial, 12 pt);
- the title of the article - uppercase letters, centered, in Ukrainian (Arial, 12 pt, fat). The title of the article should be short, but very accurately reflect the problem under investigation. The title of the article is submitted without using highly specialized abbreviations. No dot at the end of the title;

- the empty line (Arial, 12 pt);

- the names and initials of the authors in the upper right corner of the sheet in Ukrainian (Arial, 12 pt, bold);

- the empty line (Arial, 12 pt);

- structured abstract (1800-2000 characters) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics), the abstract should not be placed on a separate sheet. The abstract should contain a brief statement of the article's content, but should not repeat the article's title.

The general structure of the abstract should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;
- presentation of the main material (research results);
- the field of the results application;
- conclusions according to the article.
- keywords (5-10 words) in Ukrainian (Arial, 11 pt, italics);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the title of the article – in uppercase letters, centered, in Russian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the names and initials of the authors in the upper right corner of the sheet in Russian (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in Russian (Arial, 11 pt, italics). The structure of the abstract is similar to that described in the Ukrainian language;
- keywords (5-10 words) in Russian (Arial, 11 pt, italics);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- the title of the article – in uppercase letters, centered, in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- last names and first names in the upper right corner of the sheet in English (Arial, 12 pt, bold);
- the empty line (Arial, 12 pt);
- structured abstract (1800-2000 characters) in English (Arial, 11 pt, italics) the structure of the abstract is similar to that described in the Ukrainian language;
- keywords (5-10 words) in English (Arial, 11 pt, italics);
- JEL Classification nfmte.com/assets/docs/jel.doc;
- the empty line (Arial, 12 pt);

The text of the article (Arial, 12 pt). The text of the article should be carefully read, understandable and concise. The general structure of the article should contain:

- actuality of the research topic;
- a problem statement;
- analysis of recent research and publications;
- extraction of unexplored parts of a common problem;
- statement of the research purpose and tasks;
- method or methodology of the research;
- presentation of the main material (division into subsections is possible)
- conclusions according to the article;
- prospects for further research in this direction.
- the empty line (Arial, 12 pt);
- list of bibliography sources used (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 8;
- the empty line (Arial, 12 pt);
- references (Arial, 12 pt, bold, centered), detailed information on execution – see item 9.
- information about the author in Ukrainian: surname, name, patronymic, position, academic title, academic degree, address data, organization where the author (s) are working (studying), e-mail, ORCID, Researcher ID (additionally: home / mobile phone);
- data about the author in the same sequence – in Russian and in English.

8. Execution of bibliography links and formation of bibliography sources list at the end of the article:

Each citation is obligatory accompanied by a link to the source. References to the sources used should be based on the APA style with continuous numbering (in the order of sources mentioning, not in alphabetical order) in accordance with the requirements and standards of «DSTU 8302: 2015 «Bibliographic reference. General provisions and rules of compilation», which came into the force on 01.07.2016 (<http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>). Example: [2, p. 56], [4, p. 34-35; 5]. The author, citing literature as sources are mentioned, forms a «List of bibliography sources» simultaneously. The list is submitted at the end of the article.

If the work cited is not Ukrainian-language in the original, then its author (authors), title and place of publication are submitted in the references in the original language and are not translated into the Ukrainian. Citations from foreign sources (including those from Russian-language ones) should be given by the author in the Ukrainian translation (or from the official Russian-language publication, or in the case of its absence the author makes the translation himself). The reference is given in accordance with the existing standard.

The general requirements for citing are as follows:

- the text of the quotation begins and ends with quotation marks and is given in the grammatical form in which it is presented in the source, preserving the features of the author's writing. Scientific terms proposed by other authors are not separated with quotation marks, except for those that caused a general polemics. In these cases, the expression «so-called» is used;
- the citation should be complete, without arbitrary reduction of the author's text and without distortion of the author's thoughts. Skipping of words, sentences, paragraphs when quoting is allowed without distortion of the author's text and is denoted by an ellipsis. They are placed anywhere in the quotation (in the beginning, in the middle, in the end). If there is a punctuation mark before the quotation text or after it, it not retained;
- each quotation is necessarily accompanied by a reference to the source;
- in case of indirect citation (retelling, presentation of the other author's thoughts in one's own words), the appropriate references to the source should be given;
- if the author's attitude to individual words or thoughts from the quoted text is expressed, an exclamation mark or question mark must be put in parentheses.

9. The transliterated list of bibliography sources is prepared according to the international bibliographic standard APA (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). If the scientific work is written in a language that uses the Cyrillic alphabet, its bibliographic description must be transliterated in Latin letters. After the title of the work in Latin letters its translation into English is provided in brackets.

For the transliteration of the Ukrainian text into the Latin letters, a free site <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php> is used (choose the option «American»); for the transliteration of the Russian text a free site <http://fotosav.ru/services/transliteration.aspx> is used.

In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing.

Validity of the data presented in the article is the responsibility of the author and his scientific supervisor.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 1021 from October 7, 2015 and according to the resolution of the State Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from September 29, 2015 the Collection of Scientific Articles of Scientists and Post-graduate Students «University Economic Bulletin» is re-registered as a professional scientific publication of Ukraine where the research results of doctoral and candidate theses in Economics can be published.

Tel.; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320

Website of scientific bulletin: <https://economic-bulletin.com> E-mail: ekon.dek@ukr.net

Editorial Board

Міністерство освіти і науки України

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць
учених та аспірантів

Випуск 40

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40>

Головний редактор Л.О. Мармуть

Переяслав-Хмельницький
2019

Підписано до друку 1 березня 2019 року. Формат 60x84/8.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 22,29.
Ум.др. арк. 22,44. Наклад 100 примірників.

Министерство образования и науки Украины

ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический
университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 40

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40>

Главный редактор Л. А. Мармуть

Переяслав-Хмельницкий
2019

Подписан к печати 1 марта 2019. Формат 60x84/8.
Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Обл.-изд. л. 22,29.
Ус.п.л. 22,44. Тираж 100 экземпляров.

Ministry of Education and Science of Ukraine
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists
and post-graduate students

ISSUE 40

<https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-40>

Chief editor L. O. Marmul

Pereyaslav-Khmelnytskyi
2019

Signed for print on March 1, 2019. Format 60x84/8.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet 22,29.
Issued sheets 22,44.100 copies.